

Eesti kirjanduselo peajooned

Teine jagu

Näidete waral seletanud
Mihkel Kampmann

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/kamp/kamp2/Kampmann1921.pdf>

ISBN 978-9949-586-06-6 (pdf)

Tartu 2016

Trükis ilmunud:

**Eesti kirjanduselo peajooned.
Teine jagu.**

[Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused.
Kümnes osa : : Teine jagu.]

Teine täiendatud trükk.

Näidete waral seletanud
Mihkel Kampmann

G. Pihlaka kirjastus
Tallinn 1921

E-raamatu valmimist toetas:
EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja folkloori
kasutusala laiendamine ja tutvustamine
elektroonilistel infokandjatel.

Digitaliseerinud: Tallinna Ülikooli akadeemiline
raamatukogu
HTML: Diana Kahre

© 2016 EKM Teaduskirjastus
© 2016 EKM FO rahvausundi ja meedia tööühm

Eesti kirjanduselo peajooned.

Näidete waral seletanud

M. Kampmann.

Teine jagu.

Teine täiendatud trükk.

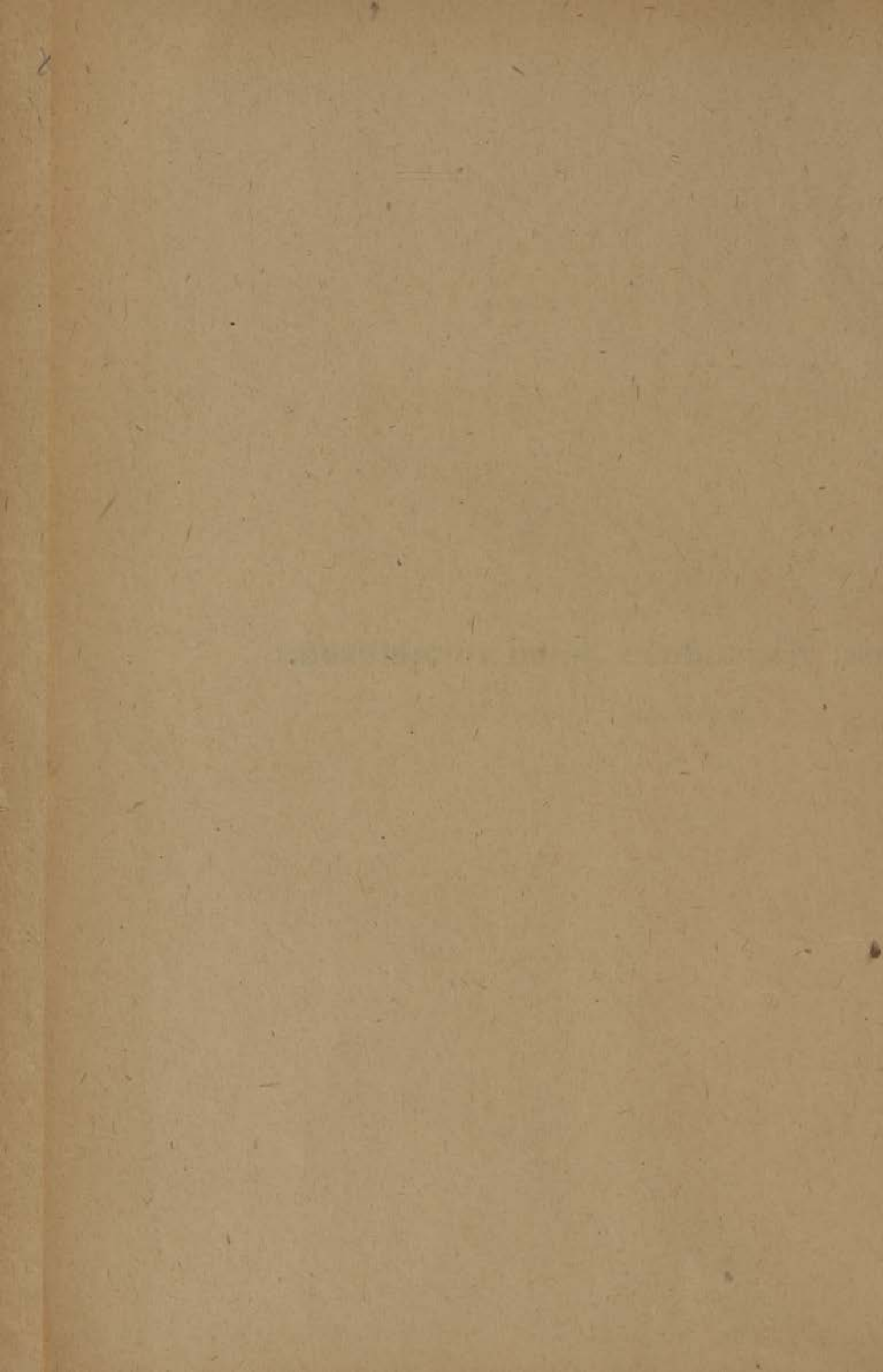

Tallinnas, 1921.
G. Fihlaka kirjastus.

107
2

Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused.

Kümnes osa : : Teine jagu.

6.-

Eesti kirjandusloo peajooned.

Näidete waral seletanud

M. Kampmann.

Teine jagu.

Teine parandatud trükk.

Tallinnas, 1921.
G. Pihlaka kirjastus.

inv. 24961.

EB 58

1477

1958

ENSV Teaduste Akadeemia
Keskraamatukogu

Sisukord.

Neljas järk: Romantiline wool.

Lhk

Romantismi olu ja tundemärgid	1
---	---

A. Uue woolu ettevalmistajad.

Eestisõbraliste Saksa õpetlaste uurimised meie keele ja rahvaluule alal	7
Friedrich Robert Fählmann; Õpetatud Eesti selts; eestlaste elukord XIX aastasaja teisel weeraudil	20
Friedrich Reinhold Kreutzwald	32

B. Rahvusliku ärkamise aja vanem kirjanduslikupõlv.

Rahvusliku ärkamise algus	59
L. Koidula (Lydia Jannsen)	67
Friedrich Kuhlbars	95
Jakob Hurt ja Eesti rahvuslikud ettevõtted	104
Carl Robert Jakobson	111
Jakob Pärn ja ärkamise aja ideede kajastus jutukirjanduses	129
Mihkel Weske	145
Ado Reinwald	156
Juhan Kunder	162
Selleaegse kirjanduse ühised karakterjooned.	175

C. Ärkamise aja noorem kirjanduslikupõlv.

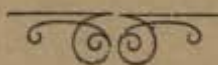
Üleüldiste olude kujunemine	179
Aadu Grenzstein	185
Jaak Järw	193
Karl August Hermann	203
Martin Lipp	215
Jaan Bergmann	224
Matthias Johann Eisen	232
Elisabet Aspe	240
Peter Jakobson; esimesed muinasjutu-näidendid	250
Kirjanduse ideeline ning esteetiline arenemine	256

D. Rahvuslik kainenemise aeg.

Ajalooline tagasein	259
Meeleolu selleaegses lüürikas	274
E. Bornhöhe (Eduard Brunberg)	276
Andres Saal	287
Jakob Liiv ja kainenemine romantikas	294
Jakob Tamm	312
Karl Eduard Sööt	325
Anna Haawa	334
Tagasiwaade romantilise kirjanduse peale	352

Märgatud trükiwead:

1	lhk.	7	rida	alt:	kombeaseaduste asemel loe	kombeseaduste
2	"	10	"	ülewalt:	ratsionalistikule	" " ratsionalistlikule
3	"	1	"	"	tõeluuse	" " tõeluse
3	"	12	"	"	romantikused	" " romantikud
4	"	19	"	alt:	rahwalale	" " rahwalaule
10	"	13	"	ülewalt:	kööratusi	" " pööratusi
21	"	14	"	"	obektiivse	" " objektiivse
25	"	10	"	alt:	kõrwalise	" " kõrwalisiks
31	"	2	"	ülewalt:	püügis	" " püüdis
39	"	3	"	alt:	ade	" " ande
39	"	4	"	"	lootuste	" " lootustega
51	"	11	"	ülewalt:	kujutakse	" " kujutatakse
55	"	16	"	alt:	ilmawaatja	" " ilmawaate
55	"	11	"	ülewalt:	lugulauludes	" " lugulaulus
62	"	5	"	"	kuldmedaliga	" " kuldmedaliga
80	"	15	"	"	mluk	" " mulk
92	"	1	"	"	linuke	" " linnuke

Neljas järk.

Romantiline wool.

Romantismi olemus ja tundemärgid.

Eesti wanem ilukirjandus põhjenes peasjalikult kristliku moraali alusel, täitis suuremalt osalt kiriklikka otstarbeid, kuna ta seal juures silmapaistwalt didaktilikku sihti ja enam ehk vähem sentimentaalset laadi awaldas. Seesugune karakter jäi meie ilukirjandusele teadagi niikauaks, kui kirikliku sihiga mehed kirjatööd tegid ja rahwa waimuelu juhtisid. Niipea kui eestlaste keskel kirjamehi tekkis, kes vähem kirikliku mõju all seisid, pidi kirjandus muidugi wabama sihi omandama. Kirjamehed, kes Lääne-Euroopas walitsewatest waimuwooludest endid lasksid juhtida, katsusid muidugi õpetusi ja aateid, mis nad ise omandanud, kodurahwa seas liikuma panna. Lääne-Euroopas oli kirik oma üliwõimu ja juhtiwa osa waimuwallas, mille ta scholastilisel keskajal kätte saanud, juba ammugi kaotanud ja filosoofia ning looduseteadus tema asemele astunud. Üleüldine inimlikkus oli seal kiriklikkude dogmade ja seltskondlikkude kombeaseaduste üle wõimust saanud ja kunst ennast teatawal moodsul moraali teenistusest wabastanud. Moraliseeriwa sentimentaalse woolu asemele oli XVIII. a. lõpul Saksa ilukirjanduses unistaw romantika aeg astunud. See walitses seal XIX. aastasaja esimesel poolel ja awaldas ka Eesti waimuelus, iseäranis ilukirjanduses läinud aastasaja kolmandal weerandil elawat wastukaja.

Wabanemine kirikliku mõju alt.

Sentimentalismi
ja romantismi
wahekord.

Sentimentalism ja romantism on oma olemuse poolest nõnda ligidalt sugulased, et raske on nende wahel kindlat wahet teha; mitmed kirjandusetundjad nimetawad sentimentaalset woolu „waraseks romantikaks“. Tõepoolest ilmuwad ka romantilises koolis mitmed põhimõtted, mida sentimentalism awaldab, kuid romantikas saawad nad uue mõtte ja tähenduse, neid arendatakse siin rohkem, wiiakse täiemalt läbi. Nagu sentimentaalsed, nõnda seawad ka romantilised ilukirjanikud tundmuse ülemaks eluwõimeks, et selle läbi kuiwale ja kainele rationalistikule ilmawaatele ja tema wiimastele saadustele, nimelt skeptitsismile ja materialismile mõjuga wastu astuda. Mõistuse arwustawat ja lahustawat tööd eitades ärkas tundmuste austajatel iseäraline huwi kõige wastu, mis salapärane, üleloomulik, müstiline näib olewat ja selle imeliku, salapärase maailma otsimine ilmus ka luuletoodetes, näit. Saksa romantikas Novalise töödes ja Wene kirjanduses Shukowskij juures. Romantismi ärkamisele andis hoogu Fichte filosoofia puhtast idealismist. Fichte tegi oma mõttetarkuse süsteemi alguspunktiks wabaduse. Inimese isik peab waba olema, kui tema kõrgemale eesmärgile peab liginema. Seesuguses wabaduses wõiwat isik arenemisel nii kõrgele tõusta, et ta jumalusele läheneb, ehk nagu Fichte ütleb, absoluutseks minaks saab. Arenemine on igale wabale olewusele otse kohuseks, sest et see teda ideaali juure üles tõstab. Kohuse idee, wabaduse idee ja absoluutne mina ehk ideaal sulawad siin Fichtel täiesti ühte. Meie absoluutne mina pole weel mitte see, kes praegu tõesti olemas on, waid see, kelleks ta õieti arenemise teel peab saama. Sellest minast loob Fichte wiimaks jumaluse. Fichte süsteemi nimetatakse subjektiiwseks idealismiks, sest et Fichte igale ühele üksikolewusele ehk indiuiduumile wabadust nõuab, et ta oma loomukohaselt wõiks areneda. Fichte aade puhtast idealismist äratas romantilistes kirjameeses sümboliseerimise ja allegoriseerimise tungi. Luule tehti terve inimese elu ja püüete keskkohaks; tumedates püüetes üleloomuliku aateriigi poole seati paleused üles, mida taga nõudes ja otsides ärarääkimata igatsust tunti. Selle wastu pöördi ühetaolisele igapäisele elule ja tõelusele

Tundmuse austus
ja müstiline
joon.

Puhta idealismi
aade.

otse selga ja tunti tõeluuse eest pealegi hirmu. Kättesaamata, tumedad ideaalid, piinaw igatsus nende järele ja jäledus igapäise elu eest — need on romantika nähtawamad tundemärgid, mis teda iseloomulikult sentimentalismist lahutawad. Kui aga ideaalisid kätte ei saadud, siis leidsid ilutsejad endid lootustes petetud olewat ja sellepärast awaldasid nad maksimate elutingimiste ja olewiku olude wastu nurinat ja rahulolematust. Kuna sentimentaalses kirjanduses waikseid õnnelikka tundisid, iseäranis lihtrahwa, põllumehe, karjase jne. elust, kaunisteks piltideks ehk idüllideks üles maaliti, ümbruse ja olude kohta suurt rahulolemist äratati, kurtisid romantikused oma petetud lootusi nutulauludes ehk elegiaates. Kuid romantika karakterilisteks luuleliikideks said eepos ja ballaad, mille sisu mõlematel harilikult ajaloost ja muinasajast laenati.

Kuna olewiku oludega kuidagi ei suudetud leppida, otsiti ideaalisid läinud ajast, nimelt kaugemast minewikust. Wanaja idealiseerimine on romantika kolmas karakteriline tundemärk. Läinud aegades walitses romantilise woolu edustajate silmis õnn ja woorus, läinud aegu pidasid nad kadunud paradiisiks, mida kõiksuguste kauniste wärwidega ehiti ja ilustati, kuna endise aja warjuküljed, nagu waimupimedus, toorus, wägiwald, sallimatus jne. hoopis kahe silma wahele jäid. Kuid romantika püüdel, minewikku ilustada, olid mõnes tükis wäga tähtsad ja kasulikud tagajärjed. Romantika mõjul ärkas Europa seltskonnas ja kirjameeste keskel iseäraline huwi wanema aja ja tema mälestusmärkide wastu. Wii-
maste hulgast leiti ka kõiksugu rahwalaule tooteid, nagu muinasjutte, legendasid, rahwalaule jne., millest rahwa karakterit, waateid ja kombeid wõis tundma õppida ja ühtlasi sellega tuttawaks saada, mis rahwale endise aja kangelastest ja ajaloolistest sündmustest meele on jäänud. Rationalistlikul ajal põlati wanawara; korralik õpetlane ja kirjanik ei wõinud ennast ometi mitte nii halwaks teha, et ta möödaniku barbaarsete jätistega tohtis aega wiita. Kuid romantika woolu ja filosoofia teene on see, et nad rahwalu uletähelepanemist, üleskirjutamist ja uurimist äratasid, sest et just siit möödaläinud ja wärskeid jälgi wõidi leida. Esimese tähtsama

Kaugema minewiku idealiseerimine.

Huwi rahwalaule ja muistismälestuste wastu.

Esimesed rahwaluule kirjandused.

Kunstluule ja rahwaluule wahelikord.

rahwaluule kirjanduse andis Inglise piiskop Thomas Percy 1765 wälja. Tema „Reliques of ancient English Poetry“ sisaldas hulga wanu Inglise rahwalaule ja ballaadisid. Selsamal aastal lõpetas schottlane James Macpherson oma „Ossianila ulude“ wäljaandmise. Neis ülistati Schoti mäe-elanikkude kangelaste töid, millest muistne Kelti bard ehk laulik Ossian lugulaulud loonud. Nende mõjul asusid Bürger ja Goethe rahwaluule ainete kallale ja löid neist uusi rahwalikka ballaadisid. Percy ja Ossiani kogud äratasid Herderi arusaamist rahwaluule ilust ja mõnust. Herder oli esimene, kes oma raamatus „Fragmente zur deutschen Literatur“ (1767) kunstluule ja looduse ehk rahwaluule wahel wahe kindlaks tegi ja nõudmise üles seadis, et luules iga rahwa keele ja waimu iseäraldused peawad esinema. Rahwaluules seiswat keel nooremehe eas; seal on ta julge, rikas, kõlaw, lihtne ja kujukas. Keele mehe eas saawat rahwaluule kunstluuleks ja kaugenewat loodusest; laulukeelest saawat raamatu-keel. Looduse täielikum laulik on tema arwates Homer, kelle looduselaule ta kaugelt üle Vergili kunstlaulude seab. Kuid wõõraid rahwalale ja kirjandust ei tulewat mitte jäljendada. Poesia ja kunst ei olewat mitte üksiku waba sünnitus, filosoofilised ja esteetilised keeleparandajad ei wõiwat teda oma lapikestega ilustada ega uuendada. Poesia ja kunst on üleüldiselt maailmale ja rahwastele jagatud; keele-geenius on ühtlasi rahwuse kirjanduse-geenius. Greeklastele järele jõudmiseks seisab ainult üks tee lahti: selle asemel, et greeklasi järele aimata, tuleb algupärasteks saada, nagu greeklased olid, kes oma keele, oma usu, oma kommete, oma ajaloo ja oma kliima järele isesuguse kirjanduse löid. Sellepärast ei taha Herder ühtegi luuletoodet klassilise mõõdupuuga ja eeskujuga mõõta, waid igast ajajärgust, mis kellelgi esialgist, isewiisilist ja algupärast olemas, arusaama õppida ning tema olemasolule ja ajaloolikule edene-misele eluõigust anda. Rahwaluule iselaadi ja algupärase loomu kohta katsus ta sel teel lugupidamist ja arusaamist, muretseda, et 1778 kaks köidet rahwalaule, pealkirja all „Stimmen der Völker in Liedern“ wälja andis. Siia olid kõigist maailmajagudest korjatud kaunimad rahwa-

luule ained üles wõetud ja osawasti Saksa keele tõlgitud. Edda Valkyriuri kudumiselaulust ja Ossiani kangelaste surmalaulust kuni Eesti pulma- ja sõjalauludeni, mida Hupel talle kätte toimetanud, ja laplaste pätsulaulust kuni perualaste wihmapalweni käis koguja kõik ajad ja maawööd läbi, murdis igalt poolt inimliku waimu luuleõisi ja mõistis nad nii osawasti Saksa keeles ümber luua, et tõlkest iga rahwaluule iselaadi ja laulukese hinge ära wõib tunda. Ja kõige nende laulude tuhandetest ilmutustest kuuldi luulekunsti kui inimesesoo emakeelt kõnelewat, nendest rahwaste häältest kuuldi inimlikkust, mida kõik peaksid otsima, wälja kostwat. Nagu Fichte iga üksiku iseolewuse ehk indiwiduumi waba tegewust kõige olemise aluseks seadis ja kui wabaduse filosoof üksiku „mina“ arenemise teel kõike tahtis seletada, nõnda nõudis Herder iga rahwuse-indiwiduumi waimutegewusele maad ja näitas, et iga rahwa kunstkirjandus alles siis midagi wäärt on, kui ta rahwaluule allikast noorendawat rammuwett ammutab.

Muinasaja austamisega ja tema idealiseerimise katsetega seisab rahwuse koondamise püüe ja rahwusliku iseteadwuse äratamine lähemas ühenduses, ja rahwusetung on üks wäga tähtis romantika woolu tundemärk ning pärandus ühtlasi. Sentimentaalne kirjandus oli oma wärwi poolest üleilmlik, tema toodetes ei awaldanud isikud mitte teatawa rahwa ja ajajärgu iseäraldusi, mispärast neid wähesse waewaga wõidi ümber moondada ja nende ilmumist ühest kohast ja ajast teise paigutada. Alles siis, kui teatawa rahwa muinasaega ja rahwaluulet tundma õpiti, tulid rahwaste karakterijooned ilmsiks, kirjamehed ja luuletajad hakkasid oma kangelaste, nende tegude ja ümbruse kujutamisel kohawärwi tarwitama ning püüdsid oma töödes rahwuslikka karakterijooni tabada ja seega oma kirjeldustes enam ajaloolisele tõeale ning rahwuslikule waimule läheneda. Samal ajal ilmub ka rahwusetunde elustus poliitika alal. Siin andsid temale esimese äratawa tõuke suured ajaloolised sündmused, nagu Prantsuse rewolutsioon, Napoleoni wägiteod ja rahwaste järelandmat apüüded selle wägiwalla alt endid wabastada. Napoleon tahtis kõiki Euroopa rahwaid oma alla ühendada; ärkaw rah-

Rahwusliku iseteadwuse äratamine.

wusetunne näitas, et see wõimalik pole, et rahwastel iseäraldusi on. Rahwaste rinnas, kes rõhutud, wäljakannatamata oludes elasid, ärkas rahwusetunne wägewa hooga ja awaldus rahwuslises ühinemises, näit. Saksamaal ja Itaalias õige elawalt. Tähtsamad kirjandusetõud, mis romantiline ärkamise aeg peale ballaadi ja eepose weel rahwuslisesse kirjandussesse tõi, olid külanowell ja talurahwadrama, milles suurt rõhku looduse ja ümbruse kirjelduse peale pannakse. Kuiwade luulereeglite teenistus heideti waba luule põhjasmõtet täites kõrwale ja selle asemele astus isiklik inspiratsioon. Isikluse ja individuaalsuse kultus astub romantilises woolus etterinda. See luuletõug, milles luuletaja isiklus kõige enam esineb nimelt lüürika, arenes nüüd suurel sammul ja omandas hoopis tõelikuma, ustawama laadi. Luule töö saab nüüd kirjaniku isiku peeglipildiks, mis ta enese hinge-elu kujutab. Isikluse lugupidamine tõi romantilisesse kirjandusesse kangelased päewakorra, kes iseäranis silmanähtawalt Byroni luules (Kain, Manfred) ja Saksa tormi ja tungi kirjanduses (Sturm und Drang) esinewad. Isikluse austuse tõttu asendati kangelase ja seltskonna wahel suured lõhed. Mida kõrgemale kangelane seati, seda põlgawamalt ta seltskonna peale alla waatas, seda wiltsamaks ta musta hulka pidas. Armastatud kangelastele anti andeks isegi kuriteod, mis seltskonna seaduste ja kommete üleastumisel tehtud. Suuresoolised kurjategijad, kes seltskonnale wale ja ülekohtu eest suu sisse tõtt ütlewad, saawad harilikkudeks nähtuseks. Nimetame siin ainult Schilleri „Rööwliid“. Nõndasama lagunewad romantilised rööwliromaanid laiali, nagu Vulpiuse „Rinaldo Rinaldini“, mis Schilleri „Rööwlite“ mõju all kirjutatud.

Indiwiiduaalne
joon luules.

Kangelaste aus-
tus.

Romantismi
mitmekülgsus.

Kui keeruline ja mitmekülgne kultuurilooline nähtus ei wõi romantism üheainsa kirjaniku töödes omas terwes täiuses esineda. Ühe kirjaniku töödes tuleb ta seesuguste, teise töödes teistsuguste tundemärkidega esile. Weel enam: ta omandab iga rahwa kirjanduses iselaadi ja muudab peale selle weel aegade jooksul enam ehk vähem oma wärwi. Sellepärast ei mahu romantiline wool kitsastesse raamidesse, ega saa tema olemuse üle mõne üksiku omanduse järele otsust

anda, waid seks on waja kõiki tema mitmekesisemaid tundemärke tähele panna. Õige on ju küll, et igas ajajärgus ja igas inimese hingese wõime romantikat kui luulelist elewust leida. See on inimese sisemine maailm, tema südame elu, mis tundmustes ja iseäranis armastuses awaldub. Niisama õige on ka, et luule ja romantika olu poolest wäga kokku käiwad ja et iga tõsine aateline luuletaja oma sihi poolest enam ehk vähem romantikus on, nimelt elutõeluse ja oma ideaalide wahel suurt lõhet näeb olewat ja paremate olude tumedas aimduses salapärasele aateriigile püüab läheneda. Nagu öeldud, kordub seesugune romantiline elewus kõigis aegus ja kõigis mais, sest et inimene oma loomu palju ei ole muutnud. Kuid rahwaste elus on aegu, mil niisugune elewus enam ehk vähem üleüldiseks tõuseb, rahwa waimuelus juhtiwaks wõimuks saab ja iseäranis ilukirjandusele ülemaltähendatud karakteri annab. Seesugune kultuuri looline wool pääsis, nagu juba kord nimetatud, Eesti kirjanduses XIX. aastasaja keskel mõjule ja awaldas umbes neidsamu wärwisid, mis Lääne-Euroopas, kust ta meile tulnud.

A. Uue woolu ettevalmistajad.

Eestisõbraliste Saksa õpetlaste uurimised meie keele ja rahwa luule alal.

Juba XIX. aastasaja esimesel weerandil näeme eestisõbralisi sakslasi, nagu Lucet, Rosenplänterit jne., Eesti keele eluõiguse eest seiswat, keeleharimiseks tööd tegewat ja rahluulet, nimelt rahwalaule, wanusõnu, mõistatusi ja muinasjutte korjawat. Aga ükski neist ei suuda sügawamalt Eesti keeleseadusi seletada, kirjawiisi loomulikumale alusele rajada, rahwaluule tuumast aru anda. Wist korjasid nad rahwalaule rahwaliku keele pärast, et sel teel keeleuurimise materjali kaswatada. Keelelise ja folkloristlise materjali läbiuurimiseks ei olnud korjajatel mahti ega osawust. Sest ajast peale, kui keiser Nikolai I. walitsuse ajal sakslaste hulgas Balti poliitikas ja rahwahariduse asjus tagasikiskumine algas,

Üleminek rahwaluule
algustusest teadusliku töö
juure.

pidid üksikud wähesed eestisõbralised sakslased muidugi otsekohe rahwawalgustuse töö sükku jätma. Selle asemel, et suure rahwahulga peale mõjuda, hakkawad nemad teaduslikult Eesti keelt, rahwaluulet ja muinasaega sügawamalt uurima. Ehk see töö küll teaduslikuks otstarbeks ette wõeti, selles siiski armastus Eesti rahwa wastu awalduis ja pea ilmusid selle tegelikud tagajärjed. Eesti keele ja rahwaluule uurimine selgitas Eesti waimu iseäraldusi, Eesti keele ja rahwaluule loomu õige äratundmine aitas Eesti rahwuslikule ärkamisele teed walmistada. Selle uue woolu ettevalmistajate hulgast paneme siin Ahrensi, Schüdlöffelit, Neusi, Russowit ja Schultz-Bertrami ligemalt tähele.

Ahrensi elust.

Eduard Ahrens¹⁾ kaswas ja töötas selles kodumaa nurgas, kus Tallinna murret kõige järjekindlamalt kõnelakse. Ahrens on Tallinnas, kus ta isa kreismaamõõtja ametit pidas, 22. märtsil 1803 (3. aprillil) sündinud ja sealse doomkoolis õpetust saanud. Teraw mõistus, kindel waim ja suur wiskus wiisid poisi nii kiiresti edasi, et ta juba 16. eluaastal keskkooli lõpueksami wõis ära teha. Peale lühikese puhkeaja astus Ahrens 1820 Tartu ülikooli usuteadust õppima. Seal kõrwal püüdis ta sügawamalt keeli uurida, kui just eksamil nõuti. Ülikoolis töötas Ahrens usinasti ja wõis kolme aasta pärast õppimist lõpetada. Kuna kirikuseaduse järele wõimalik pole enne 25. eluaastat õpetaja ametit pidama hakata, wõttis Ahrens selle aja wiisi järele kodukooliõpetaja koha. See amet näib talle nõnda olewat meeldinud, et ta 14 aastat laseb mööda minna, enne kui 1837 Kuusalus õpetaja ameti wastu wõtab. Waheajal oli ta ka Saksamal käinud, seal enam kui aasta oma teadmisi laiendanud ja siis Prantsusemaad tundma õppinud. Kuusalu koguduses töötades wõitis Ahrens nii kaugelt oma ametiwendade lugupidamise, et 1860 Ida-Harjumaal praostiks waliti. Aga kaua ei saanud ta seda auametit pidada, sest et äkiline kopsurabandus 7. webruaril (19. webruaril) 1863 Tallinnas ta elu lõpetas.

Ahrensi grammatika.

Ahrensi elust ja tegewusest paistab kange tõemeel wälja, mis ta alla seatud ametiwendadelt ja eneselt kindlat kohusetäitmist nõudis. Kodumaad ja rahwast ning rahwa keelt armastas tema õiglasest südamest. Eesti keele uurimise,

¹⁾ W. Reimann, Eduard Ahrens. Eesti Üliõpilaste album II. lhk. 1. 29. H. R. Paucker, Ehstlands Geistlichkeit, lhk. 178. L. P. H. Paucker, Ehstlands Kirchen und Prediger, lhk. 37.

millest ta rahwale ja kirikule kasu lootis, tegi ta oma elu ülesandeks. Ta mõistis rahwaga ümber käia, usaldust ja armastust wõita, nõnda et ta iga sõnawormi ja lause wõis rahwasuust wälja usutleda. Rahwakeele alusele põhjendas ta oma Eesti keele grammatika „Crammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes,“ millest sõnaõpetus 1843 ja selle teine ümbertöötatud trükk ühes lauseõpetusega 1853 ilmus. Toredad ja eeskujulikud on need rahwasuust korjatud laused ja kõnekäänud, mida Ahrens lauseõpetuses tarwitab. Pooled nendest on A. Knüpfferi ja Glanströmi korjandustest wõetud, muist aga Ahrensi enda üles tähendatud. Ahrensi grammatikaga algab Eesti keeleuurimises uus aeg. Ahrens wabastas kirjakeele walitsewa kirikukeele mõju alt ja tegi rahwakeele grammatikaliselt kirjakeele aluseks. Uuendused, mis O. W. Masing tegelikult oli alustanud, seadis Ahrens süsteemi ja põhjendas neid teaduslikult. Siin juures ei lasknud ta mitte enam, nagu tänini sündinud, Saksa grammatika eelkuju Eesti keele kohta mõjuda, waid otsis Eesti grammatikale Soome keelest juhtmõtteid ja analoogiat. Et ta Kesk-Tallinnamaal, kus Eesti keelt kõige kindlamalt kõneldakse, rahwa keskel töötas, peale selle suurt püsitud, meeleterawust ja tarwilist osa isenesest lugupidamist awaldas, mis teda ei lasknud ühegi autotiteedi ees kummardada ja wõõraste arwamiste eest teda täiesti waba hoidis, siis on ta, nagu akadeemikus Wiedemann¹⁾ tunnistab, tubli ja täiesti iseseiswa grammatika kirjutanud, mis endistest hoopis lahkus ja millest teised pärastpoole ette ei ole jõudnud. Teiseks heitis Ahrens need jäänused, mis Saksa õigekirjutuse põhimõttest weel Eesti kirjawiisi olid järele jäänud, kõrwale ja seadis meie kirjawiisi Soome õigekirjutuse eeskujul loomulikule alusele.²⁾ Seesugust mõtet oli waremine juba soomlane *mag.* Adolf Jwar Arvidson³⁾ awaldanud ja soowinud, et pikk täishäälik ikka kahekordse tähega kirja pandaks ja üksikute umbhäälikute kahekordne kirjutamine kahe täishääliku wahel kõrwale heidetaks, nõnda siis näit. mina, sina, suuri, juures

Loomulik kirja-
wiis.

¹⁾ Grammatik der Ehstnischen Sprache, Sissejuhatus, lhk. 17.

²⁾ J. Hurt, Lühike õpetus õigest kirjutamisest, lhk. 3.

³⁾ Rosenplänter, Beiträge XV., lhk. 124 jne.

kirjutataks ja ei mitte: minna, sinna, suri, jures, nagu seda Saksa õigekirjutuse põhjal wiisiks oli wõetud. Praegune ehk uus kirjawiis seisab, nagu Ahrens tõendab, meie keele loomu ja seaduste põhjal. Selle uue kirjawiisi abil oli Ahrensil wõimalik neid isesuguseid wormisid, mis tänini ühenäoliselt üles tähendatud ja siiski kahel wiisil kõlasid, wäliselt üksteisest lahutada ja sel teel tänini tähelepanemata jäänud tüwemuutmist esitada, niisama ka käänamise ja pööramise juures sõnu loomulikkudesse klassidesse korraldada. Endise wassingu asemele, mis käänetes walitseenud, pani Ahrens selge korra maksma ja juhatas Eesti aja sõnu õieti pöörama, ilma et ta seal juures Ladina ja Saksa keele kõõratusi ilma asjata oleks Eesti keele tõlkinud. „Nõnda oli,“ ütleb Wiedemann, „Ahrens see wägew mees, kes Eesti keele grammatika Ladina keele orjusest lõpulikult wälja wiis, kirikukeele kammitsast päästis ja üksnes Eesti keele enese waimu juhatajaks ja otsuse andjaks tõstis.“ Samuti loeb akademikus Sjögren¹⁾ uut kirjawiisi, mis Ahrens üles seadis, uut ajajärku awawaks edusammuks Eesti keele arenemise loos, sest selle kirjawiisi tõttu olewat wõimalik grammatika seadusi õieti seletada ja Eesti keele lugemist õieti ära õppida. Niisama peawad Sjögren ja Wiedemann mõlemad Ahrensi lauseõpetust esimeseks täielisemaks tööks, mis üleüldse lauseõpetuse nime wõib kanda. Nende heade külgede kõrwal annab Wiedemann Ahrensile seda süüks, et ta hea sõnaraamatu puudusel grammatikale wõõra raske koorma peale pannud, mis sõnaraamatu kohus kanda, et ta wanast kirjawiisist weel rohkem oleks wõinud lahkuda, ja seega teooria ja praktika wahel wasturääkimisi kaotada, et ta murretele eluõigust ei taha anda ja seal juures liialt Soome keele küljes ripub ja mõndagi juba sellepärast weaks peab, et see Soome keelest lahku läheb. Kõik mis Ahrens õpetawat, olewat täiesti õige, sest et rahwas nõnda kõnelewat, kuid paljugi, mis Ahrensi grammatikast lahku läheb, olewat ka õige ja rahwa suust leida. Kuid sellest ei saanud Ahrens aru, ja see tegi tema heale

¹⁾ Ueber Grammatik der Ehstn. Sprache von E. Ahrens. Mel. russes. II., lhk. 418—426.

asjale kahju. Esiotsa ei pandud väliselt Ahrensi uut grammatikat nagu tähelegi, kuid enne keesid ja kihasid meeled sala, enne kui awalikult uuele grammatikale sõda kuulutati. Ahrens ise aga ei puhanud mitte, waid andis wanale kōdunenud kirikukeele hoonele paugu paugu järele, kuni ta alusmüürid waaruma löid. Eestimaa sinoodidel arwustas ta halastamatult wana kirjawiisi ja näitas mõnes proowis, kuidas waimulikud raamatud keele poolest tuleksid ära parandada. Kuid uue keeleõpetuse wastuwõtmine edenes hakatuses õige wisalt. Siis näitas Ahrens kirjakeses „Johann Hornung, der Schöpfer der ehstnischen Kirchensprache,“ milles ta Hornungit kui uuendajat südilt kaitseb, et iga uuendus wastik asi on ja wanema ea poolt, kes wana armastab, umbusaldusega wastu wōetakse. Raamatust, milles Ahrens Hornungi kaitseks ühtlasi oma wastaseid lüüa tahtis, paistab kuulsa keeleuurija mõttetewus, teadmise rikkus ja kōne elawus igalt leheküljelt silma. Wastased said siin armuta kolkida. Iga sõna siin täis piikisid ja naelu.

Hornungi kaitsemine.

Tähendatud kirjatöös nõudis Ahrens, et Eesti keele harimiseks ja rahwa alalhoidmiseks uue jõuga peaks tööle hakatama. See sütitas Tallinna ülemkooliõpetaja Eduard Meyeri wiha põlema. See Hamburi mees nimetas Ahrensi püüdimist Eesti rahwuse ja keele alalhoidmise ning elustamise asjus ahwi-armastuseks ja seletas pikemalt, kuidas iga kultuuri-rahwa kohus ja õigus olewat alamal järjel seiswaid rahwaid, kelle hulka ta ka eestlasi luges, pikkamisi ja rahulisel teel oma sülle wōtta ja lasta ära sulada. Kes Eesti rahwast tahtwat alal hoida, see pikendawat ainult tema surmawõitlust ja hoidwat uuestsündimise heategu armuta meelega temast eemal. Hamburi mehe neelmise himu wastu astus suur kodumaa ja rahwa sõber Dr. Carl Ulmann „Inlandis“ 1845 eestlaste kaitsjana wälja. Ta tõendas, et eestlane juba praegu ilma oma keele äraandmiseta tõsine ristiinimene ja tubli talupoeg wõib olla ja aegade jooksul usu, teaduse ja kunsti poolest tõsise waimuhariduse järjele tõusta, ilma et ta sakslaseks, wenelaseks, prantslaseks ehk muulaseks heidab. Et see parem aeg juba nüüd mitte käes ei ole, ei tulewat mitte Eesti waimu

Waielused Eesti keele ja rahwuse alalhoidmise asjus.

waesusest, waid ajaloo käigust, mille järele Eesti rahwas kultuuris paljalt noorem oletat, kui teised, kes waremalt greeklaste ja roomlaste haridusega kokku puutunud. Rahwuse ja keele surmamine kukutawat rahwa aastasadade wältuseks meelega seisukorra sisse, kus ta eestlane ega midagi muud ei ole, solgikorra sisse, mis ajaloo õpetuse järele igale rahwale kui ka igale üksikule rahwa liikmele kõige haledam ja põlastawam põlw oletat. Sakslase Meyeri sõjasarwe rüüstamise hüüd kadus, mees ise langes unustusesse ja põlgtuse alla, kuid Ulmanni armastuse sõna süttas armastust. Just nüüd hakkab Eesti keele uurijate hulk kaswama, ja nagu wõidu awaldawad nad ühe töö teise järele Õpetatud Eesti Seltsi kirjades. Et keeleuurijad mitmes asjas oma lahkuminemist Ahrensi pidid teada andma, tõusis riid, milles Ahrensi okkiline ja hell karakter iseäranis selgelt esines.

Kokkupõrkamine Fählmanniga.

Õpetatud Eesti Seltsile saadetud kirjatöös „Zur Declinationslehre“ puudutas Ahrens presidendi Fählmanni ausse. Kui Selts palus, et tema enne kirjatöö awaldamist ilmaasjata haawawate sõnade asemele asjalikud märkused paneks, siis saatis Ahrens auliikme diplomi, mida Õp. E. Selts talle Hornungi kaitsmise eest oli wälja andnud, tagasi ja laskis oma käänamise õpetuse Tallinnas trükis ilmuda. Selle eeskõnes astus ta weel ägedamalt ja otse ülekohtuselt Fählmanni wastu wälja. See tegi lõhe Ahrensi ja Õp. E. Seltsi wahel weel suuremaks, kuid sellest oli Ahrensi karakteril süüd. „Ahrens pidas enesest — kirjutab W. Reiman — liig suurt ludu ja ei kannatanud wasturääkimist. Nende wastu, kes teist arwamist awaldasid, oli Ahrens üleliia käre, kärsitu ja kõrk, iga wastase juures otsis ta paha tahtmist ja waenu tõe wastu, kuna see muud ei olnud, kui parema teadmise puudus ja harjunud wiisi raudkammit, millest mitte igamees ühel ajal ja kombel ei pääse“. Nii oli siis osalt Ahrensil enesel, osalt tema wastastel süüd, et kirjawiisi pärast 40-ne aastane äge ja tüütaw wõitlus tõusis. mis wiimaks uue kirjawiisi wõiduga lõppes. Aastal 1889 andis Ahrensi austaja C. Malm Eestimaa õpetajate soowil Piibli Ahrensi grammatika põhjal wälja, peale selle kui Wiedemann grammatika

wigu weel oli õiendanud. Sellega langes wana kirikukeele ja Saksa kirjawiisi wiimne kants.

Eesti kirjawara ei ole Ahrens küll mitte kaswatanud. Mitte kui kirjamees ei ole ta meile tähtis, waid kui keeleuuriija. Neist töödest, mis Eesti keele uurimiseks iial kirjutatud, on tänini Ahrensi grammatikal kõige kestwam mõju olnud. See põhjapanew teaduslik töö walmistas Eesti rahwuslikule ärkamisele teed, sest et ta rahwa kallimat wara, nimelt keelt, puhastas ning tema uurimiseks hoogu andis ja ühtlasi kirjawankri hiiglase jõuga uutesse rööbastesse juhatas, milles ta praegugi weel edasi weereb.

Ahrens ei olnud mitte esimene, kes uut kirjawiisi tegelikult tarwitas. Eestikeelsed näitused, mis ta grammatika esimeses trükis seisis, on weel wanas kirjawiisis üles tähendatud, alles teises trükis (1853) julges ta neid uude kirjawiisi seada. Wahwa ja julge mees, kes Ahrensi uuendused teoks tegi ja esimese raamatu uues kirjawiisis wälja andis, oli praost Schüdlöffel Jõeletmes. Gustav Heinrich Schüdlöffel sündis 2. (15.) oktoobril 1789, õppis Tallinna doomkoolis, studeeris Tartus usuteadust, oli siis mitmes paigas kodukooliõpetaja ja sai 1828 Jõeletmesse, oma sündimise paika ja isa koha peale õpetajaks, kuna ta 1847. aastast saadik ühtlasi Ida-Harjumaa praosti kohuseid täitis. Siin suri ta 8 (21.) detsembril 1859. Jõeletmes elades sai ta pisut noorema ametiwenna Kuusalu õpetaja Ahrensigaga tuttavaks. Nende wahale sigines tugew sõpruse side. Mõlemate püüe oli Eesti keelt põhjalikumalt uurida, et jumalasõna selges ja puhtas rahwakeeles kuulutada. Ahrensi uuenduste püüetele oli Schüdlöffel nõuga ja teoga toeks. Kui ta keeleteaduses ka Ahrensist taha jäi, siiski mõistis ta oma sõbra uurimistest juba sedamaid lugu pidada, nende tähtsust ära tunda ja kartmata meelega neid Eesti kirjanduses tarwitusele wõtta.¹⁾ Seda tegi tema raamatus, „Toomas Westen, Lapo rahwa usu ärataja Norramaal,“ mis 1844 trükiti. Lapu rahwast ja tema usuäratajast toob Schüdlöffel sellepärast sõnumeid, et laplased, keda ta Rootsis reisides

G. H. Schüdlöffel.

¹⁾ W. Reimann. Gustaw Heinrich Schüdlöffeli elugu. Toomas Westeni 2. trüki eel. Tallinnas 1894 lhk. 2—5.

tundma õppinud, Soome ja Eesti rahwa sugulased on ja iseäralist tähelepanemist teenivad. Enne „Toomas Westeni“ wäljaandmist on Schüdlöffel weel mitmed teised eestikeelsed raamatud kirjutanud, näituseks juba 1842 a. Kuldorg ehk kulla saatja külla“ Zschocke järele eestistanud, kuid iseäranis tuttawaks sai tähendatud kirjanik selle läbi, et „Inlandis“ 1836 terve kogu lugusid Kalewipojast awaldas ja nõnda Kalewipoja riismete korjamisele hoogu andis. Peale selle on ta weel hulga Eesti rahwalaule Harjumaalt korjanud, mis Neusi kogus „Ehstnische Volkslieder“ ära trükiti.

Neusi elust.

Nagu Ahrens esimene Eesti keeleuurija oli, kes keeleloomust õieti aru sai, oma grammatika ja kirjawiisi parandamise eeskuju Soomest wõttis, nõnda on Neus meie esimene tähtsam folklorist, kes Eesti rahwalaule mitte üksnes ei kogu, waid püüdis ka nende sisusse tungida, neid sisse jagada ja nende tuuma Soome ja teiste naabrirahwaste lauludega wõrreldes seletada. Alexander Heinrich Neus sündis 26. detsembril 1795 (7. jaan. 1796) Tallinnas, kuhu ta isa Saksa maalt sisse rännanud. Neus käis Tallinna gümnaasiumis ja õppis siis Tartu ülikoolis usuteadust. Esmalt pidas ta kodukooliõpetaja ametit, siit sai ta 1820 Baltiski kreiskooli asetäitjaks teadlikuks kooliõpetajaks ning inspektoriks, kuid juba järgmisel aastal anti Haapsalu kreiskooli juhatus tema hoole. Kui osaw koolimees tõstis ta selle kooli kaunile järjele. Kaks tema õpilastest said pärastpoole iseäranis kuulsaks, nimelt Ferdinand Joh. Wiedemann ja Gustaw Hirsch, esimene tõusis akadeemikuseks, teine keiserlikuks ihuarstiks. Aastal 1841 wõttis Neus ennast ametist lahti, sest et tal nägemine nõrgaks jäi. Sest ajast elas ta Tallinnas, kus ta osawõtmisel 1842 „Ehstländische literärische Gesellschaft“ — Eestimaa kirjanduseselts — asutati. Neusi eluõhtu oli raske. Ta jäi pimedaks ja ühtlasi ka kurdiks. Kurb saatus rööwis talt wiimase rõõmu, nimelt läbikäimise sõpradega, kellega ta heal meelel teaduse üle juttu westis. 10. (12.) webruaril 1876 läks ta hingama.¹⁾

Rahwalaule korjamine.

Neusi armsam tööpõld oli rahwalaule ja muinasaeg, aga iseäranis Eesti rahwalaule korjamine ja uurimine. Haapsalus elades tõlkis ta hulga Eesti rahwalaule Saksa keele ja awaldas nad Inlandis 1839—1841. Materjaliks tarwitas ta esiti Rosenplänteri „Beiträgedes“ awaldatud laule, ning A. Knüpfferi

¹⁾ W. Reiman, Kiwid ja killud I., lhk. 49—50. Recke III., lhk. 318 ja Recke Nachträge II. lhk., 78.

järelejäänud paberid, mis Eestimaal kirjanuduseseltsile kingitud. Kreutzwaldi kogud andsid talle peajao; neid täiendas ta kooliõpetaja Jaanson, Schüdlöffeli, Russowi ja teiste korjanduste abil. Korjatud laulumaterjali korraldas ta kolmeteistkümnesse luuleliiki ja walis igast liigist kõige paremad laulud oma kogu tarwis wälja. Nii ilmusid Neusi poolt 1850—1852. a. jooksul kolm annet „Ehstnische Volkslieder, Urschrift und Uebersetzung“ — Eesti rahwalaulud alguskirjas ja tõlkes. See esimene tähtsam rahwalaulude kogu, 119 laulu suur, annab Eesti rahwalaulust üleüldise ja kaunis täieliku pildi. Ehk Neus küll ise muulane oli, sai ta Eesti rahwaluule waimust õieti aru, pidas rahwalaulust suurt lugu ja tutwustas õpetatud ja haritud seltskonda selle iluga. Seks mahutas ta oma kogu ette pikema üleüldise sissejuhatuse, milles ta wanade regewärside wälist wormi ja loomu seletab, kirjutas iga luuleliigi kohta märkusi, mis just meele tuli, ja raamatu lõpul weel ükikute laulude ja sõnade seletusi. Sjögren²⁾ tunnistas laulude wäljawaliku wäga heaks ja otstarbekohaseks, samuti ka laulude järjestuse rahuldawaks. Wäljaandja püüdwat laule asjalikult walgustada, milleks ta laialist ainesse puutuwat kirjandust läbi uurinud. Kuid Neusi saksakeelset tõlget nimetab arwustaja kohmetuks ja umbkaudseks ja wõrdlusi Soome keelega lonkawateks. Neusi rahwalaulude kogu ilmumine awaldas õpetlaste kohta suurt mõju. Ahlquist, kes Eesti rahwaluulet soomlaste omadega wõrreldes waeseks, lahjaks ja korratuks nimetab, peab siiski tunnistama, et Neusi kogus ilmunud laulud Eesti rahwust ja kirjandust ülendawad ja sellepärast eestlastele kallid ning tähtsad on. Nende ilmumine äratas noore üliõpilase J. Hurti Eesti rahwaluule korjamiseks ning uurimiseks tööle. Keele poolest on laulud ebatasased, sedamööda kellelt ja kust mingi laul on saadud. Kahjuks on Neus alguskirjade muutmise läbi laulude tõsist kuju seganud ja nende teaduslikku wäärtust kahandanud. Sellegi poolest jääb Neusi rahwalaulude kogule, nagu Russwurm ütleb, nii-

²⁾ Ueber das Werk: Ehstnische Volkslieder von H. Neus. Melanges russes II., lhk. 373 j.

kauaks suur tähendus, kui Eesti keel elab ja teadus rahwalauludest rahwa elu ja iseloomu uurib. Neusi muudest tööst, millel Eesti kirjanduselo kohta tähendust on, olguweel nimetatud, et ka Kreutzwaldiga üheskoos „Mythische und magische Lieder der Ehsten“ — Eestlaste müütilised ja nõialaulud — 1854 wälja andis ja „Inlandis“ Eesti rahwalaulude ja mütoloogia üle mitmet puhku pikemaid ja lühemaid kirjatöid awaldas.

Neus arwustajana.

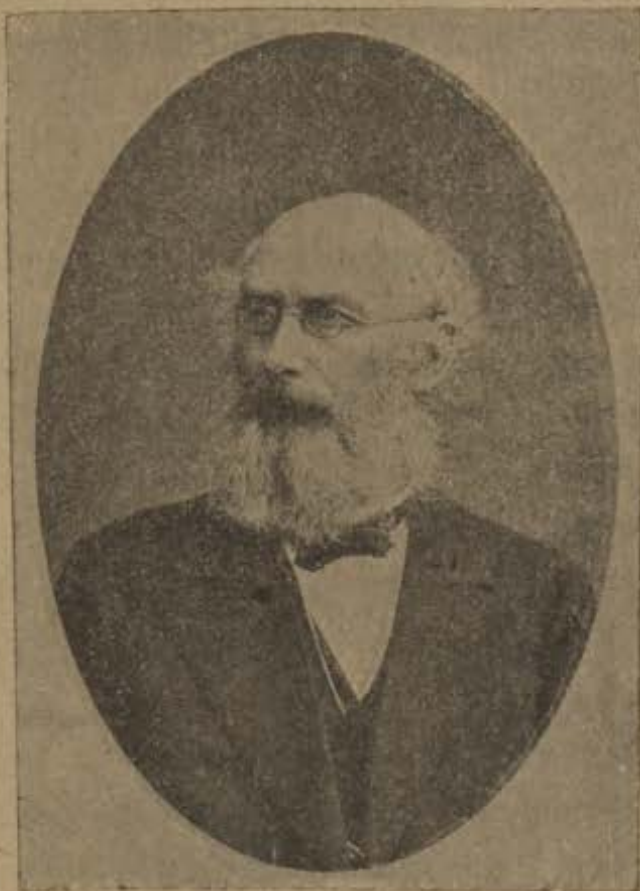
Neusist kui Eesti ilukirjanduse arwustajast oleme waremalt juba kõnelnud. Siin tuletame weel meele, et Neus oma arwustusega Eesti kunstluulet, millele Saksa soost õpetajad aluse rajanud ja Saksa wormides ning mõtlemisewiisis edasi harinud, hoopis uutele radadele püüdis juhtida. Neus nõuab, et Eesti luuletajad peawad Saksa luule järelaimamise maha jätma ja enestele Eesti rahwalaulu tooni, keele ja wormi poolest eeskujuks wõtma. Siin on Eesti rahvusliku ilukirjanduse asutamise mõte esimest korda selgesti wälja öeldud. Neusi arwamise järele peab Eesti kunstluule rahwalaulust wälja arenema ja rahvuslikku iselaadi kandma, muidu ei awaldawat ta rahwa kohta mõju. Uuenduste nõudmine ei maksnud mitte üksnes mõtlemise ja ütlemise wiisi, waid ka laulude wälimise kuju kohta, nimelt et Eesti kunstluules peaks ka regewärsisid ehk runosid tarwitusele wõetama. Wiimast nõudmist suutsid ainult mõned üksikud täita.

Russowi elust

Kõige esimene kirjanik, kes wanas regewärsi wormis Eesti kunstlaule trükki andis, oli Neusi kaastööline rahwalaulude wäljaandmisel Fr. Russow. Nikolaus Friedrich Russow sündis Tallinnas 2. (12.) aprillil 1828. Tema isa oli siin tolliametnik. Fr. Russow lõpetas gümnaasiumi õpekursuse Tallinnas ja õppis Peeterburi ülikoolis 1847—1851 õiguseeadust. Juba järgmisel aastal sai ta Eestimaa kameraalkoja sekretäriks, oli 1859. a. saadik doomi lossi walitsejaks ning ühtlasi rüütelkonna kantselei eestikeelseks tõlguks, kelle juhatusel ametlik „Maa walla kuulutaja“ ilmus. Sellesse ajajärku langeb ka Russowi awalik tegewus Eesti kirjanduse alal. 1863. asus Russow Peeterburisse, kus ta mäedepartemangus koha oli saanud. Pärastpoole teenis ta weel riigimaade ministeeriumis ja pidas 1886. a. saadik keiserlikus eremitages konserwaatori ametit. Tasuri Peeterburis 9. (21.) juulil 1916.

Russowit, kes „Tallinna kodaniku“ nime all meie kirjanduse alale tööle asus, ühendasid Eesti rahwaga wanad perekonna sidemed. Tallinna kodanik kirjutab selle aja kohta nii puhast Eesti keelt, nagu seda muidu sündinud eestlased oskawad. Pee-

terburi ülikoolis, kus wabam õhk walitses, näib Russowil armastus Eesti asja wastu ärganud olewat. Suwekuudel rändab üliõpilane Eestimaal ümber ja korjab H. Neusile Eesti rahwalaule, millest mitmed eelpool tähendatud kogusse üles wõeti. Russow awaldab selle aja kohta wäga tähelepandawat arusaamist rahwalaulu ilust ja wäärtusest. Russow hakkas juba 1854 wana Eesti regewärsi kunstlauludes tarwitamaja on üleüldse esimene Eesti luuletaja, kes pikemaid,

Nikolai Friedrich Russow.

wanades regewärsides loodud kunstlaule awaldas. Tema poolt ilmus 1854 „wana wiisi järele“ lauldud „Sõa laul Eestima tüttarlastele“, mille alguse siia üles paneme:

Esimene kunst-
laul regewärsi
mõõdus.

Neitsikesed, noorukesed,
Iddu hellad, kennad kallid,
Palled naggu ehha punna
Haljade Harju tammede tagga,
Waggad marja melelised
Wirro kuuskede willus warjus,
Sinnisilmad, sinnililled
Jerwa hiilgawa jõggede kaldades,
Länema laia laenede liggi!
Kas te kuulsite kusikus kollinat.

Musta metsa taggant mürinat,
Ranna poolt rataste raksumist?
Merre-är heälis, kallas kelis,
Lüig seal rahwast liikumas,
Õpik ehmatand, hüda unnustand,
Höbbenok ohkab, nurkas norkus.
Käggo köhkunud, unnustand kuk-
kuda,
Kurwaks sanud kähher peaga jne.

„Sõa laul“ tahab Eestimaa tütarlapsi, kelle tuikesed ja

armuandjad waenuväljale kutsutud, lohutada. Kreutzwald terwitab suure meeleheaga omas laulus „Sõda“ Russowit kui „ladussuuga laulupoega“, kes wana wiisi wilistelles sõjalaulu laulnud, et kaljud kostwad ja metsad wastates mürawad.

Uued Kandle
keeled.

Russowi tähtsam toode Eesti ilukirjanduse alal on luuletuste kogu „U e d K a n d l e k e e l e d“, mis 1854 Tallinnas ilmus. See meie ajal täiesti unustusesse sattunud raamat toob 17 laulu, mille hulgast kolm wanades Eesti regewärsides luuletatud. Russow tõlgib sakslaste selleaegsed armsamad sentimentaalsed laulud Eesti keele. Mõned tõlked, nagu „Kuju tahaksin ma jälle“ on väga hästi õnnestanud ja awaldawad nüüdki weel mõju. Mis seisukoht Russowil noores põlwes Eesti küsimuses oli, seda arwame laulust „N ä i m m e t!“ leida wõiwat. Laulik kaebab, et Eesti talupoeg oma rahwa wanal wiisid ning kaunid kombesid ära unustab ja saksikuks muutub.

Siin sünnib esimest korda Eesti ilukirjanduses, et meid seks otstarbeks rahwa keskele wiiakse; et tema iseäraldusi, wanematest päritud wiisisid ja kombeid tähele panna. Oma nähtusi ja tundmusi püüab laulik ka eestilaadiliselt awaldada, laulule ütlemise wiisi ja wälise wormi poolest rahwalikku wärwi anda. Nähtustega, mis talle olewikust silma paistawad, ei ole ta sugugi rahul, ta arwustab ägedasti rahwa kombeid ja wiisisid, mis wõõrastelt laenatud, sest et nad Eesti rahwuse iselaadi ähwardawad ära kaotada ja tema paremat osa rikkuda. Paleuseks seab laulik rahwale wana aja, mida ta idealiseerib ja nimelt romantilises wärwis laseb kaunilt silma paista.

Dr. G. Schultz-
Bertkam.

Rahwusliku kirjanduse ärkamisele aitas ka weel Dr. Georg Julius Schultz, kes ennast warjunimega Bertram nimetas, mõjuwalt teed walmistada. Schultz sündis Tallinnas 22. sept. (4. okt.) 1808, õppis Tartus arstiks, oli siis Peeterburis arstiteaduse akadeemias prosektoer, elas pärast kodumaal Torma kihelkonnas ja suri Wiinis 4. (16.) mail 1875.¹⁾ Schultzi päralt on see au, et ta minewa aastasaja keskel, mil Eesti rahwa-

¹⁾ W. Reiman, Kiwid ja killud 1., lhk. 47.

luulest nii omade kui wõõraste juures alles wäga wähe lugu peeti, usinasti Eesti rahwaluule kallale tööle asus ja ka muid äratas ja ergutas. Eesti lugulaulu „Kalewipoja“ ainete kogumise ja kokkuseadmise kohta oli Bertramil rohke mõju. Tema see oligi, kes Kreutzwaldi „Kalewipoja“ kokkuseadmiseks ikka peale waimustas ja julgustas, kui mõned pealiskaudsed otsused laulikule nukrust sünnitasid. Bertram andis esimesena „Kalewipoja“ kohta ülikõrge ja kiitwa otsuse. Tema näitas ühtlasi, mis wägew mõju eeposel rahwa iseteadwuse äratamiseks wõiks olla. Ise parandas tema wiis wiimast laulu Kalewipoja saksakeelsest tõlkest ja aitas nõnda „Kalewipoja“ ja tema lauliku nime kaugele üle kodumaa piiri kanda ja kuulsusele tõsta.¹⁾ Bertrami tähtsam töö muinasaja uurimisel on „Wagien“, millesse ta Põhja-Tartumaa rahwa juttudest, lauludest, kommetest ja elust teateid kogunud. Peale selle kirjutas ta Saka keeles weel palju teisi töid, milles ta Eesti rahwaluulet ja muinasusku seletas. Tema sulest ilmus 1870 „Ilmatar, *commedia turanica*“ kolmes jaos Eesti ja Saksa keeli, nimelt: Womba Wiido, Manala ja Tuuletar. Sisu on Eesti muinasjuttudest wõetud ja sinna wanu rahwalaule sisse koetud. Siin toob ta õige elawaid piltisid Eesti rahwa elust ja olust, kommetest ja wiisidest ja mõtteilmast. Peale mitmete vähemate luuletuste, mis siin ja seal ilmunud, awaldas ta oma eestikeelsed laulud 1866 eraldi, pealkirja all „Peegli pildid“. 20 pilti, mis siin leiduwad, on õpetliku sihiga eepilised laulud, mille keel enamasti õige labane ja proosalik, wahel ka jäme ja maotu on. Riimimisel tehakse sõnade kallal wägiwalda, mõned lühendatakse salmimõõdu pärast nõnda ära, et neist üks ainus täht järele jääb, näit. aga—a'. Tähendatud piltidest on üheksas laiemalt tuttawaks saanud. Selles jutustatakse, kuidas Eesti mees Jakob Jurjew lätlase, kes kaks päewa jää peal külma käes olnud, merehädast ära päästis. „Peegli piltide“ järeلسõnas seletab luuletaja:

Ma ollen mitto maada näinud
Ja põhjast lõuna liggi käinud,

¹⁾ Ühe rahwasõbra mälestuseks. Päewaleht 1908, nr. 218—220.

Kuid iggal poolel — kui siin maal —
 Süüd rokkal, süüd ka wassikal. —
 Kui kolid läewad tihtimaks
 Ja põlwed meiest mõistlimaks,
 Ehk siis saab nähha neile ka,
 Et õnsam meie armas maa.
 Siis maiad keik jo horsnaga.
 Ja kambrid ausa aknaga:
 Ei ennam meie Eesti mees
 Siis ella pakso suitso sees.
 Mis ajab pakko pakso ööd?
 Aus ello, armastus ja tööd.

Kosmopoliitlised
 kalduwused.

Ratsionalistlik ilmawaade wiis Schultzi nagu mitmed teised selle aja õpetlased kosmopolitismile. Juba noores eas tundnud ta ilmakodanlusest suurt waimustust ja töötanud ise kosmopoliidiks hakata. Hiljem wõttis ta krahw Walujewi lipukirja omaks: Mitte seda ei pea meelega tuletama, mis rahwaid lahutab, waid mis neid ühendab. Kosmopoliitiliste waadete pärast wankus ta rahwuslistes küsimustes sinna tänna, püüdis koguni seletada, et meie maa õnnistuseks ja ajaloolise õiguse nõudmiste täidesaatmiseks waja olewat eestlasi Balti sakslastele ja sakslasi wenelastele ohwerdada. Üleüldse on ta mitmesuguste tembutamiste teel oma mälestust märksalt tumestanud.

Friedrich Robert Fählmann; Õpetatud Eesti Selts; eestlaste elukord XIX. aastasaja teisel weerandil.

Luitemine rah-
 waluules.

Eestisõbraliste Saksa õpetlaste kõrwale asusid läinud aastasaja keskel kaks Eesti õpetatud meest rahwaluulet korjama ja rahwa kirjawara kaswatama, nimelt F ä h l m a n n ja K r e u t z w a l d. Mõlemad olid maal rahwa seas üles kaswanud, otseteel rahwasuust Eesti ennemuistsest ajast imeikka lugusid kuulnud, rahwaluule kuldseid warandusi armastama ning imestama õppinud, nad tundsid rahwakeelt ja mõttemõlgutusi hoopis paremini kui Saksa õpetlased, mõlemil oli Saksa haridusest ja mõttewiisist hoolimata rahwa elu ja saatuse wastu soe süda, mõlemil oli ühesugune haridusekäik, seesama ilmawaade ja elukutse, mõlemaid ühendas tumestamata sõprus. Tähendatud omaduste ja elupäriwuste tõttu suutsid need kaks oma rahwa seast wõrsunud õpetlast

hoopis sügawamini rahwaluule kullakambrisse tungida, kui wõõrad töölised. Nad tõid sealt hiilgawaid salawarandusi esile ja näitasid õpetatud maailmale ning oma rahwale, kui sügawamõttelised, särawakuuelised ja imestamisewäärilised eestlaste waimusünnitused olid, mis suurema hulga silmis tänini põlgtuse all seisnud. Mida tänini halwaks peetud, seda tahtsid nad hiilgusesse ja ausse tõsta, et see ausära rahwa enese peale tagasi langeks. Selle läbi said nende tööd tahtmata subjektiivse wärwi ja kaunistatud kuju. Meie ei tohi silmapilgukski seda ära unustada, et Fählmann ja Kreutzwald kõrgeandelised luuletajad olid ja just luuletaja seisukohalt rahwamälestuste peale waatasid. Rahwaluule korjamine ja üleskirjutamine sai nende käes muinaskangelaste ülesäratamiseks, ühtlasi nende kultuseks. Muinasaja obektiivse tundma-õppimise ja walgustamise asemele ilmus subjektiivne ilutsemine, nagu romantiline siht seda nõudis.

Friedrich Robert Fählmann sündis 22. detsembril (2. jaan.) 1798 Hao mõisas Järwamaal.¹⁾ Tema isa Heinrich Johann, kammerherra von Bergi priimees²⁾, oli sel ajal Hao mõisas von Paykuli juures opmanniks. Seitsmendal eluaastal jäi wäike Friedrich waoseks-lapseks, sest et tiisikuse haigus ta tema hauda wiis. Et isal, kes päew otsa talituses wäljal wiibis, wõimalik ei olnud lastekaswatamise eest hoolt kanda, wõttis mõisaomanik Friedrichi ja tema noorema wenna mõisa, kaswatas nad oma tütrega seltsis üles. Lugemises ja Saksa keele õppimises sai Friedrich mõisaherra enese käest juhust, sest et ärksa poisi õpetamine talle lõbu walmistas. Sel ajal oli Haol, nagu mitmes teises mõisas Eestimaal, koduapteek ja haigete ning terwete toherdamine mooduasjaks. Juhtus tohter linnast tulema, siis ei olnud poisikesel pidajat, ta läks tohtriga, kelle wilets Eesti keel talle nalja tegi, külasse, kuulas haigete kaebtusi arstiga wõidu pealt ja pani tähele, kuidas neid arstiti. Siit ärkas Fählmannil himu tohtriameti järele. Korra mängis ta trepi all liiwa ja tuhaga, mida wäikestesse paberist kastidesse ja kottidesse mõõtis. Kui koolipreili küsis, mis poiss seal tegewat, siis sai ta wastuseks: „Rohtu walmistan, sest minust saab tohter.“ Tohtrit mängides löikas ta surnud hiirtel ja muttidel kõhud lõbki, et teada saada, mida moodi

Fählmanni noor-
põlw.

¹⁾ W. Reiman, Friedrich Robert Fählmann, Kiwid ja killud I., lhk. 82 j.

²⁾ Fr. R. Kreutzwald, Dr. Friedrich Robert Fählmanns Leben. Verh. der gel. Esth. Ges. II. Band, 4. Heft, lhk. 5 j.

sisikond wälja näeb. Harwa on laste igatsused ja ettekuulutused nii täpilt täide läinud, kui meie Fählmanni juures. Harwa leitakse aga ka seesugust korralikku ja usinat kooliõpilast, kui tema oli. Kui poiss üheksa aastaseks sai, siis saadeti ta Rakweresse kooli. Algekooli õppis ta ruttu läbi ja wõis kreiskooli astuda. Wirk ja usin, nagu Fählmann õppimise kallal oli, püüdis ta igast tunnist niipalju kasu wõita, kui iial wõimalik. Ka kodus istus tema hoolsasti raamatute taga ja teritas oma waimu. Sellegi pärast ei põlanud ta rõõmust seltskonda, käis teiste poistega suwel Rakwere Tamikus lusti löömas ja talwel toredal linnamäel liugu laskmas ning lumesõda pidmas. Iseäranis heal meelel istus Fählmann Rakwere waremete all, kuulas hakkide kisa ja püüdis järelemõtlemise teel kodumaa endiste aegade üle selgusele jõuda. 1814 astus Fählmann Tartu gümnaasiumisse. Siin oli ta wirk õppima ja teenis oma tublidusega kaasõpilaste hulgas lugu-

Friedrich Robert Fählmann.

pidamist ning kooliõpetajate kiitust. Ehk küll isa ainult wähe suutis poega toetada, juhtus siiski harwa, et Fählmann hoopis kopikata oli. Kui tal kõik ülesanded õpitud olid, ja seda tegi tema haruldase ustawusega, siis luges ta weel ehk kirjutas raamatuid ümber, mis teel ta omale mõne kopika raha teenis. Fählmann ei pillanud raha kergemeelselt. Kunagi ei nähtud teda õllepoes, weel wähem kondiitori juures käiwat. Sellest siis tuligi, et Fählmann wahest sõprugi wõis hädast ja kitsikusest wälja aidata. 1817 sai Fählmann küpsuse tunnistuse ja hakkas Tartu ülikoolis arstiteadust õppima. Tal oli kindel nõu tublit teaduvara eluks kaasa wõtta ja see läks tal paremini korda, kui kellelgi teisel. Ilma sundiwa hädata ei puudunud Fählman ühelteki ettelugemiselt, ja mis ta päewal kuulis, pidi õhtul tingimata korratama. Arstiamet

oli ta elusiht, kuid peale elukutselise teaduse tarwitas tema õpihimuline waim weel teist toitu. Suure hoolega kuulas ta filosoofia ja filoloogia ettelugemisi ja awaldas rohket huwi wördlewa keeleteaduse ning esteetika wastu. Ta kuulis, mõtles ja luges, kus juures ta ikka rohkem õpeaine sügawust kui laiust taga nõudis. Ta wõttis arstiteaduse ajaloo uurimise käsile ja püüdis seda teadu ala algusest peale tundma õppida. Seal juures ei lasknud ta ennast umbarwamistest eksitada, waid pidas ainult neid õpetusi tõeks, mida ta enese katsed haigewoodi juures kinnitasid.

Professorid pidasid Fählmannist suurt lugu. Kliiniku juh-
taja, kuulus professor Erdmann, andis raskemad haiged Fähl-
manni rawitseda ja soowitas lahkudes oma õpilast Fählmanni,
kes alles eksami eel seisis, oma järeltulijaks, ning jättis ka
oma haiged Fählmanni hoole alla. Juba tahtis Fählmann
lõpueksami teha ja selleks kirjutas ta palwekirjagi walmis.
Sõbralikus läbikäimises Erdmanniga märkas Fählmann, kui
auklik ta enese teadmine oli. Sellepärast kiskus ta palwe-
kirja lõhki ja õppis weel kolm aastat. Tema ei tahtnud
mitte ainult eksamil head tunnistust saada, waid ka ameti-
wendade seas teadusliku tubliduse läbi iseseiswat, lugupeeta-
wat seisukohta wõita. Alles 1827 tegi tema lõpueksami ja
sai arstiteaduse doktoriks. Ta walis Tartu omale tööpõlluks.

Juba üliõpilase põlwes hakkas Eählmann Tartu waesema-
tele elanikkudele arstiabi andma. Kõneldi waimustusega noo-
rest üliõpilasest, kes lahkesti ja sõbralikult oma haigetega
ümber käis. Kui nüüd Fählmann juba iseseiswaks arstiks oli
saanud, siis jooksid alles õieti kõik noored ja wanad, suured
ja väikesed tema juure oma nimega ja nimeta häda kaebama.
Fählmanni uksele ei saanud rahu. Muud arsti kui Fähl-
mann Tartus nagu enam ei olnudki. Aga sissetulek oli
noorel tohtril siiski kasin, sest abiotsijad olid suuremalt jaolt
waesed inimesed, kes tohtrile waewatasu ei suutnud anda.
Lahke arst pidi mõnikord neile weel omal kulul rohtu andma
ja peale tõbe weel teist terwise waenlast, nimelt nälga, eemale
aitama peletada. Wiimaks aga, kui ta kõrgemate ringkon-
dade lugupidamise pärast just kui Jakob Raheli pärast seitse
aastat oli orjanud, siis sai tema nimi üleüldiselt kuulsaks ja
ta oli wastuwaidlemata aastad otsa kõige esimestes ringkon-
dades kõige otsitawam arst. Päewal tõttas ta ühe haige
juurest teise juure, öösel luges ta ja tegi kirjatöid, ja kui
koit taewaserwal punetas, siis wast läks ta puhkama.
Wäsitawa arstliku tegewuse kõrwal leidis Fählmann weel
uurimiseks aega, wõttis ülikoolis Eesti keele lektori ameti
enese peale, pidas professori asetäitjana rohuteaduse üle

Fählmann arsti-
ametis.

ettelugemisi ja juhatas peale selle weel seltsiasju. Üleliigne töö ja puudulik rahu lasksid tiisikuse idu, mis ta emalt pärinud, elusse ärgata ja wõimust wõtta. Sõbrad soowitasid küll talle puhkust ja ettewaatus, kuid Fählmannil ei olnud aega enese peale mõtelda. Haigus läks aegamööda ikka suuremaks, nõnda et kuulsal tohtril enesel terwis palju wilet-sam, oli, kui neil, kes talt käisid abi saamas. Surm walmistas tema kallal juba ammust saadik oma tööd ette ja 10. (22.) aprillil 1850 tuli ta selle mehe järele, kes nii mitu ja mitu sada elu oli julgenud tema sirbi alt ära päästa.

Fählmanni ka-
rakter.

Bertram-Schultzi tunnistust mäöda on Fählmann üksnes oma kõrge waimu ja raudse usinuse abil sellele silmapaist-wale seisukohale jõudnud, millel Tartu seltskond teda üle-üldiselt lugupeetud arstiks pidas. Kui sündinud eestlasel olnud ta elutee esiotsa waewaline, kuid sellest tõusnud see kasu, et tema mitte, nagu haritud rahwaste õpetatud mehed, pimedast peast autoriteetisid ei uskunud, waid kõige kohta kahtlemist awaldas, mis endisest ajast päritud ja mida karwa pealt ei saa tõendada. Fählmann olnud läbi ja läbi aus mees, kel tõde ja õigus üle kõige käinud. Haigete juures wiibides olnud ta tõsine, kasin kõnega, wahel kare. Lahkus ei olnud just mitte Fählmanni omadus. Seltskonnas oli ta kaunis järsk, sõnaaher ja enamasti tumma osa etendaja.

Huwi rahwa-
luule vastu.

Suurt huwi tundis Fählmann oma sugurahwa waimu-warast, nimelt rahwaluulest ja keelest. Poisikesena wiibis ta tihti pikkadel talweõhtutel Hao mõisa peretoas ja kuulas, kuidas mõisateendrid tumeda piirutule walgusel endisest ajast õudseid ja imeilusaid lugusid weeretasid. Siin sai ta, nagu pärast ise tunnistas, Ariadne lõnga kätte, mille juhil ta rahwa waimuelus nende salawarandaste ligi pääsis, mida tänini ei olnud aimatud. Üliõpilase põlwes wiibis Fählmann suwekuudel tihti Haol ja rändas siis ümbruse risti ja põigiti läbi, et muinasjuttude tagawara rikastada. Kuuldud ained pidas ta hoolega meeles ja katsus neid igal wõimalikul korral weel täiendada. Ta tegi oma eluülesandeks Kalewipoja jutu-riismeid korjata ja neid eeposeks kokku liita, ühtlasi äratasid ka Eesti müütide katked tema tähelepanemist. Ta pidas selle üle nõu, kuidas kõige paremini wõiks muinaslugusid ja

laule, mis weel saadawal, korjata ja täielise kadumise käest päästa. Ta jõudis otsusele, et waja kokku astuda ja ühisel jõul tööle hakata.

Fählmannil oli nõu seltsi asutada, kes Eesti keele ja rahwaluule uurimise oma eesmärgiks seaks. 1838 teatab ta Kreutzwaldile, et „Õpetatud Eesti Selts“ on asutatud ja kinnitatud. Selle seltsi peaülesandeks oli Eesti rahwa muinasaja ja olewiku, tema keele, kirjanduse tundmist edendada ja kõiki ajaloolisi mälestusi, laule, jutte ja wanu kombeid rahwasuust üles kirjutada ning trükki panna, ühtlasi aga ka õpetliku rahwakirjanduse wäljaandmise teel rahwaharidust tõsta. Seda ülesannet, iseäranis esimest osa, on selts kogu oma kestuse ajal püüdnud täita ja hulga materjaali oma toimetustesse (Verhandlungen) kokku kandnud, mis Eesti rahwa minewikust olewikule ja tulewikule tunnistust annab. Ülesande teise poole täitmiseks andis selts oma esimestel tegewuseaastatel mõned Kreutzwaldi kirjutatud raamatud ja kalendri wälja. Et tuumakamat kirjandust hõlpsamini laiali laotada ja rahwale kättesaadawaks teha, asutas selts mõnesse kodumaa linna raamatuladud ja andis trükitud nimekirjas need kirjanduse-tooted teada, mida rahwale ostmiseks ja lugemiseks soowitati. Wiljakat tööd tegi selts iseäranis sel ajal, kui ta asutaja Fählmann ise kaasa tõmbas ja teisi taga kihutas. 1843. aastast kuni oma surmani oli ta Õpetatud Eesti Seltsi esimees. Kõik õpetatud mehed, kes sel ajal Eesti kirjawara kaswatasid, keelt ning rahwaluulet uurisid, olid selle seltsi liikmed. Kui pärast poole eestisõbralised õpetlased surma läbi seltsist lahkusid, siis jäi Eesti keel ja rahwaluule päris kõrwaliseks asjuks, sest et nende uurimine Eesti iseteadwuse ärkamisele wõimsalt hoogu andis. Pärast kahekümnewiie aastast kestwust muutus see nime pidi „Eesti“ selts Saksa seltsiks ümber, mis enese ülesandeks pidas, eestlaste saksastuse kederwarrele selle läbi hoogu anda, et kahe Saksa keele õperaamatu kirjutamise eest auhinnad wälja kuulutas. Sest ajast peale kaldus seltsi tegewus ikka enam muinasaja uurimise alale, kus sakslastele nende esiwanemate au ja hiilgus heledalt silmi paistab; selle kõrwal pole ta Eesti keele ja kirjanduse

Õpetatud Eesti
Selts.

edenduseks enam nõnda suutnud mõjuda, kui tema asutaja seda lootis.¹⁾

Nüüd jälle Fählmanni juure tagasi. Raske töökoorem, mis arstiamet talle peale pani, ei andnud mahti kõiki neid muinaslugusid ja laule paberisse pista, mis ta rahwasuust kuulnud. Tema mälestuses mõlkuw Kalewipoja lugu oli alles katkeline. Seda ei tahtnud ta warem kirja panna, kui puuduwad wahetükid rahwasuust üles leitud. Ta pidas koguni nõu mõne aasta pärast arstiametit maha panna ja oma wiimseid elupäiwi Eesti keele uurimisele ning Kalewipoja wäljaandmisele pühendada. Tartu tuli temale nagu tühi ette, kui wanad mälestused noorest east talle uuesti meele tulid. Kui heal meelel oleks ta kurgedega ja luikedega üles lennanud luulelise igatsuse ja ilutsemise maale; küll lehwitas ta lahkuwaid nähes ka oma tiibu, kuid lendutõusmine oli wõimatu.

Eesti müüdid.

Alalisest ajakitsikusest hoolimata on Fählmann siiski terve salga jutte trükis awaldanud, mille sisust eespool rahwaluule osas juba pikemalt kõne oli. Nad pandi esialgselt Saksa keeles kirja, et seega walearwamisi Eesti waimuelu kohta ümber lükata ja haritud maailmale näidata, missuguseid luulepärlid alatuks peetud orjarahwas on wõinud luua. Pärastpoole anti nad Eesti keeles üheskoos wälja. Kuld ja hõbe, mis Fählmann Eesti waimuwarast maailmale esitas, muretses eestlastele koha luulerikaste, ilutundwate rahwaste keskel. Mitte Fählmanni arstitegewus ei kandnud tema nime üle kodumaa kitsaste piiride, waid tema töö rahwateaduse alal. Esiwanemate laul ja tarkus tõsteti oma tõsisesse tähtsusesse. Meie kirjandusele pandi rahwuslik alus. Páris eestiline kirjandus algab alles 1840, mil Fählmanni nõiduswäelised muinasjutud ilmusid.²⁾

Kahjuks ei kirjutanud Fählmann kaunid müüte mitte sel kujul üles, kuidas nad rahwasuus liikunud. Meie esimesed rahwaluule korjajad ei pidanud üleüldse teaduslikkd sihti küllalt kindlalt silmas, ei püüdnud rahwaluules ilmuwat rahwa-

¹⁾ A. Ahlqvist, Wiron Kirjallisuuden Seura Tartossa. Suomi 1855, lhk. 81—85. Wördle ka C. R. Jakobsoni Kolm isamaa kõnet, lhk. 42—43.

²⁾ A. H. Willigerode, Einleitendes znr ehstn. Literatur. Mittheil u. Nachr. X., lhk. 551—561.

hinge, iseloomu, mõttekäiku ja keelt muutmatult ja segamatult tulewastele uurijatele materjaliks koguda. Waimustuse tuhinas püüdsid rahwasõbrad üksnes häid ja ilusaid rahwamälestusi üles tähendada ja neile lisanduste ja tähenduste abil kaunist kaju anda, et lugeja selles ülekullatud hoones, mis nõnda pool teed kunstlikult walmistatud ehituskiwidest üles seatud, aina imetlemist awaldaks ja ilutseks. Ja ilutsemiseluule ehk romantika laad ilmub meile niihästi „Koidus ja Hämarikus“, „Endlas ja Jutas“, kui ka „Loomise loos“, „Wanemuise laulus ja kosjakäigis“, nimelt oma sügawa müstika, sümbolismi ja Eesti muinasusu ilutsuse ning rahwusliku sihi poolest, mis üleskirjutaja sulge juhtinud. Fählmanni ilutsew waim otsis neid aineid, milles jumalatest ja kangelatest kõneldi, kelle peade ümber ausära hiilgab, ja kui ta neid aineid rahwasuus leidis, siis andis ta neile weel omalt poolt romantilise iluluule wärwi. Peale selle on mitmed jumalate nimed, mis Fählmann seal esitab, kahtlased. Wähemalt puuduwad hiljemates rahwaluule korjandustes teisendid, mis kahtlust ehtsuse kohta kaotaksid. Fählmann käis sedasama rada, kus ta Saksa romantikuid Schlegeli ja Novalist nägi eel rändawat: need leidsid uue mütoloogia üles, ja see pidi sakslastele sedasama ülesannet täitma, mis wana mütoloogia greeklastele ja roomlastele. Kui ka Fählmanni üles-tähendustel tükati teaduslik ustawus puudub, on nad siiski Eesti kirjanduse kohta sügawat mõju awaldanud ja luulelisest seisukohast tulewad nad kaunimate hulka lugeda, mis maailma rahwaste folklorel esile on tuua.

Fählmanni kunstluule toodete arw ei ole suur, kuid „mis ta kirjutanud, helgib kui helmewöö tähtede telgil“, ütleb ta kirjade koguja Eisen. „Fählmanni kirjades“ leiame peale muinaslugude weel mõne wäikese pilkekaju, milles ta selle aja rahwa wigu ja puudusi osatab, siis weel seletuse punetuse-tõbest ja lõpuks kaks laulu ning mõned mõttesalmid. Iseäralist tähelpanemist nõuawad Fählmanni laulud sellepoolest, et luuletaja siin wana Greeka salmimõõtusid Eesti keeles tarwitusele wõtnud. Kõige parem Fählmanni laul on Asklepiadesi salmides kirjutatud ood „Suur on, Jumal, su ramm“, mis pärast luuletaja surma trüki antud. Wägewad tunded, mis

Fählmanni kunst-
luule.

selles ülemlaulus Jumala helduse ja tulewase elu kohta awal-
datud, näitawad Fählmanni meelesügewust ja usulist seisu-
kohta. Kirglike piibumehena katsub Fählmann „Piibu jutus“,
milles ta 1845 esimest korda uut kirjawiisi tarwitab, suite-
tamise lõbu hingeliselt ilustada ja luuleliselt õigeks mõista.
„Piibu jutus“ mälestab Fählmann oma esimest armastust, mis
ta üliõpilase põlwes ühe neiukese wastu südames kandnud.
Kurwastuses, mis tuwikese warane surm tõi, arwab luuletaja
piibust kinnitust leidwat, sest et piip kadunud õnnist aega mee-
letab. Täis sügawat filosoofilist tarkust on distichoni kujul
sõnastatud mõttesalmid. Seisku näiteks siin „Kerge ja raske“ :

Küsisin : mis on raske ja mis on kerge küll teha ?

Kostis : kerge on laita ja sundida teist.

Laps ju sundida mõistab, ja lapsuke laita ju oskab.

Seda küll igapäew näeme ja imestame.

Aga mis ise laitsid, katsu parata ise —

Raske on see töö : tahad katsuda, tee !

Fählmanni tööd
keelepõllul.

Selle järele kui Fählmann Kreutzwaldi rahwalaulude käsi-
kirju oli tundma õppinud, sai Eesti keele uurimine temale
juba üliõpilase põlwes tulusaks wahetöök, milleks ta oma
kasinaid puhketundisid tarwitas. Seda tööd nimetas ta heaks
wahendiks kurbmeelsuse wastu. Ärkaw huwi Eesti keele
kohta sai ka aluseks, mille peal üliõpilased Fählmann ja
Kreutzwald endist sõprust uuendasid. D. H. Jürgensoni surma
järel waliti Fählmann 1842 Eesti keele lektoriks. Omas sõnu-
mikus palub ta Kreutzwaldi seda walimist mitte imeks panna,
sest tema ei olewat selles mitte süüdlane ja lisab siis naljaks
juure: „mis tehha, ei oska keelt ega kirja, pannakse waeseke
unniko otsa, laulgo kudda juhhub“. Aga selles uues ametis on
Fählmann Eesti keele harimiseks rohkem tööd teinud, kui
ükski tema eelkäijatest. Tema keeleuurimisel tüwepainu-
tamisest, nimesõnade käänamisest, sõna juur-
test, õigekirjutusest jne., mis O. E. Seltsi toime-
tustest Saksa keeles ilmusid, leidsid asjutundjate poolt tera-
wat tähelepanemist ja suurt lugupidamist. Fählmann joatas
Eesti ajasõnad kunstlikku süsteemi nimelt sidehäälikute järele
ja oli seega esimene, kes sellesse põlisesse metsa sihi ajas.
Tüwipainutuse leidsid Fählmann ja Ahrens, kes lahus töö-

tasid, hoobilt üles ja awaldasid oma uurimise wilja 1843. Ehk küll nende kahe wahel käänamise äpetuse pärast äge tüli tõusis ja waidlejad otse wihameesteks said, ehk küll Fählmann Ahrensi uuest kirjawiisist ja selle selgusest ei püüdnud õieti aru saada ja weel Hornungi ning Masingi eeskujul lühikeste wokaalide wahel kahekordsete umbhäälikute kirjutamist soowitas, sellegi poolest annab Ahrens oma wastasele austawa tunnistuse, et Fählmann nagu Masing päris-eestlase wiisil mõtlewat ja rääkiwat, temal kõik head omadused olewat, mis rahwakirjanikul waja ja sellepärast tulewat väga kahjatseda, et Fählmann oma annet wähe tarwitanud. Ja Ahlqvist arwab, et kui Fählmann algusest saadik oleks wõinud emakeelt harima hakata, siis oleks temast suur luuletaja, kuulus keeleuurija wõinud saada, sest kummagi asja peale olnud temal haruldased head waimuanded. Kuid waranduse puudus takistanud paljutöotawat meest sellele teele minemast, millele süda ja waimuanded teda juhtisid.

Eesti rahwa käekäiguga, iseäranis talurahwa elukorraga ei suuda Fählmann kuidagi rahul olla. Priius, mis Aleksander I. tahtmise järele maarahwa pidi wabaks tegema, tuli neile küllalt kallis maksma. Orjaöö kadumise ajal walitses juhtiwast seltskonnas nõndanimetatud Manchesteri liberalism, mille järele wäline wõim ei tohtinud lepingutegijate, wabastajate ja wabastatawate, wahel segada. Seda tarwitas Baltimaa aadel ja pani kasuliku wahetuskauba täiesti wõrdlemata suurustega toime. Ta andis talurahwale isikliku wabaduse, kuid sai selle eest täieliku omanduseõiguse tarwitatawa maa kohta. Nüüd laks rahwapõlw weel raskemaks, sest ennemalt oli isand oma orja weel niigi palju hoidnud, nagu harilikku töölooma hoitakse; peale wabastamise ei olnud isandal enam hoolimist. Maa tarwitamise eest pidi talupoeg ränga teoorjuse kaela wõtma ja oma paremad töölisel mõisa põllule saatma. Kuid weel pahem oli see, et talupoeg ilma kindla aluseta ja iseseiswuseta nagu lind oksa peal elas. Nime pidi priikslastud riigikodanikul oli ainult paberi-priius. Walla asjade harutamisel läks igal sammul mõisniku luba tarwis, isegi kogukonna kassa seisis tema ülewaatuse all. Tema päralt oli ka kodukaristuse õigus, mille järele ta wõis kepi-

Talurahwa elukord XIX. aastaja teisil weerandil.

hoopide ja wangistamise abil enese vastu aukartust kindlustada. Kwootemaa najal oli võimalik mõisamaid endiste talumaade abil laiendada. Seda tarwitasid mõisnikud nii suure hoolega, et mõisamaad 60—180% wõrra suurenesid. Kaotati terwed külad ära ja liideti mõisa külge. Maa kogunemine wäheste omanikkude kätte tõi talurahwa proletariseerimise kaasa. Tagajärg oli see, et mõisad pool muidu töölisi said ja inimeste hulgad, kes ainult põllutööd oskasid, oma tööjõudu tarwitada ei saanud ja üle kodumaa piiride hakkasid wälja rändama. Seesuguste olude tõttu jäi talupoeg hooletuks ja waeseks. Pärast priikslaskmist kordusid meie maal nälja-aastad, mis nii kanged olid, et koguni riigi abi selle kustutamiseks tarwis läks, kuna niisugust abi enne ega pärast seda pole tarwitatud. Sel ajal pöörsid hulgad Luteruse kirikule selga ja läksid Greeka õigeusku. Segaduste ja rahutuste põhjuseks oli ka weel see, et teorendi peremehe kohustused küllalt kindlad ei olnud ja isegi sellekohaseid seadusemäärusi nõnda Saksa keele tõlgiti, et keelise wäänlemise waral võimalik oli talupoegade kohustustekoormaid suurendada.¹⁾ Ülemäärased orjused mõisa kasuks, waesus, puudus ja nälg ajasid rahwa mitmel pool meeleheitele, tõusid awalikud wastuhakkamised, „sõjad“, mida karistuseselkade abil tuli sumbutada.²⁾ Niisamuti oli hariduse oludes tagurpidi minekut märguta. Endiste rationalistlikkude kirikuõpetajate asemele astusid kitsarinnalised, wahel koguni kultuurawastased wagalased, kes kõiki seda tähelepanemata jätsid, mis otsekohe hingeõnnistusesse ei puutunud. Kuna XIX. aastaja esimesel weerandil õpetajad rahwa waimuwalgustuse eest hoolt kanda püüdsid, pöörsid Fählmanni aegsed waimulikud kirjandusele selga.

Fählmann rahwa
kaitsjana.

Need nähtused äratasid Fählmannis, kel rahwawalgustamine, Eesti keele harimine, kirjanduse kosutamine ja rahwa majanduslikkude olude parandamine südame peal seisis, kibedaid tundusi. Ta mõistis aastasadasid wältawa Saksa sunniwalitsuse

¹⁾ Dr. Adolf Agthe, Ursprung und Lage der Landarbeiter in Livland. Tübingen, 1909. Lhk. 68. j.

²⁾ Wõrdle: P. Eichenfeldti mälestused Teisest Pühajärwe sõjast. E. Kirjandus IV a., lhk. 465 j.

meie maal hukka ja andis oma aja ning olude kohta kareda otsuse.¹⁾ Kus wõimalik, püügis ta rahwast oma kaitse alla wõtta. Kui mõisnikud, nagu Luunja parun Nolcken, waesuse ja nälja põhjuseks rahwa laiskust ja hooletust arwasid olewat, siis näitas Fählmann²⁾ rõhuga, et Eesti talupoeg kõige wähesemaga leppiw inimene on, et tema oma rohke töö eest igapäewast leiba ei saa ja et talupoegade wäga rõhutud meeleheitlikule elukorrale kergitust tarwis läheb. Häda sünnitawat rahwa hulgas kõiksugu mõtteid; et ihulikku põlwe wähegi parandada, olewat ta walmis nagu Pühajärwel 1841 mässu tõstma. Karistuse wäesalkadest, kes maad mööda ümber käiwad, et looda Fählmann waigistust. Usaldust ja liginemist ei wõiwat mitte malkadega sisse taguda, waljus ja järelandmatus sundiwat rahwast maalt wälja rändama ja seda ei wõidawat ometi soowida. Fählmanni julgel ja osawal eestkostmisel ei olnud tagajärge. Meie kodumaa wõimumeeste silmad olid eestlaste ja iseeneste kahjuks nagu pimedusega löödud. Kuid Eesti kirjameestest on Fählmann esimene, kes meie kodumaa olud talurahwale leidis wäljakannatamata olewat, neid arwustama hakkas ja rahwa põlwele kergitust nõudis. Oma rahulolematust ei ole ta Eesti keeles rahwa enese kuuldes mitte awaldanud. Esiteks ei saanud Fählmann üleüldse palju mahti Eesti keeles kirjutada, teiseks olid Eestis just ärewuse ajad, mil sarnane awalik ülesastumine oleks wõinud rahwale ja tema enesele kardetawaks minna. Peeti ometi Fählmanni juba isiklikkude arwamiste awalduse pärast mässajaks ja lasti teda pärast seda waielust Nolckeni kaebtuse peale kindralkubeneri Pahleni ette kutsuda, kus teda hoiatati, ütlustes wõimalikult ettewaatlik olla. Lõpuks peame weel Fählmanni seisukohta rahwuse küsimuses puudutama. Oma rahwast ta ju armastas, wõttis tema saatusest südamest osa, Eesti keelt pidas ta üliilusaks kunstitööks, mida sünniks harida ja kindlustada, ka on ta uhke Eesti rahwa herrandlikkude omaduste üle. Kuid ratsionalistliku ilmawaate juhil kaldus Fählmanni tuntawalt kos-

Seisukoht rahwuse küsimuses.

¹⁾ *Scriptores rerum Livonicarum*, lhk 681.

²⁾ Minu tüli Nolckeniga 1842. *Postimees* 1899, nr. 282—283.

mopolitismi poole. Iseseiswa kultuuri loomist eestlaste jaoks ei kiitnud mõistus heaks ega uskunud Eesti rahwa edasikestmise sisse, sellepärast arwas ta paremaks, et Eesti rahwas Saksa kultuuri sekka ära kaoks. Nagu Reiman seletab, poolitasid süda ja mõistus Fählmanni kaheks. Süda hoidis Eesti rahwa poole, käskis tema iseloomu alal hoida, mõistus kaldus saksastamise poole ja käskis Eesti keelt selle tarwis harida, et haritud keele abil ümberrahwustamine seda libedamalt wõiks sündida. Rahwa ihulikku põlwe tahtsid aga süda ja mõistus ühtlasi parandada. Siin said mõlemad ühele häälele ja see andis kauni kõla. Kui meie ka Fählmanni praeguses mõttes iseteadwaks rahwuslaseks ei wõi nimetada, tema ülestähendatud rahwamälestused ja ilutsemine Eesti muinasajas ning rahwaluules oli pinnaks, milles hiljem rahwusliku iseteadwuse seeme hakkas idanema.

Friedrich Reinhold Kreutzwald.

Rahwuslik seisukoht.

Palju selgem ja vähemalt teoreetiliselt kindlam oli rahwuslik seisukoht teisel suurel ilutsejal rahwaluules, kes Fählmanni tööd jätkas ja selle iluhoone üles ehitas, milleks Fählmann ehitusekiwa kokku kandis — Kreutzwaldil. Tema ei ütle ennast mitte nende seltsis käiwat, kes kõik tulewat headust ja tulu eestlasele sellest arwawad tulewat, et nemad oma emakeele, mälestused ja kodused wiisid ära kaotawad ja endid rohkempakkujatele ära müüwad, nõnda et nendest aegamööda kas wenelased wõi sakslased saawad. Kreutzwald peab ennast Eesti sõbraks ja soowitab, et Eesti keel eestlastele selleks saaks, mis Soome keel soomlastele, nimelt rahwusliku kultuuri kandjaks.¹⁾ Seega on meie kuulus kirjamees ise seisukoha kätte näidanud, kust tema elu ja töid tuleb waadelda.

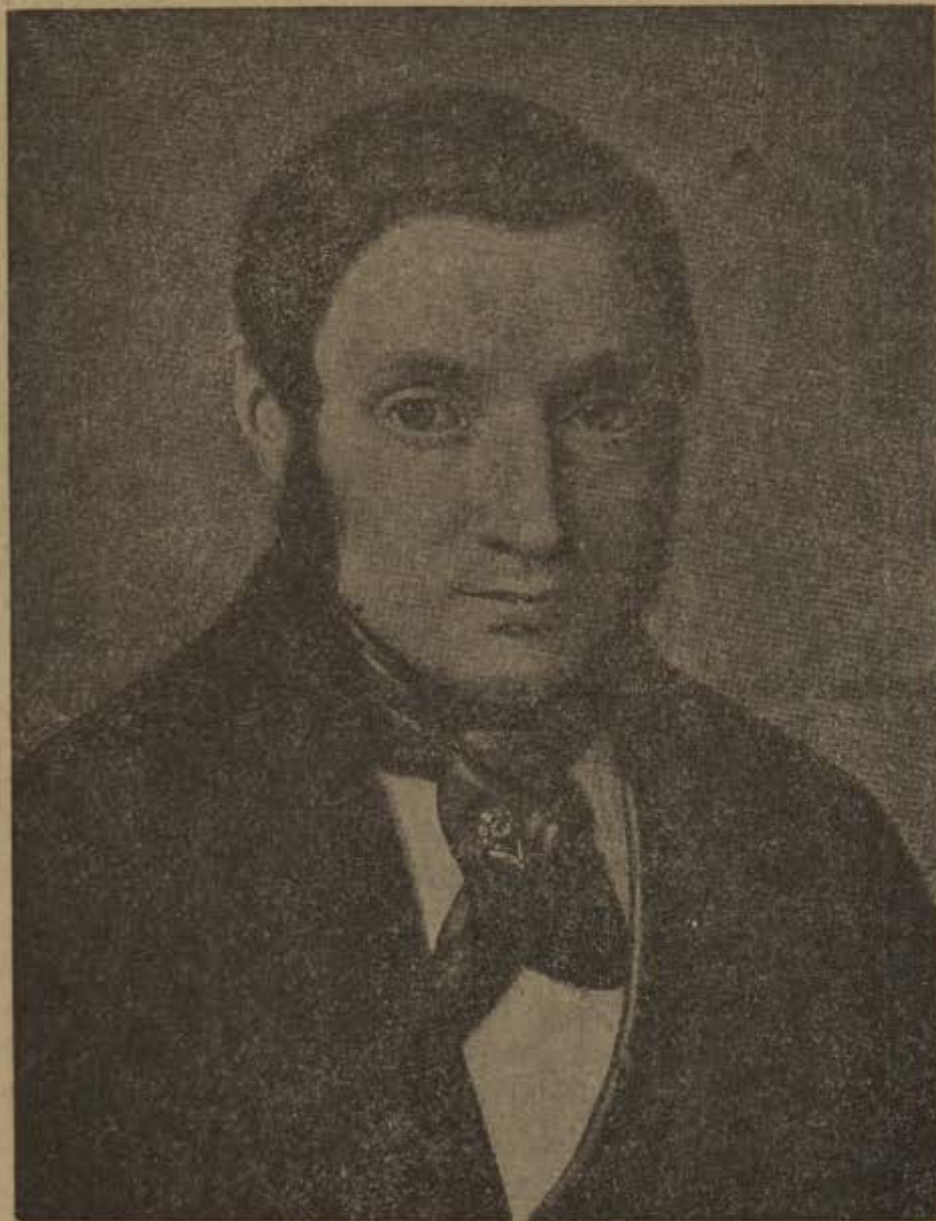
Kreutzwaldi noorpõlw.

Friedrich Reinhold Kreutzwald, kingisepa Juhani poeg, sündis Jõepere mõisas Kadrina kihelkonnas 14. (26.) dets. 1803.²⁾ Et laps orjapõlwes sündinud, ei olnud

¹⁾ Kreutzwald Koidulale 21. aprillil 1868. Kirjawahetus I, lhk. 157 j.

²⁾ W. Reiman, Friedrich Reinhold Kreutzwald. Kiwid ja killud I, lhk. 129—72. Kreutzwaldi sajas sünnimispäew. Sirwilauad 1904. lhk. 1—19. Lasteleht 1904 nr. 1—4.

isal temale priinimegi päranduseks jätta. Kõneldakse, isa olnud Ristmetsa perest pärit ja selle järele hakatud kingsepa perekonda esiwanemate talu järele Ristmetsaks hüüdma, ja Rakwere koolis muudeti see Kreutzwaldiks ümber.¹⁾ Täies eas on Kreutzwald weel wahel Widri Rein Ristmets kirjutanud. Kreutzwaldi isale sai õnn osaks, et ustawa ja ausa

Friedrich Reinhold Kreutzwald noores eas
(Hueberi maalitud pildi järele.)

teenistuse eest tema põlwe parandati ja ta pärisorjusest wabaks lasti. Kui Widri alles aastane oli, asusid wanemad Jõeperest Kaarli mõisa elama. Isa sai seal aidameheks, ema mõisaperenaiseks. Siin saatis lapsuke oma esimesed eluaastad

¹⁾ M. J. Eisen, Fr. R. Kreutzwald. Tähtsad mehed-I.

mööda. See aeg awaldas pärastpoole Kreutzwaldi elu ja töö kohta suurt mõju. Moonakate lastega mängides omandas ta rohke tagawara rahwa kõnekäändusid, kujukaid mõtteawaldusi, tarku sõnu ja pilkamise nooli. Siin nägi ta sugurahwa wiltsat elujärge, siin külwati ta südamesse esimene rahwuslik seeme, mis hiljem wägewaks puuks kaswis. Kaarlimõisa wallas oli rahwasuus suur hulk ranwalaule ja muinasjutte liikumas. Pikil talweõhtutel läks aidamehe poeg mõisa peretuppa, kus wallast tulnud orjawaimud wokke wuristasid ja seal juures muinasaja mälestusi meele tuletasid. Leekiwa ahju ees istudes ja tulejalga piirgusid seades kuulas ta siin ahnelt lugusid, mida orjawaimud laulus ja kõnes ette kandsid. Siin tutvustas Kreutzwald ennast esimest korda ka Kalewipojaga. Wana mõisa teener Kotlep Jankowits oli suur laulik, kes mõnda Kalewipoja lugu peast teadis. See pidi ikka uuesti ja uuesti neid lugusid noorele kuulajale kordama, kes neid suure ihaga alla neelis ja meeles pidas. Sellest ajast peale mõlkusid Kalewipoja mälestused Kreutzwaldi mõtetes. Juba kümne aasta wanuses käis ta Arukülas Kalewipoja hobusejälgi ja Linnamäel Kalewipoja peaaset waatamas, mis läbi Kotlepi kõned ja kujud muistsest õnnest ja elust weel elawamates wärwides ta mõttekujutust elustasid.

Mõisas elades nägi Kreutzwaldi isa seda kasu, mis haridusest tuleb ja püüdis ka oma poega jõudu mööda koolitada. Et poisil kaks mõisnikku waderiks olnud, siis ei keeldud teda linna kooli saatmast, mis õigus sel ajal ainult wähe wabakslastud wanemate lastele osaks sai. Esmalt pakkus ema pojale seda, mis ta mõistis, siis wiidi poeg 1815 Rakweresse köstri Gööri kooli, ilma et ta weel sõnakest Saksa keelt oleks mõistnud. Poolteise aastase õppinise järele jõudis Kreutzwald siin nii kaugele, et teda kreiskooli wastu wõeti. Kuid isa kassin palk ja wäike warandus, mille wargad weel pealegi üle waadanud, ei lubanud poega kauem kreiskoolis pidada, kui 1½ aastat. Sellest hoolimata, et 1819 orjadele wabaduse koit tõusis ja inimestele inimese õigused tagasi anti, pidi Kreutzwald koolist koju jääma. Noort priiust ja wabamat liikumise-õigust tarwitades asusid Kreutzwaldi wanemad juba priiuseaastal Hageri kihelkonda Ohulepa mõisa elama. Isa oli siin walitseja koha saanud. Seegi elukoha-muutmise tuli Kreutzwaldile kasuks. Ohulepas tegi ta wana „toapapa“ Jakob Fischeriga tutvust. Mõisa wana toapoiss, kellele armuleiba anti, oli nagu elaw raamat. Arutu hulk wanu laule ja jutte mõistis ta peast, muu seas ka palju lugusid Kalewipojast. Selle wanakese jutustused täiendasid seda, mis Kreutzwald warem Kotlepilt kuulnnd. Sel ajal

hakkas Kreutzwald juba neid rahwamälestusi üles tähendama, mis temale iseäranis meele järele olid. Et „toapapa“ külastohtri ametit pidas ja inimestele wahel aadrit laskis, ärkas ka ta noorel sõbral himu arsti elukutse järele. Kuid esiotsa ei wõinud waeste inimeste laps weel niisuguse kõrge plaani täitmise peale mõtelda. Wanemate soowijärele läks ta Tallinnasse „Karu kontorisse“ kaupmeheks õppima. Aga et nooremehe meel ja mõte kõrgemate asjade peale käis, tema hinge luule ja aated täitsid ja ta sellepärast, kus iial mahti sai, alati raamatute kallal oli, saatis kaupmees ta aasta pärast wanemate juure koju tagasi. Kreutzwald ei olnud kaupmeheks loodud, sest temal puudus kaupmehe paenduw iseloom, kawalus ja keeleosawus. Ohulepas sai ta wennaste koguduse hoolekandja Gengega tuttawaks. See andis noormehele nõu, ennast kooliõpetaja ameti peale ette walmistada. Seks astus Kreutzwald Tallinna kreiskooli, kus juures keegi koolidirektor selle tingimisega prii korteri ja söögi andis, et Kreutzwald hiljem rüütelkonna poolt asutatawa seminaari kooliõpetajaks hakkaks. Eesti kirjamees O. R. von Holtz sõitis nädalas korra Keilast Tallinnasse kooliameti kandidaatidele Eesti keele tundisid andma. Holtz laskis neid kuulsamate Saksa kirjanikkude töid wabalt Eesti keele tõlkida. 1823 lõpetas Kreutzwald kreiskooli ja tegi alguskooliõpetaja eksami. Et rüütelkonna seminaari asi katki jäi, sai Kreutzwald kohustustest wabaks ja wõis endale ise kohta walida. Lühikest aega oli ta Tallinnas kooliõpetajaks, kuid see amet ei olnud talle meele pärast. Ta õppis wabal ajal wanu keeli ja muid õpeasju edasi, et ülikooli pääseda ja sai 1825 gümnaasiumi lõpueksamiga toime. Sedamaid astus ta Peeterburi sõjawäe arstiteaduse akadeemiasse, aga et siin poliitiline ärewus rahulist teaduslikku tööd takistas, asus Kreutzwald kodumaale ja laskis ennast 1826 Tartu ülikooli arstiteaduse osakonda üles wõtta. Siit leidis ta juba Fählmanni eest, kes ka samale sihile püüdis. Professorite Erdmanni, Deutsch, Maieri ja Sahmeni juhatusel tehti siin hoolsasti tööd. Iseäranis kiitnud Sahmen Kreutzwaldi ettewaatlikkude, hoolast ja wäsimata loomu ja suurt waimuannet arstiteaduse tegelikus osas, kus tema otsus ikka pihta käis. Peale arstiteaduse kuulas õpihimuline ja edasipüüdja noormees weel hoolega Morgensterni ettelugemisi esteetika ja Saksa kirjanduse üle. Ülikooli wahel ajal sai Kreutzwald Ohulepas luulerikka Jakobiga kokku, kelle suust ta ikka peale uut lauluwara korjas. Noormeest ühendas selle raugaga waimline sugulus. Ühes tõsiste ja naljakate lugudega wahwate meeste ja Kalewite käikidest päris Kreutzwald sellelt imelikult nägijalt ka selle waimu, kes

kõrge luulelennu tõttu maised asjad hoopis ära unustas ja tunderikkas aadete ilmas viibides iseenda luulekujusid ihusilmadega arwas nägewat.

Kreutswald arsti-
ametis.

Kui Kreutswald 1831 ülikooli lõpueksami teha tahtis, pääsis kodumaal mitmes paigas kolera lahti, mille wastu noored arstiteaduse jüngrid pidid wõitlema astuma. Ka Kreutswald wõttis sellest wõitlusest Riias, Wastselinnas ja Tartus tegelikult osa. Sellepärast sai ta alles 1832 mahti lõpueksami teha, kus juures ta arstiteaduse doktoriks tõusis. Järgmise aasta algul wõttis ta Wõrus linnaarsti koha wastu ja astus siis Marie Elisabeth Saedleriga, kes Mecklenburist pärit, abielusse. Kreutswaldi abikaas oli selge mõistusega, kange-
tahtmisega naisterahwas, osaw majapidaja ja suur inimeste tundja. Wististi oli ka see tema mõju, et waimustatud eestlase enese lastest sakslased kaswasid. Esiotsa oli Kreutswaldil Wõrus puudusega wõitlemist, kuid hiljem laienes tema arstitegewus ja ühtlasi sellega ka tegewus Eesti kirjanduses. Kreutswald oli pakkumises teistele ülihelde, kuid wastuwõtmises liig wiisakas ja tagasihoidlik. Waeseid on ta alati tasuta arstinud. Sellest siis tulnud, et tohtril enesel wahest sõrmed põhja puutusid ja ta abikaasa tihti sunnitud oli, tagauksest neid tänu ja lugupidamise märkisid wastu wõtma, mis mees eestuksel tagasi lükanud. Alles hiljem hakkas ta sellest aru saama, et kes ikka halastaja Samaria mehe osa tahab mängida, see ise halastamata häda küüsi langeb ja pidas siis tarwilikuks mustade päewade eest hoolt kanda. Ometi jäi tema terwel elueal arstitegewuse juhtmõtteks see sõna, mis ta tänulikkudele wõrulastele siis ütles, kui nad 70. sünnipäewaks teda tõrwikutega teretamas käisid: „Inimesearmastus ja heldus on arsti elukutse hing“. Iseäranis osaw oli Kreutswald haiguste äratundmises. Sellepärast pidasid niihästi rikkad kui waesed hädalised tema teadmisesest ja wõimisest lugu ja otsisid temalt abi, iseäranis lastehaiguste wastu, mis ta eritöowäli oli. Wahest ohwerdas ta selleks oma une, et waesematele hädalistele ise kodus rohtusid valmistada. Nõnda tegi tema 44 aastat oma kannatajate kaaswendade heaks wäsimata tööd, kuni wanaduse nõrkus 1877 teda sundis arstiametist lahkuma. Wiimsed elu päewad saatis ta raugana Tartus oma wäimehe G. Blumbergi majas mööda. Juunikuul 1882 käis ta Öp. E. Seltsi soowil Peterburis Dr. Karellile ametijubileumiks õnne soowimas, kuid sai sel teekonnal külmetada ja langes oma wanale haigusele, wähhjatõbele, ohwriks. 13. augustil 1882 heitis ta hinge. Ta põrm sängitati Tartu Jaani kirikuaiale tammede ja pärnade wilusse wiimsele puhkusele.

Arstliku tegewuse kõrwal püüdis Kreutzwald sugurahwa elujärge kõigest jõust parandada. Selleks kihutas teda puhas armastus kodumaa ja rahwa wastu, mis waba oli omakasust ja inetust turutrummi löömisest. Köstri isandatega kokkujookswat raamatukirjutamise himu arwab ta sellest saanud olewat, et tema Rakwere köstri Gööri käest oma algushariduse sai. Tõepoolest algas Kreutzwaldi kirjanduslik tegewus wara ja oli sellel hakatuses köstrite kirjandusega sarnasust. Juba kooliõpilasena kirjutas ta „Waga Jenowewa eluloo“ Eesti keele. Üliõpilase põlwes tõlkis ta Saksa luuletajate Schilleri ja Göthe laule. Wiimsed andis ta hiljemini „Angerwaksade“ nime all 1868 trükki, kui mitmed teised juba ennem tõlgitud töödega olid esinenud. Kreutzwaldi awalik tegewus Eesti kirjanduses algab 1840, mil Zschokke eeskujul kirjutatud „W i i n a - k a t k“ ilmus. See oli laadi poolest samasugune õpetlik jutt, nagu neid waremalt juba Luce, Holtz ja teised praktiliste otstarwete täitmiseks olid kirjutanud, ilma et neilt luuleilu oleks nõutud. Kuid Kreutzwald kirjutas sügawamõttelisemalt ja waimurikkamalt, kui keegi Eesti kirjanik enne teda. Kreutzwaldi kirjad äratasid ja nõudsid waimuärksust ja terawat arusaamist. Kreutzwald on filosoof meie wanemate kirjameeste hulgas. Ta keel ja ütlemise wiis oli pisut kunstlik, keeruline, sellepärast ei lagunenud tema tööd mitte nõnda laiali, nagu näituseks Jannseni omad, milles lihtrahwa keelt ja kõnet järele aimati. Kreutzwaldi tuumakatest mõtetest wõisid ainult üksikud rohkem edenened lugejad täiesti jagu saada. Nagu teised selleaegsed kirjanikud, ei walinud Kreutzwald enesele kirjanduses mitte kindlat tööpõldu, waid püüdis oma tegewusepiiri wõimalikult laiendada ja rahwale, kes pimeduses wiibis, waimuküünlaga igasse nurka walgust saata. Sellepärast ei ole tolleaegses kirjanduses ainustki haru, millele Kreutzwald mitte uusi oksid külge ei oleks jätanud. Siiski wõiksime hõlpsama ülewaate pärast tema kirja-töid õpetlikkudeks ja ilukirjanduslisteks ära jagada.

Õpetlikkudel kirjadel oli praktiline otstarwe. Neis wõitles Kreutzwald waesusega ja rumalusega, mis käsi käes käies rahwast kammitsas hoidsid. Kui hariduse edendaja püüdis

Kreutzwaldi
õpetlikud
kirjad.

ta oma õpetlikkudes kirjades kõiki rahwaelu küsimusi seletada, nagu: majapidamist ja põllu- ning aiatööd, lastekasvatamist ja terwisehoidmist, kodumaa tundmist ja üleüldist haridust. Teoorjuse, hooletuse ja laiskuse tõttu jäi talupoeg weriwae-seks. Tuimusest ja hooletusest tõuswa waesuse wastu astus Kreutzwald südilt sulega välja. Nagu eespool öeldud, püüdis Õp. E. Selts õpetlikka raamatuid rahwa walgustuseks laiali laotada. Seltsi kulul ilmuwas Tartu- ja Wõrro ma-rahwa Kalendris ja pärastpoole Maarahwa Kasu-lises Kalendris, mis Kreutzwaldi toimetusel 30 aastat otsa ilmus, pakuti ühtelugu kirjatöid, milles selle üle juhatust anti, kuidas meie „meelemõtlemisega peatoidust ja ihukatet peama muretseme“. Nagu mõni wilunud põllumees hoiatab Kreutzwald talupoega, et ei tohi mitte ühteainust õlekubu ega heinatuusti ära müüa. „Wõtke—õpetab ta—kõik umb-rohu juured ja mättad välja kiskuda ja rohkesti sõnnikut panna, küll siis põld leiba annab. Jääwad õled ja heinad müümata, siis wõib rohkem lojuseid pidada, mis läbi suisel ajal mõnda rubla raha wõimüümisega sisse tuleb ja wõib weel sügisel pealegi lehmamullika ehk härjawärsi turule wiia. Niisama saab nõukas peremees hobusetallist ja weise-laudast rahakopikaid. Peale selle wõib põllumees mesilinnu-puudest, kanepi-aiast ja linawäljalt iga aasta raha saada, kui wili peaks äpardama. Iseäranis tuleb weel kartulid nime-tada. Kus seda kallist Jumala annet rohkesti maha tehakse, seal ei wõi iial leiwanälg kewadisel ajal kätte tulla.“ Isegi metsakaswatamist ja soodekuiwatamist, linade harimist ja aiatööd on ta sel ajal rahwale soowitanud ja neid põhi-õpetusi rahwa sekka laiali laotanud, mis praegugi weel maja-pidamise aluseks peetakse. Suurelt osalt on ka need lugemised mõistliku majapidamise edendamiseks määratud, mis „Si-pelgas“ 1841 ja 1861 ilmusid. Siin hurjutab tema laiskust ja tuimust, mida ta kui arst tähele pannud. Ta seab sipelga wirkuse laiskadele eeskujuks, käseb vähem magada, hommi-kuti warem üles tõusta ja aega õieti tarwitada. Edasi tuletao ta neile, kēs tööpuuduse üle kaebawad, meele, et koduse käsitööga, nagu kangakudumisega jne., wõiks prii aega kasuga ära tarwitada ja hoiatab asjata rahapillamise eest. Pillamisele

meelitas iseäranis kuri joomine, mis ülekatte kippus minema. „Mitmes pimedas paigas—kirjutab ta 1840—lakuwad mehed, naised ja lapsedki wiina endale hukatuseks, mis eluõnne ja hingerahu neilt kaotab ja mitu korda kuri idu juba emapiimaga lapse sisse läheb, et laps kui rabasoo mänd kängu ja kiduraks jääb.“ Joomise wastu kirjutab ta ülemaltähendatud raamatu „Wiina-katk“. Jutu wiisil näitab Kreutzwald sin wiinajoomise häwitawat mõju rahwaste ja üksikute inimeste kohta, hoiatab noori ja wanu selle põrgupaela eest ja soowitab paremaks abinõuks wiina täielist ärawandumist ja kasinuseeltside asutamist, nagu seda enne Ameerikas ja Inglismaal sündinud. Wist oli ka Kreutzwald see, kes paar aastat hiljem „Ue aasta sowimises“ kasinuse ehk parajuse sõpru palus, ei mitte üksnes joodikuid, waid ka auwäärt mehi, kes tänini meelt mööda wiina pruukinud, seda korruga maha jätta. Kreutzwaldi mõjul asutas J. G. Schwartz Põlwas esimese kainuseseltsi, kelle liikmete arw 940 peale tõusis.

Kreutzwald leidis, et meie rahwas teadmiste õppimise poolest Lääne-Europa elanikkudest, kes kiirel sammul edasi rühkisid, kaugele maha jäi. O. W. Masingi „Pühapäewa wahe lugemised“ seletasid mõneski asjus pimeduse udu, kuid suuremal osal oli ikka weel wahelik armsam kui selge paluke. Masingi eeskujul kawatses Kreutzwald suuremat kogutööd „Ma-ilm ja mõnda, mis seal sees leida“ wälja anda, mis annete kaupa pidi ilmuma ja nagu mõni wäike üleüldiste teaduste raamat lugeja silmaringi wõimsalt laiendama ning ühtlasi wogat südametunnistust kosutama. Teadmine ja waga südametunnistus olewat warandused maailmas, mida mingil juhtumisel tuli ega wesi ega waras meie käest ei suuda riisuda. Raamatu kawa oli laialine ja mitmekesine. Selles leidsid ruumi seletused maailmast, elajatest, wõõrastest maadest, kunstlikkudest töödest ja leidustest ning tululikud arstiteadlikud juhatused õnnetuste ja haiguste puhul. Need osad käiwad igast andest läbi. Raamatud kaunistasid ilusad pildid. Suurte lootuste asus Kreutzwald 1848 tööle, kuid juba aasta hiljem 5. ade ilmumisel peab ta teada andma, et ettewõtte osawõtmise puuduse pärast katki jääb. Selsamal ajal ilmuma hakkaw

Jannseni „Sõnumetooja“ leidis head vastuwõtmist ja näitas selgesti, mis keelel rahwaga tuleks kõnelda, kui ta peab kuulatama jääma. Kuiwad kirjeldused lähewad igawaks. Sellepärast wõttis Kreutzwald nõuks Jannseni wiisil jutustusi pakkuda, mis teadmist ja silmaringi laiendawad. Pealkirja all „Maa- ja mere-pildid“ jutustas ta kolmes andes (1850—1861) huwitawaid reisi- ja jahijuhtumisi ja nähtusi Lõuna-Afrikast, Tseiloni saarelt ja Põhja-Jäämerelt. Wahe peal ilmus tükikene üleüldisest ajaloost „Risti-sõitjad, tõsine jutt neist püha aua rändajaist“, milles Kreutzwald weel rohkem aine wäljawalimises ja käsitluses Jannsenile läheneb.

Kolmandaks pakkus Kreutzwald rahwale weel õpetust oma eriteaduse alalt. Rahwa terwiseolud olid wiletsas korras, sellepärast kirjutas Kreutzwald 1852 „Lühhikese õpetuse terwise hoidmisest“, mis „Koliramatu“ neljanda jaona ilmus. Siia on lühidalt ja arusaadawalt kõik üles pandud, mis üleüldiselt terwisehoidmises waja tähele panna. Kui ta juba arstiameti oli maha pannud, leidis ta mahti eluteel kogutud arstiteadlikka õpetusi üles tähendada ja 1879 „Kodutohtri“ nime all trükki anda, „et teda mitte wõlgniku nime all mururüppe ei sängitataks“. Oma terwe elu oli ta rahwa põlwe parandamiseks pühendanud, seda sihti mööda töötab ta ka weel siis edasi, kui wanadus elukutsest sundis lahkuma. Kui ka palju sellest, mis Kreutzwald kirjutas, kiirelt edenewa uuema aja arstiteadusega enam kokku ei käi, oli tema arstiteadlikkudel kirjadel omal ajal wäga suur tähtsus ja mõju. Meie näeme, et Kreutzwald mitte üksnes luulele ja iluhelidele ei elanud. Rahwas oli sel ajal alles tuim ja harimata. Sellepärast oli waja esiti õpetlikkude kirjade kaudu rahwaharidust edendada. „Siin murdis Kreutzwald hiigla jõuga seda maha, mis eestlase waimu kammitsas hoidis ja tõi tema waimuwalda heledat walgust, nagu seda enne polnud nähtud.“ Sellpärast nimetab W. Reiman teda meie rahwa suuremaks ja ustawamaks koolmeistriks.

Kreutzwaldi
luuletööd.

Weel rohkem kui Kreutzwaldi õpetlikkudel kirjatöödel, on tema luuletoodetel tähtsust ja wäärtust. Kreutzwald on Eestis esimene geniaalne luuletaja, kellele muusad eluajaks truuks jäid. Tema töödes walitseb tõsine luulewaim, mis hinge

ülendab, waimu kosutab, inimese nagu kotkatiwul põrmust pilwedele tõstab.¹⁾ Ilukirjanduslikkude toodetega, tõlgitud lauludega „Angerwaksad“, algab ta kirjaniku tegewust. Neile järgneb Bürgeri järele tõlgitud ballaad „Lenora“ (1851), mis keele poolest weel suuri puudusi awaldab; siis

Wirtu lauliku

laulud.

Koostanud ja wäljaannud

F. R. Kreutzwald.

Tartus 1865.

H. Laakmanni kulu ja kirjadega trükitud.

ilmub 1854 „Sõda“, milles meistri osawus regiwärsi tarwitamises ilmub. Wahepeal 1853 ilmub elulooline jutustus „Paar sammukest rändmise teed“. Selle järele annab Kreutzwald 1857—1862 „Kalewipoja“ ja 1865 „Enne-

¹⁾ J. Bergmann, Lauluisa laulud. Linda 1903, jõulunummer lhk. 15.

muistsed jutud“ trükki, laseb 1865 „Wiru lauliku laulud“ ilmuda, kuhu kõik senised luuletööd kokku kogutud, tõlgib kurbmängud „Tuletorn“ (1871) ja „Wanne ja õnnistus“ (1875) seotud kõnes Eesti keele, awaldab Witscheli waimulikud laulud „Rahunurmede lilled“ nime all ja lõpetab siis oma kirjandusliku tegewuse kunsteepose „Lembituga“, mis alles pärast luuletaja surma (1885) ilmus.

Luuletaja ideaal.

Suurt wiljarikkust just Kreutzwald ei awalda. Tema algupäraste luuletööde arw on väike, kuid seda rohkem need ning ümberluuletatud tõlked oma sisemise väärtuse poolest kaaluwad. Tõlgetest võib Saksa lauliku Lenau mõju selgesti tunda, nagu ta ka Saksa laulikute eeskujul endale nime walib ja sündimise koha järele ennast „Wiru laulikuks“ nimetab. Sellenimelises laulus awaldab Kreutzwald ka oma luuletaja-ideaali ja eesmärgi:

Kellel taewas kallist kinki,
Lausa laulu annet annud,
Mõisterikkust pähe pannud:
Seda istutagem pinki
Pajataja lava taha,
Et ta laulu lahutelles,
Õilmekesi otsutelles
Lepitaks maailmas paha.

Kurb põhi-
joon lüürikas.

Maaailmas paha lepitada, wastikuid olusid elus ilustada ja elu wilude tuulte wastu ideaalidest warju otsida -- see on laulik-arsti luulesiht. Kreutzwaldi lüürikas heliseb kurb põhitoon, tema lauludest kuuled mõtteid, mis muret, kaebamist, elutühjust ja surma kujutawad, kuna meid seal juures luuletaja kõrge paleuslik waim mullapinnast nagu ülespoole tahaks tõsta.¹⁾ Pea leinab laulik oma noorepõlwe armu Suntsi Marit taga, kelle warasest surmast „Paar sammukest rändamise teed“ teatust annab, pea oma ema ja tütart ja kadunud sõpra Fählmanni, pea toowad möödaläinud ajad ja muutunud olud luuletaja hinge leinaelewuse, mida ta Lenau salmide eeskujul järgmiselt väljendab:

¹⁾ J. Kunder, Eesti kirjandus koolile ja kodule, lhk. 15.

Nii kui sõbrad teretawad,
 Teretab mind mõni paik;
 Aga süda läheb nukraks,
 Minu armsad kadund kõik.
 Ikka weab weel teerada
 Läbi metsa pimedada,
 Aga õhtu ei too ema
 Wastu tutwa sammuga.

Kreutzwald waatab elu ja selleaegiste olude peale tumedal pilgul. Kahtlus — kirjutab ta Koidulale — on minu küljes sündinud haigus. See kaswis tähendatud ajajärgu individualismist välja: hakati isiku hingeelu tähele panema, enese ja teiste tundmusi analüseerima ning luuletustes neid awaldama. Hingeelu tähelepanek sigitas kõrgendatud tundeelu ja kui see kareda igapäewasusega kokku puutus, lõi tema meelenukrust ning andis luulele kurbliku laadi. Suures hulgas lauludes kirjeldab Kreutzwald minewiku udu ja ööd, sest et öö oma saladusrikkuse ja unistusega kõige rohkem luuletaja hingeeluga kokkukõlas seisab. Nii näit. Lenau salmidele nõjatades:

Ehatäht, sa kahwatanud,
 Pilgud, waatad kurwalte,
 Jälle on üks päew meil läinud
 Waikse surma rahusse.
 Kerged õhtu pilwekesed
 Ruttawad kuu paistele,
 Koowad kahwand roosikesed
 Surnupärjaks päewale.

Eleegilised laulud tekkisid Kreutzwaldi elusaatuse sunnil ja awaldasid tema tõsiseid tundmusi. Tütrel Ottilie warane surm lõi isa südamesse parandamata haawa. Leinamine Fählmanni järele tuletab sõpruse kultust meele, mis romantilisel ajajärgul nii moodus seisis. Aga ka muidu awaldab Kreutzwaldi lüürika romantismi jooni. Need ilmuwad näituseks „ihkawa meele igatsustes“, ja asju, mis ta igatseb, nimetab ta „sala sõnumeteks parematest päewadest, armsamate aegade ilust ja imemaast“, kust

— mul paistwad kallid luhad,
 Haljad noored igawest,

Oleks tiiwad mul ja oimed,
 Siis ei hooliks kaugusest.
 Kaunid laulud helisewad,
 Mis kui taewa rahu heal,
 Kerged tuuled wihisewad
 Ôhku lilledest, mis seal.
 Kuldsed õunad, kuldsed marjad
 Hiilgwad paksust lehtedest,
 Ôitserikkad lillekarjad,
 Kel ei talwe närtsimist.

Rahvuslikud
 helid.

Kreutzwaldi lüürikas kuulduv ka juba Eesti rahvuslikka helisid, ehk küll sõna „rahvus“ ise hiljemini loodi. Ennast awalikult eestlaseks nimetades püüab ta haritud eestlastele oma rahwuse kinnipidamises head eesmärki anda. „Mis sest wiga,“ kirjutab ta „Sipelga“ II andes, „kui eestlane Saksa keelt õpib ja tuderitud meheks saab, aga tema peab oma südames sugurahwa wastu truuiks jääma . . . Ma olen õige uhke selle peale, et ennast eestlaseks tohin nimetada. Neid wäetid kahetsen ma kõigest südamest, kellel puna palgesse tõuseb, kui kogemata awalikuks ilmub, et nad Eesti poisikesed olnud.“ Küll ei suuda halwaks peetud ja põrmuni alandatud Eesti rahwas, „kidur wõsukene“, Kreutzwaldi „laulma sundida“, seks oli waja wana waba Eesti õnne ja ilu näha, kuid praegusel ajal wõiwad ainult k o d u k o h t ja e m a k e e l tema kandle helisema panna. Ehk ta küll wõõrsil ilusaid kohte näinud ja kaunid keeli õppinud, ei suuda need hinge soojendada, ega armsaid mälestusi kodumaast ja emakeelest tema südames kinni matta.

Kui hiljem kuulsad mehed
 Mind sõbraks nimetand,
 Kät andes kõrges paigas
 Mind lahkelt teretand,
 Siis igatsus mind ajas,
 Et wõõras mägedes,
 Ehk wäikses metsa warjus
 Ja kaunis orgudes :
 Ma pidin laulu looma,
 Kust hüüdis Eesti heal,
 Mis mõnda südant wõitnud
 Ja mitmel keele peal.

Wägewalt äratas ta rahvuslikku tunnet W. Hauffi ees-

kujul luuletatud ood „Priiusele“ ja paar laulu, milles väljarändajate ainelist ja waimlist wiletsust kujutatakse ning eestlasi manitsetakse kodumaale jääma. Kuna Kreutzwaldi perekonnas olude sunnil Saksa keel ja meel walitses ja luuletajaise rahwuslikus mõttes alles ärataja osa etendas, kelle hüüded selleaegses haritud ringkonnas weel wähe wastukaja leidsid, siis on küll arusaadaw, mispärast Kreutzwaldile iseäranis peale Fählmanni surma üksilduse tundmus peale kippus: „Üksinda, lindu, laulan ma lusti, kukun üksi, kurba kägu!“ Seda suurem on Kreutzwaldi rõõm, kui koit Eestis tõuseb, eelpool awaldatud mõtted wiimaks nooremate hulgas wastuwõtmist leiawad ja ta Koidulas sõbranna ning ühtlasi Eesti naisterahwa ideaali näeb, kes Kreutzwaldi püüetest täiesti arusaab ja rahwuslikka tundmusi jagab. Kui Koidula seda mõju kirjeldab, mis Kreutzwaldi laulud tema kohta awaldanud ja teda „Eesti lauluisaks“ kutsub, siis wastab ta: „Nüüd woin rahuga wiimsel õhtul käed rinnale panna ses mõttes: üks süda on sind mõistnud“. ¹⁾ Kreutzwaldi luuletöodes leidub maitset, isikulist tooni ja sõnalist kokkuhoiet. Ladus ja rahwalik tema ei ole, tal tuleb keeleseadustega heidelda, riimide rägastikus rabeleda. Kuid ka seal, kus ta katkeline, paindumata, nurgeline ja abitu, on ta luuleilme igal sammul teadlik ja kunstipärane. Suure paatose ja kauni liigutusega ütleb ta oma luulest: Mu laul! sa luige, kelle pehmed tiivad, meid üles kandwad pilwe piirteni!“ Weel wanas raugaes on ta täis tormi ja kirge, wõib enese kohta ütelda:

Ja lugusid ma puistan
Kui pärlid öödele,
Ja soowimisi tuiskan
Kui leekeid kaugele.

Kreutzwaldil on sügawad usulised tunded, mis iseäranis waimulikkudes lauludes esinewad. Kreutzwaldi usk ei ole mitte teatawate dogmade ja ususüsteemi seletamine, seesugust süsteemi õpetamist tema wihkab. Tema „Rahunurmelilledele“ on konsistorium esmalt trüki-

Usuline-
seisukoht.

¹⁾ Kreutzwald Koidulale 7. jaan. 1868.

loa andmata jätnud, sest et neis lauludes Jeesust „targaks“ oli nimetatud. Kreutzwaldi usk on kõrgemate tundmuste awaldus — nii siis täiesti romantilik, sest luule ja usk jooksewad romantikustel tihti ühte, luule on neil produktiiviline usk. Sügawate usutunnete peale waatamata ei wõi Kreutzwald rationalistina kiriku dogmadega ega nende kuulutajatega sõbrustada. Tema elupüüe oli rahwaharidust tõsta ja mõtlemise jõudu kaswatada. Siin juures pörkas ta nihästi kiriku dogmadega, kui ka pietismi edendawate õpetajatega kokku, kes ilmalikust teadmisesest ja mõistuse harimisest arwasid kirikule kahju tõuswat. „Minu jalad“, kirjutab ta Koitudlale — „ei kõnni kitsas pappide kammitsas, mispärast ma kõigest wäest ja rammust rahwast püüdsin juhatada, et järelmõtlemine meid aegamööda kaugemale wiib, kui kõik kiidetud järeleuskumine, mis juures meie oma pisukest küünalt ei tohi tarwitada.“ Rationalistlikud waated lahutasid Kreutzwaldi kiriklastest ja nende poole hoidjatest; sellest siis ka tuli, et ta wagatsewat ja kiriklikkust kuulutawat Jannseni ei wõinud sallida. Kreutzwald nõudis rahwale rohkem ilmalikku haridust, kui poolwaimulik rahwakool sel ajal suutis pakkuda. Edumeelsete mõtete pärast süüdistas Jannsen teda tuletikkude andmises rahwa kätte, nimetas teda ülitargaks waimuks, kellega wõideldes ikka karkus oled, kuid oma süüdistuse põhjenduseks ei toonud Jannsen tõendusi.

Epilised luuletööd.

Kuid mitte lüürika ei ole Kreutzwaldi muusa päriskodu. Tema puhtlüüriline toodang on piiratud ja iseseiswuseta, sisaldab peaaegu ainult tõlkeid. Kreutzwald on peaaesjalikult didaktiline eepika luuletaja, eepiline osa on tema luuletoodetest kõige wiljakam ja tähtsam. Kreutzwaldi parem proosaline teos on wäike mälestuse-raamat „Paarsammukest rändamise teed“ (1853), milles ta oma noorepõlwe armastust kirjeldab. Eluloolisi faktisid käsitleb ta siin nii intiimselt, soojalt ja kujukalt, et jutustus kirjandusliku wäärtuse omandab. Siin esineb Eestis esimest korda kirjanik, kes filosoofina elu waatleb ja luuletajana kõneleb. Selles tegi tema hakatust wanaaegse satiirilise elajate-eepose „Reinwader Rebase“ eestitamise (1848—1850). Patuses maailmapiiблиs, nagu Goethe sedaoma eepost nimetab,

näidatakse mõistu inimlikus seltskonnas ettetulewaid wigu, rumalust ja õelust. Reinuwader Rebane on lihtrahwale küll kõige tutawam Kreutzwaldi kirjadest ja üks loetawamatest raamatutest üleüldse. Tõsi küll, eepilistes teostes awaldab ta tähtsal mõõdul lüürilisi kalduwusi, armastab jutustuse keskel waa-delda ja mõtteid mõlgutada, kuid romantiliste kangelaste austus sundis teda siiski lugusid pajatama. 1851 aastal tõlkis Kreutzwald Bürgeri ballaadi „Lenora“, mis rahwa suust saadud muinasjutu alusel luuletatud. Mõrsja, kes oma kallimat sõjast ootab koju tulewat, ei taha ennast saatuse tahtmise alla anda ja pealepandud koormat ära kanda, waid nuriseb Jumalaga ning inimestega: „Ei ole armu Jumalal, ei õigust kuskil taewa all.“ Ema soowib, et tütar kaduwat põlwe unustaks ja tulewase õndsas põlwe peale mõtleks, kuid Lenora seletab, et tema ilma Willemita ka taewalist põlwe näha ei taha. Selle eest tabab teda hirmus nuhtlus: lahingus langenud peig ilmub waimu näol ja wiib läbi ööd ratsa hullul kiirusel ajades ka mõrsja koledasse surma-walda, kus waimudekoor neid lauluga wastu wõtab:

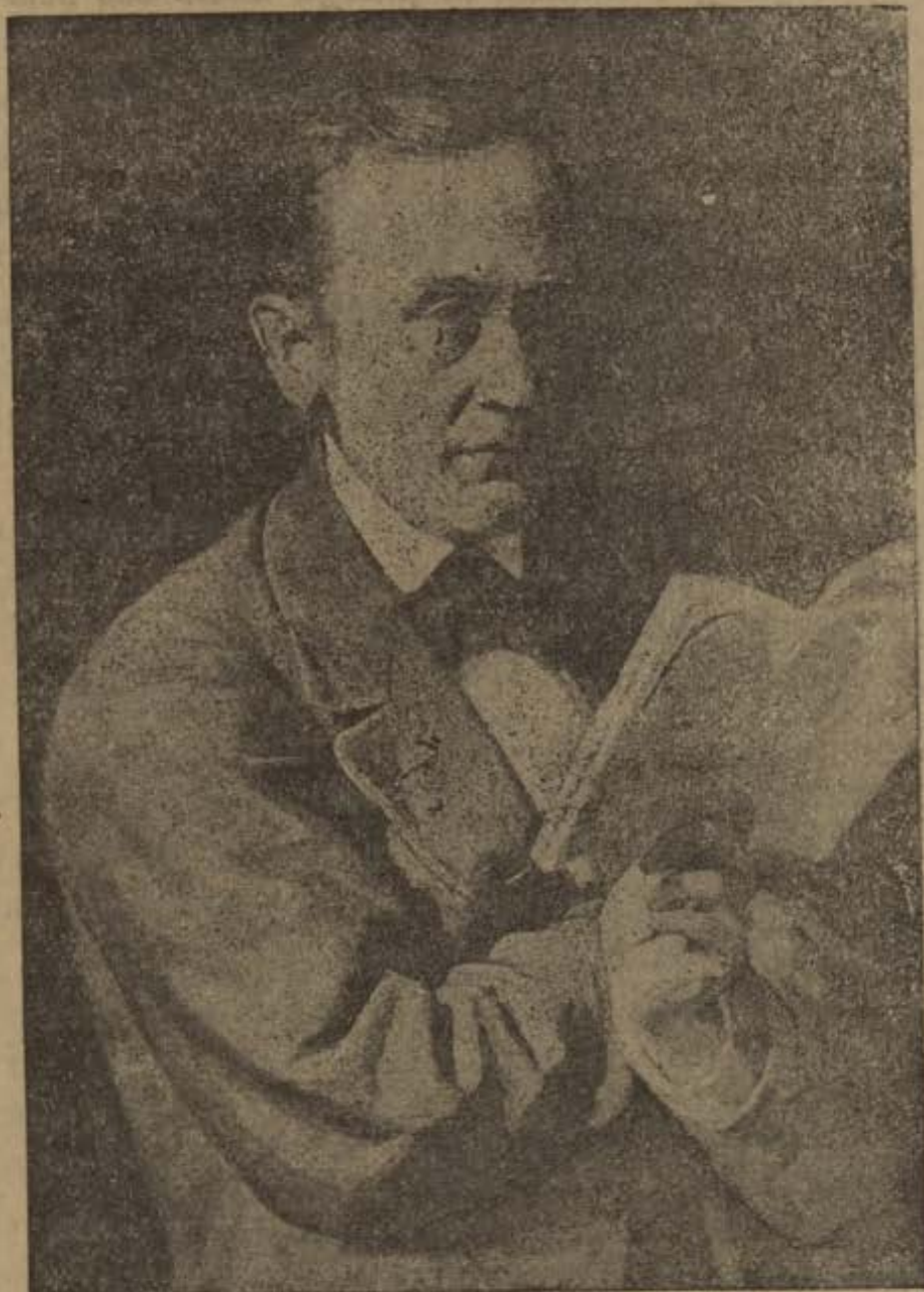
Ehk lõhkeks süda, kannata,
Ei ole kohut taewaga.

„Lenoras“ on Kreutzwaldi keel wäga konarlik. Hoopis ladusamalt käsitleb ta wanu regewärsisid. Esimest korda sünnib see luuletuses „Sõda, Wiru lauliku kenam kandle lugu“, mis 1854 Russowi sõjalaulule wastuseks ilmub. Siuks on tal see, et Türgi

Ülekohus tõstis tüli,
Puhus waenu põlemaie,
Ahnus (Inglise) astus abimeheks,
Kehwus (Prantsuse) kiirelt kannupoisiks
Needap kolme põrgupoega,
Saadanlaste seltsilased
Meie rahu rikkusiwad,
Õnne päiwi pillutasid.

Iseäranis annab weel see „Sõja laulule“ rahwusliku wärwi, et Kreutzwald temas wana sõjajumala Turrise laseb esineda ja sõja tõusmist seletada; üleüldse püüab Kreutzwald sellesse töösse muinasaja mälestusi põimida. Tema wäljaandmise ajal töötas luuletaja juba „Kalewipoja“ kallal,

ilutses selles hoones, mis ta waimu silma ees waremetest üles tõusis. Mis „Kalewipoja“ sisu ja tähtsuse kohta ütelda, seda oleme juba rahwaluule osas pikemalt teinud. Siin kohal

F. R. Kreutzwald.

laseme Kreutzwaldi ennast kõnelda ja kuulame, missuguse tähenduse ja väärtuse ta enda tööil Eesti kirjanduse ja rahwa kohta ütleb olewat: „Minu ainukene tegu, mis peale uhkusega harjaseid tohiksin kaswatada, on: Eesti wana põlwe riismete kokkukorjamine, enne kui nemad sootumaks prae-

guse aja rahwa silmast ära kadusid. Oleks sada, ehk weel parem paar sada aastat warem keegi seda tööd ette wõtnud, siis wõiks meie sugurahwas selle waranduse pärast mitme targemate rahwa sugude wasta wäga uhke olla. Meie „Kalewipoeg“, kuidas ta praegu silma ees seisab, on lapikestest kokku õmmeldud kuub, aga juba sellestki wõib näha, mis kaunis ja osaw ta täielikul kombel wõinud olla. Eesti rahwa siia ajani jalgade alla tallatud nimi on nende wana mälestuste läbi ühekorraga aunimeks saanud, mis kui ükskord rahwas targemaks läheb, neid saab tõstma ja tegema, et tõlplase kombel oma sugu ja sündimist ei hakka teiste ees ära salgama.¹⁾ Nõnda wõime siis küll Kreutzwaldi Eesti rahwusliku aate elustajaks ja kandjaks lugeda.

Enne Kalewipoja ilmumist andis Kreutzwald (1850) Neu-siga seltsis kogu Eesti mütoloogilisi ja nõialaule („Mythische und magische Lieder“) wälja. Üksikud laulud näiwad kahjuks moonutatud olewat, nõnda et nad teaduslikust wäärtusest palju on kaotanud. Siin kohal tuletame weel meele, et Kreutzwald selsamal aastal Forselius-Boecleri „Eestlaste ebausklikud pruugid ja kombed“ Teaduste akadeemia toime-tusena wälja andis, milles meie teda kui peenikest muinas-usu ja wanade pruukide tähelepanejat tundma õpime. Selle raamatuga pandi Eesti muinasusu uurimisele kindel alus. Rohket ainet muinasusu uurimiseks pakuwad ka „Eesti rahwa ennemuistessed jutud“, mis Kreutzwald rahwasuust üles kirjutanud. Nagu „Kalewipoeg“, wõisid ka „Ennemuistessed jutud“ alles soomlaste abiga ilmuda, sest et Eestis nende kirjastajat ei leitud. Suomen Kirjallisuuden Seura soowis sündsat eestikeelist lugemiseraamatut wälja anda, mida Helsingi ülikoolis oleks õpeabinõuks wõidud tarwitada. Seks osteti Kreutzwaldi „Ennemuistsete juttude“ käsikiri ja anti 1866 trükki. Raamatus on 43 pikemat muinasjuttu ja 18 lühemat muinaslugu ehk kohalikku juttu. Eeskõnes ütleb koguja, et palju neist juttudest wõõrsilt, nimelt Rootsimaalt, meie juure rännanud, kuid kuju poolest olewat

¹⁾ Kreutzwald Koidulale 17. märtsil 1868.

eestlased nad nii ümber loonud, et raske on wõõraid originaalisid neis weel ära tunda. Kreutzwald ise ei püüdnud ka rahwuslikus toonis muinasjutte üles kirjutada, waid wõttis rahwasuust ainult aine ja kawa ning lisas omalt poolt ilu-ehteid ja elutarkust juure. Sisu poolest on need muinasjutud täielikumad ja rikkamad, kui muude teiste üleskirjutused, kuid jutustamise wiis on siingi, nagu mujal, pisut keerulik ja kunstlik.

Kreutzwaldi luule kaunim õis on lüüro-eepline luulelugu „Lembitu“, mis alles peale lauliku surma (1885) ilmus, jällegi Soome Kirjanduse Seltsi kulul. „Kalewipojas“ kujutakse Eesti rahwast iseseiswuses, wabas põlwes, „Lembitus“ selle wastu tahab Kreutzwald meile Eesti rahwa wabaduse kaotust ja tutwustust ristiusuga silme ette seada. Siin juures ei saanud kirjanik ajaloolise Lembitu elukäigist ja karakterist truult kinni pidada, sest et nimetatud wahwa Eesti wanem ja wastupanemise hing juba enne wabaduse kaotust Paala lahingus langes. Kreutzwaldile läks kangelast tarwis, keda ta kõrgewaimulise tõeotsijana wõis kujutada, kelle aatelised püüded ja waated, terve waimlik suurus ja wõimsus meid ilutsema panewad. Nõnda sündis lüüro-eepline luulelugu, mille tegelased sümboolidena esinewad.

Lembitu üldine siht.

Pärast hiilgawat wõitu lätlaste üle ajab Lembit öösel paremate meestega waenlasi taga. Kui ta kuristiku kaldale seisatama jäänud, tuuakse sõnum, et Läti päalik põgenedes jökke karanud. Tagaajajad töid wana rauga, kelle juures koopas Läti päalik peidus olnud, Lembitu ette. Laanerauk, kes ei Lembitu ega ta wastase nime elus ei olewat kuulnud, andnud abiotsijale sellepärast asu, et see üks inimene olnud. Ta enese elusiht siin maailmas olewat jumalaid ja armu silmas kanda. Rauk kutsub sõjamehi enese koopasse wihma eest warjule. Siin leitakse wana jõuetu karu targa selt-siline olewat. Kui wihm üle läheb, palub Lembitu wana-meest endale teejuhiks tulla. Rauk kumardab sagedasti maha, waatab, et ta üht ussikestki ära ei tallaks, ei salli ka, et kellegi mõök puu kaswusid raiskaks. Taewal punetab koit, kui nemad mäeharjale jõuawad. Orust kuulatakse kisa, tiibade wuhinat. Päikese tõusul awaneb nende ees kole pilt: tunaeilse lahingu platsil nähakse surnute lademeid ja tarretanud were loikusid. Kaarnad ja kullid peawad karja

Lembitu sisu.

kaupa söömaaega, nende hulgas uidawad metsa kiskelajad. See waade ajab Lembitule hirmuwärinad peale. Ta arwab seda pörgut, mis nüüd silma ees, enese teoks. Wäepäalik Wamba ilmub sõjawäega, kõik on röömsad, et Lembitu jälle üles leitud, kuid Lembitust on rööm ja sõjatuhin lahkunud. Küll püüab Wamba teda sõjakäigu lõpetamisele ja waenlaste häwitamisele waimustada, aga kui sõnum laagrisse tungib, et waenlase päalik jökke on ära uppunud, siis ei saa Lembitu meel enam murerõhumisest lahti, ta seisab hulga aega tummalt surnukeha ees, käsib siis ta maha matta ja wäe teisel hommikul wara koduteele astuda.

Lindanisas peetakse suwe ilupidu, kui Lembitu sõjawägi linna jõuab. Kuid wõit ega kiiduhüüded ei suuda wäepäaliku rahutut meeleolu tõsta. Kui isa Atsu, eestlaste wanem, pojalt pärib, kas ta ussil munad kõige pesaga häwitanud, siis kostab ta: „Mind aeti inimeste wastu sõtta“. Teisel päewal ohwerdab Lembit Uku kiwil oma mõõga, et rahu-põlw jäädawalt rahwa sekka asuks. Öösel tõusis linnas tulekahi. Lembitu ruttab ratsa wälja hädalistele abi andma. Ehmatusega näeb tema, et ka Taara püha hiis põlema läinud ja tamme lehed tules kõrbewad. See nähtus paneb Lembitu usu jumalatesse wankuma. Pärast tulekahju sammub Lembit mõttes terweks jäänud linnajakku. Ühel wäikesel majakesel on uks pärani lahti. Lembit näeb seal surnud naist ja tema kõrwal kaunist piigat, kes pisarsilmil surnule suud annab. Lembit läheb sisse, püüab piigat trööstida, pakub talle tuge ja kaitset. Lembitu ja waeseks lapseks jäänud Lilliku südames ärkab armastus. Küll püüab Atsu heaga, küll kurjaga Lembitut meelitada, et see walitsuse kepi kätte wõtaks, kuid Lembitu wabandab ennast, tema kael olewat nii raske ikke jaoks alles nõrk. Ka Wamba püüab Lilliku kaudu Lembitu peale mõjuda ja teda mehisele tegewusele kihutada. Lillik jutustab Lembitule loo, kuidas Kalewipoja walitsuse ajal keegi tütarlaps oma wahwuse läbi maa ja rahwa hädast päästnud. Mees wõiwat weel palju rohkem korda saata. Kuid sèegi abinõu ei aita. Kui lätlased sõjamaksu maksmisele wastu tõrguwad, sunnib Atsu oma poega uuesti nende wastu sõtta minema. Kuid Lembit jääb oma otsuse juure kindlaks: tema ei salli waenu inimeste keskel. Isa paneb poja wande alla, käsib teda ahelatega siduda, kuid keegi ei julge teda kinni wõtma minna. Lembit tahab metsa üksindusesse asuda ja kutsub Lillikut kaasa. See wastab:

Oh lase mind siin inimeseks jääda,
Ma'p taha jumalate seltsi saada.

Lembit läheb üksinda metsa. Laanerauk on hinge heit-

nud, päetsil lamab surnud karu. Lembit matab laanerauga koopasse maha ja asub siis metsa puu alla elama. Siin looduse süles ootab ta, et jumal ennast temale mingil kombel ilmutaks. Kui jumal ei tulnud, jõudis mees otsusele:

Meil abimehed seiswad peas ja põues,
Neid peame tarwitama elu õues.

Ühe suurtsugu neitsi seltsis läheb Lembitu Riiga, tahab seal ristiusku tundma õppida ja näha, kas kristlastel usk ja teod kokku käiwad. Kuid ristiusu õpetusest ei suuda Lembitu aru saada. Ta põgeneb salaja laane tagasi. Ka Lillik ilmub siia ja palub andeks, et Lembitule pole metsa kaasa tulnud. Sakslane olewat maale tulnud, põletanud talud maha, häwitanud Lindanisa linna. Rahwa rasket saatust kurtes langeb Lillik Lembitu rinnale ja sureb. Lembitu matab armukese surnukeha laane maha. Eepos lõpeb sõnadega:

Siin olgu Lillikule kätk ja sāngi
Nii kauaks, kui meil uuendakse māngi.

„Lembitu“ tähenduse üle on palju waieldud. Kunder¹⁾ pidas seda lugulaulu oma sihi ja aine käsitlese poolest nurja läinud tööks, sest peategelane olewat selles luuletöös isamaa äraandja, oma rahwa ja jumalate ärasalgaja, hingehaiglane mehike, narr. Selle wastu kinnitas Kurrik õigusega, et Lembitu ega teiste peategelaste all mitte üksikuid inimesi ei tule mõista, waid et luuletaja kogu Eesti rahwa omadused ja sisemised tundmused tema wiletsa käekäigu ajal inimesteks on kujutanud. Selle järele tähendab Lembitu, kes tuhahnikuks muudetud kodupaigast laaneurgastesse põgenes, kellele ristiusk ratsanikkude saadetusel külaliseks tuli ja kes oma kalli elulillekese, wabaduse, pidi maha jätma, — selleaegist Eesti rahwast ennast. Tema armukene Lillik on wabadus, mida rahwas alles siis iseteadwalt tundma sai ja armastama hakkas, kui seda käest ähwardati ära riisuda. Eesti rahwas armastas kodust elu keset looduse waikust. Wagusa elu ja olu edustaja on laanerauk, ja tema seltsiline karu tähendab osawusetat, kawalusetat jõudu. „Küll tahaks rahwas oma maa nurgas wagusi edasi elada ja wabadusega warjule jääda

Lembitu tähendus ja tege-
lased.

¹⁾ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat 1884 ja 1885.

waenlase silma eest; aga juba on waenlane maa üles leidnud ja on jälle peale tulemas: Lembitu peab kaunist rohuaiast Lilliku seltsist minema sõjanõu pidama. Küll on Eesti sõjawäel weel julgust oma wabaduse kaitsemiseks sõtta minna, küll kihutab Lillik (wabadus) tegewa wäepääliku Wamba (julguse) nõuandmise peale Lembitut (rahvast) sõjatee, aga rahwas on weristes lahingutes oma waenlase kangust tunda saanud; suurte laastamiste ja põletamiste läbi ära peletatud, põgenewad Eesti rahwa liikmed tuhahunikuks muudetud kodupaigast metsaugastesse, kuhu wabadus mitte kaasa ei läinud. See oli kitsikus, oli hinge ahastus. Seal pidi kahtlus rahwa hinge tulema oma jumalate ja nende aitamise wõimu kohta: wõimetult ja meeleheites langes Lembitu maha — langes Eesti rahwas. Endine aeg on möödas: wanarauk oma karuga on lõppenud. Eestlased on metsi mööda asumast, kust nad lagedale ja põllule orjust käiwad orjama. Neid tutwustatakse ristiusuga. Endised jumalad ei ole oma rahvast aidata suutnud, usk nende sisse on kahtlaseks jäänud. Kuid uue usu õpetusest ei ole kerge aru saada. Lembitu kadus Riiast — eestlased pöörsid oma wana usu juure salaja tagasi, nõnda jäi endine usk ebausuks. Weel elas Wamba, weel oli Atsu alles: weel tahtis wana Eesti waim ja julgus kord katsuda oma wabadust jälle kätte saada. See silmapilk, mil Lillik omal surmatunnil Lembitule wiimast korda palawa armastusega silma sisse waatas, eks see olnud wiimse üleüldise mässu aastal 1343? Seal mattis Lembitu oma Lilliku — mattis Eesti rahwas oma wabaduse, aga ei mitte igawesti, waid „nii kauaks kui meil uuendakse mängi“.¹⁾

Lembitu luule-
karakter.

Luulekarakterist on „Lembitu“ romantiline toode sõna tõsisemas ja täiemas tähenduses.²⁾ Elu wäiklust, igapäewasust ei pane luuletaja siin sugugi tähele, waid idealiseerib elu, loob kõrgewaimulise, tõtt otsiwa kangelase, keda suured küsimused huwitawad. Nagu Byroni ja Puschkini kangelased romantilistes lugulauludes, awaldab Kreutzwaldi Lembitu

¹⁾ J. Kurrik. Kolm suurt lugu, lhk. 113--115.

²⁾ Wõrdle A. Alwer, Kreutzwaldi „Lembitu“, Rahwa Lõbuleht 1900, lhk. 311 j. R. Lesta, „Lembitu“, Lõnda 1903, lhk. 943 j.

hoopis wähe eepilist tegewust, selle asemel aga wõimsat mõtte- ja tundeilma. Tema sattub seltskonna waadetega tülli ja pöörab seltskonnale selga, awaldab käremeelselt protesti walitsewa maailmakorra wastu. Kreutzwaldile näis tema aegne Eesti seks liig wilets ja armetu oletat, et kangelane Lembitu selles ajas oleks wõinud esineda. Rahwa elujärg oli wõimatu halb. Sellepärast otsib luuletaja rahwa minewikust ilusamat, paremat põlwe, kuid see uus, mille poole ta püüab, ei käi mitte tõsise eluga kokku, waid on idealistlik aatewald. Tõsise muinasajaga ja ajaloolise Lembituga tutwustatakse meid lugulauludes õige wähe. Ainult esimene laul kujutab Lembitut kuulsa sõjapäälükuna ja wahwa wõitjana, nagu meie teda ajaloost tunneme. Siis sünnib kangelase meeoleolus ja loomus ootamatult imelik muudatus. Wahwa sõjamees peab sõda patuks ja soowib endale ning maailmale rahu, et eluküsimuste, oma aja wigade ja jumaluse üle järele mõelda. Kui maailmas kõik Jumala tahtmise järele sünnib, kas ei ole Jumal siis ka mitte selles süüdlane, et kurja tehakse. Lembitu hakkab selle üle kahtlema, kas tema üleüldse õiget Jumalat tunneb ja teenib. Oma usu- likkude ja seltskondlikkude waadete poolest on Lembitu just XIX. aastasaja laps; Kreutzwald tegi luuleloo peategelase oma mõtete, tundmuste ning ilmawaatja kandjaks. Jumal, kes „kõik ja kõige sees“, ei anna ennast kuskilt leida, ei aita, ei anna unenäoski kingitust. Sellepärast öeldakse suuremad abimehed „peas ja põues“ oletat, kellest elus tuleb tuge otsida. Siin awaldab ennast igatsus usu järele ning müstiline loodusejumalus, nagu seda Saksa romantilises koolis nähakse. Ehk Lembitu küll Jumalat pole leidnud, tahab ta siiski rahu ja armastuses elada, ei mitte ainult sõnaga, nagu ristiusu preestrid, waid ka teoga. Sellele kõrgele ideaalile katsub Lembitu elada, sellest hoolimata, et elu ideaalile risti wastu käib. Kõigist pettumusest hoolimata usub ta armastusesse ja ta esimene nõudmine jumalusest on see, et Jumal armastuses ilma peab kandma. „Lembitu lugulaul on püha kandlemäng armastusele. Selle armastuse osaline ei ole mitte üksnes inimene, waid ka loom ja loodus. Kuid Lembitu armastus on üleüldine kujuta ja wormita wõim, mis

terwele maailmale käsi tahab kaela palmida ja sellepärast üksikuid inimesi ei saa armastada. Niisugusest jumalikust üliarmastusest ei taha Lillik, kes inimeseks soowib jääda, aru saada. Lembitus leiame inimliku waimu kõige suurema ja tähtsama omaduse, nimelt otsimise ja uurimise tõe järele.“ Lembitus ilmub Kreutzwaldil tung iseteadliku suuresoolise kunsti poole, ta püüab siin klassilist stiili luua ja isikulise kunsti põhjasmõtet teoks teha. Lembitus on wormi poolest

Kreutzwaldi elumaja Võrul.

nõrkusi ja keelelisi krobedusi. Kuid tema sisemine olewus, tema waim on ühtlane, wõltsimata. Lembitu on kunstiliselt keskendatud kogunane terwik. Siin esineb isik, ilmawaade, stiil, ja sellepärast on ta puuduste peale vaatamata wäärtuslik.

Näidendid.

Eesti ärkawat näitekirjandust rikastas Kreutzwald kahe tootega: „Tuletorn“ (1871) ja „Wanne ja õnnistus“

(1875), mõlemad on Houwaldi järele Sakse keelest tõlgitud, lastele määratud saatusetragöödiad. Õiguse pärast on nad kõige wanemad näidendid, mis Eesti keeles kirjutatud ja meile alal hoitud. Heas lootuses, et rahwale kord näitekirjandust tarwis läheb, oli Kreutzwald need kurbmängud juba ammu enne seda, kui rahwale weel näitemängusid etendama hakati, eestistanud ja nagu tulewiku muusikat käsi-kirjades alal hoidnud, awaldas nad aga alles siis, kui Tartus näitemänguga juba hakatust tehtud ja mõned näidendidki trükis ilmunud. Mõlemas kurbmängus mängib saatus ehk kogemata juhtumine, mis loogikat naeruks paneb, juhtiwat osa. Teatawasti seisis Greeka klassilisest kirjandusest pärit olew saatus-usk romantismi ajajärgus suure au sees, ta ilmutas näitekirjanduses karikatuurilisi nähtusi. Ka Kreutzwaldile on saatusmõte väga omane, ta wiib selle „Kalewipojaski“ läbi. Oma näidendistes tarwitab ta porsunud sõnu ja paatost ning awaldab tehtud tundmuse, mis luulepuudust ei suuda kinni katta.

Kreutzwald rauga-eas, nagu ta tihti mõttes oma haigete woodi ees istus.

Lõpuks jääb weel üle Kreutzwaldi pilkekirju nimetada. Neid tarwitas ta tuimuse ja rumaluse torkamiseks, kui tõsised ja asjalikud mõtted enam läbi ei tunginud. Kreutzwald mõistis wastaseid peenikeselt läbi sugeda ja nende wigu kibedasti pilgata. Mõnedki tüsedad pilkenooled sihtis ta „Kilplastes“ Eesti olude ja iseäranis wana kirjawiisi poolehoidjate pihta. Midagi ei wõinud teda nõnda ära pahandada, kui wana kirjawiisi tarwitamine, ja ühegi küsimuse seletus ei

Pilkekirjad.

aja teda nõnda ägedaks ja tuliseks, kui kirjawiisi uuendus, mille tegelik läbiwiimine suurelt osalt ka just Kreutzwaldi teene on. Peale selle sihtis ta weel pilkenooli usuwahetuse, wäljarändamise, Saksa waimu ning luuletamise-wiisi omandamise pihta.

Kreutzwaldi karakter ja waated

Oma loomu poolest oli Kreutzwald äkiline ja kerge kohut mõistma. Seal juures awaldas ta oma arwamisi otsekoheselt ja tagasihoidmatult, ilma et ta oleks sellest küsinud, kas nad teistele meelt mööda olid wõi mitte. Ehk ta küll seda ei sallinud, et temale suu sisse kiitust awaldati ja teda meelitati, oli tal siiski õige wäljaarenenud eneseteadmine, mis-pärast ta vähemate kirjanikkude wastu ülbe ja kannatamatu on. Eesti awalikust elust wõtab ta osa, kuid ikka liikus ta tegewus niisugustes piirides, et ta kuni surmani Saksa korporatsiooni „Estonia“ wilister olla wõis ja sealt poolt suurt lugupidamist leidis. Kuna Fählmann meie maale tulnud sakslaste teod ajaloost hukka mõistab, püüab Kreutzwald neid wabandada ja nimetab waenu sakslaste wastu suureks rumaluseks, mis suurt kahju wõiwat sünnitada.¹⁾ Selle wastu hoiatab ta esmalt wäga sõpruse eest wenelastega ja kahjatab neid poolpimedaid, kes rahwa õnne selles leida lootwad, et meie rahwasugu pool wenelasteks teha püüdnud.²⁾ See on küll usuwahetuse kohta sihitud, mis neljakümnendatel aastatel meie maal liikuma pääsis. Wenelased ei saawat Eesti sugudust (natsionaliteeti) mitte kosutama, waid, nagu Moskwa panslawistlikud lehed sel ajal juba nõudsid, Eesti ja Läti wallakoolisid wenestuse asutusteks tegema. Kui uus asutataw Aleksandri-kool elusse tõuswat — lisab ta juure — siis ei olewat ta muud kui uus weski, mis Eesti teri Wene jahuks jahwatab.³⁾ Kui Kreutzwaldile aga lõpuks selgeks sai, et weel suuremat überrahwastuse hädahohtu sakslaste poolt oli karta, siis heitis ta sellele wenesõbralisele ja wabameelsele poliitikale poolehoidjaks, mida Jakobson ja tema sõbrad ajasid. Oli Jakobson hiljem hoolimata demagoogi osa etendamata hakanud, siis pidi Kreutzwald kui peenemaitseline

¹⁾ Kreutzwald Adamsonile 18. sept. 1866. E. Kirjandus 1909 nr. 3.

²⁾ Kiri Koidulale 17. märtsil 1868. Kirjawahetus I., lhk. 116.

³⁾ Kiri Koidulale 21. apr. 1868. Seals. lhk. 160.

waimu-aristokraat temale selga pöörma. Pealegi püüdsid mõned Saksa mõisnikud ning ka ta enda wäimees teda Jakobsonist eraldada.¹⁾ Isiklise sisemise wabaduse peale suurt rõhku pannes astus Kreutzwald kärevalt nende wastu üles, kes rahwast waimlikult püüdsid tagasi hoida, kuid sotsiaalses elus oli Kreutzwaldi wabameelsus õige mõõdukas.

Selle aja kohta wõrdlemisi wabameeliste ja eduliste mõtete pärast, mis Kreutzwald kooli, kirjanduse ja üleüldse rahwa hariduse küsimustes awaldas, nimetasid wanameelsed ringkonnad teda „tuisulaseks“, kuid poolehoidjad tõid talle juba eluajal aupärgi, nimetasid teda Eesti „lauluisaks“ ja „jumalikuks luuletajaks“. Kainem järeltulew sugu ei tohi ega taha Kreutzwaldi tööde puuduse kohta mitte silmi kinni pigistada, ega ta nõtrusi ülistada, kuid ta püüab tema paremate tööde tõsisest wäärtusest aru saada. Kreutzwald on wägewasti ja wahwasti meie rahwa waimukütkeid maha raputanud, on meie esiwanemate kaunimad mälestused unustuse waiba alt walge ette toonud, nad meile kalliks teinud ja eestlaste nime kõige maailma ees ausse tõstnud ning meie rahvuslikule iseteadwusele põhja pannud. Tema on meie aja Kalewipoeg, wägew waimukangelane, kes sõnamõõgaga waimu-wabaduse eest wõitleb ja Eestis uue kultuuri-järgu awab.

B. Rahvusliku ärkamise aja wanem kirjanikupõlv.

Rahvusliku ärkamise algus.

Enne kui rahvusliku kirjanduse harutust jätkame, tuleb weel olude ja põhjuste juures wiibida, mis rahvuslikku ärkamist wõimaldasid ning edendasid. Ühte peategurit, nimelt ilutsemist muinasajas, rahvuslikkude jumalate ja wägimeeste uuesti elusse äratamist oleme eespool pikemalt juba tähele pannud ja iseäranis püüdnud seda ära määrata, mis osa Kreutzwald ja tema Kalewipoja eepos selles nähtuses etendasid. (Wõrdle I. jagu lhk. 92 j.) Teatawasti oli Kalewipoja eepos ise selle rahvuslik-romantilise woolu sünnitus, mis XIX. aasta-

Rahvuslik-romantiline wool kirjanduses.

¹⁾ Blumberg Hurtile 15. mail 1880.

Voluntarismus.

saja esimesel poolel nii mitme muu rahwa kirjandusest läbi käis ja rahwusluse juhtiwaks ideeks tegi. Nagu mujal, ilmus ka meilgi ratsionalismi asemele voluntarism, mis seletab, et inimene sagedasti seda teeb, mida ta tahab, mida ta kalliks ja kõrgeks peab, küsimata sellest, kas mõistus ka seda heaks kiidab. See andis rahwaste iseolemisele suurt tõuget; iga rahwas tahtis ennast maksma panna, endale teiste hulgas eluõigust nõuda. Kreutzwald kehastas Eesti rahvuslikku elulootust luules sümbooliliselt kauni eepose kujul, warsti ilmusid tegelased, kes rahvuslikka ideesid awalikkusse elusse kandsid ja neile seal maksust nõudsid. Isamaa-armastus on üleüldse intelligentsi töö. Isamaa-armastus wõib alles seal ilmuda, kus teatawal määral wabadust ja haridust leidub, kus wõõraste rahwaste elu oma eluga, wõõraid maid oma kodumaaga wõidakse wõrrelda ja nende wahel iseteadwalt wahet teha.

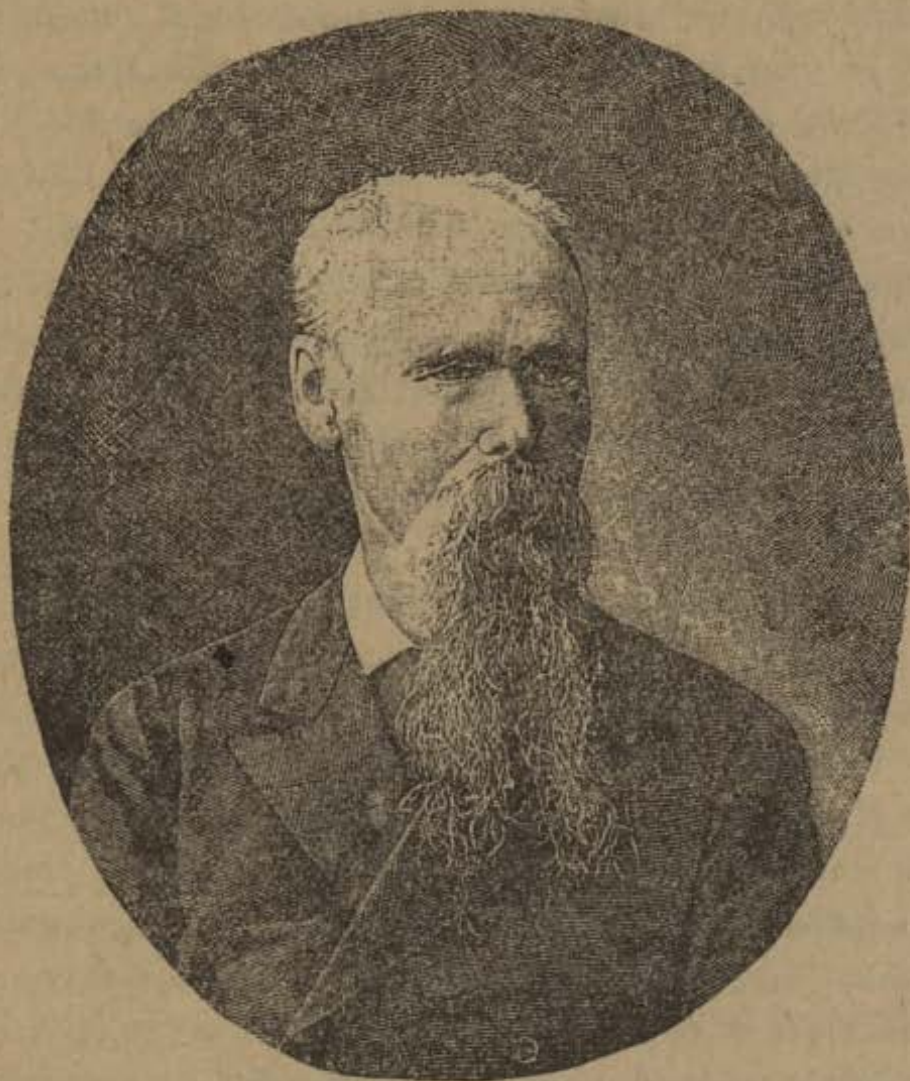
Paranew majanduslik olukord.

Läinud aasta-saja kolmandal weerandil olid need eeltin-gimised rahwa iseteadwuse ärkamiseks osalt juba täidetud. Kitsad olud, milles rahwas teopõlwes elas ja neist tekkiwad rahutused andsid riigiwalitsusele põhjust rahwa põlwe paran-duseks uuendusi ette wõtta. 1849. aasta seadus tegi talu-peremehele wõimalikuks rentnikuks hakata, 1866 pääsis talu-rahwas omawalitsuse saamise läbi mõisakohtutest ja 1868 kaotati teoorjus ametlikult ära. Ühtlasi algas 1849 talukoh-tade lunastamine ostu teel. Esimesed ostjad olid abjakad, neile järgnesid agaramad peremehed Wiljandi pool. Teo-orjusest pääsnud maaomanik tundis enese ka inimese olewat, hakkas haridust püüdma, oma põldu, oma tuba, oma isa-maad ja rahwast kalliks pidama. Rahwal, kes warem oli ära hirmunud ja ennast kadunuks pidas, kaswis julgus, iseteadwus ja õigusetunne.

Hariduse olud.

Iseteadwust tõstsid omalt poolt ka paranewad hariduse-olud. Waimlikku äratust ja ilmalikku tarkust hakkas siis laiemalt rahwa sekka pääsema, kui 50. aastatel kooliolusid parandati, koolide arwu suurendati ja endised kiriklikud koo-lid ilmalikkudeks õpeasutusteks muudeti. Nende nõudel tekkis esimene kawakindlalt korraldatud koolikirjandus, mis rahwa waimulikku silmaringi aitas laiendada. Nii ilmus õp.

Schwartzi algatusel 1852—1861 seitsmejaoline „Koli-ramat“ maakoolidele ilmalikkude õpeainete tarwis: õigekirjutuse juhatus, rehkendamise-raamat, looduse-õpetus, terwisehoidmise õpetus, geograafia, wiisika-õpetus ja üleüldine ajalugu. Nende kirjapaned tunnistawad, et neil „tahtmist ja püüet olnud armsa maarahwale head teha, kuid jõud olnud kasin ja wai-muannete poolest puudus.“ Laiemalt mõjuwateks ja elustawateks haridusteguriteks said Jannseni „Postimehed“, milles

Professor Johann Köhler.

ladusas, rahwale meeldiwas keeles hulk õpetlikka aineid pakuti. Jannseni isamaaline tegewus seisis hariduse tõstmises ja rahwa kaswatamises; sakslastega käsi käes käies ei suutnud tema lahendamate olude kättewõitlemiseks suuremat midagi ära teha.

Hoopis aggressiwiisemat laadi kandis see patriootiline wool, mis Peterburi isamaalastest wälja läks. Eesti intelli-

Peterburist tulew patriootiline wool.

gentsi tähtsam edustaja oli siin Johann Köhler, kes juba 1846 maalri sellina pealinna asunud, siin oma heade annete läbi kunstisõprade tähelepanemist wõitnud, kes talle wõimalikuks tegid kunstide-akadeemiasse pääseda. Siin lõpetas ta oma õppimise kuldmedalaga. Keiser Aleksander II., kelle pildi Köhler maalinud, kutsus anderikka kunstniku oma laste joonistuse õpetajaks ja annetas talle professori aunime. Ärganud eestlaseks sai Köhler alles siis, kui ta lätlase C. Waldemariga kokku puutus. See oli oma raamatuga „Kaubalaewandusest Läänemeres“ walitsuse tähelepanemist enese poole pöörnud ja ministeeriumis koha saanud. Saksamaa wabastusesõdadest rahwuslikkudele püüetele elustatud, kogus Waldemar pealinna lähedamates oludes mitmed Läti suguwennad enese ümber, asutas siin Läti seltsi ja andis 1862. aastast saadik lätikeelist ajalehte „Peterburgas Awises“ wälja, milles lätlaste keskel wõimsalt rahwuslikku tunnet õhutati ja liberaalses sihis edulist poliitikat aeti. Nimetatud ajalehes awaldas Besbardis, kreiskooliõpetaja Wiljandis, teoorjuse wastu ägeda kirja, mille pärast kodumaa sakslased teda taga kiusasid, kuni ta walitsuse käsul maalt ära saadeti. Seesama saatus ähwardas ka Waldemari ennast tabada, kuid wiimane pääsis sel teel, et talle ühe kaitsja mõjul teaduslik töö rannalaewasõidu üle ülesandeks tehti ja ta seks otstarbeks ise Peterburist lahkus. Waldemar, keda „suureks lätlaseks“ kutsuti, otsis pealinna eestlased üles, äratas neis rahwuslikku waimustust ja püüdis neist oma püüete täidesaatomiseks kaaswõitlejaid leida. Tema sihtisid karakteriseerib lühike ütlus: „Wenelane on samariitlane, kes Baltimaa rahwastele löödud haawad kinni seob.“ Köhler ja teised pealinna haritud eestlased wõtsid kergelt tuld ja katsusid kodumaal eestlaste keskel rahwuslikku waimustust ning wabameelseid ideesid laiali laotada. Wiimastest kõneleme hiljem pikemalt. Siin kohal tähendame ainult, et Köhleri isikliku mõju ning kirjawahetuse kaudu ka see rahwuspoliitilik liikumine äratust ja hoogu sai, mis 60. aastate algul iseäranis Wiljandimaal nähtawale tuli. See seisis tähtsal mõõdul majanduslikkude olude paranemisega ühenduses. Just selles nurgas meie kodumaal, kus kõige ware-

mini teorjus raharendi ja talukohtade päriks-ostmise eest taganes, nimelt wiljarikkas Sakalas, leidsid rahvusliku iseteadwuse juured kõige esmalt sügawat mulda. Paistu kihelkond, iseäranis Holstre kroonuwald, sai oma rahvuslikkude tegelaste, koolmeistri Jaan Adamsoni ja Petersoni wennaste, läbi laialt tuttawaks. Adamsoni ülem mure oli rahwahariduse tõstmine, kuna Petersonid rahwale õigusi nõutada püüdsid. Nende ja teiste enam haritud eestlaste silmaring muretses rahwale tema elukorra ja saatuse üle selgust ja näitas, mis poolest tuleks parandusi nõuda. Talumaade müümine edenes pikkamisi ja kes weel oma kohta ära ei olnud ostnud, sellele laoti mõisa poolt piirita tegu selga. Kuuekümne aastate algul tõusis suur wäljarändamise tuhin „tühjale maale“, kus herrasid ja mõisnikka ei olewat. Seesugused olud sundisid isamaaliselt mõtlewaid mehi walitsuse poole pöörama, et seaduslikul teel rahwale kergitust nõuda. Üliõpilase Peeter Petersoni juhatusel läks 1864 Holstrest ja mujalt saatkond eestlasi Peterburisse, kus nad pikemas palwekirjas rahwa häda ülema walitsuse ette kandsid, kelle ette pääsmiseks Köhler neile teed oli tasandanud ja muidu nõuks ja abiks olnud. Paluti muu seas, et ihunuhtlus ja teorjus ära kaotataks, wallakohus mõisniku mõju alt wabastataks, talumaad takseeritaks ja hind walitsuse poolt kindlaks määrataks, et kwootemaa talupoegadele tagasi antaks, Wene ametnikka maale saadetakse jne. Seesuguseid püüdeid ei wõinud meie maa Saksa kohtud mitte karistamata jätta. Saadikud, keda pärast kodumaale jõudmist kätte saadi, wõeti wangi; mõned neist said maakohtus 90 witsahoopi ja saadeti wangiroodu. Saatkonna juhataja üliõpilane Peterson mõisteti maalt wälja Permi kubermangu asumisele. On arusaadaw, et seesuguste abinõudega wabadusele püüdwa rahwa õigusetunnet ei suudetud sumbutada, waid et wõimumehed oma waljusega otse õli tulesse walasid. „Seda kannatame meie isamaa eest!“ hüüdsid raudus wangid, kui Pihkwa tuttawat eestlast silmasid.

Õiguste ja lahedamate olude nõutamine.

Mälestused kibedast teorjusest seisid rahwal wärskest meeles ja walmistasid rahvusliku iseteadwuse seemnele, mida haritlased külwasid, wastuwõtlikku pinda. Meelekibedus il-

Meelekibedus pilkelauludes.

mus iseäralistes pilkelauludes. Nagu Voss'i idüllides Meklenburi talupojad mõisnikkude ahnust, kahekeelsust ja rasket teoorjust mälestavad, nagu Saksamaal umbwiha junkrute wastu sotsiaalpoliitilistes lauludes ilmsiks tuleb¹⁾, nõnda ilmus 60. aastatel Eesti keeles hulk käsikirjalisi laule, milles ühelt poolt mõisnikkude ja nende leiwateenrite ülbust ning toorust ja teiselt poolt rahwa armetut põlwe elawates wärwides kirjeldati. Üks neist Juhan Weitzenbergi „Wana oppmanni nutulaul“, mis 1861 luuletatud, sai iseäralise eestkostmise läbi Peterburis trükiloa ja wõis kui Eesti wanem ja pikem pilkelaul maailma walgust näha. Selles kaebab lahtilastud oppmann jüripäewal oma kadunud paradiisi taga, kus talle „meepotid anneti ja kalakotid kanneti, ja kes talle aga iial kosti tõi, asi ikka korda sai. A' kõige mõnusam ol' see, kui paber panti peosse: sest raha põrgu lahti teeb, kõik rattad ilmas käima seab.“ Selle kõrwal mälestatakse laulus ka toorest ümberkäimist rahwaga: „Kui mõisas kohut mõisteti, siis nagu siga tapeti . . .

Wana oppmanni
nutulaul.

Sest õigust sel sai mõistetud
Kes wankri oli määrinnd,
See waene maksis nahaga,
Mis ta ei jõudnud rahaga.

Selleaegne rahwas pidas Weitzenbergi laulu suures aus, sest siin oli kõik nagu südame pealt ära räägitud. Isamaalikku tunnet kosutab rahwal iseäranis Weitzenbergi laul „Laksi Tõnis“, milles ühe wäljarändaja kurb saatus elawalt silmade ette maalitakse. Kurbe pilte minewikust pakutakse weel mitmetes käsikirjana rahwa sekka saadetud lauludes, nagu

Laksi Tõnis.

Herra wöttis uudse mati,
Kooris wärske piima püti,

milles Eesti naisterahwa häbistamist ja „esimese öö“ õigust sajatatakse. „Eestimees ja tema sugu“ kirjeldab talurahwa alandust ja orjust teopõlwes, ja iga salmi lõpul korratakse lauldes: „Oh hale lugu see!“ Wiiekümne aastaseks priiusepühaks laotati samati käsikirjas 60 salmi pikk „Wana-

1) Mensch sei der Bauer, nicht Vieh; doch Unmensch, wer ihn kettet
Durch willkürlichen Zwang, ihn selbst und die Kinder der Kinder.
Vogt. u. Koch, Geschichte der deutsch. Lit lhk. 558.

aegne mõisaherra“ laiali, milles rahwa priiuse kaotust kaugemas minewikus kirjeldatakse, sakslasi siunatakse ja eestlasi saksastamise eest hoiatatakse:

Kawalamat pole nähtud,
Kõik, mis saketest meil on tehtud:
Sunniwad me ausat rahwast
Oma nime salgma wahwast.

Rumaluse kotist pääsmiseks ja silmade pesemiseks soovitatakse lõpuks kooliskäimist ja raamatute lugemist kui õiget waimuharimise abinõu. Need pilkelaulud äritasid muidugi ka alamaid instinkte, kuid tõstsid ühtlasi rahwustunnet iseäranis neis ringkondades, kus Kalewipoja eepost ei loetud ega tema tähendusest aru ei saadud.

Nii sai rahvuslik iseteadwus mitmelt poolt hoogu, kuid säde, mis mõne üksiku põues weel waikselt hõõgus, lõi siis lausa leেকে, kui Eesti rahwas J. W. Jannseni algatusel Tartus 18—20. juunil 1869 wiiekümne-aastast priiusekestwust tänulaulupiduga pühitses. Nagu suured rahwapidud wanade greeklaste keskel rahvusliku ühistunnet elustasid, nõnda sündis ka siin. 6^{1/2} aastasada pärast wabaduse kaotust tohtis allaheidetud rahwas esimest korda üleüldist rahwapidu pidada ja tundis ennast esimest korda rahwa olewat. Pidurongis mindi „Wanemuise“ lippudega doomemäele, kuhu peale 800 laulja umbes 15,000 pidulist kokku tulnud. Doome waremed tuletawad rahwale pärisorjust, ristimist tule ja mõõga abil ning wabaduse koitu meele, mille juubelpüha siin peetakse. Pasunate saadetusel müriseb umbes 15,000 inimeste suust „Sind, wägew Jumal, kiidame!“ „Liigutawamat laulu,“ kirjutab Ungari õpetlane Paul Hunfalvy, kes ka pidule tulnud, „kui see oli, pole ma kuskil iganes kuulnud; sellega wõrreldes oleks suurepäralisem ooper ainult kometimäng.“ Pidulauludest õhutasid nii mitmed rahvuslikku tunnet, näit. „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm,“ mille J. W. Jannsen, tänu-laulupidu hing, soomlaste rahwahümnuse eeskujul luuletanud, siis weel Koidula sütitawad laulud „Mu isamaa on minu arm“ ja „Sind surmani küll tahan.“ Ka üksikud koorid kandsid wõidulaulmiseks isamaalisi laule ette. Tarwastu koori jaoks oli Kuhlbars „Eestimaa, mu isamaa“ sõnad

Laulupidu 1869

luuletanud, mis waimustusega wastu wõeti. Ühes pidukõnes awaldas noor, walgetwerd tulise loomuga kooliõpetaja J. Hurt kolme soowi: 1) et üleüldine haridus koolide, ajalehtede ja heade raamatute teel rahwa hulka laiali laguneks, 2) et need eestlased, kes haridust saanud, oma rahwale selga pööraks, sest mida vähem iga õpetatud eestlane ennast ausast eestlase nimest häbeneb, seda kindlamini Eesti sugu ja nimi seisawad ja 3) waja peale kihelkonnakoolide weel kõrgemaid õpeasutusi awada, kus rohkem õpetust pakutakse, sest et wõõras keeles, milles õppiija ise ei mõtle, raske on teadust omandada, tulewat eestlastele emakeeles õpetust anda. Need soowid jäid esimese laulupidu kallimaks mälestuseks, said rahwuslikkudele tegelastele töö-eeskawaks.

Teaduslikud
tööd Eesti
keele alal

Eesti waimlist iseolemist ja rahwusliku mõtte kindlust toetas, olgugi kaudsel teel ja ilma tahtmata, teaduslik uurimistöö, mida Saksa õpetlane Ferdinand Johann Wiedemann (1805—1887) just Eesti rahwuslikul ärkamise ajal meie keele alal korda saatis. Elukutse poolest esiotsa õigusteadlane, uuris ta juba üliõpilasena keelte iseloomu, walis Soome-Mongoli keeled oma eriaineks ja awaldas iseäranis Ida-Soome rahwaste keelte tundmises laialdasi teadmisi. Ta tegi wana klassika filoloogias kooliõpetaja eksami ja pidas 27 aastat ülemkooliõpetaja ametit. 1859 Teaduste akadeemia liikmeks nimetatud, asus ta Eesti sõnaraamatu ja grammatika kokkuseadmise kallale tööle. Esimene ilmus just Eesti suurel ärkamisaastal 1869, teine kuus aastat hiljem. Wiedemann tegi oma eluülesandeks täielikku Eesti sõnaraamatut kirjutada. Waremal ajal teiste poolt korjatud materjaali ja ka terve selleaegse Eesti kirjanduse waatas ta hoolega läbi, käis 13 suwe kodumaal rahwakeelt kuulamas ja kandis oma töösse „Ehstnisch-deutsches Wörterbuch“ kirjakeelest ning murretest määratuma sõnatagawara kokku. Ta tahtis täielikku tööd pakkuda ja wöttis mõnegi wäärsünnituse üles, mis pärast see sõnaraamat mitte igal kohal küllalt usaldataw ei ole. Samast kirjeldawat meetodi tarwitas ta ka oma grammatika ülesehitusel. Ta kuulas järele, kuidas kõneldakse ja kirjutas kõik üles. Wormide tekkimise seletust ja nende wördlemist sugulaste ja naabrite keeltega ei tee ta oma

ülesandeks, waid laob kõik, mis rahwakeeles olemas, meie ette, tehku lugeja sellega, mis tahab. Nii on siis Wiedemanni grammatika ning sõnaraamat suured materjaalikogud, tähtsad ja põhjapanewad eeltööd ajaloolikule ja wördlewale keeleteadusele. Waimukange keeletark laseb neis meie keele kõigi tema iseäraldustega silmade alt mööda minna ja näitab, kui suur ja imelik eluwägi läbi emakeele woolab. Seda laialist Eesti keele tundmist, millega meid Ahrens üllatab, Wiedemannil ometi ei olnud. Wiedemann puutus tegelikus elus, nagu ta ise seletab,¹⁾ Eesti rahwaga wähe kokku ja ei saanud üleüldse kõigi keelepeensustega tuttawaks. Näit. tõlgib ta tuttawa kõnekäänu „papi sigu söötma“ (læris käima) ilma pikema jututa sõna sõnalt Saksa keele. Keelepeensuste tähelepanu otsime siit ilmaaegu. Oma keelewara omandas Wiedemann suuremalt jaolt selleaegsest kirjandusest, kuid ei olnud selle tarwitusel sugugi kindel, mispärast ta ülitihhti Kreutzwaldilt ja teistelt sündinud eestlastelt nõu küsib. Kreutzwaldi peab ta selleaja kõige paremaks Eesti keele tundjaks. Nagu Setälä seletab, on Wiedemanni tööde peapuudus see, et ta nad esimeses joones raamatute, pealegi tõlgitud raamatute keele peale rajab ja elawat rahwakeelt sel möödul tähele ei pane, nagu seda oleks tarwis läinud. Ka ei ole tema ülestähendused fonetiliselt täpisead. Muu seas puudutab ta Eesti keelele nii omaseid häälejärkusid ainult mööda minnes.²⁾ Karakterlik on see, mis Wiedemann Kunderile sellekohase palwe peale wastab: ta ei olewat Eesti keeles midagi kirjutanud, tema tööd ei kuuluwat Eesti kirjandusloosse, sellepärast ei tahtwat tema Eesti kirjandusloo tarwis oma elulugu ega pilti saata.³⁾

L. Koidula (Lydia Janssen).

Oleme Eesti olude kirjeldusega pisut ette rutanud, et näidata, kuidas Eesti rahwuslik waim laiematesse kihtidesse pääsis. Nüüd pöörame ärkamise aja kirjanikkude juure ta-

Kreutzwald ja
ärkamiseaja
kirjanikud.

¹⁾ Wiedemann Kreutzwaldile 5. mail 1861.

²⁾ E. N. Setälä, Dem Andenken Ferdinand Johann Wiedemanns. Finn.-Ugr. Forsch. V. B. lhk. 1—10.

³⁾ Wiedemann Kunderile 19. septembril 1882.

gasi. Mis mõju Kreutzwaldi toodetel oli, seda wõiksime ta enese sõnadega ära tähendada: „Ja kuhu wõsu idu salwas, seal kaunid põõsad õitsewad.“ Kreutzwaldi Kalewi waimust said kõik ärkamise aja kirjanikud, nagu Koidula, Kuhlbars, Jakobson, Weske, Reinwald, Pärn ja Kunder enam ehk vähem osa ja löid luulewara, mis isamaalisest waimust hõõgas ning südameid sütitas. Nende eesotsas seisab aga L. Koidula, kes Kreutzwaldi kõrwal wägewamini kui ükski enne teda Eesti luulekannelt helistas.

Koidula elulugu.

Lydia Jannsen - - nii Koidula pärisnimi — oli Eesti waimu elu ärataja J. W. Jannseni tütar, kes 12 (25) detsembril 1843 Wändras sündis, kus tema isa sel ajal kantriks ja sealse klaasiwabriku kooliõpetajaks oli. Looduse süles kaswades wõttis wäike Lydia siit esimesi luulelisi muljesid, linnulaulu ja lillilõhna, oma eluteele kaasa. Wabriku laste seltsis sai ta oma isalt algõpetuse. Juba warakult hakkas Lydia oma isa kirjanduslikku tegewust tähele panema ja eeskujuks wõtma; omas toredas naiwiteedis töötas ta, kui ta suureks saab ja isa wäikeseks jääb, Eesti rahwale ka tillukese raamatu kirjutada. See juhtumine Koidula elust, olgu ta täht tähelt wõi ilustatult üles kirjutatud¹⁾, on nagu armas idüll, ja kes ei tahaks mitte nii armsaid lapsi omaks nimetada. 1850 asus Jannsen Pärnu Ülejõeale algkooliõpetajaks. Koolimaja seisis linna ääres „kalameeste kaskede all“. Üksinduse ja igawuse wastu wõis tütarlaps looduse lähedast sülest rohtu otsida. Warsti wiidi Lolla — nii nimetasid teda omaksed ja lähemad tuttawad — Pärnu linna kõrgemasse tütarlastekooli. Kaasõpilase Lilli Suburgi mälestuse järele oli ta pehmeloomuline, unistaja tütarlaps, kahwatanud näojumega ja ikka kurwameelne. Eeskujuline õpilane ta just ei olnud. Teda peeti korratumaks ja hooletumaks, kuid saksakeelne jutustamine läks tal ladusasti. Kord loeti ta kodune kirjatöö klassis teistele ette ja öeldi: „Siin näitate, et midagi wõite.“ Koidula ema oli sakslane, wäljamaalt sisserändanud juustutegija tütar, kes oma lastega muidugi Saksa keelt kõneles. Kui suur raamatute sõber ei teinud Lolla majatalitusega palju tegemist, nõnda et noorem õde, kes ema haiguse ajal terwe aasta majaperenaise kohuseid täitis, kord õige kibedasti kaebas: „Lollast ei ole mul vähematki abi; teda ei wõi kööki saata, ta wõtab raamatu kaasa, laseb suppi üle

¹⁾ Wördle: W. Schotti märkusi Koidula kohta ajakirjas „Magazin für die Literatur des Auslandes 1869, nr. 10, lhk. 146.

keeda wõi pudru põhja kõrveda!" Juba koolipõlwes luuletas ta saksakeelseid tundelaule ja palus isa, et see neid Eesti keele tõlgiks ja ära trükiks. Mitmed neist saksakeelistest lauludest, mis klassis lauldi, näit. „Mutterherz“ (Ema süda) ja „Herz, mein Herz, nicht in der Ferne“ (Süda, ei sa kaugelt pea) on Koidula hiljem ise eestistanud. Küll kõneldi Jannseni perekonnas enamasti Saksa keelt, nagu sel ajal haritud perekondades pruugiks oli wõetud, kuid ometi ei peetud siin, nagu teistes sarnastes perekondades, mitte häbiks ka Eesti keelt tarwitada, iseäranis siis, kui need majasse ilmusid, kes Jannseni isamaalistest püüetest osa wõtsid. Kuna Lydia Pärnu ülema tütarlastekooli wiimse klassini läbi õppis, sai tema Eesti keeles isa käest õpetust, ja nagu iseäralik wõim tõmbas teda emakeelse kirjawara külge, mida ta isalt sai lugeda. Eesti kodu ja eestikeelne kirjandus olidki, mis Lydia Jannsenist waimustatud isamaalase tegid, ehk küll Saksa kool ja Saksa waim nii kaugelt mõjuwaks sai, et Lydia koolipõlwes ses keeles luuletas ja ka pärast oma eestikeelistes töödes ning kirjades, kus Eesti keel sõna ei kuulnud, Saksa keele appi wõttis. Üleüldse oli saksusega sel ajal palju rohkem wõitlemist kui meie päiwil. Meele-saksusest olid ärkamise aja kirjanikud endid küll wabastanud, kuid keelesaksuse iket kandsid need Eesti waimuelu õhutajad weel rahulikult edasi, sest et kõigil wanal wisa elu on ja ta tegelikult ikka weel edasi elutseb, kui ta nägelikult juba ammugi on ära wõidetud. Sellest siis tulebki, et ärkamise aja tegelaste Eesti keelgi sagedasti Saksa keele maiku awaldab. See maksab ka Koidula ja paljude tema kaasaeglaste kohta. Eesti kirjanduslikuks tegewuseks sai Koidula omalt isalt otsekohest eeskuju ja äratust, nagu Jannsen seda isegi tunnistab, „et mis wanemad teewad, seda lapsed näewad ja et noored linnud wanade järele laulawad, olgu laul ilus ehk inetu“. Isa eeskujul ärkas ka Koidulal südamesoow oma rahwa waimupõllule tööle asuda ja see oli tähtsam juhtmõte kogu tema tegewuses. Oma esimesed kirjatööd „Kiwirist“ ja „Ojamölder“ kirjutas ta Pärnus, kus ta juba ajalehe toimetuse tööl isale appi astub. Tartusse, Eesti elu keskk kohta asudes, sai ta kirjanduslikul tööl alati uut äratust. Ta liikus haritud seltskonnas ja käis ka ülikoolis ettelugemisi kuulamas. Rikka luuleande tõttu hakkas ta oma südame soowi, isamaa kasuks töötada, lüüriliste laulude luuletamise, juttude ja näidendite kirjutamise läbi täide saatma. Ka oli tal rohkesti muusika-annet; mitmele oma lauludele lõi tema wiisid juure, kuid kahjuks on neid wähe kirjas alal hoitud. Aga meie maa poliitiline elu ja rahwa

tarwidused seisid temal südamel. Sellepärast wöttis tema isa ajalehe toimetuse tööst elawalt osa, täitis, kui tarwis oli, isa aset, kirjutas sagedasti poliitilisi kirjatükka ja wahetas politikategelastega kirju. 1867—1873 seisis ta Kreutzwaldiga kirjawahetuses iseäranis kirjanduslikkude ainete üle, 1869—1870 wahetas ta C. R. Jakobsoniga ja 1870—1871 Uusi Suometare redaktori Albergiga, niisama Saksa luuletaja Jegor von Sieversiga ja Berliini akadeemiku W. Schottiga kirju. Jannseni koda Tartus oli Eesti elu keskpaik. Tema perekonnaga seisid kõik need ligidases läbikäimises, kes Eesti asja edendasid. Nende hulgast paistawad noor tuline isamaalane C. R. Jakobson ja rahwaluule uurija J. Hurt iseäraliselt silma. Tihti tuli siia ka akadeemik Wiedemann wõõraks, ja kui Soomest ning Ungarist õpetlased ilmusid Eesti suguwendi waatama, siis ei läinud nad Jannseni perekonnast mööda.

Lydia Jannsen.

Koidula intensiivne kirjanduslik tegewus langeb nende kümne aasta sisse, mis ta neiupõlwes isamajas Tartus mööda saatis. Sel ajajooksul löid „Wainolilled“ oma õied lahti, hõiskas „Emmajõe õpik“ hõbehelil oma ilulugusid. Siin pani Koidula seega Eesti näitemängule aluse, et „Saaremaa onupoja“ eestistas ja jaanipäewal 1870 ise aitas suure rahwahulga ees esimest korda ette kanda. Pisut hiljem ilmus Koidula kõige tähtsam töö sidumata kõnes, nimelt naljamäng „Säärane Mul'k“. Isale toimetuses abiks olles tõlkis ta mitu tosinat jutte Saksa keelest, kirjutas ka mitmed algupärased jutud.¹⁾ Et isal

¹⁾ Wõrdle: J. Bergmann, Koidula kirjad. Eesti kirjandus 1908 nr. 5.

käsi enam mõnda aastat sulge ei pidanud, ohwerdas tütar, kes isa mõtteid etteütlemise järele üles kirjutas, oma noore ea wanemate ja perekonna kasuks. Kirjatööd oli tal niipalju teha, et käsi tihti kangeks läks. Rahwa elust wõttis ta suure elawusega osa; tal olid laialised huwid, arusaamine kõikidest ajapüüetest ja selge, mitmekülgne mõistus. Luuletamisega teeb ta peaaegu salaja tegemist, püüab oma nime warjata. Üleüldse wangistas ta kaasaeglasti enam oma naiskangelase taolise isikuga kui luulega. Tema näopilt näitab meile niisama huwitawaid kui algupäraseid jooni, mis otsekohesust ja julgust ilmutawad.¹⁾ Koidula isamaaline tegewus ja isiklikud tundmused ei seisnud mitte üksteise mõju all. Isamaa-armastus oli tol ajal platooniline, paljas ideaal, ilma et teda igapäises elus oleks juhiks wõetud, sellepärast ei olnud rahwus ka südameküsimumes otsustandew. Meie muidu nii isamaaline luuletaja-neiu astus saksastatud lätlasega, tohtri Michelsoniga abielusse, kes Kroonlinnas wäearst oli. Meheleminemisega lõppes Koidulal parem luuleaeg. Õele ja isale kirjutatud sõnumikkudes tõendab ta, et kuude kaupa pole mahti leidnud raamatut näpu wahela wõtta, weel vähem midagi kirjutada. Wähased tooted, mis ta abielu-põlwes ilmutas, ei saa ammugi neiu-põlwe laulude wastu. Mitmes laulus on tema Eesti tülide ja lõhede üle kaewanud ja tunnistanud, et need tema luulelusti tuule kandnud, kuid seda ei pea Kunder õigeks, waid arwab, et lauliku enese elupõlw waikimist toonud. Ei olewat ju õigus, et keegi sellepärast ei luuleta, et tema sugurahwa seas lõhed on; kui sel korral ka rõõmulaul waikiwat, kurbuse pisarad saawat siiski lauluks. Luuletaja enese käekäik on waikimise põhjus. Seda oli ka juba Kreutzwald ette näinud ja sellekohase nõuküsimumise peale abikaasa walimise kohta oma arwamist teatanud. Igatahes awaldawad Koidula naise-põlwe laulud Kroonlinna saarelt äraütlemata kurbust ja igatsust. Ja sõnumikud, mis Koidula siit prof. Schottile kirjutanud, olnud nagu pisaratesse kastetud. Siin tulewad perekonna mured kanda, peale selle kurnas teda alaliselt kaswaw wähhjatõbi. Ka reisid wäljamaale, Rheini ääre, Breslawisse, Wieni, mis ta mehega seltsis ette wõttis, ei suutnud endist kirjanduslist huwi ja luuletegewust elustada. 30 heinakuu päewal (11 aug.) 1886 kustus Kroonlinnas meile nii kallid ja lootusrikkad elu. Kaks tütar, kes warakult waeslasteks jäid, on Saksa-Wene kaswatuse mõjul isamaalistest püüetest täiesti wõöraks jäänud. Nad ei mõista Eesti keeltki, ega

¹⁾ Wõrdle: Aino Kallas, Koidula ja Kreutzwald. Ajakiri „Noor-Eesti“ 1910, nr. 5 ja 6.

tunne selle waimu wara sisu, mis neile emast päranduseks jäänud.

Koidula jutud.

Koidula oli sündinud luuletaja ja kirjanik. Luule, waimurikkus ja mõttewärskus lehwib meile ta töödest wastu, ükskõik kas meie tema lüürilisi laule, jutte, näidendid ehk tema kirjawahetust loeme. Meie algame siin juttudega, sest et Koidula neis wördlemisi kõige rohkem eelkäijatega ühenduses seisab. Kirjandusliku tegewuse algusel seisis ta, nagu loomulik, oma isa ja lähema juhataja tööde eeskuju mõju all niihästi maitse kui ka keele ning ütlemiss wiisi poolest. Raske oleks isa ja tütre töid, millest mõned wahest kahasse tehtud, üksteisest lahutada, kui mitte Koidula ise oma juttude nimekirja ei oleks kokkuseadnud. Meie jätame tõlked ja moonutused kõrwale ja harutame siin mitme tosinaga hulgast peasjalikult iseloomulisemaid jutustusi, et seal juures ühtlasi Koidula annete wäljakujunemist näidata. Tema esimeses jutukeses „Kiwirist“, mis 1861 „Pärnu Postimehes“ ilmus, esineb wanem Jannseni kool alles puhtal näol. Selles jutustatakse lihtne anekdoot ära ja lisatakse lõpumoraal piiblisalmi kujul juure. Nagu Jannsenil, on ka Koidulal hulk jutustusi ajaloost walitud, mis lugeja waimu silmaringi peawad laiendama ja ühtlasi harima. 1863 ilmus „Ojamölder ja tema minnia“, mis suurt tähelepanu äratas. Mitte just sellepärast, et ta sisu ja siht oleks midagi uut pakkunud. Sisu oli mammona-teenri Ojamöldrj Andres Trimmi uhkuse murdmise ja ümberpöõrmise lugu. Rikas Ojamölder pidi surmawoodil selle mõttega leppima, et ta poeg waese Kooli-Anna kosib ja „haua ääres tegi Jumal ta silmad lahti seda õnne nägema, mida ta nii kaua põlganud“. Jutu siht oli „Eesti rahwa rööm ja õpetus“. Siingi läheb tütre maitse isa omaga ühte, sest jutul on sama laad, mis Jannseni wiimistel „Sõnumetooja“ juttudel. Kuid tütar oli siin jutustamise kunstis isaga kaswanud ja temast ette jõudnud. Tore tegelaste karakteristika, wäljatöötatud tüübid, nagu „Ojamölder“, „Kirja-Tiits“, rahwalik kujukas, otse plastilik jutustus wiis annawad jutule kunstiwäärtuse. „Ojamölder“ ei ole mitte üksnes õpetlik lugeda, waid kui kunstitöö äratas ta ülendawat waimlist lõbu

Kiwirist.

Ojamölder

Ojamõlder

ja

teema mõnna.

üks jut

Gestirahwa ronnks ja õppetuskks,

mis

Lydia Jannsen

üllespannud.

Tartus, 1863.

Erükkitud ja müa H. Laakmanni jures.

Prof. Schott kirjutab: „Ojamöldrit lugedes on waewa küllalt selle mõttega ära harjuda, et seda lugu tütarlaps kirjutanud, kes sel ajal waewalt 20 aastat wana oli — Lydia on juba kui laps inimesi uurinud ja ei mitte raamatutest, waid suurest eluraamatust: mõnes tükis wõib ka geenius elutarkuse asemikuks olla“.¹⁾ See paneb siiski mõtlema, sest et Koidula hiljemad jutud mitte nii hästi ei ole õnnestanud. Meil ei ole selleks otsekohesteid tõendusid, et „Ojamölder“ (Saksa jutust wõiks olla ümber tehtud, kuid mitmed nähtused, nagu koolera 1811 Männiku külas, priitahtlikud isamaaliselt waimustatud sõttaminejad, wallakirjutaja tegewus, wabamehe Ojamöldri suur rikkus, koolmeistri tütre ilus haridus jne. äratawad wäga kahtlust, sest nad ei käi nende oludega kokku, mis 1813 meie maal walitsesid. Mitmed Saksa kõnekäänud ja wanasõnad tunnistawad otsekohest tõlkimist: kosib Anna järele; koera ahjutakka wälja meelitama; ümmargune aasta jne.

Enne ukse lukutamist.

Peale „Ojamöldri“ leiame Koidula kirjades weel kolm tähelepanemise wäärt juttu, mis wististi algupärased on. Kaks neist, nimelt „Enne ukse lukutamist“ ja „Ainuke“ ilmusid „Eesti Postimehe Jututoas“ 1868, kolmas, „Liisu“, kümme aastat hiljem „Lisalehes“. Nendes on selles tükis edennemist märgata, et kirjanik siin Eesti elusse puutuwaid küsimusi käsitleb, kuna „Ojamöldril“ õieti silmapaistew Eesti rahwuslik wärw weel puudub ja seal, nagu Jannseni juttudes, õpetus ka lõpuks piibli- ja lauluraamatu salmide kujul awaldatakse. Nende asemel hakkab Koidula oma pärastistes nowellides Kreutzwaldi laulusõnu ja Eesti rahwalaule oma jutukangale kirjaks sekka põimima.

Jutukeses „Enne ukse lukutamist“ peitub hoiatus wäljarändajatele. Wäljarändamine ähwardas wäikest Eesti rahwast killustada, rahwuslikka püüdeid nõrgendada ja üksikutele rahwaliikmetele õnnetust tuua. Sellele rahwuslikule wähetõwele olid juba Weitzenberg ja Kreutzwald rohtu otsinud. Koidula toetab end otse Wirulauliku sõnade peale:

¹⁾ Schott Kreutzwaldile 13. aprillil 1869.

„Need, kes kurja keelte peksu
Uskwad, läewad ikka lõksu —
Armas rahwas, waata ette!“

Mäetaguse peremees Hannus tahab oma perenaise Tiiu palwetest ja manitsustest hoolimata Wenemaale rännata. Raharent, mis teoorjuse asemele tulnud, on raske maksa, sest et rahe wilja ära rikkunud. Kõrtsi Priidu ihaldab nende talu endale ja püüab Hannust koha pealt lahti kangutada. Seks laenab see walesõber esmalt Hannusele raha ja petab ta seega enese pihku. Hannus ei saa kelmi kawalusest aru, peab teda enese paremaks sõbraks ja nõuandjaks. Tihti wiibib Hannus kõrtsis ja on koju tulles naise wastu järsk. Perenaist Tiiut, kes wast mõne aasta eest majasse toodud, oli ka weel mõisakubjas Pärtel kosida tahtnud ja Tiiu oli lahkel silmal selle kosilase peale waadanud. Kubjast Pärtlit öeldi nüüdki weel Mäetagusel käiwat, kui Hannust ennast kodus ei olnud. Pärtel olewat ka see, kelle nõu järele mõisnik jüripäewast peale renti tahab kõrgendada. Teisel jõulupühal meelitab Priidu Hannuse, kes kõrtsist tahab mööda sõita, oma juure ja loeb temale seal kirja ette, mida keegi endine rendiperemees Raadi Willem Wenemaalt olewat kirjutanud. Kirjas näidatakse heledates wärwides asunikkude kuldset elu. Seal on iga päew otsekui jõuluõhtu. Ei ole seal nekrudi wõtmist, ega pearaha maksu, maad saab weel pool muidu ja ta kaswatab ilma harimata wilja. Wenemaa mõisadesse tarwitatakse palju töölisi. Palk ei ole küll suur, kuid raha on seal kallis, sest poole rubla eest saab seal rohkem, kui siin täie eest. Hannuse südames wõitlewad mitmesugused tundmused. Ühelt poolt meelitab teda hõlpsam elujärg, teiselt poolt oli raske isamaad maha jätta, kus ta naine parem kannatada tahtis, kui sealt teadmatu elu peale wälja minna. Aga kui kawal Priidu weel rendi kõrgendamist ja Pärtli lipitsemist ta naise ümber meele tuletab ning lõpuks weel oma laenu tagasi hakkab nõudma, siis ei suuda Hannus enam wastu panna. Järgmisel päewal sõidab ta Pärtli hoiatustest hoolimata linna Priidule järele, et seal ühes kõrtsis Wenemaalt tulnud isandaga kokku saada ja kontrahti teha. Kui just liikusid juuakse, astub kohtusaks sisse, keda Pärtel siia juhatanud. Nüüd tuleb awalikuks, et see Wenemaalt tulnud isand keegi muu pole, kui walepassi all elaw hulgas rättsepp Mihkel Karp, kes Priiduga ühele Wene opmannile meie maalt töölisi ja põllurentijaid ahwatleb, kuna nad Raadi Willemi kirja ise olid walmis sepitsenud. Mõlemad kelmid pannakse kinni, Hannus on aga eluajaks tuulekodade ehitamisest parandatud. Pärtel wõtab mõisa toatüdruku ja palub Hannuse enesele pulma-

wõõraks. Walla talupoegist ei läinud keegi wälja: rent jäi „sellesama jala peale“. Raadi Willem aga teadis niipalju nutust ja wiletsusest teine pool piiri teatada, et iga kuulja mõtles:

„Oh Eestimaa! oh Eestimaa,
Kus leiba ja wett!“

Sündmustiku ülesehitus on hästi korda läinud, tegewus on igal pool hingeliselt põhjendatud; kahjuks pole kirjanik seda tänuhõlpsalt ainet mitte laiemalt läbi töötanud, ei karakterid ega olusid lähemalt kirjeldanud, ei ka neid majanduslikka põhjusi sügawamalt seletanud, miks selleaegistest peremeestest paljud paika ei pidanud.

Ainuke.

Järgmine Koidula jutt „Ainuke“ on hoopis täielikumalt wälja töötatud. See külajutt kirjeldab Luhasaare Andrese kosjakäikusid ja näitab, missugusesse kentsakasse ja piinlikusse olekusse noormees võib sattuda, kui ta wana Eesti pruugi põhjal kinni silmi kosja läheb.

Luhasaare Andres, wäikese talu peremees, unistab juba mitmet aega ainukesest, kes tal mõttes olewat, ilma et isegi teaks, kes ja kus see ainukene on. Rikas, ilus, rabe ja kasin neiu peab ta olema, aga mitte oma külast pärit. Andres pakub Pähmaru Aadule hea waewapalga, kui see talle seesuguse neiu juhataks. Aadu soowitab Waariku Kadrit, kel juba wiis wanemat õde nagu soojad nisuleiwad kodunt ära wiidud. Sellest soowitusest arwab Andres küllalt saawat. Ta läheb Waariku Kadrile kosja, ehk ta küll seda neiut weel kunagi polnud näinud. Teel sõidab ta loowõtjatest mööda, kelle hulgast iseäranis sirge, musta peaga neiu talle silma torkas. See wõttis nii usinasti loogu, et reha käes wälkus. Ja kui ta mööda sai, hakkasid tüdrukud musta peaga neiu eestwõtmisel „Kust ma laulu lahutasin“ laulma, millele Andres ka omalt poolt lauluga wastas, sealt peale hakates, kus tüdrukud olid seisma jäänud. Waarikul käis Andrese käsi wäga halvasti. Andrese „ainuke“ ei pannud „südant sugugi kipitama“ ja laulmise himu ei tükkinud talle ka peale, sest Kadril oli juba oma 30 sügist seljas, ümmarikkuse poolest oleks teda pikuti ja laiuti küünarpuuga wõinud mööta, kuna tal juuksed nagu harjased püsti seisisid. Aga mis parata, Andres oli oma kosjanõu juba majaisale teada andnud ja Waariku rahwas pidi järgmisel pühapäewal Luhasaarele tulema kosilase talu ja hooneid ära waatama. Ometi oli Andres uisapäisa enam lubanud, kui ta täita wõis, ja katsus, et ta minema sai. Koduteel nägi ta Kose talu heinamaal jälle loowõtjaid ja nende hulgas uuesti sedasama musta peaga neiut,

kes tal „südame kipitama pannud“. Andres läks aitas neiu loogu wõtta ja nagu lauluräästa hääl langes mustapealise neiu laul „Läksin loogu wõttemaie, riismeid kokku riisumaie“ Andrese kurwasse südamesse. Seltsis lauldes ärkab armastus Andrese ja neiu südames, ilma et nad üksteise nimegi järele oleks pärinud ja teadnud, kust kumbki pärit on. Andres peab mustapealist neiu Kase peremehe tütreks Tiiuks, aga kui ta Kasele kosja läheb, siis tuleb ilmsiks, et Andres õiget Kase Tiiut, kes pealegi juba teised kosjad wastu wõtnud, weel pole näinudki. Nüüd läheb asi üsna kirjuks. Kui Andres wiimaks suures kitsikuses otsitawat „lauluräästast“ nimetab, aimab Kase peremees, et eksinud kosilane tema õetütart Koidu Tiiut otsib, kes ka sel päewal onu heinamaal käinud loogu wõtmas. Nüüd saab Andres oma „ainukesele“ ometi jälile. Ehk küll Waariku peremees weel takistusi teeb ja Andrese asjad Koidu talus sassi ajab, koguni õpetaja juures mahakuulutamist käib keelmas, saab Andres lõpuks ometi selle „ainukese“ kätte, kelle ta laulu abil tee äärest leidnud.

Sel „oma maa jutul“, nagu Jannsen teda nimetab, on pisut naljajutu maiku juures, ehk küll kirjanik naljaheitmise peale pole mõtelnud. Andres on mõistlik, kokkuhoidlik taluperemees, pealegi osaw käsitöoline, suur lauluarmastaja ja uuenduste poolehoidja. Mis siis imeks panna, et tema hariikka talutütred, nagu nad tänini olnud, enam heaks küllalt ei pidanud ja ta, Pahmaru Aadu pilkawat tähendust mööda, wiie jalaga lammast otsib. Suurtest nõudmistest hoolimata läheb Andres nagu talupeigudel sel ajal pruugiks oli, pimesi wõõraste walda kosjateele ja sellest kõik äpardused tulewadki. Sellest küljest leidub jutus kunstiwäärtuslist tõtt, sest luulekuju käib elutõsidusega kokku. Luhasaare Andrese taolisi kosilasi wõis Eestis sel ajal rohkesti olla ja on wast nüüdki weel. Tähelepandaw on see, et laulmine Andrese kosjakäigul otsustawat osa etendab, sest laulurästas saadab seda korda, mida teised mitte ei jõudnud, paneb ta „südame kipitama.“ Laulukooride ja lauluseltside asutamine oli sel ajal Eestis põnewam küsimus ja selle üleüldise isamaalise asja toetuseks wõetakse ka ilukirjandus appi. Kuid laulu ülen- dus tõusis siin ilutsemiseks, unistuseks, mis elutõsiduse piiridest kaugelt üle läks. : Luhasaare Andres walib oma ainukese laulu waral tee äärest, ilma et ta nimegi järel oleks

päerinud. Selles ilutsemises laulus ja looduses ilmubki romantika Koidula luules.

Oma pikemat jutustust „Liisu“ nimetab Koidula „jutuks rahwa elust.“ Aineks on tal siin need tüütawad tülid ja hõõrumised, mis ärkawas Eesti seltsielus tekki- sid. Iseäranis sihitakse nähtawasti Wiljandi „Koidu“ seltsi peale, kes jutus „Puhte“ seltsi nime kannab. Sillandi linna asunud „Wanemuise“ seltsi eeskujul, õpetaja manitsusest hoolimata, „Puhte“ lauluselts, kes õige koguduse kiuste isamaa- ja lõbu- ja rahwalaule laulnud ja tartlaste eeskujul teatrimängu harinud. „Puhte“ seltsi asutamise ajal olnud weel palju pooltööd rahwusliku kaswatamise nõust ja teost leida. „Puhte“ olnud ikka alles rajamärgiks öö ja päewa wahel, sest liikmeteks astunud need, kes muist ise kesköö karwa kandnud, kuna teised lõkendawa tulekahju tegusid teinud. Lauljuhataja president ise paari sõbraga olnud „Puhte“ programmi pidaja, muud teised möllanud lauluseltsis ja rikkunud tema au seest- ja wäljastpidi. Üleüldse tahe- takse siin wana- ja uueaja inimesi kõrwu seada ning rahwus-liku ärkamise ajast pildikest pakkuda, kuid kahjuks puudub pildil raam: jutustus ilmub järklikult ja näib pooleli jäänud olewat.

Koidula näi-
dendid.

Nagu õieti Koidulaga Eesti kunstiwäärtuslik nowelli- kirjandus algab, nõnda on tema ka meil näitekirjanduse põhjendaja. Kuidas ju ülemal nimetatud, on tema „Saaremaa onupoeg“ (1870) esimene trükitud näidend Eesti keeles. Sellega algab Eesti näitekirjanduse ja näitekunsti ajalugu. „Saaremaa onupoja“ tegi Koidula noore Saksa luuletaja Th. Körneri naljamängust „Der Vetter aus Bremen“ ümber, kus juures ta tükile püüdis Eesti kohalikku maitset anda. Pea- mõte, mis näidendist läbi käib, on see, et wanemad lastelt elukutse walimisel ja paariminemise juures wabadust ei peaks riisuma ega perekondliku eelotsuse ning uhkuse pärast nende südameküsimusi ise ära otsustama. Noorel tulisel wabadus- wõitlejal Körneril ja ka Koidulal on sihiks perekondliku uhkust ja traditsiooni, mis aadeli ja kodanikkude perekonda- des liiale aetud, kui keskaja jätist ära kaotada ja seda nalja- mängus naeruwääriliseks teha. Selle läbi, et Eestis haritud

Saaremaa onu-
poeg.

seltskond loodi, astuti Saksa kultuuriga wõistlusesse, sellepärast oli Eesti hariduse rajamine isegi oma moodu seltskondlik wabaduse-wõitlus, ja meie wõime siit aru saada, miks Koidula just kõhnapoolse Saksa algustöö eeskujuks ja tõlkimiseks walis. Sisulikult püüdis Koidula tükki Eesti oludele sel teel kohasemaks teha, et Hansu suu läbi kooliõpetajate halwa seisukorra eest wälja astus, wallawalitsusi ja selleaegseid wõimumehi sõitles, kes kooliõpetajaid aineliselt wõimata seisukorras pidasid ja waimulikult alla rõhusid, nõnda et koolmeistri ametit koera ametiks wõis nimetada. Eesti loomu ja oma tõsise muusa kohaselt muutis Koidula ka mõrvoja Miina iseloomu Körneri edew ja ebeldane Gretchen ei mõista palju muud kui armastuses jampsida, kuna Koidula oma häbelikule Miinale waga meele on andnud ja sooja südame rindu pannud, seega tema karakteri tusedamaks ja tõsise-maks moonutanud. ¹⁾ Ometi on „Saaremaa onupoja“ tegewus pealiskaudne. Nagu Kotzebue näidendites, mille mõju all wist noor Körner seisis, on tegewus ainult naerukõdikis kirjutatud, ja nali ilmub siin ilma sügawama mõtteta wäimistes ümberwahetustes, kuna iseloomude kujutusest weel juttugi pole. Et ainet hästi rahwuslikult käsitleti, awaldas esimene näidend igawatest monoloogidest ja wähesest tegewusest hoolimata siiski suurt mõju ja andis Koidulale asja oma jõudu kolmewaatuselise algupärase näidendi kallal katsuda. See sündis „S ä ä r a s e s m u l g i s ehk 100 wakka tangusoola“, mis 1872 trükis ilmus. Koidula tegi siin õnneliku katse, Eesti näitemängu rahwuslikule alusele seada. Lihtsast talupoja elust oli raske pörutawaid sündmusi leida, mis rahwuslikkude püüetega ühenduses oleksid seisnud. Lauluedendamist ja koolide parandust oli Koidula juba warem oma töödes osatanud, nüüd tuli tema õnnelikule mõttele talukohtade päriseks-ostmist näidendi sündmus-tiku ülesehitamiseks tarwitada. Päriskohtade omandamisel oli meie rahwa kohta majanduslikult, waimlikult ja ka rahwuslikult määratu suur tähendus. Alles see talupoeg, kes oma maapinna jalgade alla sai, tundis enda waba, iseseiswa mehe

Särane mulk.

¹⁾ K. Leetberg, Koidula. E. Ü. Album IV. I. lhk. 86.

olewat, sellepärast ärkas ka rahwa iseteadwus kõige esmalt selles nurgas meie kodumaal, kus kõige warem päriskohti ostma hakati, nimelt Wiljandimaal, mulkide seas. Kuna mujal loius olekus kohtade päriseks-ostmisega wiiwitati, selles koguni mõnda sakslaste wingerpussi arwati nähtawat, said agarad ja ettewõtlikud mulgid asja tähtsusest aru, ostsid omad kohad päriseks, ja nende peremeeste pojad ning jõukamad popsid asusid Tartu-, Wõru- ning osalt ka Pärnumaale, ostsid wanade peremeeste eest talud ära ja sundisid neid seega kohtadest lahkuma. Seesugune pealetungimine sünnitas Tartumaal mulkide wastu awalikku waenu. Selle wastolu, mis päriskohtade ostmine tartlaste ja mulkide wahele toonud, wõttis Koidula oma näidendi tagaseinaks.

Mäeotsa peremees Peeter Pint wihkab oma noort naabrit Märt Männikut sellepärast, et see mulk on ja et keegi mluk teda ennast endisest Alaste talust wälja ajanud. Heameelega paneks ta oma tütre Maie wanale rikkale, kuid ihnsale ja wälimuse poolest wastikule Erastu Ennule naiseks, kuid tütar on oma südame nägusale ja agarale Männiku Märdile kinkinud ja Peetri naine Ann oleks seesuguse aruka ja mõistliku wäimehega üsna rahul, olgugi et ta mulk on. Kuid Peeter wiskaks mulgi kas wõi pilpaga uksest wälja. Seal teeb Peeter weidra eksituse tõttu rumala tembuga enesele suurt häbi, mis ta kangekaeluse murrab. „Postimehe“ kaubahindadest leiab ta järgmised read:

Pütt punast soola 9 rbl. — kop.

„ tangu „ 8 „ 20 „

Peeter ei tea, mis wäikesed täpid tangu taga ja soola all tähendawad ja arwab, et Pärnus pütt tangu 8 rbl. 20 kop. maksab. Sedasama kinnitab ka Erastu Enn, kes nähtawasti Peetrist targem pole. Suures kasupüüdmises laseb Peeter kõik oma 50 wakka otri tanguks teha, laenab Ennu käest 125 rubla, ostab weel 50 wakka juure ja läheb siis suure tanguwooriga Pärnusse, kus ta kuulutuse põhjal 8 rbl. 20 kop. pütast nõuab. Kaupmehed saawad Peetri rumalusest suurt lõbu. Peeter peab tangud koju wedama ja poeks häbi pärast roti auku. Nüüd on mehel kitsikus suur. Ühelt poolt pilkab ja siunab perenaine, teiselt poolt käib Erastu Enn

peale ja nõuab kas tütar, wõi wõlga kätte. Rumalat wäimeest Peeter nüüd enam ei taha ja wõlga ta tasuda ei suuda. Sellest kitsikusest aitab wihatud mulk Peetri nüüd wälja selteel, et tangud kroonule kaupleb ja Peetri wõla ära tasub. Märt ja Maie lähewad paari, Peeter on eluajaks kangekaelusest, iseenda tarkusest ning koolide wihkamisest parandatud.

Lõdwa sündmustiku nõrgem külge on see, et dramaatilise sõlme keerdu- ja lahtimineki nii wäikese, waewalt usutawa sündmuse, nimelt „tangusoola“ peale on rajatud, mis läbi tõsine kultuuriline probleem, mille peale tartlaste ja mulkide wastolu põhjened, kerge naljamängu loomu omandab. Oleks sündmuste käik ja näidendi sõlm tõsisemalt ja sügawamalt, olgugi wälimisel naljatoonil põhjendatud, siis oleks meile „Säärasest mulgist“ samasugune rahwuslik näidend wõinud saada, nagu Lessingi „Minna von Barnhelm“ sakslastele on, kus preislaste ja saksilaste wastolu kujutatakse. Sellest hoolimata, et näidendi sõlm anekdootiline näib olewat, pakub „Säärane Mulk“ Eesti elust 40 aasta eest ometi kaunis loomuliku pildi. Mäeotsa Peeter on rumaluhke, iseennast täis olewa juhmake talupoja tüüp, kes jonnakalt kõiki asju oma pead püüab talitada ja koolisid inimeste rikkujateks peab ning meelitamist armastab. Selle wastu on Ann, Peetri naine, eht Eesti eit: tragi perenaine, kel erk pea ja osawad käed otsas, hea suu peas, kes mõistab hästi tuhalabida walitsust jalul hoida. Ta on küll pisut ebausklik, pisut ka edew, kuid siiski üleüldsuses meeldiw kuju. Männiku Märt on sale, nägus, wiisakas noormees, kes kooliharidusest tõsiselt lugu peab, edasi püüab ja selgesti ise ka teab, et kuskil nimetamise wäärt tegu meie maal ei sünni, kus kellegi mulgi pea ja käsi töös ei ole. Mulgi jõud tuleb sellest, et tal rohkem pead on, ja ärksam meel tuleb tal usinamast kooliskäigust. Iseteadwuses peab ta ennast ja teisi mulkisid Eesti soolaks, mida palja sõimamisega ei saa maailmast ära kaotada. Tükis leidub palju terawat, puhtasüdamlikku rahwanalja, nagu ka rahwakeelt järele aimata püütakse, ja need headused tasuwad mitmed puudused, mis näidendi tehnilisest küljest silma paistawad.

Kosjakased.

Koidula naisepõlwest on meile kaks näidendit käsikirjas järele jäänud. Neljawaatuselisest „Kosjakased“ (1875) — wahest „Maret ja Miina“ nimetatud — mille sündmustiku käik Jannseni jutust „Naabri tütrede“ laenatud, oleks küll wõinud mõjuw draama saada, sest siin riiwatakse Eesti elu küsimusi weel sügawamalt, kui endistes näidendites. Siin seisawad kahe tähtsa sel ajal rahwa keskel liikuwa woolu edustajad wastastikku. Rattasepp Tõlla Hans on wiis aastat linnas ametit õppinud, seal „ilmalikus seltsis“ uute eduliste mõtetega tuttawaks saanud ja nõuab walda tagasi tulles rahwale õigust, haridust, edasisaamist, laidab selleaegseid koolisid ja wallametnikka, kes mitte õigusele ei ela, waid suuremat kukrut ja täiemat wiinatoopi teeniwad. Niisuguste keskel ütleb Hans enesel weel palju teha olewat, enne kui mõistuse ja hariduse koit taewaserwas palistama lööb. Tagasikiskuwa wastaswoolu edustaja „Kosjakaskedes“ on noor peremees Luige Siim, kes ühes tukkuwas kihelkonna nurgas elab. Kui wagalane on ta wana korraga täiesti rahul, „palwetab ja lobiseb järele, mis teine mahedalt ja keeruliselt neile Jumala ehk inimeste nimel ette laulab, ja kui talle kogemata oma aru pähe tekib, siis kukub süda saapa sääre“. „Seesugused ei saa aru, et nad muud ei ole, kui käsipuud, kelle waral teised omakasu poole üles roniwad“. Hantsu nimetawad need tagasikiskujad „uue rahwa ja aja paganaks“, rahwasegajaks, kes mässajaid mõtteid õigusest ja haridusest, edasisaamisest laiiali laotab. Hansu ja Siimu karakterid on Koidula Eesti olude kohaselt ise loonud, sest jutustuses „Naabri tütrede“ ei lähe need tegelased ilmawaate poolest mitte lahku. Kuid Koidula näidendis esinewad nende woolude edustajad kahjuks ainult sõnadega, tegusid, mis niisuguseid sihte awaldaksid, üleüldse ei tehta, selle asemel liigub terwe sündmustik ühe päris kõrwalise ja Eestis tundmata pruugi, nimelt kosjakaskede istutamise ümber. Tagurlane Siim püüab rikkaks peetud Nääri Maretit ja edumees Hans popsi tütart Suli Miinat endale wõtta, ja mõlemad lähewad jaaniööl neiudele kosjakaske akna alla wiima, mis selles külas walitsewa pruugi järele lugupidamist ja austamist peab tähendama ning ühtlasi tõsist kosjamõtet awaldama.

Keeruliseks läheb eelseiswas näidendis kosjakaskede panemine sellepärast, et Nääri ja Suli õued kokku puutuvad ja et lohakas, kõrkk, edew ja tige Maret oma silma Hansu peale on heitnud, kuna see aga wiisakat, usinat, heasüdamlikku ja alandlikku Miinat armastab. Õiguse pärast tulewad Maret ja Miina siin peategelasteks lugeda, sest et nende tegewus ja karakterid rohkem silma paistawad ja nende osade järele on näidendile waremalt ka „Maret ja Miina“ nimeks antud. Koidula waadete wäljakujunemise kohta on sel näidendil igatahes oma tähtsus. Koidula sattus neiupõlwes peetud kirjawahetuse läbi sedawõrd edu poole püüdwa Kreutzwaldi mõju alla, et ta oma isa Jannsenile omast ilmawaadet ja wõitluswiisi, mis küll aegajalt laienes ja täienes, siin näidendis kaudsel teel kitsaks ja puuduliseks tunnistab, kui ta rahuarmastajaid wanameelseid Eesti tegelasi „kahejalalonnakajateks“ nimetab, „kes muud ei ole kui käsipuud, mille waral teised oma kasu poole üles roniwad“. Wahest oli ehk ka pieteet isa wastu põhjuseks, miks Koidula seda näidendit, milles nii tähtsat küsimust käsitletakse, trükki ei andnud.

Koidula wiimne näidend, kahewaatusline naljamäng „Kosjawiinad“, mis ka ainult käsikirjas olemas, on Tallinna laulupidu jaoks 1880 kirjutatud, pidi aga etendamata jääma, sest et näitlejaid kokku ei saadud. Siin näidatakse, kuidas Tapiku pere kõigist takistustest hoolimata Tallinna laulupidule jõudis. Sügawamat tähendust sel näidendil ei ole. Koidula tahtis siin pidulistele kerget nalja pakkuda, mis sellepärast weel iseäranis pidi huwitama, et temas kuulus waras Rummu Jüri wõõra nime all kõrtsipidajana esineb. Kuid peale nime ja mõne kelmustüki pole sellel tege- lasel tõsise Rummu Jüriga ühtlust, ta on täiesti waba luulekuju.

Me näeme, et Koidula oma juttudes ja näidendites kõige tähtsamaid selleaegseid Eesti elu nähtusi ja küsimusi püüab käsitleda, niihästi kui wälised olud seda lubawad ja kirjanikul seks osawust jätkub. Koidula sai selles meie kirjanikkudele teeawajaks, et ta rahwa elust ammutas ja ajaküsimusi hakkas ilukirjanduse toodete aineks tarwitama. Mis Koidula stiili kohta ütelda, siis wõiksime selles asjus Kreutz-

waldile sõna anda, kes nõnda ütleb:¹⁾ „Teie olete sõlmimata kirjas minu üle meistriks tõusnud. Niisugust woolawat proosat ei ole tänapäewani weel kuskilt poolt — muidugi Eesti keeles — minu silmade ette tulnud, nõnda et koolipoisikese kartuses ma oma lonkawat sulesünnitust Teile waatuseks usaldan läkitada.“

Koidula laulud.

Olgugi Koidula algupäraseid jutud ja näidendid meie kirjandusloos tähtsad, kuid see, mis Koidula nime nagu kuldwiirtega ja koidujoontega on palistanud, see on tema lüüriline luule. Kunder nimetab tema laule ühe sõnaga neitsilauludeks, sest luuletaja neitsipõlwes on nad suuremalt jaolt sündinud ja meile lauluneitsideks jäänud; niisama puhas on nende sisu, kui puhas, rõõmus, kurb ja igatsew neitsi süda on. Koidula käsikirjades on üleüldse 275 luuletust, mille hulgast 143 weel mitte pole trükis ilmunud. Wiimaste hulgas on rohkesti kaunid luulepärlid, kuid niipalju võib üleüldiselt siiski ütelda, et kõige tähtsamad ja kaunimad ning mõjuwamad laulud juba trüki teel „Wainolilledes“ (1865), „Emma jõe õpikus“ (1866), Eesti Postimehe“ lisalehes ja mujal meile tuttawaks ja üleüldiseks waimuwaraks on saanud. Wõrdlemise teel on hiljemini ilmsiks tulnud, et palju ilusaid Koidula laule kas sõna sõnalt Saksa keelest on tõlgitud, ehk jälle wabalt ümber luuletatud. Kuid ka Koidula tõlgitud laulude mõnu ja mõju on ometi suur.

Et Koidula lüürikast ülewaadet saada, paneme tema motiive pisut ligemalt tähele.

Isamaa laulud.

Isamaada ikka jälle?
Kas sa muud ei mõista siis?
Kas sa muud ei tea laulda?
Wanaks ammu läind see wiis!
Muud ei jah ma tea laulda:
Isamaa — uus igawest!
Keeb see sõna minu rinnus:
Hüüab puust ja õilmetest.

Nende salmidega tähendab unustamata Koidula selle keele peale omas kandles, mis kõige kaunimalt ja mõjuwamalt kõlas, mis kuuljaid sütitawa waimustusega täitis. Isa-

¹⁾ Kirjas Koidulale 7. jaan. 1868.

maa — uus igawest! on Koidula kandle wägewam wiis, mille põhitoonid ka siis kaasa kõlawad, kui laulik armastuse päikest ja wilu tundis, looduses ööpikule kaasa hõiskas ehk õiekesega kaduwust meele tuletas, ehk kui ta juhtunud lugusid jutustas. Kui noor rahwuslik ühistunne lõkkele puhkes, wendust, optimismi ja kaunisõnalist isamaalust kuulutas, siis oli see aeg läbi ja läbi lüüriline; teda iseloomustas külgehakkaw, ühest isikust teise lööw waimustus. Selle ärkamisaja tõlgitseja oli Koidula. Tahetakse Eesti rahwusliku ärkamisaja tõukejõudu tundma õppida, siis ei leita seda kuskil nii puhtana kui Koidula isamaalistes eelegiates ja hümnides¹⁾ Isamaalisi tundmusi awaldades on Koidula Eesti luulele otse uued allikad awanud. Ta sirutas käe wälja üle Eesti mühawate metsade ja lokkawate luhade, üle kauniste kinkude ja õitsewate orgude, üle läigitsewa järwelaine ja wirwendawa jõewoo ja hüüdis: Waata, see on meie isamaa! Isamaa palet nägi tema kogu Eesti looduses, kuulis tema häält tuule tuhinas ja wete wulinas ja kuulutas seda oma luuletustes. Eesti raske minewik ja uus koidu-aeg oli aineks, millest ta oma kõige tundelikumad, põhjatu sügawad ja mõju-rikkad laulud lõi.

Eesti muinas-aeg, mis iseäranis „Kalewipojast“ nii heledas walguses silma paistis, täitis laulikneiut waimustusega. Wana-Eesti, hiilgaw, õitsew, suur ja püha paneb ta otse ilutsema.

Eestimaa, kus kõne wana
 Muistsest wäest räägib weel,
 Käsi käes kõndis sõna,
 Tegu ühes töö ja meel:
 Püha, kuulus Eestimaa,
 Wana suurust mäleta!

Kuid kaua ei saa laulik seesuguses heledas minewikus wiibida, warsti ilmuwad ta silma ette kurwad pildid; Eestimaa weremullast lööwad leinalilled õitsele, pilwed kostwad wanast nutust tagasi. Kuid see aeg, mil Eestimaale õigus selga pöörnud, mil piits ja weri walitsenud ja Eesti rahwas orjaleiba nuttes murdnud, on möödas, priiusekoit on tõusnud, sellepärast on laulikneiu lein alati troostiga ühendatud.

) Aino Kallas, Tähelend. Koidula elulugu. Tartus 1918, lhk. 13.

Enamasti iga eeleogia lõpeb rahustawate, meeltülendawate akkordidega. Koidula seitsmes leina- ja troostilaulus¹⁾ on üks ja seesama tundmuste elewus ja seesama mõttekäik. Luuletaja tuletab iga laulu algusel „nutja lillekese“ Eesti rahwa „ennemuistest rõõmupõlwe ja kadunud õnne meeles“, ehk kirjeldab priiuse kaotamist ja selle tagajärge. Seda leina pehmitab troost, et priiuse „lõunawaligus koitma“ hakanud, et sa „Eesti

Lühapealne lillekese.

Lühapealne lillekese.

Oue efill õilmene!

Naisfeldt waatab filmamine!

Oled vist leelamene?

Tolnud eile ilu eest

Nuppus näha ühtigi:

Täna läige langeb leht eest,

Renaltaulmunt lajagi!

Oieene õrna, ilus!

Nerjagu find wägi louu

Hõllalt külma elu wilus.

Armsfeldt aegil armutu!

Koidula käekirja näide.

rahwa pesakest“ jälle oma pinnal prii leiad olewat, et hosianna läbi isamaa kõlab. Siin juures wõrdleb Koidula leinatawat rahwast pea nutwa lillekesega, pea raudu pandud kotkaga, mahamaetud piigaga, abelasse seotud wangiga, kuid troosti toow wabaduse aeg ilmub isandaks saawa koidu, wägewate ennemuististe tuulte ja äratawa ning päästwa ingli kujul. Kaunimad pildid, kõige soojemad ja wõimsamad tunded ilmuwad lühikeses „Miks sa nutad?“ Terwel ärkamise ajal ja pärast

¹⁾ Miks sa nutad lillekene — Sind surmani — Su priiust olid matnud — Mu isamaa nad olid matnud — Surnud laul — Eesti kotkas — Mu haljas Eestimaa nii wägew.

seda ei ole enam mõjuwamat, ülendawamat ja äratawamat hüüet kuulda, kui:

Tõsta pead, mu õiekene,
Koit on saanud isandaks!

Selle wastu on isamaa wangistuse ja wabastuse wõrdlus Jeesuse surma ja ülestõusmisega enam mõistuse kui mõttekujutuse töö ja paroodiana iseenesest mage ja luitunud. Isamaalikku leina ja troosti sisaldawad ka tänini weel awaldamatud allegoriad: „Eesti kotkas“ ja „Surnud laul“. Wangistatud ja päästetud kotka all mõeldakse Eesti rahwast, „Surnud laul“ tähendab wana Eesti waimu, mis iseäranis rahwalauludes esineb.

Koidula isamaja Tartus.

Edasi ilmub Koidula lauludes armastus isamaa looduse ja sugurahwa wastu. Tihti ei leia laulik selleks sõnu, et isamaa ilu ja armu kirjeldada („Oh, ei jõua iial öelda ma, kuis täidad südame“). Palju polnud siin ka heal silmitsemisel näha. Suurte rahwaste kultuuritööd, tore loodus, rikas kirjandus, kuulsad mehed — kõik puudusid. Koidula nägi siin rohkem, kui näha oli. Kuid ka pealt näha üsna näotumad

asjad wõiwad inimest kõrge määrani waimustada, kui ta pilk sedawõrd on selgitatud, et ta kareda ja näotuma koore alt õiget, puhast tuuma jõuab ära tunda.

Haljad orud, mäed, metsad,
Oh mu hiilgaw Eestimaa!
Pühad hääled wastu kostwad,
Kui su nime kuulen ma!
Mäel puud ja tuuled kõikwad,
Orus hiilgab maasikas;
Metsaladwas lauluräästas
Laulab, — külas allikas.

Ja nad laulwad sinu rõõmust,
Eesti wend, nii waga, truu,
Tulewasist ootusaegist,
Läinud päiwist armutu;
Ja nad laulwad teie ilust,
Eesti õed hellaksed,
Wagast suust ja wagast wiisist,
Sôstra silmist, tasased!

Siin waatleb Koidula kodumaad ja rahvast ilutsewal pilgul. Niisuguses elewuses tekkisid isamaale ülemlaulud. Wägewad, waimustatud tundmuste-wood lainetawad meile järgmistest oodidest wastu, mis isamaale ja kodurahwale pühendatud: „Sind surmani“, „Mu isamaa on minu arm“, „Eesti muld ja Eesti süda“, „Kuulen ühte nime“ jne.

Kuid armastawale silmale, millega luuletaja kodumaa peale waatab, ei wõi suured puudused ja warjuküljed tähelepanematuks jääda, mis sealt paistawad. Mõistus pääseb tunnete wangistusest, luuletaja märkab oma rahwa seas tuimust, lõhesid, walet ja rumalust. Nende kaotamiseks ja paremate püüete äratuseks pühendab ta isamaale hulga mõtteluulet ehk õpelaule. Neis [soowitab ta oma rahwale õiget meelt, õiget sõna, õiget tegu, tõsidust ja truudust, ühendust ja — haridust:

Õ p e t u s ! See kallis hüüd
Olgu järjest sinu püüd!
Raha, rikkust, wara anna
Ära täie kättega,
Kui sa seda kallist osa
Nende eest wõid waheta.

Eesti rahwas, lahti tee
Silmad! Waata tagasi!
Orjapaelus oled ohkand
Kaua — rasked olid nad —
Rumaluse orjapaelad
Need on palju raskemad.

Ja kui siis õpetustest ja hoiatustest ei hoolitud, kui toored wäed „rahwa tüwe sisse talwa“ tagusid, kui tõsidus ja truudus enam kindlat põhja ei andnud, kui õigus ülekohtu kätte anti, kui usk ja lootus läinud ja lesk armastus weel nuttis, siis täitis sügaw walupiin Koidula rinda:

Ma kannan leina sinu pärast,	Kui punased sul paistwad haawad,
Mu sõlmitatud isamaa,	Kui käed sõlmis ringutawad —
Kui sõjahulunast ja kärast	Eestimaad, Eestimaad!
Sind hirmul kuulen õhkama,	Kas su lapsed ei kuulata?

Suur süü hiljem üle-elatud pettumuste pärast langeb selle aja haritlaste peale, kel tihti isamaa küll keelel oli, kuid kelle teowõim ilusatest sõnadest kaugemale ei ulatanud. Nende kohta maksab:

Su isapinnal kuhu nuttu	Su juure läkitab ta täna
Nii hõlbus ohwriks walada:	Ja pärib aru selle eest,
Ta poegist piisad westwad juttu,	Et kus nii tihti leiti sõna,
Kes tööd ei raatsi alata!	Ei leitud teo riismekest!

Rahvuslike püüete wastasteks ja allasurujateks nimetab Koidula „kiskjaid kulli parwesid“, kes ööd kisaga täidawad, päewal aga ladusal keelel kallist rahust kõnelewad; nende wastu ei tõuse usaldust rindu ega tänu, ei sütti sõprus niisugusel pinnal, mis pisaratega niisutatud. Sellepärast:

Mis rahwa hinges nagu põhja-nael,
 Kui tammeiwa warjul tärkas tuumas
 Ja läbi seitsmesaja aasta kuumas:
 Seep teie terasele paras tael?

Rahvuslike kodule kultuuripüüetele loodab luuletaja Soome suguwendadelt toetust. Soomlaste saatusest wõtab ta õiglaselt osa, läkitab neile südamlikka terwitusi:

Sind teretan, kes wana püha pinda
 Ka pesakeseks andis linnula,
 Sind teretan, kes oma rahurinda
 Tal kodukohaks läinud laenama!
 Kus oma ema hõlmas nõrkes wõime
 Ja isa käsi hakkas halwama:
 Seal kudusid mull', sõsar, armulõime
 Ja wõtsid wastu — tänu, Soomemaa!

Need tundmused walitsesid Koidula hinges, kui ta Kroonlinna, kus ju ka soomlasi elab, omale uue kodukolde asutas. Kuid kas teadis ta ette aimata, et ta elu väljaspool südamest armastatud Eestimaad nii lõpmata raskeks ja rõhuwaks läks? Küll püüdis lahkuja sisemist südamehäält: „Jää, oh jää sa Eestimaale! Isamaa ka kaswatab au ja armu, palju õiget õnne!“ alla suruda ja mahajääwat isamaad sellega trööstida, et ta temale rikkaid andeid tagasi töötas saata, kuid

see oli luuletajal, kes isamaad oma armuks ja õnneks nime-
tanud, kes tema pärast sada surma surra tahtnud, wägiwaldne
iseenese petmine. Kodumaalt lahkumise järele näeme nagu
rasket wannet luuletajat taga kiusawat. Süda, mis täiesti
Eesti rahwa päralt, oli pooleks lõhutud. Nagu mõneks põru-
tawaks kurbmänguks näib selle lootusrikkama suguõe elu
muutnud olevat, kes Eestimaast kaugele oli julgenud õnne
otsima minna. Äraütlemata meeleärduses igatseb noorik
kodumaale tagasi:

Sajalaul mind saatis ruttu
Wõõra rahwa rannale,
Kus ei kodukeele nuttu,
Naeru tunne üksigi.

Oma pesakese kül pehme,
Lind enam ei aseta —
Armuke, mil jälle lähme
Kõju? — Oh mu Eestimaa!

Ja kui ta silmapilguks kodumaale külaliseks ilmub, siis
kuuleme sügawat kaebust, kuidas wõõraste maade kära talle
haawu löönud, kuidas tige laine ta wara neelud ja ta nüüd
tagasi tuleb — haige ja waene. Kui palju peab see tõsiselt
kannatanud olema, kes iseenesest tunnistab:

Lootusõilmed puistas elu
Maha! Kuis ta külmetab
Hinge seal! Oh Eesti päike, süda,
Eesti päike üksi soendab!

Armulaulud.

Teine kõlaw keel Koidula kandlel on armastus. Ar-
mastuse jumala pealekäämistest wastu ei ole meie tõsisel laulik-
neiul suurt wõitlemist. Koidula ealisi haritud Eesti mehi oli
wäga wähe ja needki austasid Koidulat kui waimurikast luu-
letajat, mitte kui ilusat naisterahwast. Koidula armastus on
platoonilik, tema armastuslaulude hulgast ei saa ainustki ni-
metada, mis teatawale isikule oleks pühendatud. Nii siis
wõime siit wähe tõsiselt läbielatud tundeid leida. Kõige pa-
rem tema armastuslauludest on „Kaks selget silma“:

Kaks selget silma mulle waatnud
Kui taewa tähed südame,
Kaks selget silma põue saatnud
Mul täheläiget äkiste.

Kust oleks teadnud taganeda
Ma waene waga palgilta?
Nii peenet nägu põgeneda,
Nii selget silma süü delda?

Et ühtepuhku mõttes suigun,
Et mõistus kõik mul metsa läind,
Et nagu unes ala tuigun:
Kaks selget silma seda teind!

Kes wastab weel kõik seda tusku,
Mis sest wast tõuseb hiljemaks?
Kes wõib kaht selget silma usku
Nii kahju saatjaks kawalaks!

Koidula lauludest käib tõemeel läbi; armuwallatust ja -edewust lauluks luua, seks on Koidula muusa liig püha ja tõsine. Koidula talendile on tõsisemad teemad, nagu armastus wanemate wastu, hoopis kohasemad. Sellepärast leiame Koidula lüürikas seal palju wägewamaid ja mõjuwamaid helisid, kus ta tõsisemate teemade kallale asub. Wõtame näituseks Saksa originaali eeskujul luuletatud „Ema süda“, milles lapse armastus wanemate wastu ülõmlaulu loonud. „Emma-jõe õpikut“ läbi harutades ütleb Kreutzwald selle laulu kohta umbes järgmist: „Siin räägib õrn lapselik tundmus nii ilusal keelel, et ükski inimese loom, kelle armastuse tundmus weel maailma külmas ei ole tarretanud, seda rõõmuga wõib lugeda, aegu ja päiwi mõttes tagasi hüüdes, kus temaga ehk niisamasugune lugu wõis olla. Olgu küll selle laulu tuttawad mõtted laenatud, siiski seisawad nemad sündinud Eesti lapse ülikonnas meie silmade ees“.

Samati tõsiselt ja soojalt tuntud ja seal juures osawasti sõnastatud on Koidulal mitmed looduslaulud. Siin ilmub luuletaja kurbmeelne temperament selgesti. Nagu ta ise Kreutzwaldile kirjutab, peab ta sügist oma haleduse ja lahutusest kõnelewa iluga mõtterikkamaks ja armsamaks kui suwe. Ja ka kaunim kewadine ilu ei suuda tema südamest kurbe tundeid wälja ajada. „Õues on kewade käes — kirjutab ta Kreutzwaldile — kewade taewas sinab, lootus läigib nurme ja metsa haljadest ehtedest mulle wastu, laulud on ülesse ärganud, ja nagu laste silmad waatawad peenarde ja teede ääriit esimesed lillekesed arglikult mulle otsa — kui ilus, kui ilus on Looja maailm! Aga kõige noore elu ja õnne hõiskamisest käib wahete wahel ometi nagu sala üksik õhkamise hääl läbi, kõik teda wist küll ei kuule!“ Seesuguses elewuses luuletas Koidula wist tunderikka, rõõmust ja walust leegitsewa looduslaulu „Üürike“. Laul kujutab kahe-suguste tundmuste wõitlust, mida surmakartus ja elurõõm südamesse toonud. Iga elawa olewuse, niihästi taime, looma, kui inimese eluiga on üürike ja manitseb meid seda õieti tarwitama. Aga ka elutung ja elulootus on nõnda suur, et kui just surm mitte suu juures ei seisa, siis ikka weel eel-seiswast lõpust hoolimata elu peale mõteldakse ja mureta

Looduslaulud.

elutegewust awaldatakse, nagu seda õieke, linuke ja inimese süda põues tõendawad:

Magus jah magada mullassa,
Täna weel laske mind hõisata :
Üürike elu : Weel hoiab ta mind !
Helise rind !

Oma armsamale aastaajale, sügisele, pühendas Koidula üliõrna eeleegia „Sügise mõtted“. See on sisu ja kuju poolest eeskujulik. Leinatundmus, mida sügisene loodus äratab, ei kaswa mitte lootuseta hädaldamiseks ega sentimentaalseks haletsemiseks, waid kurbus peab troostiwale teadmisele maad andma, et sügisega ühes kodu poole tõttame. Siin ilmub sügaw religioositeet, mis Koidula lüürikat kannab, iseäranis tuntawalt aga weel laulus „Kui päewakära aega“ nähtawale tuleb. Surm ei ole temale mitte hirmsaks kolliks, õnne ja rõõmu rikkujaks, ei ka päästjaks ingliski maailma hädaorust. Koidula waadete järele on taewaisa meid siia ilma nagu külalisteks saatnud, et meie siin tema silma all rõõmsad oleksime. Tema kutsub meid, kui aeg tuleb, siit jälle koju tagasi.

Luule karakter. Koidula oli luuletaja, kelle muusa ainult sisemisel sunnil kunsti ja ilu enese pärast loowalt tegewust awaldas. „Kõigest sellest, — nii kirjutab ta Kreutzwaldile — mis Teie selt-sile au, kuulust nime, maailma imestamist ehk soowides edespidiseks palgaks näitab, minu südamest midagi leida ei ole... Ma olen sõna sõnalt „laululind, kes põõsastikus elab“! Selle laululinnu tunded on tõsised, ta ütleb seda, mis tal südamepeal olnud :

Laulud pisarad on ikka,
Sala piisad südamest ;
Olgu wägew walusundmus,
Olgu hella õnnetundmus
Liigutanud lättekest.

Omaks eluõnneks, mis Jumala armust antud, loeb ta seda, et „kuhu kõnnin, seal ilu ühes astub, et ilu ta nõdral huulel õitseb ja ta igale poole rahu enesega kaasa wiib“ :

Mis südames mul kuumalt keeb,
See sulaks külmad põued teeb:
Kus külas kõndis Koidula,
Seal lõiwad silmad särama.

Seal tärkas iluduse taim
Ja tiiwa tõstis waba waim,
Seal tõde seltsib tõega
Meid rahuranda rühkima.

Kuna Kreutzwald manitseb „minaga“ tagasihoidlik olla, ilmub siin Koidula luuletajaisik täies wabaduses, mille awal- duses harilikud inimesed wast enesekiitust on harjunud nägema. Selle wastu ei tarwita Koidula pilkamiseks ja hukkamõistmiseks kunagi oma kannelt.

Koidula wanemas elueas.

mul katab ja minek ukse ees“. — „Eestimaa on ennast niit-

Nagu Koidula oma isa ja Kreutzwaldi ilma- waateid eneses lepita- da püüdis, nii lepitas ta enese kirjandusli- kus temperamendis ka nende kunsti - kaldu- wusi. Ta oibus Kreutz- waldi peenendatud kunstimaitse ja klassi- lise stiili poole, kuid väljendas seal juures enam Jannseni elawust ja kergust keele käsit- lusel kui Kreutzwald, kes wanemast ajast pärit oli.¹⁾

Koidula luulelend il- mus tema algupärastes piltides ja julgetes sõr- dlustes, näit: „Tiib pandud aastale õlale“.

— „Kui talwe pead

¹⁾ Wõrdle: Friedebert Tuglas, Kirjanduslik stiil. Noor-Eesti album IV. lhk. 86.

nud ise lõhe lõega“. — „Ilu kõnnib läbi ilma, kisub wälja elu silma külma käest“. — „Päike, elu kuningas, elu udud wõidab“. — „Kus ep süda oma karwa soowib tõele jagada, seal ep tema kohus harwa kaalub õige mõõduga“.

Uus ja algupärane on tihti ka sõnajärg, millega Koidula meid üllatab, näit:

Kallis weli, nagu warem,
Mõõdab tänanegi ilm:
Mis sind wiltu wedand parem,
Tasub pärast pahem silm.

Kuid uute teede otsimisel tulewad luuletajal wahel ka kunsttükid wälja, lihtsuse asemele astub keerulisus. Wahest leiame, et sõnad, mis üksteisega lähemas ühenduses seisawad, nagu nimisõna ja tema eel käiw lisandus, ühest on lahutatud ja teine teise rea peale paigutatud, wahest on kõrwalise lause algussõna „kui“ rea lõpule riimijaks pandud, kuna see kõrwaline lause ise järgmises laulureas leidub:

Sadasilmiline sui,
Aasta kaunis tütar, kui
Jälle lendad üle maa jne.

Tuleb sedagi ette, et meie Koidulake Hans Sachsi wiisil sõna kaheks poolitab, et sõna keskelt riimi saada:

Usu ikka, Eesti elu:
Leiad, leiad oma pelu-
Linna ka!

Arwustusel on õigus kaewata, et Koidula keel alles konarlik on, et koor igal pool sisu ei kata, waid et siit ja sealt wäike peake ja jalake teki alt wälja wahib. ¹⁾ Mitte asjata ei soowita Kreutzwald „Emmajõe õpiku“ arwustuses noorele agarale preilile aeg ajalt Ahrensi grammatika näppude wahele wõtmist, ehk küll mõnigi koht, mida Kreutzwald kirjakeele põhjal weaks loeb, Pärnu murraku järele, milles Koidula üles kaswanud, täiesti õige ja eht rahwalik sõna ehk kõnekäänd on, millele kirjakeeles kodaniku-õigust ei tahtud anda. Kuid need kõik on ikka wäikesed wälised wead. Ootamata iluriik awaneb meile, kui Koidula laulude ilu süga-

¹⁾ Eesti uuemad kirjanikud. Meelejahutaja 1880, lhk. 155 j.

wusesse katsume tungida, sest nutma ja naerma, uskuma, armastama ja lootma kisuwad Koidula laulud südame enesega kaasa. Mis südamest tulnud, wälja keenud, wälja hoowanud — puhtam kui selge allikas, mis nii lihtne, nagu räägiks laulik igapäewases kõnes, kunstita ja siiski täis kunsti — see läheb jälle südamesse ja wõtab meeled wangi. Ja seda õhetawat isamaa ja emakeele ülendamist, seda linnulaulu ja lilledõhna, seda õrnust, ilmasüütust ja meelepuhust ei ole kellelgi Eesti luuletajal enne teda oma laulude sisse olnud panna. Oma luulega püüdis Koidula Eesti südameid üles walguse poole, waimu koidule wastu wiia, neid tuimuse unest üles äratada, elustada ja soendada.

Friedrich Kuhlbars.

Selsamal ajal, mil kahekümneaastane „kirjaneitsi“ Koidula oma esimeste toodetega awalikult lugejatele esines, tere-
tas noormees, kes Koidulast ainult paar aastat wanem, „lauljat englit ja tema kullast kannelt“ suuremas tartukeelses luuletustekogus „Wastse laulo ja kannel“ (1863). Tema seletatud pilk näeb uut ajajärku Eestis tõuswat. Selle ajajärgu tooja on pimeduse waimu wõitja luuleingel, kes Eesti metsadest udu lahutab, paesse allikad woolama paneb, liiwaranna (Liiwimaa) haljendama ajab ja wana waimu Eesti rinnus põlema sütitab :

Ma näe tõuswat Eesti mäkki päle
Jo lauljat englit wõitja lippuga,
Nink tema kuldse kandle pühha äle
Mo waimun Liiwa-rannal kõmmawa.

Oh tulle pea, laula meile jälle,
Kes wanal ajal meile laulsit sa ;
Et muistne waim wõis wäggewast end näita
Nink selle aja waimo wastest täita !

Kes oli see noormees, kellel tol ajal „wana waim ju Eesti rinnas põles“, kelle kandlelt nii warasel rahwusliku ärkamise koidul imeselged isamaalised helid kajawad ? Ta on meile oma laulude poolest kõikidele, kuid isiklikult ainult wähe-
dele üksikutele tuttaw Fr. Kuhlbars.

Eluloolised teated.

Friedrich Karl Johann Kuhlbars, sündinud Uniküla koolimajas Sangaste-Laatre kihelkonnas 18. (5.) augustil 1841 oli külakoolmeistri poeg. Isa, kes noores eas Tartus koolis käinud ja kunstaednikuks õppinud, esmalt aedniku ja mõisawalitseja ametit pidanud ja siis Unikülasse koolmeistriks hakanud, oli selle koolikoha, mida würst Barclay de Tolly wallale kinkinud, mõne aasta jooksul pisukeseks paradiisiks muutnud. Õuna- ja wisnapuud, marjapõõsad ja sirelid, roosid ja jasminid ilustasid koolimaja ümbrust, äratasid waataja rinnas ilutunnet ja ühtlasi ka armastust selle koha ning kodumaa vastu. Kui isa oma wanema poja Töllistesse kooli wiis, pidi noorem poeg Friedrich enamasti koolimajas üksinda mängima ja aega wiitma. Ainult harwa sai ta teisi lapsi näha. Peagi harjus ta üksildusega ära, nõnda et see pärastises elus talle kunagi igawuse tuska ei toonud. Sellest siis ka tuleb, et ajad, millal Kuhlbars oma mõtetele ja raamatutele wõis elada, talle ikka kõige armsamad on olnud ja talle selle lõbu eest tasu muretsenud, mis kärarikkast seltskonnast leida. Suureks lapsepõlwe sõbraks oli Kuhlbarsile ta isa sulane Juhan Külwja. Sai poiss mõne parema pala, siis jagas ta seda Juhaniga ja Juhan esitas nagu mõni elaw raamatukogu, ehk ta küll lugeda ei mõistnud, õhtutel ja pühapäiwiti, kui aeg seda lubas, imelistes jutustustes muinasaja iluilma poisikese waimusilmale. Esimest õpetust sai Kuhlbars omalt isalt Unikülas. Isal oli kaunis suur raamatukogu, mida ühtepuhku täiendati. Seal seisid nad reas, meie selleaegsed waimuwalguse wäljalaotajad, kuid Juhani wärskete ja elawate jutustuste kõrwal olid raamatusõnad kahwatud ja kohmetud. Ometi jäid kodumaa kirjawarast Fählmanni ja Kreutzwaldi jutud Eesti muinasajast Kuhlbari huwide keskkoha ja äratasid teda rahwaluulet tähele panema ning hiljem üles kirjutama. Kooliharidust täiendas Kuhlbars Tartus Bernhofi koolis ja kreiskoolis. Oma isa eeskujul walis Kuhlbars kooliameti endale elukutseks ja astus seks otstarbeks Tartu elementaarkooliõpetajate seminari, kus ta end 1859—1861 kooliõpetaja ameti peale ette walmistas. Esmalt pidas ta lühikest aega Lätimaal kodukooliõpetaja ametit, selle järele kutsuti ta 1861 Wiljandisse elementaarkooli juhatajaks, kuna ühtlasi weel kohalises kreiskoolis ja Schmidt'i õpeasutuses tundisid andis. Nooremas eas wõttis ta ka kohalikust seltsielust osa, juhatas „Koidu“ seltsi laulukoori; wanaduse põlwes elab ta otse üksiklase elu, kuna ta täiesti koduseks meheks saanud, keda Wiljandis palju ei nähtagi, olgu siis, et teda kodust üles otsitakse. Ja siis nähakse teda alati kas

mõne õpilase kõrwal ehk raamatute taga istuwat. Kuhlbars püüdis alati selle eest hoida, et temast midagi ei teata ega kõnelda. Sellepärast awaldas ta omad lauludki mitme salanime all (Mangu Sild, Willi Andi Eesti keeles ja Fritz Klüse Saksa keeles). Kolmkümmend kolm aastat töötas ta Wiljandi linnas elementaarkoolis, paar rahwapõlwe said Wiljandi kodanikkude ja ümberkaudsete maaelanikkude lapsed, isad ja hiljem nende pojad, tema osawal juhatusel õpetust. Kuhlbars mõistis oma õpetust elustada ja laste huwi õpeaine kohta äratada. Suur osa Sakalast tõusnud Eesti haritlasi on

Kuhlbari koolilapsed olnud ja ei ole neid, kes Kuhlbarsilt õpetust on saanud ja seda aega mitte armsas mälestuses ei peaks. 1895 tagandati ta kooliwalitsuse poolt ametist, sest et Kuhlbars küllalt sorawalt Wene keelt ei mõistnud.

Luuletegevuse arenemine.

F. Kuhlbars.

Juba noorelt oli Kuhlbars luulelistele muljetele wastuwõtlik ja suur kirjanduse sõber. Tema harris oma maitset haritud rahwaste paremaid luuletooteid lugedes ja teritas oma otsustuse wõimu tööde waral, mis kuulsad asjatundjad ilukirjanduse harutuseks kirjutanud. Saksa kirjanduse uurimisel oli talle muu seas Gervi-

nus oma kirjanduslooga juhiks, kuna Juh. Scherri üleüldise kirjanduse ajalugu temale teiste Lääne-Europa rahwaste waimuwaras awas. Nagu Kunder seletab, awaldas iseäranis suurt mõju wanade greeklaste ja roomlaste klassiline kirjandus nooremehe peale, kes neid saksakeelses tõlkes tundma sai. Greeka ja Rooma rahwaluules etendawad müüdid, milles jumalad ja inimesed tegelastena esiwad, tähtsat osa. Selle luule õie-

aja mõnu paneb iga tundmusrikka südame ilutsema. Wana-Greeka imemaale, mille alaline sinine taewas, ilusad metsad, mäed ja jõed luuletajale rohket lauluainet pakkusid ja mille kangelased imestust äratasid, armastasid kuulsamad laulikud tagasi waadata ja sealt oma luuletöödele eeskujusid tuua. Seda on ka luuletaja Kuhlbars hoolega teinud. Muinasaeg oma jumalatega, kangelastega, särawate iluwärwidega ja saladusrikka imelugudega sai Kuhlbari muusale armsamaks allikaks, kust ta oma kaunimate toodete jaoks aineid ammutas. Sellepärast kuuleme ka juba Kuhlbari esimesest luuletööst muistse aja waimu, mis tahab „wägewast end näita ja selle aja waimu wastsest täita“. Kuid kuulutusest kaugemale noor luuletaja oma „Wastsetes lauludes“ wana aja waimu äratamisega weel ei jõua. Suurem hulk neist tartukeelistest lauludest — siin on rohkem algustöid, kui tõlkeid — kõnelewad käesolewa aja tundmustest ja oludest. Ainult paaris laulus osatatakse endist aega. Kõrget luulelendu ja romantilist ilusära awaldab siin allegooria „Äitsmemehhe“, milles nähtawasti luulet ja luuletajaid ülistatakse.

Wastse laulo.

Sääl, kos ne wanna tamme saiswa,
Sääl om üts illus ainamaa,
Nink selle ainama pääl paiswa
Ka äitsmis rohhu äitsmeta.

Neid lilli joodab udumeri, mis üle heinamaa woolab.
Kui kuu öösel üle metsa ladwa oma pead tõstab, siis sirutawad ka lilled oma käed üles, awawad huuled ja loowad laule uduwees.

Na kõnnelewa kuldsest ajast,
Na kõnnelewa kurjast tööst,
Autroonist ja ka puhtast pajast
Nink omma jumalikust ööst.

Neile laulawad wanad lossimüürid, kuis wanal ajal elati, kuna kuldsed tornid neile seda kuulutawad, mis pärast meid peab sündima. „Äitsmemehed“ ise käänawad meist kõrwale raskeid aegu, tuuli ja tormisid. „Äitsmemehed“ on selle oru

pojad, kuid siiski kõrge maade kuningad, neid joodawad kuldse mäe ojad, kui meie allikad ära kuiwawad. Nad kannawad meid oma taewaõhuga lillemägede peale; seal kuuleme helisid, mis mitte maa pealt pärit ei ole.

Nad towa meile suri andit,
Mis meije ma ei walmista;
Na lõppetawa kurje wandit,
Ke meid siin surma sunniwa.

Na palmitsewa närtswa kroni
Meil närtsimatta lillega;
Na ehhitawa ello troni,
Kes surm es lasse ellada.

Ent sattap üts neist Äitsme-mehhist —
Ni wõi ma neid kül nimeta —
Siis katwa krandsi tammelehhist
Neid neide äitswa awwaga.

Werd ikwa sõame ning silma,
Ei tedda nemma nätta sa;
Ent temma õng käib üle ilma
Ta nimmi peab ellama!

Oma „äitsmemehe“ elukutset tunnistab luuletaja juba „Wastsete laulude“ juhtsõnas üles, nimelt et laul rahwa roojust peab kasima, nagu päew õöd ära ajab. Kuhlbari uudsewiljast luulealal äratub huwi iseäranis weel „Tütarlaste kaebamine wõral maal“, millega noor luuletaja „Pärnu Postimehes“ 1863 esimest korda end rahwale esiteleb. Wäljarändamine sünnitas rahwasõpradele suurt muret. Kuhlbars käsitleb seda põlewat küsimust siin hoopis teisest küljest, kui Weitzenberg, kelle „Laksi Tõnis“ paari aasta eest ilmus. Tänini oli wäljarändajate majanduslikku kitsikust kirjeldatud, mida nad wõõrsil kannatasid. Kuhlbars kujutab nüüd wäljarändajate hingeelu. Kergemeelne ja ettewaatomatu oli kodumaalt lahkumine olnud:

Kiik linnu säääl põlgsiwa põhjamaa päiwa
Lennaten lämna ma rannale:
Ma waene jätti mo essma taiwa,
Sõuden nink purjeten ilmale.
Kos om kül ne taiwatse ojoja jõudnu?
Na omma ni tulliste lõunale sõudnu;
Me olle ma löidnu?! — Ma pean end pandma
Nüüd engama enda, nink ihkamist kandma.

Kuid nüüd alles tuli ilmsiks, missugusele kallile warale lahkuja selga pöörnud, alles wõõral maal õpitakse kodumaad õieti tundma, tema ilusära nägema:

Saa iilga iks ilja weel ommongo kullan
 Mulle, kes warra mul paistsid sa,
 Et ma ei pea säääl sügawan mullan
 Ihkaden, waidelden walwama.

Ja kuna „sõprade hooned säääl kinkude küllel“ nii wäga kaugel näiwad olewat, äratub igatsus kodumaa ja rahwa järele tütarlapse südames äraütlemata piina:

Oh konnas mo närtsiwa ule so putwa,
 Taiwalik, jumalik, pühendet ma! —
 Mo trööstija engli kiik minnoga nutwa,
 Sest kaugel, kaugel mult ollet sa.

Oh wõis ma nüüd wägewin sõmen weel juwwa
 Mo essama lilledede õngu, nink tuwwa
 Mo sõamest tenno! — Oh et ne mo äle
 Wõis eljuda essama piiride päle.

Juba neist esimestest toodetest õpime noore luuletaja Kuhlbari elawat mõttekujutust ja wäga luulelikku, kujukat keelt tundma. Pealegi awaldab ta siin aine ja kuju poolest niisugust iseseiswust, mis senini teiste poolt awaldatud tõlgete kõrwal üsna imestust äratawad. Kuid siiski läks Kuhlbars weel Jannseni juure kooli. Kuhlbari iseseiswalt luuletatud laulud jäid tähelepanematuks, kuna Jannseni tõlgitud „Eesti laulik“ ladusate rahwalikkude wiiside waral kõikide suus kõlas. Kuhlbars wõttis nüüd Jannseni luuletamise-metoodi omaks, hakkas wiiside najal luuletama ja lauluwara nootidega wälja andma. 1867 luuletas ta suure hulga lastelaule, mis ta tuttawas kogus „Laulik koolis ja kodus“ trükki andis. Hiljuti ilmunud „Kooli Lugemise raamatu“ kõrwa seadis ta siin kooli laulmise raamatu, mille sisu lastesüdamed sütitas ja luuletaja tõsiseks lastelaulikuks tegi. Palju neist lauludest, nagu „Teele, tee, kurekesed“, „Hüüawad, pasunad“, „Uinu mu laps“ jne. on rahwalauludeks saanud, ja mõndagi neist loeme koolilaulude raudwara hulka, sellest hoolimata, et nad wiiside ja sõnade poolest ehtsad Saksa rahwa waimusünnitused olid, mis Kuhlbars osawa käega Eesti mundrisse seadnud. Eesti rahwuslik wärw ja kuulutatud „wana aja waim“ jäeti neist eemale, wist sellepärast, et koolide ülewaatajad sakslased olid. Kuid pärast esi-

Laulik koolis
 ja kodus.

mest suurt laulupidu pani Kuhlbars „Eesti laulud waljult üle metsa, üle maa kõlama ja pilksel, pimel kurwal ajal eluküünlaks põlema“. Luuletamise meetod jäi küll weel endiseks, sest weelgi seati Saksa rahwawiisid sõnade kandjaks. Sellesse tõi alles C. R. Jakobson põhjalikku uuendust, kes Soome ja Eesti wiisid hüüdma pani. „Wanemuine ehk neljakordne laululõng“ (1870) oli see laulude-kogu, mis Kuhl-

Wanamuina ehk
4-kordne laulu
lõng.

Tead, kuhu wiimisel õhtul

Wiu kannel jääb,

Kui ta kandja ilma elust

Ulamaale läib? -

Kaunis kambri, põue põhjas,

Waimuskatud, wain,

Saal on ka nide kõige kallim,

Parew peidu-paid.

Kagu mets, mis koidu käigil

Arkab kohinal,

Woolab wesi wägewasti

Kandte kulle all.

Fr. Kuhlbari käekirja näide.

barsile loorberipärja pähe tõi ja tema meie paremate luuletajate hulka seadis. Juhtsõnaks oli siin Mühlenthali: „Isamaa — üleüldse ja igapidi ilus“. Siin esineb wana Eesti waim, mida Kuhlbars Fählmanni ja Kreutzwaldi kirjadest juba nooremehe eas tundma saanud, täiel jõul. Siin astub Kuhlbari muusa tagasi sellele pinnale, mis talle kohane ja omane, nimelt muinasaega, siin ilutseb ta ühes Fählmanni ja Kreutzwaldiga Eesti jumalate ja muinaskangelaste keskel.

Kuhlbari luule
tähtsus.

Mida Kreutzwald rahwalaulus, regewärsis, meie wanast ajast on laulnud, seda laulab Kuhlbars uues wormis, ütleb Kunder ja tähendab ühtlasi, et Kuhlbari tähendus selles seisab, et tema Eesti muinasaja kujusid on kunstluules elustanud ja Eesti klassilisele luulele aluse rajanud. Kõik tema tähtsamad luulekujud: Wanemuine, Juta, Linda, elawad kauges minewikus, meie esiwanemate seas. Esimese ja teise tarbeks („Kui Kungla rahwas kuldsel aal“ ja „Ma kõnnsin kord Endla wee ääres“) on luuletaja Fählmanni saksakeelistest ülestähendustest ja Linda kaebamiseks („Sealt Läänemere kalda pealt“) Kreutzwaldi „Kalewipojast“ ainet leidnud. Nende kahe suure ilutseja wiisil toob ta Eesti kaugema minewiku meile heledates wärwides esile. Niihästi suurepärase waimuwara, rahwaluule, mis eelpool tähendatud lauludes ilmub, kui ka waprata wanemate mehine meel, kangelaste kuulsus ja rikkus, millest pärlikroonid, kuninglikud troonid ja kuldsed kandled tunnistust annawad, peawad meie aegiste argade ja rõhutud eestlaste waimu ja meelt kinnitama ja nende südamed ühte siduma isamaa ja wendade armastuses ja kaljukindlas truuduses. Ka meie aegist Eestimaad näeb see soe isamaalane ja rahwasõber koidukullas kumawat. Ta kiidab isamaa wiljarikkust ja waimuwara, haljaid metsid, head õhku ja suguwendade südamest leitud sõprust, mis kõwem kui raud. Sellepärast saadab tema isamaale wõõrsilt terwitusi:

Läänemere koidu kalda peal
 On Eesti rahwa hooned.
 Terwita mu kallist isamaad,
 Tuule õhk, kui sinna saad!
 Eestimaale!
 Nii hüüdsid kõik mu elusooned.

Huwitaw on kuulda, kuidas Kuhlbari tähtsamad laulud sündisid. Wanema isamaaliku laulu „Eestimaa, mu isamaa“ luuletas ta 1867, nagu teada, Tarwastu laulukoorile, kes ta H. Wühneri juhatusel esimesel üleüldisel laulupidul suuremale rahwahulgale esitas. „Kui Kungla rahwas kuldsel aal“ sündis oktobrikuul 1869. Noor kooliõpetaja oli südaööni laua taga istunud ja terwed lasud kooli-

lašte kirjatöid ära parandanud. Seda tööd lõpetades tundis ta haruldast kõrgendatud meeoleolu, ammu tuntud elewus, mis Fählmanni müüt Wanemuisest sünnitanud, nõudis lahendust; Kuhlbars istus sedamaid uuesti laua ääre ja tähendas laulu nii suure kergusega puhtalt paberile, nagu oleks ta heale sõbrale sõnumiku kirjutanud. Kuhlbarsile kui tõsisele luuletajale on muusa kõrges wanaduseski truuks jäänud. Iga aasta ilmutab ta luuletusi ajalehtedes ja albumites. Neil on kas isamaalik ehk muidu ärataw sisu. Oma lastelaulud on ta kahes kogus wälja andnud, esmalt „Laste laulik us“ (1899) ilma wiisideta ja pärast „Kooli kandle s“ (1908) 1—4 hääleliste lauludena. Täielikku ülewaadet tema luuletöödest wõiksime aga alles siis saada, kui ta oma käsikirjad ja tänini seal ja teal awaldatud laulud ühises kogus wälja annaks. Nagu käsikirjast näha, on tema luuletööde üksikud osad järgmised: Elu õrnem õitseæg. Kodusel koldel. Iide aeg ja isamaa. Wete wallast. Auwanikud kalmudele.

Kuhlbari salmikud on rahwalikult lihtsad, keele poolest ladusad ja woolawad, sellepärast enamasti kõik laulmiseks sündsad. Kui aateline luuletaja usub ta kindlasti, et luule ja laulmine taewaste annetena eluwaewa ja -piina wõiwad wähen-dada. Nukrust, nurisemist meie Kuhlbari salmikutest ei kuule, elu warjuküljed jätab ta täiesti puutumata. Waewa ta ei tunne, waid wõib ka „sandikepi najal haura juure minnes rõõmu päiwi maitsta“. Ja kes taewase luule wõimsat wäge enesesse laseb mõjuda, selle

Kuhlbari waated ja luulekarakter.

—hawwa seest üts sugu tõtõsseb,
Kes roosimeren oma hinge mõseb.

Nagu eespool awaldatud näidetest ilmub, armastab Kuhlbars kujukat keelt ja allegoorialist mõtteawaldust. Kujude walimisel on tema mõttelend wahest nii waba, et mõtete selgus selle all kannatab ja lausete loogikalik side kipub kaotsi minema. Romantikuna püüab ta haruldasi, fantastilisi piltisid esile tuua, mis kuju ja sisu poolest igapäisusest lahku lähewad. Wõtame näituseks:

Ilmarine istus hilja	Ilmarine wõlwis wõrku
Tuule tuide tape all,	Wilu wana lõngadest,
Kotkas kandis kalju wilja,	Seadis sekka noori, nõrku
Mättal mängis mere tall.	Taara taadi rõngadest.

Waab läbi wõrgu wilu
Õisi Hella helmedes,
Ilmub Hiiu põlwe ilu
Kalmu kulmu kelmedes.

Mõtete liig waba liitmise pärast leiawad arwustajad Kuhlbari lauludes mõnes kohas loogikaliku mõttesideme puudust.¹⁾ Kuhlbari parematel lauludel on suuremalt osalt kirjeldaw sisu. Armsalt ja elawalt kujutab ta suwe ja kewadet nende elule ärkawa loodusega ja eluwirge tegewusega lugeja waimusilma ette; rahustaw tundmus tõuseb lugeja rinnas, kui ta näit. „Õhtu laulu“, „Õhtu päikesele“, ehk „Suwe õhtu“ loeb: ta tunneb ennast nagu ilmsi waiksel kewade ehk suwe õhtul wabas looduses wiibiwat, kus ta, ehk küll ainult üürikeseks, oma eluraskusi unustab.

Jakob Hurt ja Eesti rahwuslikud ettewõtted.

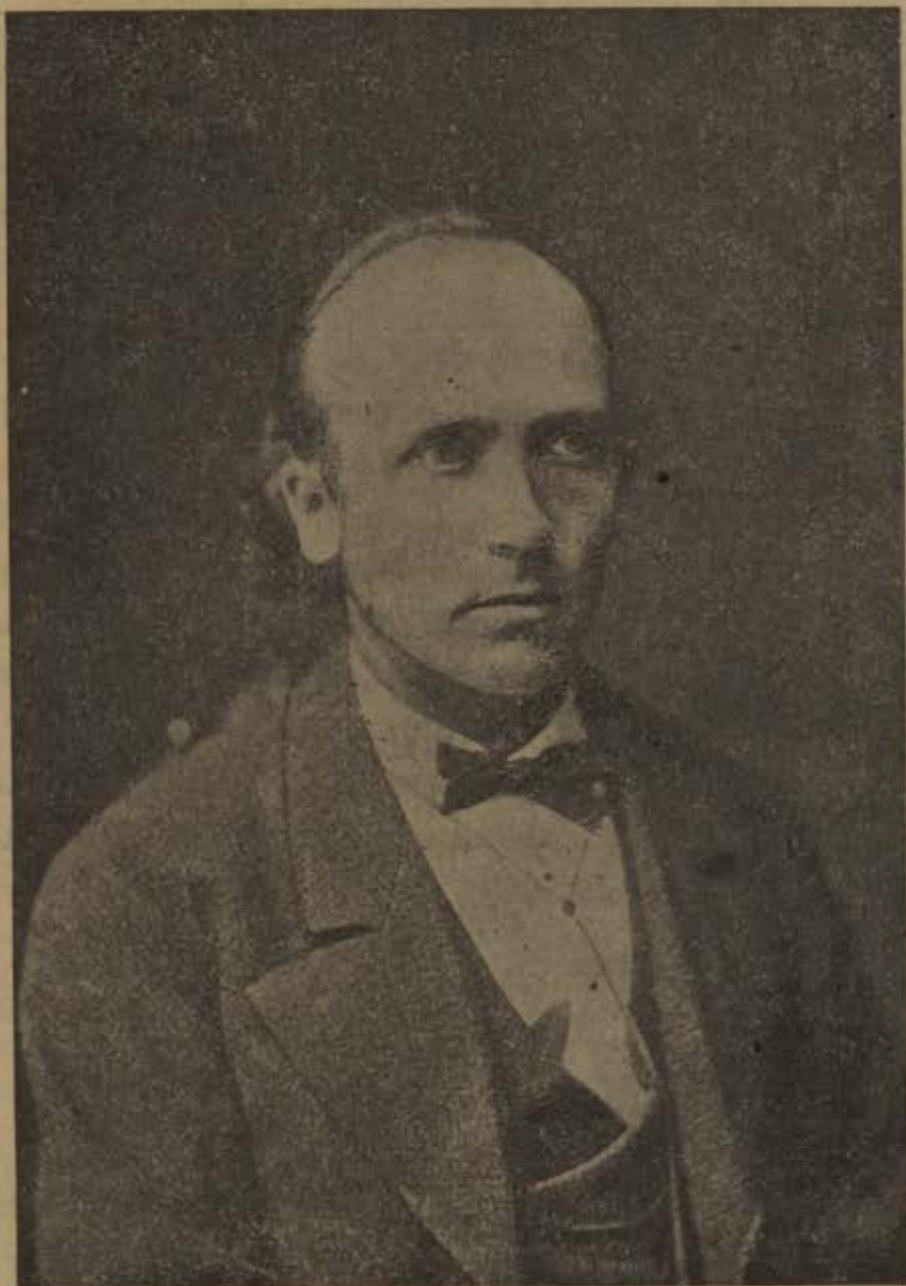
Hurti noorpõlw.

Juba rahwusliku iseteadwuse koidikul järgnesid sõnadele teod. Mitmed üleüldised rahwuslikud ettewõtted tõendawad, et äratuse hüüded mitte asjata polnud kajanud. Nende ettewõtete hulgast puudutame siin lähemalt üksnes Eesti Aleksandri-kooli ja Eesti Kirjameeste Seltsi, sest et mitmed tähtsad kirjamehed nende asutajad olid ja neis juhtiwat osa etendasid. Eesotsas näeme siin Hurti sammuwat, kes ärkamise ajal Eesti silmapaistwam tegelane oli.

Jakob Hurt sündis 10. juulil 1839 Põlwa kihelkonnas Himmaste küla koolimajas, sest ta isa pidas siin koolmeistri ametit. Teiste külalastega wainul mängides, „hainah olles“ ja marjul käies elas ja liikus poisikene alati rahwaluule riigis, kaswas rahwalaulude heli all ja muinasjuttude imewallas üles. Esimest õpetust sai ta oma isa käest. Siis pandi ta Põlwa kihelkonnakooli. Siis kaswas huwi ja armastus wanaaja mälestuste wastu seltsimeeste õhutusel weel suuremaks, sest et koolilapsed harjunud wiisil õhtuti kordamööda muinas-

¹⁾ Wõrdle: J. W. Weski, Kuhlbari „Laste laulik“. Rahwa Lõbu eht. 1900 nr. 1.

jutte westsid. 1853 wiidi Hurt Tartu kreiskooli, et ta pisut Saksa keelt õpiks ja siis külasse tagasi tuleks, sest isa tahtis pojast omale koolitöös abi ja asemikku kasvatada.¹⁾ Tartus pidi Hurt kibeda puudusega wõitlema.

Hurt.

Siin oli temale ja paarile teisele Põlwa poisile kitsas kambrikene korteriks üüritud ja kodust toodi leiwakott järele. Et teed mitte alati läbisaadawad ei olnud, siis juhtus neid päiwi

¹⁾ Wõrdle: W. Reiman, Kes hoolega püüab. Lasteleht}1907 nr {1—2. Siis weel: Kullakaewajad, E. Ü. S. Album I. leht.

küllalt, kus muud suhu pista ei olnud, kui mõni kuiw koorukene koti sopist. Kui aga Hurti isa järsku pimedaks jäi ja ametist lahkus, ei olnud sedagi enam, kes kodust leiwakotti oleks järele saatnud. Poiss pidi linnas sagedasti puudust kannatama, paar ööd koguni kuskil majatrepi peal öömaja pidama, kuid õppimist ei jätnud ta siiski pooleli. Kreiskooli inspektor, wäljamaa mees Dr. K. Oettel, oli oma usinama õpilase kitsikust teada saanud, andis temale omalt poolt prii korteri ja muretses talle heldemeeleliste inimeste juures prii lõunasöögi. Nii pääsis Hurt 1855 Tartu kroonu-gümnaasiumi, kus ta kolme aasta pärast õppimise kõige hülgawamate tunnistustega lõpetas. Selle järele õppis ta 1858 — 1864 Tartu ülikoolis usuteadust.

Luuletamise
katsed.

Juba üliõpilase põlwes wõttis ta, ehk küll „Livonia“ korporatsiooni liige, Eesti asjust elawalt osa, uuris Eesti keelt ja kirjandust. Suurt äratawat mõju awaldasid tema peale H. Neusi wäljaantud „Eesti rahwalaulud“ ja Kreutzwaldi „Kalewipöeg“. Eesti rahwalaul äratas tal endal noores eas mõttemõlgutusi, milles ta laulmise lõbu ja üleüldse rahwalaulu kadumist taga kurdab („Enne ja nüüd“) ehk regewärsi mõõdus lapsepõlwe iluaega ülistab („Tulge kokku külalapsed“). Õrn ja õige meeldiw on Hurti wõrukeelne kätkilaul. Järgnegu sellest tänini käsikirjas alal hoitud laulust siin mõned salmid:

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene!
Walmis on sul woodekene,
Säet tillo sängikene.

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene!
Pää all sul pehme padi,
Külle al sul kenä lina.

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene!
Tulewa sul tõise päiwa,
Tõise päiwa, mitme waiwa.

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene!
Pandas ööse öütsis käüma,
Une ajal uukamaie.

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene
Sirgut suures, tõused tublis,
Tulep tuhat tõisi tõida.

Uinu, uinu, ullikene,
Maka, maka, marjakene:
Ei siis anda aigu maata,
Puhkust pikält pidäda.

Teetasandami ne
auele kirjawiisile.

Juba ülikoolis tegi Hurt oma eluülesandeks, kõiki rahwamälestusi, nagu laule, muinasjutte, wanasõnu, wanu kombeid jne. koguda, korraldada ja wälja anda. 1863 astus ta prof. Köhleriga, kes Peterburis elas, kirjawahetusesse. Sõnumid, mis sel teel Peterburis elawate Eesti sõprade Köhleri, Karelli,

Russowi jne. püüetest Tartusse jõudsid, kinnitasid Hurti isamaalist waimu. Köhlerist saab Hurtile hea sõber ja nõuandja. Peterburi eestlastele oli wana kirjawiis juba ammu wastik olnud, iseäranis weel sellepärast, et Jannsen teda „E. Postimehes“ laskis kaitsta. Köhler kihutas Hurti uuele kirjawiisile Jannseni lehes teed tasandama. Hurt oli sellega nõus ja wõttis töö waimustusega ette. Kuid tal oli ainet nii palju, et sellest käsiraamatukene sai, mis 1864 pealkirja all „Lühikene juhatus õigestkirjutusest“ trükkis ilmus. Köhlerist ja tema sõpradest läks ka mõte wälja Eesti rahvusliku waimu äratuseks kodumaa ajalugu wälja anda, mida seni wähe tunti ehk ainult ühekülgselt sakslaste seisukohast walgustati. Tähendatud mõtte saatis Hurt hiljemini sel teel täide, et 1871 „Pildid isamaa sündinud asjust“ trükki andis, selle järele kui nad „Eesti Postimehe“ lisas juba olid ilmunud. Raamat, mis üliilusal keelel kirjutatud, aitas Eesti rahvuslikku tunnet tähtsal mõõdul õhutada. Pärast ülikooli kursuse lõpetamist hakkas Hurt esmalt Hellenurmes akademikus von Middendorffi perekonnas kodukooliõpetajaks, tegi siis ülemkooliõpetaja eksami ja wõttis Kuresaare gümnaasiumis kooliõpetaja koha. Aga juba poole aasta pärast kutsuti ta Tartu gümnaasiumi peale, kus ta keeltes ja maadeteaduses õpetust andis. Üleüldse oli Hurtil mõte teoloogiat kõrwale jätta ja Soome-Ugri keeleteadust ning rahwaluule uurimist omale tööpõlluks walida, nagu seda ka Köhler ja Kreutzwald soowisid ja temast Eesti keelerakendajat lootsid. Köhler katsus talle Peterburis edasiõppimiseks teed awada, oli talle selleks wäikese abirahagi muretsenud; üleüldse püüdis ta Hurti Balti kitsarinnaliste waadete piirkonnast wälja wiia, teda Lääne-Euroopasse reisile saata, et ta seal wabamaid waateid omandaks. Kuid perekondlikudel põhjustel, praktiliste kasude püüdel ja osalt ka Tartu sõprade nõu järele jäi Hurt kodumaale ja awaldas siin rahwa keskel awalikult töötades laialdast tegewust, kuna ta teisi tööle waimustas ja tähtsamate rahvuslikkude asutuste juhatusse enda peale wõttis.

Pildid isamaa sündinud asjust.

Aleksandri-kooli asutamise mõte oli 1860 Holstre walla Pulleritsu koolmeistrist Jaan Adamsonist wälja läinud. Tähendatud kool pidi Eesti rahwa priiyslaskjale keiser

Eesti Aleksandri-kool.

Aleksander I. elawaks mälestussambaks olema, asutuseks, milles Eesti poeglapsed pärast alamates koolides õppimist oma südant ja waimu tarwilisel wiisil oleks wõinud edasi harida.¹⁾ Wiiekümne-aastase priiuse-juubeli aastal (14. aug. 1869) saadi keisrilt luba ülemaalist wabatahtlikude annete korjamist selle asutuse awamiseks toime panna, mis pidi tõendamata, et eestlased ka tõesti priid on. Juba ettewõtte algusel oli asutajatel arwamine, et tähendatud õpeasutusest Eesti kool peab saama, temas Eesti lastele emakeeles õpetust antama, kuna teistes kõrgemates koolides hariduse andeid Saksa astjates wälja jagati. Kooli asutajad käisid selles asjas ka Õpetatud Eesti Seltsi käest nõu küsimas. Seltsi selleaegne president professor C. Schirren sõdis käte ja jalgadega Eesti õpekeele wastu. Eestlaste suurem õnn olewat, kui nad wõimalikult pea Saksa rahwuse ja Saksa hariduse sisse ära sulaksid. Niisuguste mõtete wastu astus Hurt, kes waheajal Aleksandrikooli peakomitee presidendiks oli kutsutud, südisti üles. Ta awaldas 1871 pikema seletuse „Eesti Aleksandrikool“ milles ta Eesti kõrgemate koolide tarwidust põhjendas, osalt pädagoogilisi, osalt rahwuslikka motiivisid esile tuues.

„Tõsist ja täielikku õpetust — nii seletab ta — niihästi waimu- kui südameäratamist wõib inimesele üksnes tema emakeeles anda. Sellepärast on iga rahwa juures, kes koolide õnnistusest osa wõtawad, rahwakoolid ikka rahwakeeli. Wõõra-keelne õpetus tüditab õpilise waimu, teeb kooliaja igawaks ja asja läilaks, sest et õpilane nagu kõrwtu ja keeletu teiste hulgas peab istuma. Et algusõpetus lastele arusaadaw ja armas oleks, tuleks ta neile nagu pilt selgesti ja nägusasti ette pandud, aga see on seal wõimatu, kus lastele õpekeel wõõras. Iseäranis puudulikuks jääb südame äratamine ja harimine wõõras keeles. Teiseks lahkuwad noored eestlased wõõras keeles kooliõpetust saades ka oma rahwast ära ja käiwad oma iseäralist eluteed. Nad ei arwa endid enam eestlasteks, waid sakslasteks. Nõnda kaotab Eesti rahwas oma liikmetest otse need ära, kes õppimise ja waimuharimise poolest kõige kaugemale on jõudnud. Rahwa elupuust nopitakse kõik õilmed ja wili ära, känd ja oksad jääwad üksi, rahwas püüab suure kulu ja murega noortsugu kaugemale

¹⁾ Wördle J. Adamson, Eesti Aleksandri kooli asutamise lugu 1860—1871. Oma maa 1884, lhk. 116 j.

aidata, temale täielisemat teadmist ja paremat elujärge muretseda, kuid noorsugu pöörab rahwale selja ja ei taha oma wanematest ja omastest teadagi. Et kahjuline ja inetu soo salgamine meie seast kaoks, peaks koolid, niipalju kui iial wõimalik, rahwaga ühendusesse jääma. Kindlamaks sidemeks, mis inimesi koos hoiab, on aga rahwakeel. Kolmandaks tekib see läbi, et keskkoolides wõõras keeles õpetust antakse, rahwa waimuelusse lõhe. Kui kodus, kirikus, ajalehtedes ja kirjanduses Eesti keeles waimu kallal tööd tehakse, siis on see wastu oksa, kui koolides seda maha kistakse, mis rahwas ise on üles ehitanud. Ka meie koolid tulewad Eesti keele põhja peale rajada, nad peawad rahwa waimlikkudele püüetele nagu aluseks olema. Ülemate koolide läbi saab Eesti keel ise ka rohkem haritud, nõnda et teda õpetatud mehed tarwitama hakkawad. Koolide tarbeks soetatud raamatute läbi kosuks ka Eesti kirjawara.“

Nii lühidalt selle waimliku päranduse sisu, mis ülemkooli-õpetaja Hurt meile omas „tähtsas kuulutuses“ järele jätnud. Priiuse-Juubeli pidukõnes oli ta neid mõtteid soowide näol wälja ütelnud, siin näitab ta, kuidas neid soowe tuleks täide saata. Siin on rahvusliku töö eeskawa peajoontes üles tähendatud. Rahvusliku kooli asutamise mõte oli käimas ja rahakorjamine alanud. Esimesel aastal tuleb ligi 10,000 rbl. kokku. Kõige rohkem rahvuslikku ohwrimeelt ilmub Wiljandi- maal, iseäranis Suure-Jaanis ja Paistus. Andeid tuleb ka Peterburist, isegi keiserlikust perekonnast ja Soomest Sawo-Karjala üliõpilaste poolt. See oli esimene juhtumine, kus terve Eesti rahwas pärast wabaduse kaotust jälle waba teo ümber kogus oma sülelast ja röömulast toetama. Waimustus pidi suur ning mõjukas olema, et wäike, kitsastes oludes elaw rahwas wõrdlemisi suure kapitali umbes 100,000 rubla, kokku sai. See tuli sellest, et Hurti isamaalised mõtted terve rahwa südant soendasid ja nad kirjeldamatu waimustusega wastu wõeti. Ja kui wastased koolinõu nurja ajama tulid, siis kaitses Hurt Eesti ettevõtet nii lõikawalt ja waimurikkalt, et rahakorjamine seda elawamaks läks.

Teine tähtjas rahvuslik asutus, mis Eesti ärkamise ajal elusse tõusis, oli „Eesti Kirjameeste Selts“. Mõtte algataja oli C. R. Jakobson, kelle raamatute wäljaandmine ilma kõrwalise abita ärawõitmata raskusi tegi. See selts wõtab ühe

osa selle töökawa täitmisest, mis Hurt oli üles seadnud, nimelt rahvusliku kirjawara soetamise, enda ülesandeks. Selles sihis oli küll juba waremalt „Õpetatud Eesti Selts“ tööle asunud ja mõnegi hea raamatu rahwa sekka saatnud, kuid hiljemini jäeti siin Eesti keelearendamine ja kirjanduse edendamise hoopis kõrwaliseks asjaks. Rahvuslikud äratajad leidsid endid lootuses, mida Õp. E. Seltsi peale pandud, petetud olewat, sellepärast igatsetakse Eesti Seltsi, kes „Eesti waimuvara koguks ja kaswataks“. Selle waimliku keskkoha asutuse mõte sai jällegi Wiljandimaa meeste seas juba wabadusejuubeli aastal kindla kuju; kinnitatud on põhjuskiri 25. now. 1871. „Eesti kirjameeste Seltsi“ püüdmine — nii loeme põhjuskirja esimesest paragrahwist — on üleüldse kasulisi raamatuid Eesti keeles wälja anda, et neid Saksa keele raamatute asemele astuda lasta, mis seniajani ainsad allikad olid, kust eestlased waimuharimist said“ jne. Nõnda tahab uus selts rahwa waimuharimise tööd rahwakeeles eneses teha ja seega hariduse nõudjaid saksastuse eest kaitsta. Asutajate hulgast leiame kõiki selle aja tähtsamaid Eesti kirjamehi. Eesotsas seisab jällegi noor ja tulise waimuga isamaalane „J. Hurt, gümn. koolmeister“, keda juba esimesel koosolekul, mis Wiljandis (25 weebr. 1872) ära peeti, seltsi presidendiks waliti. Hurt ajas warsti laialisele tööpõllule sihid sisse ja näitas, mida selts peaks iseäranis silmas pidama. „Waja ühendatud jõuga Eesti kirjawara kaswatada — kõige pealt peeti tarwiliste kooliraamatute muretsemist lähemaks ülesandeks — Eesti kirjakeelt harida, teda täielisemaks ja ühetasasemaks teha ja wiimseks igasuguseid tulusaid teadusi Eesti rahwa seas laiali laotada, nimelt aga oma wana aega uurida ja seks mitmesuguseid rahwamälestusi korjata“.¹⁾ Hurti juhatusel edenes seltsi tegewus tähendatud sihis jõudsasti, iseäranis kuuel esimesel aastal, mil weel ühel nõul tööd tehti. Selts andis sisurikkad aastaraamatud wälja, kus tähtsamad kõned ja koosolekute protokollid trükis ilmusid. Seltsi toimetuste numbri all wäljaantud kasulikku raamatuid ilmus aastas suurel hulgal. Iseäranis osawad olid selleaegsed

¹⁾ Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1.

kooliraamatute kirjutajad, nagu R. G. Kallas, C. R. Jakobson, J. Kapp, J. Kurrik, A. Grenzstein jm. Seisab ju Eesti Kirjameeste Seltsi tegewuse peatähtsus õpetlikkude raamatute ja kooliraamatute soetamises ja Eesti rahwaluule korjamises. Siin on selts jäänud kasu saatnud, kuna kirjakeele „ühtlaseks tegemine“ suurelt osalt on nurja läinud, sest et need kohad Tallina keelest, mis Hurt wägiwaldselt Wõru murraku liistule koolutas, meie päiwil tulewad endisesse olekusse tagasi õiendada. Oli juba Kreutzwald Hurti ja Jakobsoni poolt ette wõetud kirjawiisi uuenduste pärast õieti pahane, nimetas neid katseid (joba, tõine jne.) halbiks edewuseks ja kangeks iseenese-austamiseks.¹⁾ Hurdil ei olnud keelilise muusika jaoks kõrwa, ka ei olnud ta kunagi pikemat aega Tallinna murraku piirkonnas elanud ja selle tundma õppimises täielisele kindlusele jõudnud. Ootamata suure tagajärjega tegi Hurt rahwaluule korjamises tööd. Kuna selle töö wili täies wäärtuses alles hiljemini ilmus ja tähtsaks tõusis, tahame, et kirjandusloo käigule mitte liiga ette jõuda, seda osa ja weel muud Hurti tegewusest edaspidi harutada.

Carl Robert Jakobson.

Eesti Aleksandri-kooli ning Eesti Kirjameeste Seltsi tegelaste hulgast paistab meile kirjanik silma, kes oma waimu ja karakteri poolest teistest lahku läheb ja kelle tegewus nende kahe rahwusliku ette wõtte saatuse ning Eesti waimuelu arenemise kohta kauaks ajaks otsust andwat mõju awaldab — C. R. Jakobson.

Carl Robert Jakobson sündis Tartus heinakuu 26 (14) päewal 1841. Tema isa Aadam, Haanja koolmeistri Jakob Torba poeg, oli juba noores põlwes Tartusse elama asunud. Aadam pandi waraselt rättsespa ametit õppima. Et teised rättsespa õpilased Torba nime mõnitasid, hakkas Aadam ennast isa ristinime järele Jakobsoniks, s. o. Jakobi pojaks nimetama. Rättsespa sellina heitis ta wenelase Liisa Jegorowiga, keda keegi meie maa mõisnik üles kaswatanud, abielusse. Ja rättsespa pojana on ka meie Carl Robert sündinud, kel seega

Jakobsoni wanimad ja noorpõlw.

¹⁾ Kreutzwald Koidulale 16. 1871.

ema poolt Slaawi weri soontes woolas.¹⁾ Ärkasa waimuga mehel oli rohkem waimlikka huwisid, kui rättsespa amet neid suutis rahustada. Temas loitis suur himu õppimise järele, peale selle armastas ta muusikat ja kandis muusikaliste harjutuste eest rohkesti hoolt. Et teaduse-allikale ligemal olla, wõttis Aadam Jakobson Tartu ülikooli juures teenri koha ja püüdis üliõpilastega läbi käies endale teaduvara koguda. Heade muusikaliste annete pärast seati Aadam Jakobson 1844 Tormasse kõstriks ja kihelkonnakooliõpetajaks. Tormas pidas A. Jakobson laulu ja mängu edenemise eest hoolega muret. Ta asutas siin laulu ja muusikakoori ja äratas rahwast osawõtmisele muusikapõllul. Tema mängukoor, kes koguni Soomeski käis kontserte andmas, arwatakse meie maa esimeste kooride sekka, tema tublidusest kõneldi kaua kiitusega. Aga ka kirjatöödega katsus Aadam Jakobson kaugemaid kihte rahwa seas muusika-armastusele waimustada. Tema raamatuid „Tallorahwa südame rõmust“ ja Josep Haideni elukäik“ loeti igalpool suure igatsusega.

Carl oli umbes kolme aastane, kui ta wanemad Tormasse asusid. Siin waikses ja wabas looduses, haljendawate aasade, lõhnawate lillede ja kohisewate metsade keskel lendasid tema lapse, poisikese ja nooremehe aastad mööda. Looduse ilu muljed äratasid juba warakult ta südames looduse wastu sooja armastust, mida ta surmani alal hoidis. Esimese õpetuse sai Jakobson isa käest, kes ta juba warakult koolituppa kaasa wõttis. Hiljem õpetati poisikest Saksa laste seltsis isekambris Saksa keeles. Peale isa olid õpetuseandjateks weel J. Weitzenberg ja J. Kapp. Mõlemad on oma isamaalise meelsuse ja rahwaarmastuse poolest tuttawad, esimene kui rahwuslikku tunnet õhutaw luuletaja, teine kui osaw koolimees ja agar seltskonnategelane. Nende juhatusel walmistati poissi Walga seminari astumiseks ette, sest seal wõidi wähese kuluga tublit haridust omandada ja kõrgemat sihti ei lubanud isa rahaline jõud pojale ette seada. Eksamil awaldas Jakobson niisugust waimuküpsust, et ta kaswandikkude hulka wastu wõeti, ehk ta küll alles 15 aastane oli ja tal seega 2 aastat nõuetawast wanadusest puudus. „Nagu ta iseloom enam enesesse pöördud oli, nõnda näitas ka tema waim isemeelne ning tujukas olewat. Waimuanded olid temal suured, kuid mõnes õpeasjas ei tahtnud ta neid hästi tarwitada ja tegi üleüldse vähem tööd, kui ta oleks

¹⁾ J. Johanson-Pärna. Kuulus Eesti rahwa hariduse töötaja Carl Robert Jakobson. Tallinnas, 1891. Lhk. 20 j.

teha wõinud. Kõige enam armastas ta üksi olla, üksi jalutamas käia ja mõelda. Seal juures oli ta sõnaaher, ega awaldanud kellelegi oma südame mõtteid." Nii karakteriseerib teda kooliseltsimees G. Rosenberg. Enne kui Jakobson seminarikursust sai läbi õppida, suri isa. Armastusest ja lugupidamisest pärast, mida A. Jakobson eluajal rohkel mõõdul maitsnud, sooviti poega isa järeltulijaks, ehk pojalt küll weel üks aasta õppimiseks ära kulus. Kuid Torma kogudus ootas, kuni noormees lõpueksami tegi. Enne ametisse astumist wõtnud ta kooliwenna Rosenbergi seltsis kodumaal jalareisi ette, mis kolm kuud kestnud. Sel reisir tulnud ilmsiks, et Jakobson iseäralise huwiga talurahwa elukorda püüdnud sügawamalt tundma saada. 1859 astus 18-aastane noormees iseseiswalt koolipõllule tööle. Üks tema esimestest õpilastest Jakob Pärn, nimetab Jakobsoni wäga tubliks kooliõpetajaks, muu seas iseäranis usuõpetuses, loodusteaduses ja Eesti keele kirjalikkudes töödes. Nooruse waimustuses püüdis Jakobson paremini ja põhjalikumalt õpetust anda, kui see tänini kihelkonnakoolides pruugiks oli. See ei olnud sakstele mitte meelepärast, et talurahwas targaks õpetatakse. Kui õpetaja ja kirikueestseisja Jakobsoni koolitööd rewideerimas käisid, üllatasid neid laste laialised teadmised geograafias. Kirikueestseisja tähendanud kooliwanemale, Pärni isale: „Jakobson lapsed hulluks tegema, mis nemad torkima kaarti ja kõnelema, kuidas inimesed wõõral maal elama?“ Sellest ajast peale läks wahekord Jakobsoni ja ta ülemuse wahel jahedaks. Uuendust ja parandust leidis noor kooliõpetaja kodumaa oludes igal pool tarwis minewat, iseäranis sest ajast saadik, kui ta Tormas tuttawat kirjanikku G. Schultz-Bertrami oli tundma õppinud ja see tema silmi meie kodumaa olude kohta awanud. Schultz oli ise küll sakslane, kuid Peterburis elades wabameelseid waateid omandanud, nagu tal üleüldse kindel karakter puudus. Wist oli see Schultzi mõju kui noor köster Jakobson Saksa wõimumeeste tegusid awalikult julges laita, iseäranis kui need Eesti naisterahwa au jalgade alla tallasid. Õpetaja pidas omast kohast tasast, iseeneses seiswat ja sõnaahtrat noortmeest, kes igapidi edasi püüdis, uhkeks ja ei katsunud teda endale ligemale tõmmata, Jakobson jälle arwas, et ta lahkemat wastutulemist on ära teeninud, pidas õpetajat kõrgiks ja ülekohtuseks. Nõnda kogusid ta südamesse kibedad tundmused, mida ta pärast terve seisuse wastu wälja puistas ja nii mõnelegi ülekohtu tegi. Kodus oli Jakobson niisama sõnaaher, nagu wäljas wõõraste wastu. Oma wabasid tundisid tarwitas ta enamasti edasiharimiseks. Nimelt armastas ta Goethe ja Schilleri töid lugeda ja teadusi

Jakobson
Tormas.

uurida. Mis seminaris puudu oli jäänud, seda püüdis ta lugemise teel täiendada. Ja kui himu lugemisest otsa sai, tõmbas ta püssi õlale, läks metsa linde laskma. Lindude nahad toppis ta suure osawusega täis ja asutas omale kauni kogu lindudest ja nende munadest. Üleüldse oli jahipidamine Jakobsonil kireks, mille waigistamisel ta wäsimust ei tundnud. Tema Nimrodi teod wõisid mõisaherrat, kui metsa ja wete peremeest muidugi ainult pahandada. Põnew wahekord köstri ja kirikueestseisja wahel muutus wäikse wahejuhtumise läbi parandamataks lõheks. Jakobsoni nooremat wenda Eduardi taheti mõisas sellepärast karistada, et tema von Liphardti ees mütsi maha ei olnud wõtnud ja köstri karja mõisa heinamaa pealt ära ei ajanud. Kui Jakobson paar korda wenna asemel mõisa ilmus ja tahtis seletust anda, et wenda eksikombel karjaseks peetud, ei wõetud teda jutulegi. Ja kui teda ennast wiimaks ometi kutsuti, siis lasknud ta öelda, et Torma mõis köstrimajast niisama kaugel olewat, kui köstrimaja mõisast. Selle järele wõeti köstrilt maad ära ja kaewati ta jämeduse pärast kohtusse. Nüüd ei wõinud Jakobson enam ametisse jääda, ega ka muud teist köstrikohta kodumaal loota. 1861 lahkus ta Tormast ja pööris Baltimaa kitsastele oludele selja. Ta asus Jamburisse köstrikooliõpetajaks — Saksa asundusesse, sest sinna Torma wõimumeeste wiha ei ulatanud.

Ja kobson
Pet erburis.

Kui Jakobsoni wend niikaugele jõudis, et perekonna toetamise oma peale wõis wõtta, siis asus Jakobson Peterburisse, lootes, et ta käsi seal hakkab paremini käima. Ta sai selgesti aru, et tema, kui kõrgemale tahtis pääseda, suuremat teadmist ja kõrgemat diploomi tarwitas. Neid tahtis ta enesele siin muretseda, gümnaasiumi alamates klassides tundisid andes ja ise edasi õppides, istus ta hommikust õhtuni raamatute kallal. Suure usinuse ja hoole läbi jõudis ta niikaugelè, et uute keelte kooliõpetaja eksami ära tegi ja õiguse [omandas gümnaasiumites Saksa keelt hakata õpetama. Nüüd muutus Jakobsoni elutee pisut siledamaks. Parema tutwuskonna mõjul leiab ta tee kõrgematesse ringkondadesse. Würost Souhosanetti perekonnas on ta kodukooliõpetajaks, suurwürostinnale Olga Konstantinowale annab ta kalligraafia tundisid. Uued olud ja isikud, kellega Jakobson Peterburis kokku puutus, mõtusid kaasa, et Jakobson siin waimu poolest teiseks muutus, et Saksa keele õpetajast, kes tähendatud keeles mõtles ja luuletas, südim Eesti rahwuslane ja poliitikamees sai. Meie

peame meele tuletama, et Jakobson just sel ajal Peterburisse asus, mil noor inimesearmastaja tsaar Aleksander II. oma wabastuse-reformid läbi wiis, millest suurem osa talurahwale kasuks tuli. 19. weebruari manifest 1861 tegi 25 miljoni pärisorja inimese õiguste osaliseks. Wabaduse kuulutusele järgnesid suured muudatused kohtuolus, rahwahariduses ja awalikus elus. Slawofiilide rahwuslik iseteadwus, mis juba waremalt ärgeanud, sai reformide läbi wõimsalt hoogu ja hakkas üle keema. Ajalehes. „*Московскія Вѣдомости*“ öeldi lausa, et muulasi tuleb hakata wenestama. Kuid eestlastel ja lätlastel oli juba enestel rahwuslik tunne ärkamas ja sel olid Peterburis oma õhutajad. 1862 saadik ilmus siin lätlaste rahwuslik ajaleht, mille ümber rahwa pojad kogusid. Liikumise eesotsas seisis seal, nagu eespool pikemalt seletatud, nende tutaw kirjanik C. Waldemar. Balti Saksa surwe alt wäljas, oli ka Peterburis haritud eestlaste hulgast wäike ringkond mehi kogunud, kes soojal südamel sugurahwa saatusest osa wõttis ja rahwuslikku ärkamist omalt poolt õhutas. „Rahwasõprade ehk Peterburi patriootide“ seast, kes akadeemias ja mujal koos käisid rahwuslikuis asjus nõu pidamas, nimetab prof. Köhler iseäralise rõhuga Dr. Karelli, siis weel Fr. Russowi, Dr. Johnsoni, kes Peterburi ökonoomia ajalehte toimetas, Berendhofi, kooliõp. Dankmani j. t. Nendelt, iseäranis Köhlerilt, saawad Aleksandrikooli asutajad näpunäiteid, kuidas nad wõiwad sihile pääseda. Et rahwuslikku waimu eestlaste keskel äratada, on nad juba 1863 otsusele tulnud, et waja kodumaa ajalugu rahwale arusaadawas keeles wälja anda ja otsitakse Hurti kaudu meest, kes selle töö oma peale wõtaks.¹⁾ Kui aga niisugused isamaalised kirjatööd peaksid trükikulusid kartma, siis ei pidawat Peterburi patriootisid mitte ära unustatama. Nad tahtwat eneste keskel raha korjata, et isamaalisi raamatuid wälja anda, ka tahtwat nemad selle eest muretseda, et neid Peterburis tsenseeritakse, kui kodumaa tsensor neid ei lase trükkida. Peale rahwusliku waimu õhutuse soowiwad Peterburi patrioodid ka weel wabameelset puhastawat woolu „Balti politika sohu“ juhtida. Wabameelsust ilmutawad nad kõige pealt selles, et rahwale

Peterburi
patrioodid.

¹⁾ Köhler Hurtile 31. dets. 1863.

tahawad rohkem haridust pakkuda. Peale selle tulewat Eesti rahwale ka weel rohkem õigusi ja wabadust kätte wõita. Juba 1864. aastast saadik käiwad Peterburi patrioodid mõttega ümber, ajalehte asutada, mis rahwahariduse edendamise ja rahwa kasude kaitsmise oma ülesandeks teeks¹⁾. Jannseni „Eesti Postimehega“ ei ole nad sugugi rahul. Leht olewat liig kiriklik, Jannsen täitwat lehte usuliste manitsustega, ei laiendawat rahwa ilmaringi ja waatawat kodumaa küsimuste peale sakslaste wäritud prillide läbi. Selles ei wõidawat tsensori kitsendustele üksinda süüd anda, waid toimetaja pidawat oma artiklid paremini walima, enam ilmalikuis asjus õpetust pakkuma ja ei mitte, nagu wäikestele koolipoistele alalisi moraali-jutlusi pidama. Isegi Hurt arwab, et Jannsen lugejaid enam lõbus-tada kui õpetada tahtwat ja peab tema wagu, usulikka waatlemisi silmakirjalikkudeks tembutusteks, et sel teel teatawatele erakondadele meeldida ja oma taskule kasu saata. Et oma sissetulekut mitte kahandada, kirjutawat ta otse ise-nese waadete wastu, kuna tõsine rahwahariduse edendaja peaks igasuguse eelotsuse wastu wõitlusesse astuma.²⁾ Pa-remä, wabameelsema rahwalehe tarwidust tundsid niihästi Hurt ja Kreutzwald, kui ka Peterburi rahwasõbrad, kuid lehe wäljaandmise kõige suuremaks takistuseks oli, et sündsät toimetajat ei leitud.

Jakobsoni rah-
wuslik uuesti-
sündimine.

Niisugused mõtted ja waated olid Peterburis ja kodumaal liikumas, kui Jakobson pealinna Eesti ringkondades tuttawaks sai. Peale selle käis tema wenelaste ja lätlaste rahwuslikkude fuhtidega läbi, õppis nende püüdeid tundma ja rahwuslikkudest aadetest lugu pidama. Tema enda otsekoheseks rahwuslikuks äratajaks olnud aga prof. Köhler, kellega Jakobson sagedasti kokku puutus. Köhler seletanud, kuidas isamaad peab armastama, rahwakasuks tööd tegema. Mis rahwaliik-meks keegi sündinud, selle kasuks pidawat ta elama. Kes eestlaseks sündinud, pidawat eestlaseks jääma ja Eesti rahwale oma jõudu ohwerdama. Köhleri sõnade mõjul tuli Jakobsoni peale rahwuslik waim, nagu Johanson-Pärna ütleb

1) Köhler Hurtile 25. weebr. 1864.

2) Hurt Köhlerile 18. märtsil 1864.

ta sai rahvuslikuks meheks, kellel Eesti maa ja rahvas hoopis teise tähenduse omandas ja hoopis teises walguses hakkas silma paistma, kui siinamaale. Armastus awas ta silma rahwa hädade ja puuduste tähelepanemiseks; tungiwamalt ja mõjuwamalt, kui see enne Eesti keeles sündinud, hakkas Jakobson 1865. aastast peale „Eesti Postimehes“ kodumaa wananenud oludesse parandusi nõudma ja nendele peale käima, kes eestlasi oma eestkostmise all hoidsid, neid omakasulisteks püüeteks majandusliku ja waimliku surwe all pidasid. Kolmes sihis kor-

raga alustas Jakobson wabastuse tööd. Kõige pealt püüdis ta Eesti nooresoo ärawõõrutamisele oma rahwast ja emakeelest tammi ette teha. Eestlaste germaniseerimine wõttis sel ajal hoogu. Sakslased püüdsid seda oma eksitust weel wiimsel tunnil heaks teha, et nad eestlasi kui põlatud orjarahwast olid sadade aastate jooksul enestest eemal hoidnud. Saksastuse sibis töötasid nüüd Saksa koolid, universiteedid kuni kihelkonnakoolini, Saksa õpetajad, Saksa meistrid, linnad ja mõisad. Sellele ümberrahwustusele astus Jakobson nõudmisega wastu:

„Eesti noortsugu peab Eesti meeles ja Eesti keeles kaswatatama, et ta oma rahwusele truuks jääks“. Niisugusele sihile wõis eestikeelne kool ainult siis jõuda, kui tal sündsad õperaamatud käepärast olid ja lapsed nende kaudu oma emakeele ilust ning oma rahwusest hakkasid lugu pidama. Kooliraamatute puuduse kaotuseks kirjutas Jakobson oma

Wastutõõtamine
saksastusele.

Carl Robert Jakobson

„Uue aabitsa“ ja kolmejaolise „Kooli Lugesemise raamatu“, millele hiljem weel tütarlaste kooli lugemise- raamat täienduseks ilmus ja wiimaks weel „Wäikese geograafia“. Lugesemisraamatus pani Jakobson suurema rõhu looduseloo ja muude realasjade peale. Siit lehwis ka tuntawalt Eesti rahwuslik waim wastu, mis pärast sakslaste käes olew kooliwalitsus selle laialilaotamist katsus takistada. Teiseks püüdis Jakobson Eesti rahwa majanduslikku olukorda sel teel parandada, et põllumeeste silmaringi õpetlikkude raamatute läbi laiendas ja rannarahwale mereasjanduse ja kauplemise kasu ära seletas. Seks kirjutas ta muu seas esimese täielikuma põllutöö õpetuse Eesti keeles „Teadus ja seadus põllul“ ja „Meie kaubalaewa wägi Läänemeres“. Wiimast laotas Keiserlik Wenemaa mereasjanduse selts rannarahwa sekka ilma hinnata laiali. Kolmandaks õhutas Jakobson üleüldse Eesti rahwuslikku waimu ja isamaa-armastust. Nagu põlewad tuletunglad olid need kolm kõnet, mis Jakobson „Wanemuise“ seltsis pidas ja siis 1870 Peterburis pealkirja all „Kolm isamaa kõnet“ wälja andis. Igaüks isamaa poeg, kes neid kõnesid luges, ärkas ja märkas. Järjekindlalt astus siin Jakobson tööle, et sakslaste piirita lugupidamist rahwa silmis häwitada ja rahwa iseteadwust tõsta. Heledamates wärwides maalib ta siin Eesti esiwanemate elust ja olust pilte silmade ette ja tõendab, et ärawõidetud eestlased oma tubliduse poolest sakslastest taha ei jäänud. Selle kõrwa seab tema tumedad kujutused eestlaste allaheitmisest, piinawast orjapõlwest ja rahwa waimuwiletsusest, milles sakslased 700 aastat neid hoidnud. Lõpuks tuletatakse idapoolt tõuswat heledat koitu, see on Wene Keisri herrade armu meelega, mis uut priiuse aega toonud ja waimliku edenemise wõimalikuks teinud, ning manitseb rahwast waimupriiust taga nõuda, sest muidu ei jõudwat ta ihulikku priiust kaua alal hoida. Palju, mis Jakobson siin öelnud, ei pea nüüd enam kriitika tuld wälja, teaduslikust seisukohast waadates on nad mitmest kohast wigased. Kuid neid ei peetud mitte teadusliku uurimise wilja esitamiseks, waid — nagu Köhler ja teised ju kawatsenud — rahwuslikuks äratuseks ja selleks olid nad

Majandusliku olukorra parandamine.

Rahwusliku waimu õhutamine.

kohased.¹⁾ Sakslased nimetanud juba enne seda Peterburi patrioote „Peterburi mässajateks“ ja Jakobsoni peab Schultz otse „Balti Robespierreks“.²⁾ Keegi teine sakslane nimetab Jakobsoni kõnesid rahwa sekka wirutatud tuletunglateks, muidugi ässituse ja nurjatuse mõttes. Meile olid nad äratuse ja walgustuse kiirteks, mille loitel Eesti minewik ja tulewik imeroosiliselt silma säras, ja kui sellest tulest sädemed sakslastele püssirohu kirstu sadasid, siis tõusis plahwatus, mis neile idüllilised ajad jumalamaakeses jäädawalt lõpetas. Igatahes oli Jakobsoni kõnede mõju arwamata suur. Teise kõne järele ohkles Jannsen: „Nüüd pannakse „Wanemuise“ ukсед kinni!“ Kuid Jakobson näitas neis, kus meie oleme, ja kuhu meil waja püüda.

Senikaua kui wabameelistel rahwuslastel oma häälekandja puudus, oli Jakobson sunnitud oma paranduste nõudmisi „Eesti Postimehes“ awaldama. Kuid käredus ja kärsitus, mis Jakobsoni kirjatöodes esines, ei meeldinud Jannsenile ega tema sõpradele, sellepärast pani Jannsen 1870 oma lehe „noore ja tormiliselt edasisammuwa“ kaastöölise eest kinni, selle järele kui talle oli Saksa õpetajate poolt tagatud, et Jakobsoni kaastöö tagasilükkamisest kardetud ainele kahju, mis wast lugejate wähenemisest tulla wõiks, ära tasutakse. Nüüd tõusis Eesti rahwuslastel weel suurem igatsus oma orgaani järele. Pandi lootusi „Eesti Koidu“ peale, mida Köhleri sõber J. Hurt pidi toimetama. Kuid lootused jäid ainult lootusteks. Sellepärast andis Jakobson sellekohase palwekirja sisse. 1871 jättis Jakobson pealinna selja taha ja asus esmalt Tallinnasse, siis Wändrasse elama. Wändras pidas ta ajutiselt oma wenna asemikuna wallakirjutaja ametit, sellejärele ostis ta 1873 Uue-Wändrasse omale Kurgja talukoha, mis haljendawate metsade keskel ilusa Wändra jõe kaldal seisab. Siin awaldas ta imetlemise wäärt tulist isamaalist tegewust. Soomes nähtud eeskuju järele seadis ta Kurgjal piimatalituse sisse; siit pidid asutatawa piimatalituse kooli õpilased praktikat leidma.³⁾ Kurgjalt sõitis Jakobson Pärnusse

Jakobson
Wändras.

¹⁾ M. Martna, C. R. Jakobson, lhk. 165.

²⁾ Jakobson Koidulale 17. jaan. 1870.

³⁾ Jakobson Hurtile 12. now. 1876.

ja Wiljandisse põllumeeste seltsisid juhatama, näitusi asutama ja õpetlikka kõnesid pidama. Kõned anti lendlehtedena trükki. Nõnda ilmusid „Anid“, „Karjad ja nende saagid“ ja „Eesti hobune“. Oma tegewuse motiividest oli ta ju waremini kõnelnud. „Minu ainus rõõm on see, kui tean, et ma rahwa kasuks jälle midagi head olen jõudnud korda saata. Et lugu nõnda on, seda wõite täitsa uskuda. Ehk mis sunniks mind ju peale kaks aastat soola ja leiba sööma, kus ma ometi iga silmapilk kõige vähemalt 1500 rublalisi kohta-

„Sakala“ toimetus ja Jakobsoni elukoht Wiljandis.

sid wõiks saada“.¹⁾ Armastust sugurahwa, isamaa ja kõige inimese soo wastu nimetas ta redeliks, mida mööda maapeal-
 sse taewasse jõutakse. „Kui palju meie teistele elame, niipalju elame ja armastame meie“. Selle ideaalse töö tarbeks, mida sotsiaal-eetika põhjusemõtete järele ette wõeti, läks kesk-
 kohta waja, mis rahwasõpru ühendaks — rahvuslikku aja-
 lehte. Ammune igatsus läks rahwasõpradel siis täide, kui Jakobsonile 1878 luba tuli „Sakalat“ wälja anda. Leht ei

„Sakala“ ilmu-
 mine ja selle
 sihid.

¹⁾ Jakobson Koidulale 26. apr. 1869. Eesti Kirjandus, VI. a. lhk. 365 j.

sünnitanud mitte uut woolu, waid teataw wool löi temas enesele häälekandja. Jakobsonil oli õigus, kui ta tähendas, et Sakala Eesti rahwale suur tarwidus olnud, et selle tarwiduse täitmisega just nagu raske koorem rahwa rinna pealt ära on wõetud ja tuli, mis ummukes peetud, waba õhu poole wõis tungida.¹⁾ Waimustusega heitsid kõik tähtsamad Eesti mehed „Sakalale“ kaastöölisteks isamaa põldu harima. Kindlat programmi küll ei awaldatud, kuid üks ainus lause, „kõigest jõust tööd teha, et igas isamaa asjas, mis meie waimuelu edendab, edasi jõuaksime“, näitab ometi, kuhu leht püüab — edu poole. Hiljemini saame „Sakala“ püüetest juba selgema pildi. Ta tahab eestlasi, iseäranis „talupoja seisust sakslaste eestkostmise ja omakaspüüdwa aadeliwalitsuse alt wabastada ja meie maa seisustele ühesuguseid õigusi nõuda, et talupoja seisukord wabade inimeste wääriline oleks, ükski teist ei rõhuks, waid nende wahel wastastikune austamine walitseks.“²⁾ Seega wõitles ta Balti aadeli eesõiguste wastu. Edasi nõudis ta, et rahwaharidust paremale järjele tõstetaks, koolides rohkem ilmalikku teadust pakutaks ja lastele emakeeles õpetust antaks. Seks oli waja koolisid riigiwalitsuse ülewaatuse alla seada, mille all ka Saksa koolid seisid. Siin pidi Jakobson kiriku wõimumeestele wastu astuma, kes rahwakooli asja nõnda juhata sid, nagu nad seda kiriklikust ja Saksa poliitilisest seisukohast arwasid kasulikku olevat. Haridust edendati niipalju, kui see kiriku otstarbeid täitis ja sedagi tehti enamasti Saksa keeles. Rahwa waimlik edemine peeti kammitsas, rahwakasuks nimetati alandlikku sõnakuulmist ning truud kohusetäitmist mõisa ning kirikuwanemate wastu, ilma küsimata, kas need rahwale õigust wõi ülekohut teewad. Teise elu rõõmud pidid selle elu wiletsused tasuma. Wanale korrale ei tohitud waenu kuulutada. Selle alalhoidwa ja wanameelse töötamise wiisiga olid rahwahulgad ja wäga paljud haridusetegelased nõnda ära harjunud ja rahulolemist õppinud, et nad oma kitsast elukorda palju ei märganud.

Wabameelsed rahwuslased, kelle häälekandjaks Jakobsoni „Sakala“ sai, ei leppinud seesuguste paigalpüsiwate oludega,

¹⁾ Sakala 1878 nr. 10.

²⁾ Sakala 1878 nr. 9 ja 1880 nr. 48.

waid nõudsid edenemist, nimetasid seda rahwakasuks, et juba ajalikus elus oma õigust nõutakse, elukorra paranemist ning uuendusi taga püütakse. Sealjuures pidid kiriku ja tema teenrite kasud endid üleüldise hariduse ja inimsuse nõudmistele alla heitma. Hariduse ja inimsuse nõudmised ei lepi weel mitte palja ihuliku priiusega, waid püüawad peale selle ka weel waimuwabadust, seega üleüldise edu poole. Paremat elujärge ei lootnud Jakobson mitte kohalikkude Saksa wõimumeeste armust saada, waid ta tahtis rahwale õigust seaduslikul alusel kätte wõidelda. Rahwahulkade ühenduseks ja elustuseks õhutas ta wõimsalt rahwuslikku tunnet, kosutas Eesti meelt ja waimu, et selle abil terwet rahwast waimlikult ja majanduslikult Saksa üliwõimu alt päästa ning Eestit kultuurilistes püüetes iseseiswaks teha. Siin pidi ta saksastuse wastu wälja astuma, mida sel ajal otse hirmutawa kiirusega edendati. Jakobsoni arwates oli saksastuse tuhin kahewõrra kardetaw: ta ei ähwardanud mitte ainult Eesti rahwust ära kaotada, waid ärritas peale selle weel wenelasi wenestuse tööd meie maal käima panna. Kui 1870 Jakobsonile Paistust kaebus tuli, et seales tütarlaste kihelkonnakoolis $\frac{2}{3}$ nädala tundisid ja peale selle weel usuõpetus Saksa keeles antakse, siis ütles Jakobson: „Need mehed (sakslased) ongi, kes meie rahwast russifitseeriwad! Siin ei maksa enam igapäiste sõnadega wõidelda, siin peawad sõnad nagu tuli ja mõök olema. Kui aga seesugust asja wenelased teada saawad, mis nad siis saawad tegema? Wõiwad sakslased sel mõõdul germaniseerida, siis on meil weel ennem õigust russifitseerida! Neil oleks ka selge õigus.“¹⁾ Sellepärast hoiatab Jakobson, et niisuguseid sõnumid Wene lehtedele ei saadetaks, milles saksastuse püüetest kõneldakse.

Wõitluse tak-
tika.

Meeleheitlikus wõitluses Saksa üliwõimu wastu otsis rahwuslik poliitikamees seljatugesid ja lepinguosalisi wäljaspool Eestit. Saksa mõisnikkude poliitiliste eesõiguste murdmiseks toetas Jakobson ennast Wene riikliku mõju najale, kus juures ta selle peale püüdis rõhku panna, et Eesti rahwas riigi- ja keisritruu oleks, ja Saksa kirikherrade walitsuse

¹⁾ Jakobson Koidulale 29. märtsil 1870.

halwamiseks wõttis ta Greeka õigeusu preestrid appi. Wene ajalehtedesse juhtis ta aegajalt kirju meie maa oludest; wenelaste abi tahtis Jakobson nii kaua tarwitada, kui eestlased niisama palju õigusi saanud nagu sakslastel oli. Siin juures wõttis ta Soome olusid enesele eeskujuks.¹⁾ Et walitsusel põhjust oleks eestlastele appi tulla ja sakslaste wõimu murda, seks pidi rahwas ise enne teatawaid reformide nõudmisi awaldama. Seda oli juba Peterburist rahwasõpradele märgata antud, et walitsus siis rahwapõlwe paranduseks mõisnikkude eesõigusi kärpida ei wõi, kui rahwas waikib ja seega näitab, et oma olukorraga rahul on.²⁾ Seda näpunäidet pidas siis Jakobson meeles ja muretses selle eest, et rahwas hakkas reforme nõudma. Peterburi patrioodid lootsid kindlasti, et Katkowi poolt 1864—1867 ülesseatud poliitika-sihid jäädawalt juhtnööriks wõetakse, mille järele wäikeste piirirahwaste keeled ja kirjandus, nagu eestlaste, lätlaste ja soomlaste oma, suurele riigile mitte kardetawad ja kahjulikud ei ole, küll aga see wõõras kõrgel järjel seisaw kultuur, mis Saksa- ja Rootsimaalt üle piiri woolas. Sellepärast soowitas Katkow wenelastele sel ajal lätlaste, eestlaste ja soomlaste toetust sakslaste ja rootslaste wastu.³⁾ Kuid pea pöördi ajalool uus lehekülg ja hakati Katkowi lehes eneses teist keelt kõnelema. Jakobsoni wõitluse-seltsimehed sakslaste wastu olid wägewad, kuid miks Jakobson seda diplomaatia-mängu kardetawaks ei pidanud, kuna ta ju ometi selgesti teadis, et panslawistlik propaganda oli alanud ja nüüd üsna awalikult eestlaste ja lätlaste wenestust nõuti? Wenestuse kohta awaldab Jakobson oma mõtteid järgmiselt: „Teie ehk ütlete, Moskwa tseitung tahab meid wenelasteks teha! Mina aga wastan: Moskwa tseitung ei ole riigiwalitsus ja suurem jagu Wene tseitungisid käiwad oopis teist teed . . . Aleksandri-kool saab Eesti kool olema meie armulise Keisri Herra sõna järele . . .“ Ja siis edasi: „Wenelaste poolt ei wõi meil millaski kartust olla, sest mis meil nende käest paha wõiks

¹⁾ Jakobson Adamsonile 2. jaan. 1872.

²⁾ Köhler Hurtile 3. aprillil 1864.

³⁾ Waldemar Köhlerile 15. aprillil 1891 ja järgnewad kirjad.

tulla, seda kanname nüüd ju kümne wõrra sakslaste käest oma seljas. Wenelasteks meie rahwast keegi ei saa ja ei wõi teha, seda näeme Ingerimaa soomlastest. Selles asjas wõiwad Soome õpetajad imetunnistust anda. Aga kui praegune sakslaste walitsus meie maal sel mõõdul weel 10 aastat edasi kestab, siis on meie rahwusel ots peal. Seda teawad sakslased wäga hästi, sellepärast katsuwad nad meie waimuharimist niipalju kui wõimalik tagasi hoida¹⁾ Jakobson oli selle peale kindel, et riigiwalitsus mõõdukama woolu poole hoiab ja Moskwa panslawistisid taltsutab, kuid selles oli ta eksinud. Aleksandri III. walitsuse ajal sai panslawism riigiaateks, ja õnn Jakobsonile, et ta oma silmad enne kinni pani, kui seda aadet meie maal hakati täitma.

Jakobsoni tegewuse warjuküljed.

Oleks weel waja Jakobsoni poliitilise tegewuse warjukülgede juures wiibida. Oma keewawerelise temperamendi juhil pani tema wõitlusel seaduse maksma: Kas minuga ühes wõi minu jalgade all. See hoolimata wõitlusewiis äratas rahwuslaste eneste keskel kahetsust ja ägedat wasturääkimist. Ei nähtud mitte üksnes Jakobsoni teistsuguseid teid, waid kaheldi ka tema rahwa-armastuse üle, mida ta teistega ütles enesel ühise olewat, sest et tema oma wastaliste kõrwale toimetamisega ka rahwuslikkule asjale ning rahwuslikkudele ettewõtetele kahju tegi. Iseäranis halwawalt Eesti elu kohta mõjus see kokkupõrkamine, mis Jakobsonil Hurtiga oli. Hurt oli oma otsuse, waimulikust seisusest kõrwale jääda, ümber muutnud ja 1872 Otepäasse kirikuõpetajaks läinud, kust ta Eesti Kirjameeste Seltsi ja Aleksandrikooli peakomiteed käis juhatamas. Esiotsa töötasid Jakobson ja Hurt kui kaks tähtsamat ärkamise aja awalikku tegelast käsi käes. Karakteri ja waadete poolest olid nad wastajalgnikud. Hurt oli rohkem wasuwõtlik, painduw karakter. Oma kaastöö „Eesti Postimehele“ lõpetas ta sellepärast, et sakslased tema isam ajaloopilte heaks ei kiitnud.²⁾ Ta oli kord mõtet awaldanud, et inimene oma ümbruse produkt on. Niisugust ret-

1) Jakobson Koidulale 28. aprillil 1870.

2) Heinrich Rosenthal, Kulturbestrebungen des estnischen Volkes. Reval 1912, lhk 137.

septiwiteeti pidas Jakobson nõrkuseks ja kinnitas, et inimene ka oma ümbruse looja peab olema ja ei mitte alaline produkt.¹⁾ Spontaanline, äge loomus, nagu Jakobsonil oli, sundis teda „Sakalas“ wanameelse waimuliku ja mõisniku seisuse wastu käredasti wälja astuma. Üksikute õpetajate teowiisi arwustades, ei jätnud ta kirikut ega usku ennast mitte puutumata, waid riibas neid tänini kuulmata wiisil ja laskis „Sakalas“ ka usulisi tundeid haawata. Hurt omalt kohalt eksis, kui ta Jakobsoni poliitilist tegewust kirikliku mõõdupuuga hakkas mõõtma ja arwamist tekitas, nagu peaks Eesti rahwuslikku asja ja poliitikat nõnda aetama, et see õpetajate waadetega ikka kokku sünniks. Jakobson heitis Hurtile ette, et wiimne oma seisuse kasusid ülemaks peab, kui Eesti asja ja rahwa kasusid. Siit tuli suur tüli ja lahkuminek kahe tähtsa tegelase wahel, millest awalik lõhe ka terwe rahwa sekka tekkis. Wastaste pealekäämistest pärast pidi Hurt 1881 E. Kirjameeste Seltsi ja 1883 ka Aleksandrikooli peakomitee juhatusel lahkuma. Sellest said mõlemad Eesti rahwuslikud ettewõtted kahju. Hurti wastastel ei olnud teist paremat meest tema asemele seada, sest et Jakobson, kelle peale loodeti, ootamata äkitselt siit ilmast lahkus. Suur wõitleja suri paremas meheas 7. (19) märtsil 1882 ja kanti oma Kurgja talu surnuaiale wiimsele hingusele.

Jakobsoni poliitilist tähtsust Eesti rahwa kohta ja tema rahwamehe hiilgust ei suuda ta tegewuse warjuküljed ära warjata. „Jakobson on rahwast poliitikale kaswatanud, nii et endine laisk olek ära kadus ja isamaaline waimustus asemele astus“, kirjutas Eisen suure wõitleja surma-aastal. „Sakala“ ilmumisest saadik on osawõtmine isamaalisist asjust igalpool elawamaks läinud, uued püüdmised, uued nõudmised igalpool ilmunud. Jakobson on koguni uue tee laanest läbi raiunud, kus peal waimustusega edasi sammutakse; tema on tööriistad kätte andnud, millega järeltulejad uusi sihte edasi ajawad, kus tarwis näewad olewat. Enam kui aastakümned ja aastasajad seda jõudnud, on tema Eesti elu muut-

Jakobsoni tähtsus.

¹⁾ Jakobson Koidulale 22. jaanuaril 1870.

nud, wanad käsitused ümber lükanud ja hoopis uued asemele pannud“.

Jakobson ilu-
kirjanikuna.

Jääb weel üle Jakobsoni tegewust ilukirjanduse alal tähelepanna. Tema sellekohased tooted on enamasti kõik Peterburis kirjutatud, kuid ilmusid kodumaal. Priiuse-juubeli aastaks andis Jakobson laulude kogu „Wanemuise Kandle hääled“ wälja, mille teine anne paar aastat hiljem ilmus. Sel noodiraamatul oli suur ärataw mõju. Jakobson astus siin tubli sammu Jannsenist ja Kuhlbarsist ette. Siin pakutakse esimest korda Eesti ja Soome wiisid, millele Eesti waimusünnitused sõnadeks alla seatud. Nõnda püüab ta siin niihästi muusikas kui luules Eesti waimu iseäraldusi ette tuua ja rahwuslikule kunstile alust rajada. 1870 andis ta oma luuletused pealkirja all „C. R. Linnutaja laulud“ trükki. Siin on 13 algupärast salmikut ja umbes seesama arw Schilleri, Heine ja Göthe järele tõlgitud laule. Tõlked on pahatihti puudulikud, sest et kirjanik Eesti keele kallal wägiwalda tarwitab, sõnu lühendab, kokku rudjub, ehk jälle neid omawoliliselt pikendab. Algupärased laulud on keele poolest siledamad, kuid neis tundub wähe luulelendu. Kõige mõjuwamad ja ilusamad on wäike „Oh mu ilus isamaja“ ja isamaaline mälestuse- ning troostilaul „Mul isa lapses rääkis“. Sellest näitab Jakobson, mis osa tema Eesti ärkamise ajal on etendanud: ta on muistseid tuuli uuesti õhutanud, Eesti waimu elustanud. Sellepärast wõtab ka Jakobsoni salm kogu ärkamise aja waimuwoolu järgmiselt kokku:

Linnutaja
laulud.

Sest Taara tammikutes
Ma kuulen kanget häält,
Kõik ennemuistsed tuuled
Weel pole kadund sealt!

Mitmed laulud („Kuhu on kõik lilled jäänud“, Maimukene, marjukene“) luuletas Jakobson regewärside kujul ja püüdis seega rahwaluule waimu wastu arusaamist ning lugupidamist äratada ja rahwa meeles seda teadmist kinnitada, et tal oma ajaloolik minewik on. Jakobsoni luule ei ole küll rikas oma tunde-ilma ega selle, awaldus-wiisi poolest, siiski on tal oma wäärtuslikud küljed. Wormilisest aitamatusest ja saamatusest hoolimata on ta wärske ja kaasakiskuw ise-

ärani seal, kus ta „Kalewipojast“ kaasakistult rahwalaulu tooni püüab tabada.

Rahvusliku iseteadwuse tõstmise siht on ka Jakobsoni „rõõmulisel näitemängul“ „Arthur ja Anna ehk wana ja uue aja inimesed“, mis 1872 ilmus. Juba Tormas ärganud Jakobsonil mõte terwet weidrust, mis meie maa wanameelne mõisnikuseisus ilmutas, näitelawal laiemale ringile silmade ette seada. Tormas katsunud ta seda sotsiaalprobleemi Saksa keeles kirja panna, kuid lõpuliku kuju andis ta sellele tööle Peterburis ja awaldas ta siis Eesti keeles, kus juures ta seisuseliste wastandite suurendamiseks Eesti rahwuslikku wärwi ja osalt kohalikku rahwamurrakut tarwitas.

Peategelased, kelle alguskujud enamasti kõik Torma ligikonna inimestest ja tõsisest elust olewat wõetud, seab kirjanik siin kahte rinda üles. Wanameelsust edustab ühelt poolt uhke, kuid rumal wana Balti mõisnik Otmar von Altfuss oma suguseltsiga, kelle paraadi-uksest ainult rüütlisugu inimesed tohiwad sisse ja wälja käia. Oma kitsarinnalise, kõdunenud ilmawaate põhjal ei wõi ta seda silma otsas sallida, et rahwa silmi hariduse teel selgitatakse. Tema taolised mehed peawad juba loodusloo algõpetust materialismi propagandaks ja näewad ajaloo õpetuses eesolewa mässu idusid. Seesuguse kooliwõõrmündri all ei wõi ka noor edasipüüdw rahwakooliõpetaja Torba, kelle kujul meie kirjanik ise isikus esineb, töötada, waid on sunnitud ametit maha panema ja kohast lahkuma. Sellele tagurlikele seltskonnale seab Jakobson uue aja inimesed wastu, nagu ta neid enesel aateliselt ette kujutas. Noor, rikas ja andeline mõisnik Arthur von Adelstein, kes ise rahwa seast wõrsunud, on kirjanduse ja reise läbi Lääne-Euroopas endale wabameelse ilmawaate omandanud. Ta on ilma seisuse-uhkusega, inimesearmastaja, suuremeelne ja heldesüdameline inimene, seal juures kirjanik ja idealiseeritud waimuaristokraat. Sellele romantilisele luulekujule, kes mõisnikuseisusele nähtawasti eesmärgiks üles seatud, astub teine uue aja inimene kõrwa; see on Laane pärisperemehe tütar Anna, keda isa noore mõisniku soowil kõrgemast tütarlaste koolist lasknud läbi käia ja kes siiski weel Eesti rahwale truuks jäänud ja talusse tagasi tulnud. Anna edustab seega ideaalset Eesti haritud naisterahwast, nagu Jakobson teda enesele kujutles. Need kaks tulewikutüüpi astuwad selleaegiste roostetanud seltskondlikkude olude kiuste abielusse, sellest waatamata, et Otmar von Altfuss Annat ja tema isa püüab Arthuri silmis halwutada ja oma õde

Arthur ja
Anna.

Emelinet Arthurile mōrsjaks sobitada. Otmari walitseja Blüthenroth, tüüpiline kadakasaks, kes talupoegade wastu ülbe ja peremehe ees koera moodi alandlik, kel wagad piiblisalmid suus ja ise talupoegadelt meehead wastu wōtab ja mōisnikku warastab, on Laane talu lollaka sulase Tōnni seks walinud, et Anna isa mōisa heinawargaks taha. Nimitelt luisatakse Tōnnile ette, et mōisaherrad Annale tahtwat sõiduhobust kinkida ja hobuseheinad pidawat Tōnn öösel salamahti juba mōisakuhjast Laane talu talli wedama. Ja kui keegi selle järele päriks, siis pidawat ta wastama, et see Anna käsu peale sündinud. Kuid Tōnnil, kelle waimlikku arenemist ühekülgne waimulik kaswatus ja kiriklik mōju kinni pidanud, jätkub siiski weel niipalju loomulikku mōistust, et sellest kawalusest aru saada. Ta haarab pihlakase tūmika ja kihutab opmanni sellega minema. Uus aeg oma wabamate waadetega ja edasipüüdwate sihtidega saab wana aja üle täieliku wōidu. Talutütrest saab mōisaproua ja meie ilutseme aateliselt wärwitud oludes, kuidas seisuste waheseinad langenud ja kodumaa rahwakihid hariduse ning waranduse järje poolest teineteisele lähenenud. Wana aja allajäämist kujutab mõttepiltlikult weel see, et Otmari paraaditrepp, kust kooliõpetaja Torba omal ajal ei tohtinud sisse minna, mängu lõpul rusuks langeb.

Jakobson kujutab selles näidendis inimese wäärtust ilma seisuse peale waatamata, kuid ta teeb seda sihilikult ja läheb sellepärast tōsisest elust mööda. Wana aja inimeste kujutuses on pisut paksult wärwi peale pandud. Oma oodatawa uue aja ilmakuju mahutab ta terve eeskawa poliitilisi ja ühiselulisi uuenduste soowe. See poliitilise sisu rohkus pole näidendi kui kunstitöö peale mitte kasulikult wōinud mōjuda. Kōiksuguste filosoofiliste, poliitiliste ja ühiseluliste mõtteawalduste esitamine peategelaste poolt sünnitab wähe tegewust, wähe elu ja nōrka näitelawalist mōju. Kahekōned on sagedasti igawad. Iseäranis kannatawad selle targutuse mōju all pea kōik uue aja inimeste iseloomud, kuna wana aja inimesed selle tōttu, et neid enam tegewuses näidatakse ja neid elu järele kujutatakse, palju elawamad ja huwitawamad on.

Wähesed luuletooted, mis Linnutaja meile pakkunud, muretsesid wāgewate aadete tōttu, mille ülenduseks nad loodud, kirjanikule siiski kōlawana nime ja awaldasid tingimata

kaasaeglaste peale äratawat mõju. Mitte ainult Koidula ei saanud Jakobsonilt waimustust ja õhutust, waid Jakobsoni edasirühkiw ja wabastaw waim lehwib meile ka Weske, Reinwaldi, Pärni ja Kunderi luuletöödest wastu. Nad pole mitte üksnes poliitiliselt Jakobsoni jüngrid ja austajad, waid nagu Jakobsongi wanameelsusest wabanenud, edumõtte poole hoidjad, haridust ülistawad ja sütitawat isamaa-armastust kuulutawad kirjanikud.

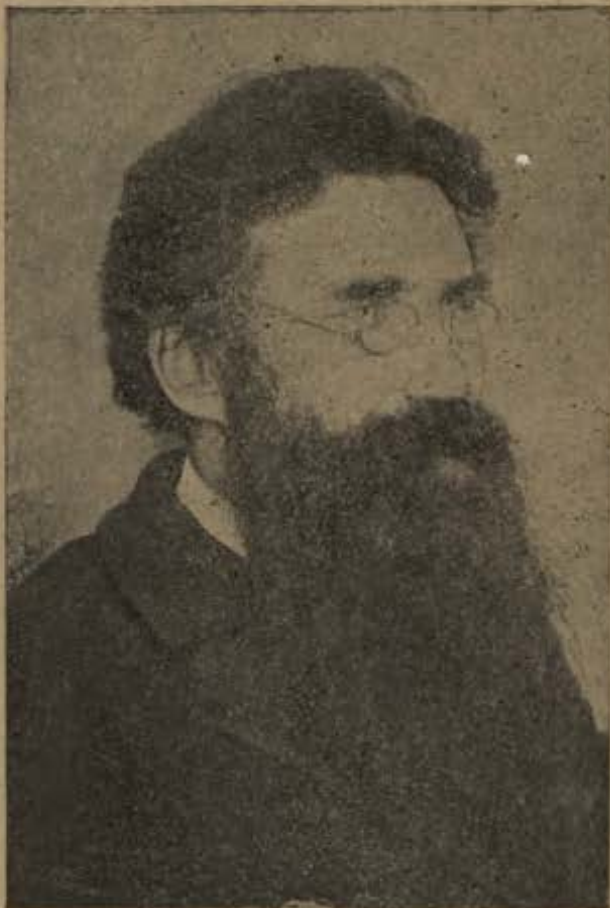
Jakob Pärn ja ärkamise aja ideede kajastus jutukirjanduses.

Ärkamise aeg tõi meie rahwuslikusse lüürikasse luulewarrandusi, mis oma wäärtust meie päiwini on alal hoidnud. Ka rahwusliku näitekirjanduse esimesed tooted olid lootusrikkad. Kuid algupärane jutukirjandus kippus taha jääma. Terwel aastakümnel (1863 — 1873) oli Koidula ainus nowellikirjanik ja seegi awaldas just need jutud, mis rahwuslikku wärwi ilmutasid, ajalehes, millega ühes nad warsti unustusesse langesid. Seda suurem oli Eesti isamaalaste rõõm, kui Jakob Pärnis wiljakas jutukirjanik tõusis, kes rahwuslaste ideesid omale motiivideks wõttis.

Jakob Pärn sündis 18. (29) oktoobril 1843 Torma külas Lahwardil. Aasta pärast asus perekond Metsa talusse, kus meie pärasine kirjanik lilled ja metsa lõhna košutusel oma lapsepõlwe mööda saatis. Kooliõpetust sai ta esmalt Torma köstrilt Adam Jakobsonilt ja pärast ta pojalt ning järeltulejalt C. R. Jakobsonilt, kellele Pärn eluaegseks ustawaks sõbraks ja kaastööliseks jäi. Leeritatud nooremehena käis Pärn esmalt Tartu elementaarkoolis ja kreiskoolis ja astus wiimaks 1865 G. Blumbergi soowil ning juhatusel Tartu I. elementaarkooliõpetajate seminari, mille kaswandikuks ta kuni 1869 a. jäi. Siin õppis ta prof. Strümpelli suust kooliteadust, Otto Kronwaldilt, tuttawalt Läti isamaalasel, üleüldist ajalugu ja Bjelowilt Wene kirjandust. Seal kõrwal kuulas ta õhtupooliti keemia, geoloogia ja füüsika professorite eraettelugemisi. Prof. Schleideni kõned ristiusu ja Kristuse üle ajanud nooremehel were keema, kuid nende ettelugemiste wastukaaluks olnud direktor von Bergi tublid usuõpetuse tunnid. Juba seminarkaswandikuna awaldas Pärn isamaalikku waimu, mis teda wäljamaalt kutsutud kooliõpetajate Maassi ja Lange uhke ning hoopewa „Bei uns“! wastu ajas üles astuma. Kui siis

Pärni
elukäik.

„rahvuslikku eestlast“ seminaris taga kiusama hakati ja Pärn siin ennast tundis üksinda olevat, awaldas ta „Eesti Postimehes“ kirja, milles Eesti noortemeestele tungiwalt nõu anti Tartu seminari õppima tulla. Selle tagajärjel heitsid mitmed eestlased, nende hulgas ka pärastpoole tuttawad kooli- ja kirjamehed C. H. Niggol ja R. G. Kallas seminari õpilasteks. Pärni eestwõttel asutasid nad seminaris wäikese ringikese, kelle keskel emakeeles isamaalisi kõnesid peeti ja Eesti rahvuslikku waimu kosutati. Seminaris kirjutas Pärn, enamasti ööseti, oma esimese raamatu „Mõistlik majapidaja ja lastekaswataja“, milles ta jutu näol kasweteadlikka küsimusi käsitles. Pärast seminari kursuse lõpetamist töötas Pärn algkooliõpetajana esmalt kaks aastat Põltsamaal, siis kümme aastat Lihula alewis, kus ta ka suurema

J. Pärn

osa oma nowellidest kirjapani. 1882 hakkas ta Tallinnas raamatukauplemist õppima, kuid jäi ilma teenistusest ja pidi oma isamaaliste püüete pärast kodumaa selleaegiste wõimumeeste tagakiusamist kannatama, kes silmapaistwamaid rahvuslikka tegelasi riigiwaenlasteks tembeldasid. Aga ka eestlaste eneste keskel walitses teineteise wastu osawõtmatuus ja külmus, ja Pärn pidi nägema, et mitmed kuulsad eestlased isamaa armastust ainult sõnades tundsid. Ta katsus Tartus kaupmeheks hakata, kuid seegi ettewõte ei õnnestanud. Raske ja abita olek, millesse kirjanik oma arwurikka perekonnaga sattunud, tegi ta araks ja inimestekartjaks. „Ma olen weerew kiwikene mäerinnal ja üks ülem wägi sunnib mind wägise allapoole nihkuma, kuni ma wist kord orgu paigale jään. Tartus ieian ma igalpool külmi südameid, külmi sõnakõlksusid, külmi soowepuljud näeksid, et ma siit jälle edasi rändaks.“¹⁾ Küll läks Pärnil

¹⁾ J. Pärn J. Kunderile Tartus. 3. märtsil 1883.

korda 1883 Hurdi eestkostmise ja soowituse waral Otepäässe kihelkonnakooliõpetaja koha saada, kuid awalikust elust ei tihka ta enam osa wõtta, ega midagi suuremat trükis awaldada. Põltsamaal ja Lihulas leidis Pärn koolimehena suurt lugupidamist ja austust. 25 aastat püsis Pärn Otepääs paigal, siis läks ta 1908 Wolmarisse, kus ta seales kooliõpetajate seminaris Eesti soost kaswandikkudele usuõpetust andis. 1916, kui Wolmari seminar Eesti soost kaswandikkudele suluti, lahkus Pärngi siit ja suri 5 okt. (23 sept.) mainitud aastal Elwas.

Pärn esineb meile kõige pealt hoolsa ja wagusa töömehena rahwahariduse alal. Oma wabasid tundisid tarwitas Pärn Lihulas kirjatöödeks. Sel ajal tehti armastustööd isamaa kasuks, ja Pärn oli soe isamaalane, kes — nagu ta ise ütleb — mõnedki kiwikesed suusõnal ja sulesaatel Eesti rahwuse alusmüüri pragudesse surunud, mille peale tänast hoonet ehitatakse. Iseäranis on Weske ja Hermann isamaalises asjus Pärnilt äratust saanud. Rahwuslikule aatele truuks jäädes toetab Pärn Jakobsoni „Sakalat“ kaastööga, äratab ja kosutab Eesti waimu oma juttudes. Kuna Jakobson „Sakalas“ wana rämpsü ära koristas ja müürisid lõhkus, mis eesti elu edenemist takistasid, ja eestlastele uusi õigusi nõudis, näitas Pärn oma meeldiwates juttudes, kuidas eestlane oma sisemist elu uutes oludes peaks arendama, kuidas oma majapidamist joone seadma, et kättewõidetud õigustest paremini wõiks kasu saada. Oma isamaalised ideed awaldab ta luulekujudes, kõige enam aga jututegelaste tegude ja sõnade läbi. Oma ideederingiga osatab ta kogu rahwa elu ja olu.

Isamaalik töö.

Kooliõpetaja elukutse wiis Pärni otseteel laste hulka, tutwustas teda nooresoo hädade ja puudustega. Sellest siis tulebki, et Pärn lastekirjanikuna oma kirjanduslikku tegewust algab („Jutud armsa lastele“ 1870, „Muistena jutud noore rahwale“ 1871, „Räbala Hans ja Serwa Aadu“) ja weel pärastpoole laste peale mõtleb („Lühikesed jutud lastele“ 1873, „24 juttu“ 1883). Need on enamasti lühikesed jutujätkud, milles lastele enam ehk vähem silmapaistwalt kombeõpetust pakutakse. Kirjanduslikult kõige rohkem wäärtust on „Muistena juttudel“, sest et Pärn siin anekdoodi asemel luule-

Pärn lastekirjanikuna.

liku muinasjutu kuju oma idee wäljaütlemisaks on walinud ja tendentsi osawasti ära peitnud. Kui neid koorima hakkame, siis ilmuwad sügawad motiiwid, mis ajawaimust tunnistust annawad, näit: Truudust keisrile, haridust mõistusele, kuid õrnem õnn õitseb ometi kodus oma rahwa seas, kelle wastu ka au ja rikkus uhkeks ei tee („Wirk Mart“). — Eesti muld peab jälle Eesti meeste omaks saama („Wiru wanema tütar Salme“). Need olid hoopis uued sihid, mis siin Eesti lastele silmade ette seati.

Pärast kahe esimese lasteraamatu kirjutamist asus Pärn nowelli alale. Äratust selleks sai ta mõnelt poolt awaldatud kurtmisest, et Eesti kirjandus algupäraste juttude poolest waene olewat. Ja Pärn kirjutas terve rea algupäraseid jutte, mis sel ajal laialist tähelepanu leidsid, sest nad olid iseseiswalt komponeeritud, kujutasid Eesti elu ja hõõgasid isamaalisest waimust. Mitmed sündmused ja tüübid on Pärn otse oma ümbrusest wõtnud ja neid idealiseerinud. Rahwa elujärje kirjeldustest ja olude wäljamaalimisest on käsi-kirjas palju mahakustutatud. Sündmustiku ülesehitamises on Pärn Koidulast iseseiswam, osawam, kuid keele poolest käib ta weel tükati Jannseni rada, nimelt maotute rahwa kõnekäändude tarwitamises. Oma nowellistlikku ringkäiku algas Pärn Eesti külas, wiibis siis Eesti linnakodanikkude hulgas ja lõpetas ta Eesti mõisates.

Külajutud.

Esimese külajutu „Peretütar ja waenelaps“ (1872) motiiw on tuttawale Eesti muinasjutule nõjatatud ja ka tema peategelasi rahwaluule eeskujul karakteriseeritud. Priske, wirg ning targa waeslapse õnn õitseb Eesti talus perenaise põlwes; rikas, laisk ja inetu peretütar lõpetab oma elu wiltsuses. Jutust ilmub, et armastus igale inimesele, kes teda õieti õiges südames kannab, kõige õigemad teed näitab.—Tähtsam ja põlewam küsimus, mis rahwusliku ärkamise ajal talurahwa meeli erutas, oli ilma waidlemata päriskohtade omandamine ostu teel. Rendisüsteem rõhus majapidamise alla, harjutas rahwast lohakusele. Mida usinamini rendiperemees maid haris, seda rutemini mõisaomanik talle renti kõrgendas. Kes warakult päriskohad omandasid, tõusid teistest jõukamale elujärjele ja said hariduse tee otsa kätte. Et jõukus ja haridus

eestlase alles majanduslikult ja waimlikult iseseiswaks ning ühiseluliselt wabaks teewad, seda näitab Pärn järgmises küla-jutus „Oma tuba, oma luba“ (1879).

Oma tuba, oma
luba.

Lahwardi Kristjan on selle wiletsa ja kindluseta seisukorra üle, milles Eesti rendiperemees elas, selgusele jõudnud: Ei maksa põllupidamist korraldada, ega eluhooneid parandada, sest sellest paistab jõukus silma ja siis kõrgendatakse renti. Nõnda seeneta ja suitse mustas suitsutoas edasi. Kuid tööarmastajale ja edasipüüdjale Lahwardi Kristjanile oleks seesugune seenetamise elu otse piinaks. Rendi kõrgenduse hädaohust hoolimata korraldab ta talukohta ja puhastab mõisaherra loaga ka heinamaid wõsadest. Uhke ja õel mõisametsawaht Tõmm tuleb hagude raiumist ära keelma ja Kristjani käest kirwest ära wõtma, kuid see ähwardab teda ennast koplast wälja wisata, kui ta teda rahule ei jäta. Tõmm, kes ju omal ajal Kristjani mõisas kaks korda lasknud weriseks peksta, wõtab nüüd kõik oma kawaluse kokku, et ninakat noort peremeest mõisaherra silmis kelmiks ja metsawargaks teha ja teda juba aasta pärast, mil kontrahi uuendus tuleb, Lahwardilt minema saata. Enne kui aga Tõmm saab Kristjani peale kaewama minna, on Kristjan juba mõisaherralt metsawahi wastu kaitset käinud palumas. Tõmm saab mõisas pika nina, kuid see teeb tema weel õelamaks. Ta laseb Kristjani sõimamise pärast mõisa herra ette kohtusse kutsuda, kuid Kristjan pääseb palja noomitusega. Waheajal juhtub Kristjan Tõmmi tütre Leenuga kiriku teel kokku. Noored inimesed on seltsis koolis käies tuttawaks saanud ja hiljemini teineteist armastama hakanud. Leenu hoiatab Kristjani, et see mitte tema isa ei ärritaks, waid ettewaatlik oleks, sest mõne kurja inimese metsawargust wõidawat kergesti Kristjani süüks ajada. Peale selle annab Leenu Kristjanile nõu, ennast sel teel sakste mõju alt wabastada, et talu päriks ostab. Mõisa opmani käest kuuleb Kristjan, et uues kontrahis renti tõstetakse ja sõnniku-weo päiwi juure lisatakse. Kristjan läheb koju ja hakkab nüüd ümber waatama, mida rahaks wõiks teha, et mõisaherrale koha eest tarwilist käeraha sisse maksa. On ta nii pärisomanikuks saanud, siis tarwitab ta „oma luba“ ja seab „oma toa“ seest ja wäljast paremale järjele. „Kambri otsa rajas ta paraja õunapuu aia. Õue jagati nõnda sisse, et loomad enam elumaja ette ei saanud, istutas ka mõned wahtrad ja jalakad õue ümber. Kambri seinad tahus ta seestpoolt siledamaks, lõi nad puupuradega ära, krohwis ära ja lupjas walgeks. Kambrile lõi ta laudadest nii sileda põranda alla, et teda märja lapiga kuus kord wõis pesta. Majal korstnat ei

olnud, suits tungis igale poole, tegi silmad ja kopsu haigeks. Kristjan kiskus wana ahju maha, tegi telliskiwidest pisema ahju ja löörid, mis wähe puudega tuba soendasid. Kõik suits läks korstna kaudu majast wälja. Wanaemake lõi käsi kokku ja ütles: „Mis lõbus, mis hea! Kui isa täna hauast tagasi tuleks, ei tunneks tema oma maja enam.“

Rendiperemehe Kõrdi Andrese poeg Saul on joodikuna ja liiderliku poisina laialt tuntud; küla kõrtsis mõistis ta küll suud laotada, aga ta käed ei teinud kärbse pesagi walmis. Kõrdi renditalus walitseb kõige suurem lohakus ja mustus. „Rehetoa küljes olewat kambrit wõiks ennem sealaudaks kui inimeste elumajaks pidada. Muldpõrand all, seinad mustad, lagi suitsunud ja ämbliku wõrkusid täis. Rehetoas on seinte ümber laudlawad, õlekood sees. Et toal akent ei ole, seisab päewa ajal toa uks lahti. Talwel ketrasid naised toas, kasukad seljas ja kaks paari sukki jalas. Ukse ees wedelewast sõnnikust käis wirts üle labajala, tihti pidas emis pere laua all talurahwaga ühel ajal oma põrsastega söömaaega. Kui Kõrdi perenaine linna wõid wiis, siis oli see nagu rattamääre, kärbse, lutika ja prussaka kehajaokesed kaalusid seal sees ka oma jao, ja perenaine wabandas, et prügi tee peal wankrist ehk saanist olewat sisse pudenenud“. Just Kõrdi Saul on oma silmad Metsawahi Leenu peale heitnud ja nende isad teewad ka otsuseks, Sauli ja Leenut paari panna, kuid Leenu on oma südame juba ammu Lahwardi Kristjanile kin kinud, sest tema ideaal on Eesti waba pärisperemees. Saul on aga Kalmu rentniku tütar Tiiut töötanud kosida ja ta juba ära eksitanud. Kui nüüd Kõrdi peremees oma pojaga Metsawahi Leenule kosja sõidab, siis saadab Leenu nad minema ja käseb neid Kalmu Tiiut saama minna, kes juba waremalt Leenule teatanud, et Saul teda ära petnud. Seda kuuldes saab Andres küll wihaseks, kuid sunnib poega Tiiut ära wõtma ja ajab nende asjad weel selsamal õhtul joone. Kui nüüd Kristjan Leenule kosja läheb, siis punnib Tõmm küll wastu, aga et ema ja tütar „waba pärismehe“ kasuks südisti oskawad kõnelda, siis peab ta ometi järele andma. Tõmmil läksid alles pulmapäewal Lahwardil olles silmad lahti, et tema tütar kõige tublima mehe omale abikaasaks saanud.

„Oma tuba, oma luba“ on Pärni kõige paremini kordaläinud nowell niihästi sündmustiku ülesehituse kui ka peategelaste karakterite wäljatöötamise poolest. Kirjanik ise ütleb, jutu sisus olewat suuremalt osalt tema enda isa elulugu; rahwasuus nimetatud tema isa ennem Lahwardi, pärast Metsa

Kristjaniks. Ta olnud raudse tahtmisega ja väga tegew inime, just nagu teda nowellis kujutatakse. Muidugi on siia hea osa juure luuletatud. Tema ongi jutus peituwa põhi-idee kandja. Wabaks pärisperemeheks saamise seab ta omale eluülesandeks ja saab sellega oma isiklikkude omaduste tõttu kergesti toime. Ta on mõtleja, ettewõtlik, edasipüüdja ning kindelmeelne mees, kes naljalt oma ettewõttest ei tagane. Kuid weel terawamalt on tal mõrsja Metsawahi Leenu karakter kujutatud. Ehk küll „Saksa orja ja kurja hundi“ tütar, on ta emalt ja kihelkonnakoolist õige waate talurahwa elukorra kohta omandanud: Talupojad on täied sitronid, kellest igaüks oma tahtmise järele sahwti wälja pigistab. Sellest seisukohast ei ole muidu pääsmist, kui waja talud päriks osta. Nii on Leenu waba pärisperemehe aate algataja. Weel rohkem, ta näitab ka Kristjanile tee kätte, mis teda sihile wiib ja hoiatab eksisammude eest: metsawahi asjata ärritamine oleks wõinud niihästi kohaostmise kui ka Leenu kosi-mise wõimatuks teha. Ja kui peent taktikat awaldab Leenu siis, kui tarwis oli wastikust Saulist lahti saada ja wanemate nõusolemist wõita, et sündmustiku keerdsõlmi „Saulile awalikult wanemate poolt lubatud ja Kristjaniga salaja kihlatud“ lahendada. Jutul on ka weel palju wäärtust olude kujutuse poolest. Pärn annab siin õige ja ilusa pildi Eesti talurahwa elust minewa aastasaja kolmandal weerandil, see on sellest ajast, mil rendi peremehed päriskohti hakkasid ostma. Rentniku kodune ja majanduslik seisukord paistab siit nagu peeglist tõetruult wastu. Et läbiwiidaw idee meeldiwam oleks, on „oma toa“ omandamine jutus kergeks tehtud ja algawat pärisperemehe põlwe pisut ilustatud. Samati tuleb lõpulauset „Oma tuba on püha koht ja oma luba jumalik olemine selle sees“ kui tulewiku-aadet mõista, mis siin eestlastele sihiks ette seatakse.

¶ Weel kolmanda nowelli toob Pärn talurahwa elust: „Jumala abiga omast jõuust“ (1883). Selles näidatakse, mil teel ka kõige wiletsam ja waesem saunalaps wõib pärisperemeheks tõusta: waja tööd teha ja Jumalat paluda. Idee on siin umbes sama, mis eelmises nowellis, kuid noorele pärisperemehele ei ole siin tuline ja tark ning

jõukas peretütar abiks, nagu metsawahi Leenu, waid saunast toodud waenelaps, „kel kätes enam rikkust kui kirstus“.

Linnakodanikkude jutud.

Eesti linna kodanikkude jutud on „Lahtine aken“ (1882) ja „Head sõbrad“ (1883). Mõlemad on sel ajal ilmunud, mil Pärn ise linnarahwa keskel liikus ja linnas „oma tuba“ katsus asutada. Esimeses kujutatakse Tallinna Eesti käsitöölise elu ja teises Tartu „Wanemuise“ seltskonda ning paari eeskujulikku Eesti kaupmeest, kes nõuks wõtawad Eesti kaupmeeste seltsi asutada, et eestlased ka kauplemises kodumaa muulastega ühele pulgale tõuseksid. Idüllilised pildid, mis siin olewikust öeldakse wõetud olewat, tõepoolest aga tulewastele Eesti kodanikkudele eesmärgiks seatakse, on kahwatanud warjukujud — nukuteater. Juba siin algatatakse mõtet, et „hariduse austamiseks ja rumaluse põlgamise täheks“ peaks haritud Eesti seltskond end lihtrahwast eraldama, sest selleaegses „Wanemuises“ olnud haritlased ja teenijad tüdrukud ning talunaised „nagu pudru ja kõrt segamini“.

Jutustused Eesti mõisnikkudest.

Kuna oma rahwa seas juba tarwiliseks peeti seisuste waheseinu rajada, jooksewad rahwuslikud wõitlejad nende waheseinade wastu tormi, mis eestlast sakslastest lahutasid. Seda näeme neis juttudes selgesti, mis Pärn Eesti mõisnikkudest kirjutanud. Nowellis „Juhan ja Adele“ (1879) „ei küsi armastus seisuse järele“.

Juhan ja Adele.

Tangu Juhan, alewi uulitsapoiss, kes 12 aastaselt weel tähtegi lugeda ei mõista, kolme aasta jooksul aga elementaarkoolis tubli hariduse omandab, siis järgmisel kolmel aastal Willuri suures kaubamajas, mis kodumaa wäikses W. linnas wäljamaaga otsekoheses kaubaühenduses seisab, peenikeseks kontoristiks tõuseb, kel Inglise ja Prantsuse keel wesiselge, päästab U. mõisaomanikule saadetud rahapaki rööwliite küürist, kus juures tal rööwli püssikuul jalga tungib. Mõisnik laseb haawatud nooremehe eest isalikult hoolt kanda, oma tütre Adele temale haiguse ajal raamatuid näidata ja aega lõbusamaks teha, nõnda et poiss heameelega siin mõnda aastat oleks haige olnud. Pärast seda aitas Juhan weel selsama U. mõisa omaniku waraste jälile, kes mõisast üle 6000 rubla raha ja palju wäärtasju ära wiinud. Seda kontori hakkab U. mõisa pärisomaniku ainus tütar Adele armastama ja peab teda S. mõisa omaniku pojast krahw Arthuri, kes ülikoolis õppimise lõpetanud, enamaks ja lükkab

krahwliku kosija tagasi. Et Juhan tubli mees on, peab Willur teda nagu omaks lapseks, saadab ta omal kulul wäljamaale õpereisile. Juhan töötab Stettini, Hamburi ja Londoni suuremates kaubamajades. Londonis kaotab rikkama kontoristi ainus tütar Liine oma südame, kui Juhan nenda majasse ilmub. „Liine palub juba silmadega teda endale abikaasaks“ ja Juhan peab ka neiut oma wääriliseks, kuid südame wannet Adele wastu ei wõi ta ometi murda, sellepärast jätab ta miljonäri tütre sinna paika ja ruttab kodumaale tagasi. Siin on Adele wanemad õnnetuse läbi waeseks jäänud, U. mõisa wõlgadesse saatnud ja ise ilmast lahkunud. Willur mõistab mõisa äriasju nii osawalt korraldada, et Adelele mõis warsti wõlgadest wabaneb. Selle järele peetakse Willuri majas Juhani ja Adele pulmad ära. Selsamal ajal astub uhke krahw Arthur, ei tea mis saatuse juhil, Londonis miljonäri tütre Liinega abielusse, ja meie maale S. mõisa asudes peab krahwi proua Liine Adelega salasõprust. Tangu Juhani järeltulijad olewat praegu suures aus, neid nime-tatawat nüüd von G.

Sündmustiku peajooned olewat Pärn oma isa suust saanud. Sarnased jutud on rahwa seas küll mitmel pool liikumas ja neis on niipalju tõtt, et ükski mõisnik pole taewast maha kukkunud, waid et nende esiwanemad kõik aja-jooksul lihtrahwa hulgast teiste õlgadele tõusnud. Need jutud on rahwale niisama imelikud ja armsad, nagu jutud kerjaja karjapoistest; kellest kuningatele wäimehi saanud. Kuid mitte aine ise ei tee neid ega teisi lugusid muinas-jutuks, waid aine käsitus, nimelt et kõik imelikul, põhjendamatul wiisil sünnib. Sellest muinasjutu laadist on ka Pärn oma nowellisse palju alale jätnud. Siin ei püüta põhjendada, miks ja kuidas tegelased selle ehk teise sammu omas elus oleks pidanud astuma ehk wõinud astuda, waid meie näeme hulga iluwärwilisi pilte, mida isamaaline kirjanik rahwale meeleülenduseks esitanud, wiibime siin nagu imedemaal, kus aina ilutsetakse ja ustakse ja mitte ei targutata. Sellest siis see nähtus tulebki, et „Juhan ja Adele“, mis niipalju psühholoogilisi, ajaloolisi ja muid wõimatusi sisaldab, Pärni tuttawamaks ja rahwalikumaks jutuks wõis saada — armastus ei küsinud ka jutu „seisuse“ järele.

Tangu Juhan tõuseb Saksa aadeliga ühe pulga peale ja kaob sellesse ära. Seesugune wõimalus äratub tänini

halwakspeetud eestlases muidugi iseenesest lugupidamist, kuid sarnasest ülenemisest, nagu seda Tangu Juhani eluloost näeme, ei ole rahwusel ometi kasu. Järgmises jutustuses „Must kuub“ (1883) astub nüüd kirjanik sammu edasi. Ta küsib: „Kui igal rahwal oma herrad ja preilnad on, miks ei peaks neid siis Eesti rahwal olema? Sellepärast esiteleb ta siin nüüd Eesti aulasi, kes küll ülematesse ringkondadesse tõusewad, siiski aga eestlasteks jääwad, sest et „must kuub“ neid Saksa aadelist lahutab, ja nad nõnda Eesti rahwale ise oma mõisnikuseisuse põhjendawad. „Must kuub“ on Pärni pikem jutustus, ideerikkam ja paremini väljatöötatud kui mitmed teised tööd. Siin puudutatakse kaunis laialt juba Eesti pärisperemeeste põlwe, kodumaa ühiselu olusid ja poliitika küsimusi. Oma laiema raami pärast kuulub ta romaanide liiki, kuna ta ka weel selle poolest nowellidest lahku läheb, et temas nowellidele omane äge wõitlus puudub ja tegewus enam ehk vähem wagsalt woolab.

Romaan wiib meid sellesse kodumaa nurka, kus kõige esmalt Eesti pärisperemeeste põlw sigines — Wiljandimaale. P. kihelkonnas elaw Tiit Wisnapuu wõib ennast esimeste maaostjate kilda lugeda. Kui tubli ja hoolas põllumees on ta jõukale elujärjele jõudnud, on üks nendest, kes rikkuse poolest mõnegi mõisniku üles kaalub, kuid seal juures on ta alandlikuks ja jumalakartlikuks jäänud. Ta wanem poeg Juhani ei peata enne õppimise teel, kui Tartu ülikool läbi käidud ja arstiteaduse doktoriks saadud. Tütar Marie on Wiljandi kõrgema tütarlastekooli läbi teinud, „seisab sellepärast iga kõrgemat sugu inimesega ühe pulga peal“, kuid armastab siiski Eesti keelt ja rahwust, sellepärast on ta ka noorele parunile Oskar von H. wormilikult korwi andnud, sest et paruni sugulased juba sellest häbi tunnewad, et tulewane Eestimaa suurem rüütel awalikult talupoja tütre ümber lipitseb. Pärast õppimise lõpetamist wõtab Juhani Wisnapuu kodumaal teekonna ette, et sugurahwa elu ja olu tundma õppida. See ilus ja tark mees äratas igalpool oma olekuga ja tegudega imestust, ka kirjanik ise waatab ilutsewalt ning aukartusega selle ideaali poole üles. Läänemaa rannas tõmbas noor tohter merelainetest uppunud neiu wälja ja äratas ta elusse. Nagu sedamaid selgus, oli see preili paruni tütar Ada von H., eespool nimetatud paruni Oskari õde, kes Wirtsus-Haapsalu poole sõites marutuule tõukel kiprisillalt

merde kukkunud. Parunipreili pahandab küll, miks päästja noormees tema märjad riided ning pesu seljast maha võtnud ning talle talunaise jämeda särgi ja Eesti musta kuue selga pannud, kuid ta peab noorele doktorile selle wabaduse andeks andma. Juhan Wisnapuu isik paneb, ilma et ta selleks ise suuremat põhjust annaks, paruni tütre otse enese järele jooksmata, ja sellest hoolimata, et Juhan selle rahwa laps, kes iga päew ta isa wälju künnab ja keda isa ikka „talupoja kuradi seaks“ ninetab, sellest hoolimata, et würost N., kes rikas kui Kröösus, mõistlik kui Salomon ja ilus kui Absalon, Adat tahab kosida, ei wõi ta Dr. Wisnapuud enam ära unustada, waid parajal juhtumisel pakub ta ise Wisnapuule oma käe ja südame. Ongi ka pagana poiss, see Wisnapuu. Muhusaarel rännates lõi ta jaamapidaja tüdrukul puupulga jala seest wälja, awas kellegil talutaadil kurgu alt paise, mis mehel hinge ähwardas kinni mätta, tegi Muhu kirikisanda tütre terweks, ehk küll kirikisand arstikunstist abi ei looda, waid palwest. Seda tegi Wisnapuu, kes isa kulul reisis, kõik ilma maksuta. Lõpuks awaldab ta Saaremaal ühele wastusõitwale mõisnikule õnnetuses kaastundmust, kui tema tõllal tagumine telg wäikese kiwi peal oli pooleks läinud ja mees oma kahe tütreaga poolteist wersta maad jala pidi koju minema. Wisnapuu teadis ka selgesti, mis ta kaalus. „Minu nimi on doktor Wisnapuu,“ ütles ta igakord, kui mõnele tundmatule ennast esiteles. Kuna wäikesel isamaal tohtrile, kes korporant ei ole, tööpõldu ei leidu, asub tema Peterburisse. Siin on palju tõbesid, siin on tohtrite kullaaug. Peterburis otsib ka Ada von H. tema üles ja kordab oma südameigatsusi. Wisnapuu annab siin nüüd järelejookswale Saksa aadelipreilile korwi, meelega tuletades, et Eesti must kuub neile waheseinaks on. Wisnapuule oli Eesti aulaste sekka tõusnud neiu kodumaalt meelega jäänud, Eesti mõisniku tütar Liina Lepik, kelle wend Kaarel Wisnapuuga ühel ajal Tartus studeerinud ja adwokadiks õppinud. Siin esiteletakse meile teine Eesti aulaste perekond. Mats Lepik, S. mõisa omanik Wiljandimaal, on oma lastele hea koolihariduse andnud ja nende peale ei ole ta mitte wähe uhke. „Mu poeg on,“ ütleb Mats, „kandidat juris ja selle läbi juba poolkaudu mõisniku aus, oma teisepoolega toob ta poole mõisniku au juure ja rüütel on walmis.“ Mats tahtis nimelt, et ta poeg ja tulewane mõisapärija mõne Saksa mõisniku tütre pähe kinni hakkaks ja warsti parun F. ja von S. taoliseks rüütliks tõuseks. Selle mõtte poole hoiab ka esiti Kaarli ema Epp, kuid poeg seletab, et mõisaostmisega ja suurtsugu naisewõtmisega weel mitte ei wõi mõisniku õigusi omandada. Parem olewat

haritud Eesti neiut kosida; kui niisuguseid haritud Eesti perekondi juba tosinate kaupa on, kes aegamööda oma seestpidise wäärtuse läbi teistest kõrgemale tõusewad, siis wõiwat nad wiimati maawalitsuses sõna kaasa rääkida ja „kroonu saaks neid siis Saksa mõisnikkudega ühe pulga peale tõstma.“ Saanud nüüd Epp seda kõik Matsile ära seletanud, siis ei suuda Mats „studeeritud sõnadele“ enam wastu panna, waid lepib sellega, et Kaarel pärisperemehe Tiit Wisnapuu tüdruku Mariet läheb saama. Siin wõetakse ta muidugi kahe käega wastu. Nüüd, kus Tiit ja Mats juba langudeks olid saamas, polnud Dr. Wisnapuul enam raske asja niikaugemale wiia, et ta Matsi wäimeheks sai ja Liina oma õe asemele koju tõi. Nõnda püüawad siis Wisnapuud ja Lepikud oma rahwusest kinni hoides ja oma sisemise wäärtuse peale toetades Eestis ülemat seisust luua. Ja Saksa aadel tunnistab neid ka omawäärilisteks. Würost N., kes Ada von H. endale abikaasaks saanud, kutsus Dr. Wisnapuu endale majatohtriks, kaks noortpaari lähewad würosti kulul wäljamaa-reisile. Kord tulewad wanale Tiidule, kes päriskeha kolmandale, talupojaks jäänud lapsele Kustawile, käest ära andnud, Peterburist suured külalised: poeg Juhan oma prouaga ja nende sõber würost N. oma abikaasaga. Eesti musta kuube Tiidu seljas nähes hüüab würosti proua: „Elagu meie tohtri herra ja tema aus isa kõige oma musta kuuega ja kaewaku musta kuue mehed ikka enam ja enam kulda mulla seest ja saatku oma järeltulejaid ülematele rahwa pulkadele.“ Dr. Wisnapuu asus pärastpoole S. mõisa ja elas seal oma kapitalist, „tema lapsed aga roniwad riigi-orjuses pulgast pulka kõrgemale“.

Eesti olud rahwus-romantilises walguses.

Romaanis awaneb tore lepituswaade meie maa rahwuste wahel, siit paistab ärkamise aja tulewiku-ideaal wastu: eestlaste ühesugusus ja üheõiguslus sakslastega. Sellepärast hüüabki kirjanik: „Rahu maa peal!“ kui Ada von H. ja Juhan Wisnapuud armastuse kütked ühendasid. „Aadeliseisus näis ärkamise aja tegelastele nii meelitaw, nii austaw ja wabastaw olewat, et nad oma rahwale vähemalt luuleski seesuguse seisuse löid. Rahwa põlwele loodeti sellest parandust, et Saksa suurniku asemele Eesti suurnik astub, kes ennast rahwast ei eralda, „piima pealt koort endale ei riisu“, nagu Saksa aadel teinud, waid rahwale ja maale soolaks saab. Eesti tohtrid ja adwokadid, kes endid tõesti eestlased ütlesid olewat, olid sel ajal weel tulewiku-inimesed, kuid mitte nende esinemine üksi ei tee weel Pärni romaani romantiliseks —

seesugused mehed on meil nüüd igapäised nähtused — waid romantism esineb selles imelises ausäras, selles waimuküluses ja hariduse täiuses, millesse need tulewiku-inimesed jutus seatakse, millega nad põlise aadeli imponderabiiliad üles kaaluwad ning kõik eesotsused eneste kohta häwitawad, mis tõsisel elus meil hästi ei taha täide minna. See on rahwuslik romantika, mille walguses Pärni juttudes Eesti rahwast näeme, kuid tähendatud romantism seisab didaktika tähe all. Pärn paneb rohkem rõhku ideede rohkuse, kui nende kuulutamise kunsti peale. Kui ideede kuulutus enam tegelastele suhu ei mahu, siis astub kirjanik ise waele ja hakkab õpetama. Ja kõigist tema juttudest kõlab hüüd läbi: „Eesti pojad, tütrede, edasi, kõrgemale!“ Ilmekunsti ja keeleiluduse poolt jääb Pärni jutustuswiis Koidula omast taha, ka puudub tal Jannseni nali, sellepärast ei ole Pärnil kriitika poolt suuri aupärgi loota. Kui kunstkäsitöeline peab ta praktilisi sihte silmas ja tarwitab nende kättesaamiseks kunstabinõusid. Soow sugurahwast kaunil elujärjel näha, talle meelitawid pilte järele püüdmiseks ette kujutada, teeb jutukäigud wähest imelikuks, kuid selles on Pärn suure sammu edasi astunud, et ta oma sündmustikka ja tüüpe mitte wõõrsilt ei laena, waid nad kas Eesti elu järele ehk Eesti elule sihiks ise loob.

Pärni kõrwal esinewad selle aja jutukirjanikkudena weel Lilli Suburg ja M. Põdder. Nemadki on Jakobsoni sõbrad ja kaastöölised ning ilmutawad liberaalset sihti, seisawad aga kui kirjanikud teises reas. Suburgi töödest paistab kõige pealt ideoloogiline külgsilma, kuna Põdderi omad selle kõrwal enam kirjanduslikka kalduwusi awaldawad.

Teised jutustajad.

Lilli (Caroline) Suburg sündis 20 (1 aug.) juulil 1842 Rõusa mõisas Uues-Wändras aidamehe tütreks. Hiljem sai ta isa Wana-Wändra mõisawalitsejaks ja rentnikuks ning kogus endale niipalju warandust, et tütrele Pärnus kõrgemas tütarlastekoolis wõis lasta hea hariduse anda. Pärast kooliõpetuse lõpetamist hakkas Lilli kodus oma nooremaid õdesid ja wendi õpetama. Waheajal oli isa Wana-Wändra lähedal olewa Waldburgi karjamõisa omandanud. Siin metsaüksilduses otsis Lilli Suburg kirjandusest seltsis, püüdis raamatute abil ennast edasi harida ja nimelt filosoofilist tarkust kätte saada. Ta

Suburgi elust.

luges David Straussi, E. Baltzeri, John Milli ja Malthuse töid ja sattus nende mõjul ägedasse waimuwõitlusesse, sest et kõik see, mida koolis õpetatud ja mida Jannseni „Postimees“ kuulutas, wabamatele waadetele täiesti wastu rääkis. Nõnda liberaalsele mõttewiisile ette walmistatud, puutus Suburg C. R. Jakobsoniga kokku, kui see Wändras oma wenna asemel wallakirjutaja kohuseid täitis ja leidis Jakobsoni mitmeti oma mõtteosalise olevat. Warsti omandas ta ka Jakobsoni poliitilised waated. Jakobson see oligi, kes Suburgist jutukirjaniku tegi. Ta nõudis, et Suburg kui haritud ja edumeelne Eesti naisterahwas oma suguõdede kasuks midagi kirjutaks, et neid oma rahwa rüppe tagasi hüüda, kes ülemistesse Saksa seltskonna kihtidesse ähwardasid ära kaduda. Ilma et Suburg enesel oleks tuntud kirjaniku-annet olevat, andis ta Jakobsoni pealekäimistele järele ja asus tööle.

Liina.

Nii ilmusid „Liina, Eesti tütarlapse elulugu,“ (1877) ja „Maarja ja Eewa“ (1881). Mõlemad, nagu ka hiljem „Postimehes“ ilmunud „Linda, rahwatütar“, kes Grenzsteini „Rahwapojale“ otse wastu seatud, on selged tendentsijutud. Liina ei ole keegi muu kui autor ise. Selles näidatakse, kuidas Eesti laps, keda linna koolis saksastada püütakse, siiski eestlaseks wõib jääda. Liina on mõisawalitseja tütar, kaswab mõisaherra lastega seltsis üles. Tema esimene mänguseltsiline, mõisasepa poeg Jaan, peab Liinast eemale jääma, sest et see uusi paremaid sõpru leidnud. Liina käib mõisaherra lastega üheskoos linnas koolis, elab sakslaste seas, wõtab nende rõõmudest ja muredest osa. Kord kuuleb Liina jutust eestlaste kurwast minewikust, näeb oma wana isa mütsata sakste taga käiwat; see äratas Liinas eestlase täiel jõul elule. Kui Saksa soost kõrgestiharitud peigmees teda tuleb kosima, lükkab ta selle tagasi ja jääb koju oma wanemaid teenima. On saatus hiljem teda noorepõlwe sõbra sepapoja Jaaniga kokku wiinud, siis heidab ta sellega abielusse. Jaan ja Liina saawad mõisaomanikkudeks. „Liina“ äratas oma sihi, nimelt rahwusliku põhjusemõte pärast, laialist tähelepanu sünnitas Saksa ajakirjanduses ja seltskonnas palju ärewust ning pealekäimist, nii et Jakobson tema eest pidi wälja astuma. Warsti ilmus jutustus teises trükis ja tõlgiti ka Soome keele. Ei ole õige, et jutustus Jakobsoni plaani järele kirjutatud ja Jakobson käsikirjas teda parandanud. Jakobson

on küll ühe väikse episoodi kohta muudatust soovinud ja ettepaneku teinud, kuidas seda teisiti jutustada, kuid trüki-kojas on eksitus juhtunud ja see episood (57 lhk. peal) kahekordselt, niihästi Suburgi enese, kui Jakobsoni redaktsioonis, ära laotud. Peale selle on tsensor need kohad, kus käsikirjas talurahwa wiletsat elujärge, wäljapääsmata seisukorda kirjeldati ja kus Liina meelemuutust pärast sakslaste wõõraspidu laiemalt põhjendati, maha kustutanud.

„Maarja ja Eewa“ on õieti wastus sakslaste etteheidetele ja pealekäämistel „Liina“ ilmumise puhul. Sakslaste arwustus süüdistas Suburgi, kellest ta „Jakobsoni saatanlikku waimu“ haisutas, et tema armastust rahwusliku tundmuse alla alandawat, kuna ometi armastus kõik teised tundmused ära wõitwat. Jutus „Maarja ja Eewa“ näidatakse siis, et haridus kõik seisuse waheseinad maha kisub, seisuste keskel wastastikku lugupidamist wõimaldab, rahwusi ja seisusi niwelleerib.

Kui haritud edumeelsel naisterahwal oli Suburgil oma teistes kirjatöodes küllalt südidust kahenäolise wagaduse, joomatõwe ja iseäranis naisterahwa seltskondliku allasurumise wastu wälja astuda. Seda teeb tema suure waimustuse õhinaga ja tusedusega, kuid wahel närwilikult, eksalteeritult, terawalt ja torkawalt. Sügawat mõju awaldas Suburgi lühikene, kuid tungiw rahwuslik ja sotsiaalpoliitiline wõnikujutus „Sakala kalendris“ 1880: „Järele anda ja kindlaks jääda, on suur kunstnik, kes seda mõistab õigel ajal!“ Paneme sellest siia mõned mõttekäigud näiteks:

„Wait ole sina ja kasi kööki lõunat muretsema! Mina olen su pea ja wõin oma kraamiga teha, mis tahan!“ käritab mees oma naist. See läheb kööki; mees kirjutab oma nime petiskoera kontrahi alla, maja kõige kraamiga on wõõra mehe oma! Ise rändab naise lastega wõõrale maale wälja ja — mõne aasta järele ronib perekond kerjates kodumaale tagasi.

„Ole hea mees, anna rahakott täna minu kätte! Kõrtsis on täna mitmetsugu rahwast, ei tea, mis wõiks juhtuda!“ palub ettewaaticlik naine. „Säh, wõta! ütleb mees, „on sinu raha nõndasamuti kui minu; eks ta ole mõlemate waewaga kokku korjatud, ja — homse rendi maksmise juures ei puudu mitte punast kopikat.

„Oma poega ma kihelkonnakooli ei pane, wõi kõnelgu koolisõbrad oma kurgud sellepärast kibedaks. Parema korjan temale raha intressi peale, et temast kord rikas mees saaks. Kirjameest pole mul ju kodus tarwis, aga tugewat töömeest wõin alati tarwitada.“ Ja — aastate jooksul teeb aeg ka koolitamatus jõmpsikast mehe. Wald walib oma kõige rikkama peremehe wallawanemaks; et see aga seadusi ei tunne ega kirjadest aru ei saa, mängib ta kelmi wallakirjutaja oheliku otsas sõgesiku mängu, nõnda et wallaliikmed ülekohtu all ägawad ja mõne aasta pärast on walla rahast ja wiljast palju kadunud ja wallawanem langeb oksjoni alla.

„Jah: õigel ajal järele anda, kus tarkus ja õige kasu seda nõuawad, halastus sunnib ja armastus palub, õige kasu ajaks kindlaks jääda, kus ülekohtu ja õelus kallale kipuwad — rumalus ahelaid kõlistab, kus õigus jalule tuleb awitada, kõige pühamaid elupõhjusi koormate alt tuleb päästa: kõik õnne ja õnnetused käiwad selle tarkuse ja wõimuse kannul.“

Et Eesti tütarlapse saksastuse eest hoida, ja nationaalses waimus harida, asutas Suburg Pärnusse (1880) selle aja wõimast mööda rahwuslikus waimus juhutatud tütarlastekooli, mis warsti Wiljandisse üle wiidi ja seal kümme aastaid töötas. Paljud praegustest haritud Eesti emadest olid selle kooli kaswandikud. Wiljandis asutas Suburg Eesti naisterahwale kuu- kirja „Linda“ (1887), milles naisterahwa õigusi kaits- takse ja temale elus juhatusi pakutakse, hiljem muutus „Linda“ perekonnaleheks. Mõndagi Suburgi mõtet peeti sel ajal pentsikuks. Isewiisiline südidus ja waimustus, millega Suburg oma aadete eest wälja astus, sünnitas esiotsa pilkamist, sigitas laimu; see tegi awaliku tegelase meele kibedaks, iga arwustuse wastu hellikuks ning usaldamatuks.

M. Põdder.

Maksimilian Põdder sündis 19 juunil (1 juulil) 1852 Rõika wabrikus kooliõpetaja pojana, käis Tartu gümnaasiumis ja õppis Tartu ülikoolis, esmalt usuteadust, siis arstiteadust, millega ta aga lõpule ei jõudnud. Esmalt pidas ta kodukooli- õpetaja ametit, hiljem oli ta Eesti ajalehtede toimetustes tegew. Suri 2: (13) oktoobril 1905. Põdder rikastas Eesti kirjandust peaasjalikult wäärtuslikkude tõlgetega, nagu Panteniuse „Jumala maakeses“, Jules Verne'i „Wiieteistkümne aastane kapten“, osalt ka Tolstoi „Sõda ja rahu“. Põdder tõlkis hoolsalt ja

wäga ladusalt. Tema algupärastest jutustustest paistab silma iseäranis „Bob Ellerhein“—ilmunud Jakobsoni „Sakalas“ ^{Bob Ellerhein.} 1878. Robert ehk Bob Ellerhein on Eesti haritlase tüüp rahvuslikust ärkamise ajast. Siin kujutatakse üliõpilaste elu ja waateid. Kitsaste olude pärast kodumaalt lahkuma sunnitud, läheb Bob Ellerhein Wenemaale, leiab seal lahkemat edasisaamist ning teeb karjeeri — idee, mis nii mõnelgi Eesti haritlasel elus juhtiwaks täheks oli.

Mihkel Weske.

See oli 1876, kui uus isamaa ilulaul „Minge üles mägedele“ esimest korda rahwa kätte läks ja haruldast waimustust sünnitas. Kuulmata kiirusega käis ta üle maa suust suhu. Tõendatakse, et laul kuu aega pärast Hermanni kompositsiooni tuttawaks saamist juba karjapoiste ja õitseliste suus helisenud ja pereemadki tema sõnu pähe õppinud, et neid kiigu ääres Jütsile ja Mannile ette laulda. Selles luuletuses on selgesti öeldud ärkamise aja meeoleolu, peaaegu naiwsuse alglatteni ulataw wärskus. Laulik, kelle sõnad helilooja ning lauljate südant süttasid ja ilutsema panid, oli Eesti noor keeledoktor Mihkel Weske, kes 1874 oma luuletustekogu „Laulud wiisidega“ awaldas.

Weske elutee oli algusest lõpuni okkiline. Ta sündis ^{Weske elu.} 16. (28) jaanuaril 1843. Holstres Weske talus. Ju lapsena pidi ta hakkama ise omale karjase ametiga leiba teenima. See on wist kõige õnnelikum järk Weske elust, sest weel mehe põlwes kiidab keeleteadlane „kallist karjalapse põlwe“ kõigist põlwedest kallimaks. Pulleritsu koolmeister Adamson, kelle juure Weske kooli wiidi, märkas peagi õpilase haruldasi andeid, äratas teda hoolsale õppimisele ja juhatas ta Paistu kihelkonnakooli. Isa surmaga kadusid needki wähesed heledad tähed, mis seni Weske elurada walgustanud. Alaealine poisikene ei jõudnud ennast suwisest teenistusest talwel elatada ega koolitada. Ta kannatas puudust, sai kibedat armuleiba maitsta ja heategewuse alandust tunda. Kui wahest leiwakott tühjaks sai, aitas kihelkonna koolipoiss Paistu õpetaja teenijaid nende tööde juures ja need andsid talle õpetaja köögist ülejäänud palukesi. Kui Weske kord jälle kirikumõisa ahju küttis ja seal juures õpetaja Hanseni Greeka keele grammatikat, mis ta kirjutuslaualt sil-

mitseda wõtnud, peos hoidis, ärganud sisseastuwal õpetajal mõte õpihimulist poissi missionäriks koolitada. Sellekohase ettepaneku peale wastas Weske, et ta kas wõi maailma otsa läheks, kui ta aga kõik keeled ja tarkused kätte saaks. Nüüd hakkas õpetaja Hansen Wesket ja paari teist noortmeest missionikutsele ette walmistama. Enne oli waja gümnaasiumi astuda wanu keeli õppima ja üleüldist haridust saama. Hanseni soowitusel wõttis prof. A. von Oettingen Mihkel Weske oma hoole alla ja tegi temale wõimalikuks Tartu gümnaasiumi astuda. Noormees pidi poisikeste hulgas õppima, et sellele sihile jõuda, mida soojad missionisõbrad talle ette seadnud. Kui gümnaasiumi sekunda läbi õpitud, saadeti Weske 1866 Leipzigi missionikooli. Siin oli majakord üsna wali. Näib nagu oleks tahetud kaswandikka warakult harjutada nälga ja janu kannatama. Ka hoiti uuem kirjandus ja ilmalik waimuwara neist eemal, isegi Schilleri ja Goethe teosed. Weske püüdis oma õpihimu siiski kustutada, tellis kodumaa sõprade abiga enesele teaduslikka raamatuid ja ajakirju. Kui koolidirektor seda märkas, otsiti Weske raamatukast läbi ja leiti sealt muu seas Garlieb Merkeli kirjatöid. Sel põhjusel anti Weskele noomitus, tema olewat oma heategijate ja jumalasõna sulaste wastu tänamata, tahtwat ilmalikuks inimeseks saada. Siht, mis Weskele ette seatud ja iseäranis abinõud, mille waral teda sinna poole juhiti, ei suutnud teadusehimulist noortmeest wangistada. Armastus kodumaa ja sugurahwa wastu ei lasknud teda India maale missionäriks minna; ta oleks tahtnud ka niisuguseid teadusi õppida, mille abil oleks wõinud oma sugurahwale kasu saata. Kui nüüd Weskelt ilmalikkude raamatute wäljaandmist nõuti, wastas see, et tema ennast koolile mitte ei olewat ära müünud. Wahejuhtumise tagajärg oli, et Weske weel selsamal päewal missionikoolist lahkus. Paar ülikooli professorit, kes Weskele raamatuid laenanud, aitasid teda ülikoolile ette walmistada. Tema nooreea igatsus oli ju kõiki keeli kätte saada. Sellepärast hakkas ta 1867 Leipzigi ülikoolis keeleteadust õppima. Nüüd algas wõitlemine puudusega uuesti peale, sest kodumaa waimulikud sõbrad, kes teatud lootustes petetud, pigistasid abiandmises muidugi oma käed kinni. Noore eestlase raudne wiskus ja raugemata hool täitis Leipzigi professorid imestusega. Professor Brockhaus kirjutab Kreutzwaldile et otse liigutaw waadata olewat, missuguse waimustusega Weske uute teaduse-allikate kallale asub. Kõik professorid awaldawad soowi, et noormehele rahalist abi antaks ja temale edasiõppimine wõimalikuks tehtaks. Ühtlasi palub Brockhaus en-

dale näpunäiteid, mis sihis Weske õppimist tuleks juhtida. ¹⁾ Kreutzwaldi algatusel pannakse kodumaal edasipüüdwa noore keeleteadlase kasuks rahakorjandusi toime, kuid seegi natukene, mis siin kokku pandi, ei suutnud Wesket Leipzigis wee peal hoida, ehk tema elutarwidused küll ütlemata pisukesed olid. Seal juures lastakse Leipzigi professorid Wesket hoiatada, „et ta mitte igast õiest ei pea maiustamas käima, sest temal olewat vähem otsustamise waimu kui fantaasiat.“ ²⁾ Sanguiinilise, ägeda temperamendi omanikuna oli Weske wäliste mõjude wastuwõtmiseks ülihelli, nõnda et suur retseptiwiteet talle kiusatuseks sai. Weske laskis end kergesti ahwatleda, tal ei olnud meelegindlust ja püsiwust. Impulsiwse loomusena andus ta teatawale ideele kergesti ja siis ei seisnud ta mitte enam iseene wõimuses. Sellepärast ei olnud kodumaa sõprade hoiatus mitte põhjuseks. Wiimaks tulid Weskele jälle wõõrad appi. Professor Leskienil läks korda Wene saatkonna abil suurwürostinnalt Helene Pawlownalt, kes sel korral Dresdenis wiibis, Weskele terweks õppimise-ajaks abiraha saada. Nüüd wõis Weske muretumalt tööd teha. Kuus aastat õppis ta hoolsasti, omandas 16 keeles grammatika teadmisi, uuris Soome sugu keeli ning Sanskritti põhjalikult. Ta lõpetas ülikooli kursuse ja sai wõrdlewas keeleteaduses doktori aunime, kus juures ta „Eesti keele kolm pikkuse-järku“ oma wäitekirja teemaks oli walinud. 1873 asus Dr. Weske kodumaale. Siin hakkas ta 1875 Tartu ülikoolis Eesti keele lektori ametisse. Ettewaatlikud sakslased, kes ülikooli asju juhtisid, pärisid enne seda Leipzigist järele ja kuulsid, et stud. Weske ennast mitte polnud Balti poliitikaga määrinud, waid Saksa-Prantsuse sõja puhul Saksa haawatute heaks andeid korjandud ja wõitjaid sõjasalku üliõpilaste hulgas rüütliriietes waimustatult terwitanud. Seekord hoidis Wenemaa Saksa-maa poole ja toetas teda Napoleon III. wastu. Esiotsa sai Weske Tartus lektori koha; edespidi töötasid sakslased teda professoriks teha, kui ta oma arwamisi Balti olude kohta ei muuda. Ei soowitud seda, et Weske keelemurrete uurimiseks rahwa sekka läheks, waid ta pidawat wagusi Tartus istuma ja Saksa-Eesti sõnaraamatu kirjutama. ³⁾ Kuid Weske arwas siiski tarwilikuks enne kõiki Eesti murdeid üles tähendada ja grammatikaliselt läbi töötada. Rahwaga kokku puutudes sattus Weske peagi poliitiliste wõitluse keerusse.

¹⁾ G. Blumberg Hurtile 13. mail 1868.

²⁾ G. Blumberg Hurtile 29. mai 1868.

³⁾ Prof. Dr. Mihkel Weske, tema elulugu ja surm. Walgus, 1890 nr. 21 j.

Esmalt astus ta Saksa ajakirjanduses Jakobsoni mõtete wastu wälja, aga kui Hurt Jakobsonist lahku löi, pidas Weske tarwilikuks oma seisukohta muuta. Pärast Jakobsoni surma pani wabameelne erakond oma lootuse Weske peale, kuid awalikkude asjade juhatuseks ei olnud Weskel annet. Weske nõrkus oli see, et tema kõikide tahtmist püüdis täita ja oma jõudu killustas. Mannaseini rewideerimise ajal muretses Weske selle eest, et rahwas oma õigeid soowe teada annaks. Et palk wäike oli, pidi Weske tunniandmisega palju jõudu kulutama, mis teda teaduslikul tööl takistas. Ülikooli poolt saadeti teda mitu korda teaduslikkudele reisidele. Nii käis ta 1885—86 Ungaris oma teadusi täiendamas ja lootis nüüd kodumaa ülikooli juures Eesti professori kohta saada. Kuid see professor jäi asutamata ja Weske nimetati Kaasani ülikooli peale Soome sugu keelte õpetajaks. Raske oli tal küll kaugele wõhiwõõra rahwa hulka elama minna ja pealegi keeles, milles ta harjumata oli, ettelugemisi pidada. Kuid Weske wõitis sellegi raskuse ja tegi wiledasti teaduslikku tööd, mille wilja ta trükis awaldas. 4. mail 1890 suri ta järsku südamerabandusesse ja maeti Kaasani surnuaeda maha. Sealt tõi sugurahwa armastus ta põrmu kodumaale tagasi. Ta maeti weel selsamal aastal Tartu ülikooli surnuaeda kodumaa mulda ja tänulik sugurahwas ehtis ta hauda nägusa mälestussambaga.

Weske keele-
teaduslikud tööd

Weske oli esimene Eesti soost õpetlane, kes Soome-Ugri keelte uurimise oma erialaks walis ja sel põllul nii suure hoolega töötas, et tema keeleteaduslikkudest töödest laialt lugu peeti. Endistest keelemeistritest läheb Weske selle poolest lahku, et tema Eesti keele uurimisel ajaloolist meetodi hakkab tarwitama ja oma õpelausetele Soome sugu keelte uurimise aluseks seab. Soome keel, ütleb Weske, on häälte poolest wanem ja täielikum. Eesti keele sõnad olnud wanasti enamasti nii pikad ja nende hääled ka nõnda, nagu nad praeguses Soome keeles on; aegamööda on Eesti keele sõnad lühenenud ja kokku tõmmatud. See sündis kindlate keeleseaduste järele. Wanematest sõnawormidest saadawat uuematele tarwilikku seletust. Wanemaid worme leidub ka Eesti keeles eneses, nimelt murrakutes. Sellepärast käis Weske terve kodumaa läbi ja püüdis kõiki murdeid üle kuulata. Temal oli imeteraw kõrw murdeliste wahede ja iseäralduste kuulmiseks ja osawus neid üles tä-

hendada. Weske eestikeelistest teaduslikkudest kirjatöödest on kõige tähtsam „Eesti keele healteõpetus“, mis 1879 ise-raamatuna ilmus. Raamatu peatähtsus seisab selles, et Weske siin Eesti häälikute kolm pikkuse- ja kõwaduse-järku selgeks tegi ja nõnda tüwemuutmist ning õigekirjutust põhjalikumalt walgustas, kui see tänini oli sündinud. Ka näitas Weske, kuidas kolme wäldet teaduslikkudes kirjatöodes tuleb üles tähendada, näit.: ani—sani jalas—istu sâni; kidsi—kitse poeg—kaks kittse. Silma paistwamaks uuenduseks Weske kirja-wiisis, mis omal ajal kaunis laialt tarwitusel oli, nimetame weel seda, et Weske Kesk-Tallinnamaa murraku põhjal ja Soome keele eeskujul lühikese tüwe täishääliku, mille eest umb-häälik wälja kukub, enamasti muutmata jättis ja näit.: lugema—luen, wiga—wia, sugu—suo kirjutas. Üleüldse märkame Weske seletustes püüet õigekirjutust rahwa kõnekeelele lähendada, kuid kahjuks oli Weske kirjawiis niisama wankuw, nagu murrak ise.

Eesti
healte õpetus.

Eesti awalikust elust wõttis Weske elawalt osa, oli mõnda aastat E. Kirjameeste Seltsi abiesimees ja töötas poliitika põl-
lul C. R. Jakobsoni waimus. 1884 andis ta kuukirja „Oma Maa“ wälja, milles ta koolidele tahtis appi tulla ja rahwale niisugust teadust pakkuda, mida keskkoolid mitte ei paku. Ta tutvustas rahwast kitsama kodumaaga ja selle ajalooga, Eesti keele ja waimuwaraga, ühtlasi aga püüdis ta ka „hoolt kanda, et wõõras Wenemaa meile oma maaks, armsaks kodumaaks saaks.“ Eesti-Wene lähenduseks tõi ta „Oma Maas“ hulka tõlkeid Wene tähtsamate kirjanikkude töödest, teateid Wenemaast, rahwast ja tema ajaloost.

Oma Maa.

Weske oli kõrgeandeline luuletaja. Tõsise tegeliku eluga ei teinud ta suuremat tegemist, waid elas oma unistustele ja aadetele. Raskest ja waimukurnawast uurimustööst hoolimata mõistis ta naiwseks looduslapseks jääda, mis heaks luuletaja iseloomu tundemärgiks. Just oma lauludega on ta rahwa südame endale wõitnud ja Eesti luuletajate hulgas nähtawa koha omandanud. Weske muusa ärkas wara. Juba Tartus gümnaasiumi õpilasena wiis Weske oma esimesi luuletooteid

Weske laulud.

G. Blumbergile näha ja palus, et see nad Kreutzwaldile ja Hurtile parandamiseks kätte saadaks, sest autoril olnud suur lust oma esimesi waimulapsi terwele maailmale näidata.¹⁾ Esiotsa said neid sõbrad käsikirjas lugeda, ja kui noor keeledoktor wäljamaalt koju jõudis, kuulis ta imestusega, et tema

Weske

laulud rahwa suhu olid läinud ja neid Wiljandimaal suure waimustusega lauldi. Et priiuse-juubel eestlastel lauluhimu tähtsalt äratanud, ilusatest lauluwiisidest aga Weske arwas puudus olewat, tahtis tema rahwa lauluwara suurendada ja andis 1874 „Laulud wiisidega“ wälja. See oli tekstiraamat, nagu Jannseni „Eesti laulik“, kuna wiisiraamat hiljem pidi ilmuma ja nimelt ihäid ja ilusaid wäljamaa wiisisid tooma, mille alla Weske wabalt sõnad luuletanud. Kuid töötatud

Laulud wiisidega.

¹⁾ Blumberg Hurtile 16. jaan. 1866.

wäljamaa ilusad lauluwiisid jättis Weske awaldamata. Wist oli ta Jakobsoni uute noodi-raamatute mõjul, milles Soome ning wanu Eesti rahwawiisisid pakuti, paremale ja õigemale otsusele jõudnud. Kuigi Weske nooremas eas Jannseni wiisil lauldes luuletas, s. o. eesolewale kaunile wiisile sõnad alla seadis, läks tema luule-karakter niihästi Jannseni kui ka

Löö laulab luulil lendes
 Võpik õistab äitowail oksil,
 Kägü kakub kuufikusja
 Kaugella kaafikusja:
 Resti neiu nooreke
 Löbujamask laulab ja.

Hellerheinad äitowad orus
 Kullerkupud kopseliso,
 Punalilled pajus tikus.
 Sinelilled juin ja seal:
 Resti neiu nooreke
 Ilujamask äitõd ja.

M. Weske käekirja näide.

teiste wanemate laulikute omast täiesti lahku. Ta ei wõtnud mitte Saksa kunstluulet enesele eeskujuks, ei püüdnud mitte wõörast luulemetoodi jäljendada. Luuletaja andub wana Eesti rahwalaulu isewiisilise ilu maitsmisele, omandab regewärsi laulutooni ja ütlemiswiisi ta seab nõudmise üles, et Eesti kunstluule rahwa waimu ja iseloomu awaldaks. Eesti kunstluulet tahtis Weske wanade rahwalaulude alusele seada, uut kõrgemaastmelist rahwalaulu luua. Sellepärast

Weske luule
 karakter.

pidawat kunstlaul rahwalaulule nõjatama, kuid mõnda uuema aja ehet, nimelt lõpuriimi ja salmiehitust ilustuseks wõtma.¹⁾ Siin on Weske iseennast leidnud ja Eesti luules uue ajajärgu awanud.

Enne Wesket kannab Eesti lüürika wõõrast laadi, sest et ta meie rahwalaulule tooni poolest wõõras on. Wanem kunstluule ei seisa oma aine ega kuju, ei mõtte ega tundewiisi poolest meie rahwalauluga ühenduses. Wana rahwalaulu tooni ülesäratamine uuel kujul on Weske luuletoodangu kõige tähtsam iseäraldus ja suurem teene, millest peale surma awaldatud kogu „Weske laulud“ (1899) ülewaate annab. Küll loobus ta regewärsidest ja mõtteriimist, kuid hoidis rahwalaulu tooni alal, wöttis rahwalaulu ütlemisswiisi omaks, ja ehtis, nagu ka Reinwald ja Kuhlbars seda tegid, kunstlaulu toredate ehetega, nimelt alliteratsiooniga ja assonantsiga. Need esinewad Weske lauludes iseäralise rohkuse ja ilukõlaga, millest enne seda Eesti kunstluules jälgegi polnud leida.

Õhtu õhud sõudwad sala
Lepa lehti libistes,
Lustil laksu lööb nüüd kala
Järwe pinna selguses.

Missugune keele iseäraline peensus, kujuline ilutäius ja heliline puhtus esineb juba selles 1873. aastal luuletatud Weske laulus! Häälikutel, mis siin korduwad, on omadusi, mis heliliselt asju kujutlewad. Häälikus õ tunneksime nagu õhulaineid sumedal suweööl nagu siluwat, häälikus l kuuleme tuulekese tasast libisemist üle lepa lehtede.

Nagu teada, ei ilmuta lüüriline rahwalaul hingeelu ja ja meeleliikeid mitte eristatult, waid selle asemel jutustatakse wäliseid nähtusi ja juhtumisi, mis tundeid äratanud, ja lastakse lüüriline element selle loo taha ära kaduda. Et laulu subjektiivne laad ikkagi alale jääks, jutustatakse tähendatud lugu esimeses isikus. See luulewiis oma tundeid warjata ja ainult mõista anda, käib rahwa häbeliku, kinnise loomuga hästi kokku ja on eestlase hingeelule üleüldse wäga omane. Nõnda tekib iseäraline luuleworm, mida jutustawaks

¹⁾ Eessõna „Laulud wiisidega“ juure lhk. I - III.

l ü ü r i k a k s w ö i k s nimetada. Weske on esimene, kes rahwaluule eeskuju järele seda wormi kultiveerib, paiguti koguni mõtteriimigi katsub kunstluule üle kanda. „Ehatäht ja weli“ näituseks on leinalaul wenna surma puhul—jutu kujul esitatud:

Üle eha ilu särab

Hele ehatäheke.

Minu weli nārbis noorelt,

Anti wara hauale.

Lehekuul mets lehitseles,

Rohtu tärkas rohkest maa.

Haigeks jäi mu helde meel,

Wõitles suisa surmaga.

Niisugune on see uus luuleworm, mis Weske Eesti kunstlühirikkasse tõi, ja suurem osa tema parematest lauludest esineb selles luulewormis. Olgu siin wõrdlemiseks nimetatud: „Kui mu kallis isatalu“. — „Saaniga sõitsin ma sohinal“. — „Minu isa ütles mulle“ jne.

Isamaa-armastus, mis Weske kodukohas Paistus warakult lõkkele lõõnud ja ka noore luuletaja südame sūtitanud, on Weske laulude sügawam motiiv, ja selle poolest lähewad nad Koidula omadega ühte. Kõik muu on neil õieti selle motiivi teisendus. Koidulat ühendas isamaaga mingisugune teoreetiline idee, tema luule kajastab hulkade tundmusi. Weske isamaalaul on palju isiklikum, individuaalsem. Mis ta selles ütleb, on kõik isiklikult nähtud, isiklikult kuulnud, isiklikult üleelatud. Weske ei laula mitte üleüldisest, isamaast, tema luule käsitleb üksikasjalisemaid, reaalsemaid, objekte. Waikne kodumägi, metsäärne kodujärw, kodune tare, helde ema, kallis weli, kāhar kask ja naabri neiu — see on faktiline miljöö, milles parem osa Weske luulest juurdub. Seega on Weske Eesti kodulaulik, on talulaulik, kes Eesti hurtsikusse läheb ja seal laulma ja ütlema hakkab, mis ta seal näinud. Nii sünniwad waiksed idüllid, milles koduelust intiimsetes wärwides ülikaunid pilte maalitakse. Idüllilisest koduelust pärib enesele tähtsa osa karjasepõlwe ülistus. Karjasepõlwe nimetab ta kaunimaks kõigist põlwedest; sellepärast on talle terwe rida laule pühendatud. Teiseks kuuluwad koduluule hulka tunderikkad eleegiad, kus kadunud õnnerikast koduelu mälestatakse ning taga kaewatakse.

Isamaa-armastus awaldub ka neis lauludes, milles Weske Eesti loodust kujutab. Siin esineb jällegi luuletaja soe süda

ja süwenenud tähelepanu. Isamaa ja tema looduse peale waatab Weske heledal pilgul, leiab oma kodumaa lahke, rikka, imelise ilusa olewat. Eesti metsad on uhked, häälerikkad, aasad priske rohuga, nurmel hällib rohke rukis, taewas heljub sinaga ja päikse pilk walab rõõmu, elu, õnne alla. Naerataw lahke suwi on soe, õndsasti laulab siin lōoke. Ja kui lõpuks waade laieneb ja kogu kodumaa oma ärkawas rahwuslikus iseteadwuses esineb, siis kujutab ta seda iluwärwides, laulab isamaale waimustatud ülemlaule, nagu: „Kas tunned maad?“ ehk jälle: „Minge üles mägedele!“ Waimustatud isamaalasena astub Weske nende wõimude wastu wõitlusesse, kes sugurahwa edasipüüdmist takistawad. Need olid waesus, rumalus, seltskondlik alaealus ja poliitiline õigusetus. Rõõmusära silmis, terwitab teadusemees Weske, kes ise alati puuduses elab ja iseenese eest ei oska hoolitseda majanduslikku tõusengut ja elawat hariduspüüet Eestis.

Siin tõstab rahwas põllurammu
 Ja matab endist wiletsust;
 Siin püüab rahwas waimuwalgust
 Ja wõidab rõõmsalt pimedust jne.

Kuidas wõiks aga kodumaa kosuda, kui tal rahwusliku elu hingeõhk — priius puuduks. Priius on kõige elu põhjustingimiseks. Nii saab Weskest suurem priiuse laulik Eestis. Priiuse mõiste ei wõi kunagi kaduda; priius on nagu woolas jõgi, mis mägedelt wõimsalt alla wahutab ja ikka suuremaks, wägewamaks läheb. Palaw tänutundmus täidab luuletaja südant nende wastu, kes meile priiuse andnud ja seda aegamööda laiendanud ning täiendanud.

Weske ilmawaate põhijoon, nii kaugelt kui see tema lauludes awaldub, on elurõõmus optimism. Luuletaja elukäik oli hällist hauani okkiline, raske ja päris imeks tuleb panna, kuidas ta kõigist kiwidest ning kändudest ilma komistamata üle sai. Tema otsis ja leidis maailmast enam head kui paha. Kodumaa loodust kirjeldab ta alati iluwärwides; looduswägede wiha, karedate ja tumedate külgede tähelepänemiseks ei ole luuletajal silma, need on meie ilutsejale wastumeelt. Ja kui sügis maa külmaks ning karedaks teinud, kui elu kibedaks läinud, siis tõstab ta pea püsti, öeldes:

Ära kaeba, ära waewa,
 Südant musta murega,
 Tõsta silmad, waata taewa:
 Tähed hakand sirama!

Oma idealismiga ühendab Weske küll teatawat liberalismi, kuid meie leiame tema hingest kõigist uuenduspuuetest ja arwustushimust hoolimata pieteeti waranduste wastu, mis wanematelt päritud. Kiriku selleaegiste edustajate wastu on Weskel mõnigi kibe sõna ütelda, kuid usulisi tundeid pole Weske mitte eitanud. Wahest tuli talle tarwidus neid ka luules awaldada ja need on siis tõsiselt tuntud. Puutumatu ja püha on Weskele Eesti isamaa, Eesti mõte ja Eesti meel; nende üle ei heida ta nalja, ega luba teisi neid rüwetada. Ta isamaa-armastus oli tõsine, armastus looduse ja inimeste wastu õiglane. Püha on luule, tema ei ole kunstlikka tundeid lauludesse kudunud, tema ei edwista kõlawate õõnsate kõnekäändudega. Püha ja puhas on Weskele ka Eesti keel. Kirja wiisi püüab ta reformeerida, keelewaimu jätab ta puutumata, on selle wastu ülihell ja järeleandlik. Ta ei paiguta wägiwaldselt sõnu ja kõnekäändusid lauludesse, ilma et nad tema enda ehk teiste suus ja kirjas ennemalt oleksid tarwitusel olnud. Seda keelab sügawam arusaamine luulekunsti tõsidusest ja puhtusest ning aukartus keelewaimu ees. „Wai-gistage kõnekõmu, kuulge t õ s i s t laulu nüüd“ — nii algab pühenduslaul Weske esimeses luulekogus ja siis pöörab ta palwega isamaa poole:

Pühitse meid, üliarmas,
 Ikka hoidma Eesti meelt!
 Hoidma wabaduse idu,
 Parandama Eesti pidu.
 Kosutama Eesti keelt!

Löögem, wennad, käed kokku,
 Tõstkem, silmad taewa pool:
 Isamaa, sind armastama,
 Eesti elu ülendama,
 Olgu ikka meie hool!

Need sõnad tähendawad Weske waimlikku testamenti, mis ta järele jätnud. Ja leidus paljugi, kes need sõnad enesele lipukirjaks wõtsid. Weske luule awaldas tugewat ja kestwat mõju Eesti lüürikas. Weske luule ilukõla puhtuse wõtsid muu seas Piirikiwi, Bergmann, Lipp, Jakob Tamm ja Jakob Liiw enestele eeskujuks. Weske rajatud jutustawat kunstlüürikat kultiveerisid iseäranis Sööt ja Großschmidt

ning saawutasid sel teel head mõnu ning meeldiwust. Nii astub Weske luule teatawas ajajärgus juhtiwale kohale ja teenib weel meiegi ajal õigusega tähelepanu ja lugupidamist.

Ado Reinwald.

Kui ka enamasti kõiki ärkamise aja kirjanikka soe sõprus ühendas ja nad isiklikult üheteisele lähenesid, on just Ado Reinwald see, kes teiste sümpaatiad iseäralisel mõõdul wõitis, kes niihästi Kreutzwaldile ja Koidulale, kui ka Jakobsonile, Weskele ja Kunderile ühetasa armas oli. Ei olnud see awar silmaring, mis Reinwaldi neile omasuguseks ja armsaks tegi, waid nad austasid Reinwaldis ärkamise aja ideaali, Eesti pärisperemeest, kes soe isamaalane ja pealegi weel luuletaja, kelle anne neid imestusega täitis.

Reinwaldi elust.

Kaugel teistest küladest ja taludest, sügawas sinises metsas seisab Uusna wallas Wiljandimaal üksik Juuriku talu, kus A d o R e i n w a l d 25. now. 7. det. 1847 sündis. Metsad piirawad Juuriku talu igast küljest nagu roheline müür, ta seisab nagu üksik rahulik saarekene meres. Lille õied, linnu laulud, kuldsed kewadised hommikud ja sügisesed hõbedased kuupaiste-ööd jätsid laulikule sünnipaigast jäädawad muljed järele. Seda kohta kirjeldab ta hiljem: „Siin ööpik hõiskas öitswas õues, ta hääled üliõrnad, ilusad.“ 1852 asus Reinwaldi perekond Tarwastu walda llissa talusse. See seisis kõrgemal maisel maal, tal olid paremad põllud kui Juurikul. Talu ümber kaswasid ilusad metsasalgad, saarikud ja kaasikud, nende wahelt ja ka läbi taluõue keerleb ilus ojake Wirtsjärwe poole. Siin käis Ado Reinwald karjas ja sai emalt esimest juhatus raamatuõppimises. Sai poiss Piibli läbi lugenud, siis hakkas ta kirjutamist õppima. Isa ostis küll pliiatsi, kuid paberit ei olnud. Õpihimuline karjane löikus laia laastu walgeks, kirjutas täis ja löikus uuesti walgeks. 13 a. wanaduses saadeti ta Tarwastu Soone külakooli. Ainult ühe talwe wõis ta siin õppida, ja see oli Ado Reinwaldi ainukene kool. Küll oli isal nõu pojale rohkem haridust anda. Poiss kujutas juba röömuga enesele ette, kuidas ta kõrgemas koolis wõõraid keeli õpib ja siis paganamaale missionäriks läheb. Seks muretses ta omale maa-kaardiraamatu, õppis paganamaid tundma, niisamati ka geograafiat ja luges missionilehti. Kuid Reinwaldi elurada läks siiski teisiti. Ta isa, kes parajasti sillakubjaks seatud, sai sillakohtuniku käsul 60 kepihoopi, jäi selle tagajärjel põdema,

waewles aastate wiisi ja suri. Sellepärast pidi wanem poeg Ado perekonna toeks jääma. Kaduma läksid kooliskäimise ja missionitöö mõtted, ader ja äke sidusid mehe kodumaa mulla külge. Oli waja mõisas teol käia ja tingitükka teha, mis segarent peale pani. Kui 1870 Tarwastus talukohtade ostmine algas, ostis Reinwald ka oma ilusa llissa päriks. Ta asutas siin awara wiljapuu aia, parandas põldusid, seadis nurmed neljaks ja hakkas linu maha tegema, mille abil mõisawõlad ära tasuti. Kuid warsti hakkas Reinwaldi käsi llissal halvasti käima. Tulekahju häwitas hooned. Wend Jaan, kes Narwas ajalehte „Wirmalist“ wälja andis, koormas llissa talu peale suure wõla, mida ta ära ei jõudnud maksa. llissa aeti oksjoni alla ja Reinwald pidi 1894 sealt lahkuma. Reinwaldi austajad said küll ülemalt poolt luba awaliku rahakorjamise teel llissa talu Reinwaldile tagasi lunastada, kuid asi jäi katki. Reinwald saadab oma wanaduspäiwi nüüd Elwas mööda, kus ta wäikese majakese omandanud.

Reinwald on sündinud luuletaja; Wanemuine on temale kandle juba hälli pannud. Juba lapsena lendawad tema mõtted aateriiki. Ainult teadustest peab ta olude kiusul kaugele jääma. Kuid Reinwald püüab sedagi puudust parandada, niihästi kui see iseõppijale võimalik. Iga raamatut, mis Eesti keeles ilmunud, iga ajalehte tarwitab ta oma silmaringi laiendamiseks. Juba warases poisikese põlwes astub Reinwald muusate teenistusesse. Tema hakkab

Luuletewuse arenemine.

Reinwald.

14. eluaastal luuletama. Sügaw religioositeet, alandus ja rahu on noore Wanemuise jüngri kandle põhitoonid. Esimeses luuletuses „Minu süda“ näitab ta oma hingeolu:

Esimesed luuletused.

Süda ei pea mitte alati woolaw jõgi ega mässaw meri olema, waid puhas, õitsew lilleke niidul, waikne metsamaa. Õndsä rahu näeb luuletaja ka tähtede raal walitsewat, sellepärast ärkab ta hinges igatsus nendega kokku saada, alati nende keskel elada. („Waiksel öösel tähekesed.“) Niisuguste helide hulgast kuulduwad luuletaja wanematest lauludest ka juba armastus oma kodu, Eestimaa ja rahwa wastu. Noore-ea laulude hulka loetakse ka „Lauliku isamaja,“ millest esimesed salmid nõnda käiwad :

Oh, mu armas isamaja,	Siin ma käisin kergeil jalgul,
Sa mu ilus Ilissa!	Hoidsin wainul karjakest,
Oled minu kaswataja,	Siin mul läikis rõõmupalgil
Seisad meeles lõpmata.	Lootus mitmeist näitustest.

Siin mind täitis wägew lootus,
Usk mul waimu rõõmustas,
Kellest, kui sai täide ootus,
Waimu ilm sai wõitijaks.

Palju selgitust ja walgustust toob Reinwaldile elaw kirjawahetus Kreutzwaldiga, Jakobsoniga ja Weskega. Kreutzwald olewat talle peale 300 õpetliku kirja saatnud ja teda nagu oma õpilaseks pidanud. Mõned ütelused, mis Reinwald ise üles tähendanud, näitawad, et Kreutzwald Reinwaldi andest palju lugu pidas. Näit.: „Tõesti ei ole mul enne surma rõõmsamat mõtet, kui noor kukk on wanast tüki maad kõrgemaks kaswanud.“ Kreutzwald waatas Reinwaldi noore-ea luuletused läbi, silus ja parandas, kus wõis. Nõnda ilmus 1869 A. Reinwaldi „Wiljandi laulik“ I. anne. Üksikutest sõnadest ja lühendustest („Kus käsi on sul töönik, seal kiidab tegu sind“) tunneme Kreutzwaldi parandawat kätt selgesti ja mõnes laulus, iseäranis kunstregewärsis jäljendab õpilane oma meistri ütlemisswiisi :

Tere, Soome suguwennad,	Armumeelest awarasta,
Kalewite kallid kännud,	Igatsused heljuwalla,
Lapsukesed lainte langul,	Löönud tõeste tõusewalla:
Pojad põhjapiiri kaldal;	Kui teid tulen tutwustama
Südamesta sügawasta	Üle silla Soomemaale jne.

Reinwald laenab Kreutzwaldilt terwed kõnekäänud ja pildid, näit.: „Öö-ilm warjab waarikuid“ (waata Kalewipoeg XX. l). Kuid mitte üksnes wäliseid worme ei ole Reinwald

Kreutzwaldilt enesele eeskujuks wõtnud, waid ka Kreutzwaldi isamaalise waimu ja romantilise luulekarakteri pärinud, nagu see meile „Kalewipojas“ esineb. Saanud Kreutzwald kuulsa eepose waral isamaalisi tundmusi äratanud, Eesti minewikku iluwärwides kujutanud ja selle lõpul ka uut, heledamat õnne aega ette kuulutanud, siis tahab Reinwald (laulus „Palumine“) näidata, keda siin Kalewipoja kangelase all õieti mõeldakse:

Paista mulle, lahke päike!	Jõua põrgu wärawalta,
Õõ-ilm warjab waarikuid.	Kallis Kalew, koju sa!
Lahuta neid pilwe-käike,	Ammu sind ju wangimaalta
Mis siin külmendawad suid.	Ootab ohkel isamaa!

Küttesse pandud Kalew on rahwa uinuw jõud, selle peale käib meie tulewiku lootus. Seda lootust püüab ka Reinwald kui ärkamise aja luuletaja rahwa südames kõrgele tõsta:

Wanaisa, ise tarka,
Taara, taewast tule sa,
Anua Manal seda märka:
Peasta Kalew kütkesta!

Luuletaja ei ole selle üle sugugi kahewahel, et kui see kangelane, rahwajõud, ärkab, siis rahwa põlw tõesti uueks muutub. Ja särawas ilus läigib ta ju luuletajale silma. Kuldne päike näeb, et muistne õnneläige isamaal särab, kuid õnn ise on meie majades puhkama läinud. Sellepärast õhkabki laulik:

Oh et üks taewa wägi
Sind wõtaks ärata:
Küll siin^{su} õnne-mägi
Läeks uuest särama.

Mõne aasta pärast, kui rahwuslikud ettewõtted juba kindlama kuju said, näeb Reinwald oma soowi täide minemat. „Kuldne Kalewite kodu on ju näha, lõuna wõlwist päiksepalge, haljad wäljad, wainud, jõjad paistwad pärli-särawal, Kalewite pikad pojad seiswad walguse wärawal“ ja

Lääne lained laulwad lusti,
Uhkelt kuuleb raud ja rand,
Waimud sirutawad püsti,
Raputawad maha und.

Luuleland.

1875. aasta ümber, mil „Wiljandi lauliku“ II. anne ilmus, näib Reinwaldi luulegeenius oma kõrguse tipule olewat jõudnud. „Kuldse Kalewite kodu“ kõrwal ilmuwad siin teised paremad Reinwaldi laulud, nagu „Kuldrannake“, „Pisarad“, „Täheke“, „Õhtu päike“ jne. Meie õpime siin Reinwaldi kui kõrgeaatelist tundeluvletajat tundma, kelle õrna hinge ilmas ja mõttemaal heal meelel wiibime. Reinwald on iseõppinud külalaulik. Kuid tal on rohkesti tundelauliku andi, kõrgendatud meeleolusid ja tundmusi, õrnemaid ja peenemaid kui selle aja harituilgi luuletajail. Reinwald pääsis oma wähenõudliku luulega rahwahingele lähemale kui akadeemiliselt külm Kreutzwald, waimustusest lõkendaja, Koidula ning wõrmitäiusele jõudnud Kuhlbars. Temas leidis niipalju romantilist ja lüürilist ainet, mida isegi Koidula sel määral ei wõinud pakkuda, kui nõudis ajajärgu unistaw hing. Nii sai Reinwald oma lihtsuse ja rahwalikkuse pärast hulkade waimustuse tõlgiks, wabanenud orjarahwa pühapäewalaulikuks. Kuna Koidula waimustus pilwepiiril õõtsus, oli Reinwaldi isamaalus palju tegelikum, sest ta aimas, kui tähtis rahwusliku tunde tõusule ajajärgu majanduslik-poliitiline tõus on. Reinwaldi lüürika isäraldus on see, et tema wälise ilma kirjeldusega püüab mõjuda, aate ilma nagu enese silma ees näeb awatud olewat, selles ilutseb ja meid paneb kaasa ilutsema. Reinwald ei kõnele mitte otse südamele nagu Koidula, waid mida ta ütelda tahab, seda näitab ta silmadele ja siit peab süda tema mõtteid ära aimama. See ilmewiis on mõjuw ja huwitaw ühtlasi, kuid wõib meid tihti kahewahele jätta. Sellest siis tulebki ka, et meie wahel segaseid pilte näeme ja sõnade kõla kuuleme, mida raske mõista.

Reinwaldi waated.

Elusaatuse juhil oli Reinwald pidanud noores eas teaduse wallast eemale jääma. Oma silmaringi laiendamiseks luges ta kõike, mis kätte juhtus, ja pidas seda tõsiseks teaduseks. Kui wõhik ja diletant hakkas Reinwald arwama, et inimlikul teadusel piirisid ei olegi ja ülistas mõistust. Seal juures seadis ta usulised arwamised ja aimdused teadusele risti wastu. „Tahad sa uskuda, siis ära tea midagi; tahad sa teada, siis ära usu midagi.“ Mõlemaid hinges ühendada olewat wõimatu, üks neist pidawat kaduma ja kuiwama. Seal juures

otsustas Reinwald ainult mõistusele woli enese üle anda ja manitses ka teisi „mõtlemas“ hakata, sest muidu wõidawat meid lojustega paari panna. Kreutzwaldi mõjul ja eeskujul omandas ta ratsionalistliku ilmawaate, ilma et ta püsiwamalt Kreutzwaldi sügawat religioositeeti ja takti oleks enesesse seal juures lasknud mõjuda. Kui Kreutzwald mõne kirikliku dogma wastu sõdis ja kirikuõpetajate tagasikiskumist rahwahariduse

Sõnume.

Siis käib ful kuldne päike
 Sinu armastaja ja armastaja?

See muste aine laine
 Sinu wäruis järele?

Ta tunneb Taava keha

Sinul on ilus

Wälb aga sinu oma

Sinul on kurtus-juhna.

Et et ino taewa wägi
 Sinel wataso anate:

Sinul juu sinu ane wägi
 Taava unest järele.

A. Reinwaldi käekirja näide.

asjus sõitles, siis arwas Reinwald sellest wõiwat järeldada, nagu ei oleks haritud inimesel enam usulisi tundeid, nagu oleks usk üleüldse tühi tembutamine. Sellepärast salgas ta usku, pilkas selle kuulutajaid ja ülistas piiritumalt mõistust. Mõistust minewat „targale tundjale tarwis“, usku ainult rumalale, ja kui tark tundja seletab ta siis:

Sõber, ärgu tehku see sulle tusk,
 Kui kuuled, et mul ei olegi usku.

Selle sisemise muutuse järele lahkus Reinwaldist muusa, ja luulekunstnikust sai tuuseldaja. „Wiljandi lauliku“ kolmandas ja neljandas andes ei leidu enam ainustki kõrgema

wäärtuslikku salmikut. Reinwaldi laulud lähewad nüüd sihilisteks, ei sisalda enam luulewara, waid poliitilist ja ateistlikku usutunnistust riimitud kõnes. Need ei waimusta ka lugejat ega ärata kunstitöö wäärilisi tundmusi, waid teewad nukraks, et kunstnik oma kunsti ei mõista kalliks pidada.¹⁾ Oma wiimistes luulekogudes „Õitsi ööpik“ (1886 ja „Naljakannel“) langeb Reinwald tawaliste turulaulikute juure alla, tarwitab oma annet kurjasti, kuna ta labaseid salmikuid sepitseb, sõbraliste erakonna tegelastele kiidulaule laulab ja wastastele laimulaule wälja jagab. Laialt tuttawaks said Reinwaldi sepitsetud „Sakala“ Kalja-Pärsti sõnad, mis „Eesti Postimehe“ kohta mõeldud:

Oh puista maha pimedust,
Ja ämbritega hämarust,
Et ükski silm ei walgust näe,
Ja küünlad üksnes meie käe.

Weel katsub Reinwald „Bagdadi kaliifis“ näitekirjaniku õnne ja puhub „Raswa Jaagus“ (1902) „kütilugusid, kuid ilma tagajärjeta. Kirjanduslikku wäärtust ei ole ta kummalegi jõudnud jagada. 1904 a. andis Reinwald oma „Laulud“ parandatud ja täiendatud kujul trükki. Siit näeme, kuidas luuletaja ise oma wiimse elujärgu töid hindab, — suur hulk neist on siin kõrwale jäetud.

Juhan Kunder.

Ärkamise aja wanemate kirjanikkude ringi tekiks tuntaw lõhe, kui meie siit ühe mehe wälja jätaksime, kes küll ea poolest aastakümne osa teistest noorem, kuid warases nooremehe põlwes ju kirjanduse-alale tööle asudes sedasama waimu ja sihti esile tõi, mis ta wanemad kaasaeglased, ja mitmeti nende tegewust omalt poolt täiendas ja seletas. See oli Kunder.

Kunderi
elukäik.

Juhan Kunder sündis 14. (26) detsembril 1852 Holstre Kowalil peremehe pojana. Wanemad olid jumalakartlikud

¹⁾ Eesti uuemad kirjanikud. Meelejahutaja 1880, lhk. 304.

ja töökad inimesed, äratasid lastes usutundeid ja tööarmastust. Sagedasti kõneldi, et taewas wägew Isa elab, kes meid igalpool näeb ja kuuleb, kelle käes meie elu ja surm on. Ka istutati laste hinge kohusetundmist. Poeg Juhan pidi juba wara õdede seltsis karja hoidma. Kord sigu karjatades oli nooruke, keda uni liiasti waewas, magama jäänud. Ärgates leidis ta, et sead kartulitesse läinud. Ruttu sai ta sead wälja, kuid nuhtlus oli oodata, sest ta tundis, et omas ametis oli hooletu olnud.

Kibedaid pisaraid walades hakkas ta Jumalat paluma, et see teda nuhtlusest päästaks ja enda juure wõtaks.¹⁾

Õpetust sai ta esmalt Pulle-ritsul Jaan Adamsonilt, selle järele käis ta Paistu kihelkonnakoolis, siis Wiljandi elementaar- ja kreiskoolis, kus luuletaja Kuhlbars sel ajal kooliõpetajana tegew oli. Koolis õppis Kunder hoolega ja seisis alati esimeste poiste hulgas. Et isa waene oli, wõttis Kunderi poolwend Hain Henno tema koolitamise mure enda peale ja saatis poisi enda kulul Wiljandi kreiskooli õppima. Kreiskooli lõpetas Kunder 1872 hea tunnistusega. Noortmeest huwitatas iseäranis ilukirjandus ja koolitöö oma rahwa keskel, mida wist küll osalt Kuhlbari mõjuks wõib lugeda.

J. Kunder

Kreiskooli õpilasena tõlkis Kunder wabalt Kotzebue naljamängu „Kes teab, mis tarwis see hea on“ ja terwitas E. Postimehes awaldatud laulus Reinwaldi „Wiljandi lauliku I“ ilmumist. Kahekümne aastase noormehena heidab Kunder kolmeks aastaks Tartu I. elementaarkooliõpetajate seminari kaswandikuks. Usina õppimise kõrwal awaldas ta siin juba elawat kirjanduslikku tegewust, mis ta heast andest ja waimuküpsusest tunnistust annab. Seminaris olles luuletas ta mitu pikemat laulu, mis 1873 pealkirja all

¹⁾ J. Kunderi elulugu, Linda 1889 nr. 2.

Kunderi kirja-
tööde üle-
waade.

„Õie kuu ehk külm elu maanteel“ ilmusid, kirjutas kaks algupärasest näitemängu, nimelt „Mulgi mõistus ja tartlase tarkus“ ning „Muru-Miku meelegaigus“ ja avaldas seletusi ning arwustusi Eesti rahwaluule ning kunstluule üle. 1875 lõpetas Kunder seminari kursuse, oli ühe aasta Tartus alguskooliõpetajaks ja nimetati siis Rakweresse sellesama ameti peale. Looduseloo tundisid andes ärkas tal suur huwi loodusteaduse wastu ja ta walis selle teaduwalla oma erialaks. Siin walmiwa töowiljana ilmub hulk kõnesid, mis ta E. Kirjameeste Seltsis loodusteaduse üle pidanud ja eestikeelsed kooliraamatud „Looduse õpetus“ kolmes andes (1877—1885) ja „Maakeraelu ja olu“. Rakweres tegi Kunder C. R. Jakobsoni „Sakalale“ kaastööd, toimetas 1885 ja 1886 ajakirja „Meelejahutajat“, mille ta sisurikkaks ja tubliks perekonnaleheks tõstis ja milles ta oma tähtsamad arwustused Eesti ilukirjanduse üle ning oma paremad näitemängud avaldas. Rakweres pani ta ka tuumakad ning jäädawa wäärtusega lasteraamatud „Eesti muinasjutud“ (1884) ja „Kalewipoeg, lugu Eesti muinaskangelasest“ (1885) kirja. Peale selle avaldas Kunder weel kaunis laialdast seltskondlikku tegewust, oli kui majajomani Kunder linna omawalitsuses tegew, kus ta südilt Eesti walijate kasude eest wälja astus. Endine ametiwend R. Kallas, kes ju ülikoolis õpib, annab talle tungiwalt nõu teaduse-alal edasi töötada ja oma häid andeid mitte tarwitamata jätta. Selle tõttu wõtab siis Kunder uuesti kooliraamatud ette ja on warsti nii kaugel, et kewadel 1882 wõib Tallinna gümnaasiumis kreiskooliõpetaja eksami ära teha. Kui 1886 koolide wenestus algas, lahkus Kunder oma tegewuse-alalt Rakwerest ja asus Wenemaale, et Wene keelt selgeks õppida ja uutes linnakoolides ametit leida. Edasiõppimise kohaks walis Kunder enesele Kaasani ülikooli. Siin wõis ta riigikeeles ennast täiendada ja ühtlasi oma armsamas teaduwallas, nimelt loodusteaduses, waba-kuulajana edasi töötada. Kuid peaasi, mis teda just Kaasani tōmbas, oli südamesõber professor Weske, kellele ta walmis oli oma wiimist kopikat käest ära andma ja kelle poolt ta ainelist ja moraalilist toetust leidis. Seda oli Kunderil ka waja, sest perekond kodumaal tahtis ülespidamist, ja edasiõppimisel läks head nõuandjat tarwis. Kõrwi sobimisel, kelle ajalehte „Walgust“ Kunder kaastööga toetas, pidi Kunderist Tallinnamaal rahwakoolide inspektor saama, kuid tema kandidatuur jäeti kõrwale, sest et esimestelt uutelt inspektoritelt, kes uut kooliwalitsust meie maal edustasid, nõuti ülikooli haridust. Professor Köhleri mõjul määras

Riia õpekonna kuraator siis Kunderi Aleksandrikooli inspektori kandidaadiks ja saatis ta kroonu kulul Peterburi kooliõpetajate instituuti, et ta seal linnakooliõpetajate eksami ära teeks. Siin töötas Kunder mitme eest, walmistas ennast lõpu-eksami wastu, käis ülikoolis ettelugemisi kuulamas, wõttis poisslaste käsitöökursusest osa, tegi „Walgusele“ alati kaastööd, et sel teel pisut raha teenida. Magamisaega olnud tal ainult neli tundi päewas. Aprillikuul 1888 jäi ta wiimse eksami eel tüüfusesse ja sellele haigusele ei suutnud ta kurnatud terwis enam wastu panna. 12 (24) aprillil kustus elu, kelle peale Eestis õigusega wõidi suuri lootusi panna.

J. Kurrik, kes Kunderil isiklikult lähedal seisis, ütleb selle kirjaniku karakteri kohta omas järelhüüdes järgmist: „Kunderil olid kaunid waimuanded, ta oli kõigiti osaw mees, niisama usin teaduste uurimises ja keelte õppimises, kui ka ladus kirjas ja sõnas. Ta oli mõistlik ja arukas mees, tõsise wagusa kombega igalpool ette astudes, aga sõprade keskel sünnitas ta oma waimusädemete läbi rohkesti lõbu ja nalja.“

Kunderi karakter.

Oma waimuandeid on Kunder hoolsasti tarwitanud, warasest nooremehe east kuni elulõpuni sulega südilt tööd teinud ja meie waimuwaras tähtsal mõõdul kaswatanud. Rahwa walgustuseks walis ta teaduala, mis tänini eestlastele wähe tuntud oli: looduseõpetus. Sellele alale juhtis Kunderit kooliõpetaja elukutse. Kunder sai loodusloo hariwast tähendusest õieti aru. „Looduslugu“ — nii ütleb ta — harib ja teritab inimese meeli ja nende läbi ka waimu. „Kus harimatu silm midagi ei näe, kõrw midagi ei kuule, sealt leiab haritud silm ja kõrw otsatuma hulga hääli; mille üle harimatu waim midagi ei mõista ütelda, selle üle räägib haritud waim tundide kaupa. Looduseõpetuses harjutatakse meid mõtlema; looduseõpetus harib meie südant ja õpetab meid ilu tundma ja, lõpuks, looduse tundmine äratab meie sees usutundmust.“ Sellepärast püüdis Kunder siis ka kõnes ja kirjas selle eest hoolt kanda, et looduseõpetuse wastu rahwa keskel huwi ärkaks ja muretses Eesti koolidele selle õpeaine jaoks tarwilikud õperaamatud. Kui need meetodi ja wälise waatlemiswiisi poolest meie aja kohta oma wäärtusest palju on kaotanud, sest et uuem bioloogiline uurimusiis enam üksikute objektide wälise kirjeldusega ei lepi,

Loodusloo hariw wäärtus.

Kunderi ilma-
waade.

waid eluawalduste ja eluarenemise kohta seletust ja põhjendust nõuab, siiski jääb Kunderile see teene, et tema loodusõpetuse jaoks, nagu ei keegi enne ega pärast, meie keelt on harinud ja seega aluse rajanud, mille peal praegu edasi wõib ehitada. Weel tähtsam on see, et Kunder loodusteaduslikkudes kirjatöodes selge, kõrge ilmawaate väljatöötamiseks kaasa mõjus. Selle järele ei seisa inimene ja loodus mitte kui kaks wõõrast ja waenulikku olewust teineteise wastu, waid nad tungiwad teineteisest wastastikku läbi, täiendawad teineteist ja ühinewad ühiseks kokkukõlawaks Looja waimu, hinge ja ihu kujuks.

„Põllumees ja käsitööline waatawad iseäranis oma töö kasu peale, ning selles tükis on neil loodus kõige tähtsam. Õpetatud mehel on ta jälle teises tükis tähtsam. Luuletaja soendab oma südant looduse rahulise elu ja ilu waral. Teadusmehe silm otsib jälle looduses seadusi ülesse, mille järele elukad ja taimed käiwad ja õhk, wesi ning taewa tähed rändawad. Waga, usklik waim läheb aga looduse sügawamasse südamesse ning otsib siit jumaliku olemise ilmumist, tema elu ja tegu, kus tal muude asjadega midagi tegemist pole. Kõigil neil seisukohtadel on oma õigus, sest nende otsitaw asi on looduses leida, kellega inimene wastastikku astub. Kui meie aga paljalt ühe neist nimetatud seisukohtadest ära walime ja tema peale üksnes rõhku paneme, siis eksime ehk saame ühekülgseks. Meie ei wõi mitte üksi mateeria, ei ka üksi waimu seisukohast loodusega ennast tutwustada, waid mõlemad seisukohad peawad end ühendama ning nende üle seisku siis usu seisukoht, kust inimene kui looduse kuningas, aga ka kui looduse seaduste all seisaw liige, temaga käsi käes astub . . . Inimesel on waim, hing ja ihu; sedasama leiame ka, kui ka alamal seisujärjel, loodusest. Siin ilmuwad Looja olemine ja waim, tema jõud ja elu, tema mõistus ja tarkus, tema süda ja tundmine. Nad laotawad end kui imesuur elu- ja kewadewald terwe looduse üle ja ees laiali ning koguwad end inimese kuju sisse — nagu walguse jooned päewaklaasi läbi — kokku ning inimene on selle suure päewaklaasi tulepunkt, kelle sees Looja waim ja hing ja ihu jälle end tagasi kujutab. Sellepärast teeb ka Looja waim meile looduse lahti, nii et meie tema loomise kirja lugeda ja enese sisse wastu wõtta jaksame, ning seesama jumalik waim inimese sees on riist, kes tema rinna looduse wastu lahti teeb . . . Peale materiaalse ja waimliku seisukoha peab

inimesel looduse wastu weel usulik seisukoht olema. Meie waim wõib loodusega küll tuttaw olla ja tema sisse tungida, aga usulikka asju ometi tema seest mitte otsida. Sel kombel jääb loodus meile mõistatuseks ja meie ei saa ometi kaugeemale kui selle teaduseni: üks asi on arusaamatu, see on see, kust kõik looduse seadused ja sündmised, elu algus ja wäed wälja woolawad ja kuhu kõik elu tagasi pöörab. Meie peaksime wiimaks ometi kõik omad uurimiste seadused ja mõttetööd ühe suure küsimusmärgi külge pooma. Sellesse olekusse paigale jääda ei ole mitte wõimalik. Meie peame kas Looja waimu sisse uskuma, ehk meie peame materialismi jüngriteks saama.“ Oma waadet seletab Kunder weel järgmiselt: „Loodus on jumaliku wäe ilmutamise koht. Iga looduse wägi on loojalik jõud: looduse olused, tuli ja wesi, tuul ja pikne on Looja Isa teenrid. Meie ei ole looduse sisu, tema südant ja hinge weel mitte leidnud, kui meie mitte tema jumalikku keskaika ei tungi, mis tema liikumise ja elu wedru on. Iga põrmu terakene, kelles looduse jõud aset peab, on jumaliku jõuga ühendatud. Ja mida kõrgem keegi elu, seda enam saab jumaliku waimu elu ja liikumine tema sees awalikuks ning sünnitab keskaika, kust tema tahtmise jõud wälja hoowab.“

Oleme Kunderi filosoofiliste arwamiste juures [meelel kauemine wiibinud, sest et siin ärkamise aja romantikute usulik ilmawaade kokku on wõetud ja wälja öeldud. Mis Kreutzwald oma hümnuses „Kõik taewad jutustawad“, Linnutaja omas kahekõnes „Ema ja laps“, Koidula „Sügise mõtetes“, Weske „Waikse õhtu“ laulus tundnud ja mõelnud, seda on Kunder siin mõisteliselt kokku wõtnud ja süsteemi seadnud. Kui Kunder oma palwelaulu „Oh Kõrge Waim, nüüd tule Sa“ awaldas, sai ta R. Kallase käest tõrelda, et ta elawa Jumala asemel õhku, udu ja walgust kummardawat ja] puhast panteismi kuulutawat. Kunder seletab selle wastu, et tema usulikuis asjus ei mitte külm, ega ka mitte fanaatiline ei olewat. Tema arust, wõiwat ainult see Jumala (Kõrge Waimu) olust aru saada, kes kirgedest täiesti waba ja kirikkudest tülidest kõrgemal seisab. Seesugusest seisukohast wõiwat tema [ise] wabal pilgul lahtisesse taewa waadata, Kõigekõrgema hingeõhu lehwimist tunda ja Taaweti wiisil walgust Jumala riideks, pilwi tema aujärjeks nimetada. Sel seisukohal wiibides ei tundwat Kunder enesel ainustki

Seisukoht era-
kondade asjus.

waenlast olewat, ehk neid küll wõiwat olemas olla. Poliitikas seiswat tema juba paar aastat erakondadest kõrgemal ja ei Jakobson ega Hurt ei olewat teda oma erakonnameheks pidanud. Jakobsoni tegewusest, mis aina poliitilist loomu, saawat tema kui edu poole püüdmisest aru; kui ilma poliitilise erakonna prillita ja kireta selle tegewuse peale waadetakse, siis ei leitawat selles midagi ristiusu wastast. Kiriklik fanatism, mis palju pahandust sünnitawat, tõuswat siis, kui Jumala sõna kuulutajad poliitika asjadega tegemist teewad.¹⁾

Kunderi laulud.

Saanud Kunder oma loodusteaduslikkude kirjatööde jaoks eeltööd lõpetanud ja oma tähtsamad tooted sel alal ka kirja pannud, siis leiab tema mahti oma tegewusringi huwide kohaselt laiendada. Eesti muinasjutt ja rahwaluule, laste kirjawara, kooliolud ja seltsielu, karskuse küsimus, Eesti teater ja kunst — kõik see leidis Kunderis asjatundjat edendajat ja arendajat.²⁾ 1882. aastast peale astub Kunder uuesti ilukirjanduse alale ja awaldab siin loowat ning arwustawat tegewust. Tema lüürilik ja dramaatilik anne, mis juba noores eas awaldus, arenes nüüd oma wõimise tipule.

Kunderi lüürika on isamaale pühendatud. Ta ütleb omas „Tunnistuses“, mis pärast surma ilmunud „J. Kunderi algupäralistele luuletustele“ sissejuhatuses seatud:

Üles ärkand isamaa,
Sulle mõlgub minu meel!
Üliarmas Eestimaa,
Sulle kõlab kandle keel.

Nagu Kreutzwald, Kuhlbars ja teised, ilutseb noor luuletaja Kunder Eesti muinasajas, kui „Endla piiga“ ta unest äratab ja ta „Kuningas Kalewist“ und näeb. Unenägu on romantikutel üleüldse armas abinõu, mida mõtteawalduseks appi wõetakse, et oma fantaasiale wabamaid piiriseid muretsema ja ilukujusid luua, mis ärkwel nähtud tõeludega hästi ei taha kokku sündida. Müstilised ja fantastilised on mõlemad, niihästi Endla järwest öösel üles tõusew laulupiiga, kes

¹⁾ Kunderi kiri R. Kallasele 14. sept. 1882.

²⁾ J. Jõgewer, Juhan Kunder, Eesti Kirjandus I. ja II. aastakäik.

surelikule nooremehele küll luulelinikut pakub, kuid oma südant talle ei wõi kinkida, sest et saatuse teed neid lahutawad, kui ka röömu pärast nuttew „Kuninga Kalew“, kui ta öösel oma hauast tõuseb ja oma muistist külwi näeb Wirus ilul öitsewat.

Kuninga Kalewi pilk wiibib armastuses oma rahwa peal, ta õnnistab wilja ja wälja, metsa ja muru ja hingab rahulist und, sest et Eestimaa õitseb ja kaswab. Eesti olewikule pühendab Kunder ilusa ülemlaulu ehk oodi „Eesti waim.“ Eesti waimust, mis ärkamise ajal selgunud, saadakse osa, kui esiwanemate kangelaste-töödest räägitakse, Eesti looduse ilu waadeldakse, Eesti meeste wooruse- ja tõesõnu kuulatakse, ülemaid austatakse ja wäetimaid kaitse alla wõetakse. Ja siis weel midagi :

Kui jääd sa kindlaks kodusoole,
 Kui waenlasele annad andeks süüd,
 Kui wagalt waatad taewa poole
 Ning tunned sa, kui püha Eesti püüd :
 Siis wõitakse sind Eesti waimuga.

Eesti looduse ilu kujutab Kunder iseäranis mõjuwalt oodis „Munamäel“. Kodumaa loodusele on siin romantilik loor üle tõmmatud. Munamägi tõuseb kuni pilwe piirini, kullalainil walendawad meie wäljad, hõbedat ehawad jõed ja järwed, kõue kombel kohawad metsad, õitsewad Eesti neiud ja peiud panewad waataja hinge ilutsema. Wete lainete kohinal, tuule- ja linnuhäälel ning wälgu tulel tahaks luuletaja oma tundmusi sõnadesse kokku wõtta : „Siin on ilus elada!“ Sõnad „Siin on ilus elada!“ awaldawad Kunderi luule põhitoni. Kunder seisab weel täiesti selle suure waimustuse mõju all, mida ärkamise aeg kaasa tõi ja selle waimustuse abil loodeti kõike halbust kõrwale saata, ainult head Eestis walitsema seada. Kunderi luuletustele wõib keeleliselt küljelt konarusi ette heita, kuid mõtetest ja ütlemissiisist, mis siin ilmub, märkame selgesti, et need laulud ühel suuremal ajal on sündinud. Rõhuwad tundmused täidawad isamaalise luuletaja rinda, kui ta selle peale mõtleb, et „Eesti lapsed lahku läinud, kahel kohal leeri teinud, et ühed ehita-wad ja teised elbitawad“. Sellepärast manitseb ta wendi

ühendusele, armastusele, tööle ja tõe ja palub seks taewast neile abi.

Kunderi naljamängud.

Mulgi mõistus ja tarklase tarkus.

Kunderil oli palju nalja, laheda nalja, mispärast teda lõbusaks seltsiliseks peeti. Ülesastumine oli tal küll lihtne, kuid lahe jutt ja tüse rahwalik humoor, millega ta oma kõnet soolas, tegi Kunderi lühikese ajaga seltsimeheks, kelle aset raske oli täita. See haruldane anne tegi ka Kunderist näitekirjaniku, kellel naljamängud käes õnnestasid, sellest hoolimata, et ta näidendi psühholoogia ja ülesehituse seadustega põhjalikult ei olnud tutwunenud. Nagu eelpool tähendatud, kirjutas ta seminaris õppides ühe aastaga kaks ühejärgulist naljatükki „Mulgi mõistus ja tartlaste tarkus“ ja „Muru-Miku meelehaigus“. Ainete walimises on mõlemates Koidula näidendite mõju tunda, kuid ta käsitleb neid aineid iseseiswalt. Esimeses näidendis kaswab dramaatilik tegewus sellest tutawast wastolust wälja, mis tartlaste ja mulkide wahel walitses. Naljamängus tehakse mulkide uhkeldamine oma mõistusega ja tartlaste kiitlemine oma tarkusega naeruwääriliseks ja antakse märgata, et ainult hea süda inimese teisest kõrgemale tõstab, kuna mõistus tarkust aitajaks peab wõtma. Hariduse edustaja külakoolmeister kinnitab, et ühtmeelt ja armastust ainult hariduse teel kätte saab, mida koolid pakuwad. See sõna tuletab leppijatele Eesti üleüldist rahwuslikku ettewõtet, Aleksandri kooli meele, kelle jaoks siis kõik tegelased jõudu mööda raha kingiwad.

Muru-Miku meelehaigus.

Teine naljamäng „Muru-Miku meelehaigus“ põhjendab selle peal, et kaks Eesti peremeest ja ka nende tütreid ühtnagu ja ühte moodi riides on, mispärast kosilane oma tulevase äia tema naabriga ja oma pruudi tema tütardega alatihti ära wahetab. Seesugune ärawahetus ei ole sugugi loomulik, ei ole ka Kunderi oma mõte. Seda oli ta juba „Saaremaa onupojas“ muidugi näinud ja ka saksakeelelistest kergetest naljatükkidest tähele pannud. Ka on näidendite iseloomud õige pealiskaudselt kujutatud. Wiimases näidendis toob Kunder siiski tähelepanemiswäärt karakteri esile. See on tüübiline külakohtumes ja sillakubjas Jüri Kaarmann, kes Piibli kolm korda läbi lugenud, kes seadusraamatut ja Kale-

wipoega tunneb ja kelle mõistust ja tarkust imestatakse. Tema ei kardagi kedagi, ei mõisaherrat, ega kirikherrat. Kord olla ta kaks suurt saksa kohtu kulli ees läbi noominud ja pahutanud, ühe neist keldrisse lasknud panna ja teisele lubanud witsu anda. Seda wägawat küläautoriteeti kardab siiski terve wald. Kui ta kord juhtub palwemajast mööda minema, siis jääb ettelugejal kohe hing rindu kinni. Oma ülesastumisega mõistab ta enese ameti wastu aukartust äratada. Harilikult kannab ta hõbedast ametiraha rinnas, suurt pikka raamatut kaenla all, kuhu ta oma kardetawad protokollid sisse kirjutab. Näituseks loeb ta sealt iseenele: „Koodi-oru metsatee, kraawid, truubid ja werstatulbad on ilusas korras.“ Ma olen ka siia juure kirjutanud: „Koodi-oru tee: toبری; Lindsi weski tamm ja sild: toبری!“ Aga Taga-metsa alune tee on kui pudrupada: sealt ei saa meie rewident ka kuue paari ratastega läbi. Sinna on natuke trahwi tarwis. Jah, trahwi tarwis! Ma olen ka siia juure kirjutanud: „Trahwi on tarwis!“ Ma tahan näidata, kas mul jõudu on, wõi mis? Jüri Kaarmann ei kannu mitte ilma asjata hõbedast raha rinnas! See on endise aja külawõimumehe tüüp, kes oma woliga hoopleb, külameestele oma pika protokolliraamatuga, mis aga muud pole, kui ta „enese iseäraline asi, mis igal suuremal ametimehel wõib olla,“ hirmu peale ajab ja juba koolilastele kingituse läbi püüab selgeks teha, kui suur mees ta on ja kui kõrget ametit ta peab.

Kunderi kõige rohkem kordaläinud naljamäng „Kroonu onu“ (1885) sai meil nüüd rahwatükiks, mida laialt mängiti ja heameelega waadati. Sündmustiku aluseks ja pilkamise märgilauaks on siin rikkuse-uhkus, mida pärisperemees rendiperemehe wastu näitab. Kroonu onu.

Rikas ja hooplew pärisperemees Metsa Priidu ei taha oma tütarit waekspeetud rentnikku Jõepära Madise pojale naiseks anda, ekk küll noored inimesed teineteist palawalt armastawad. „Kroonu onu“ Aabram Andrejewitsch Sikk, lahtilastud soldat, astub siin wahale ja toimetab asju nii, et uhkus naeru alla langeb ja takistus armastajate wahelt kaob. Sikk läheb moonutatud kujul kui rikas kahe talu pärisomanik Madis Põdra nime all Metsa Priidu tütrele kosja. Priidu wõtab ta waimustusega wastu, kaubad tehakse kindlaks ja

selle tagatiseks annab Priidu wäimehele oma talu paberid ning 1000 rubla sedamaid kätte. Kuid Priidu rõõmul ei ole kestust. Tuleb wälja, et rikas wäimees keegi muu pole, kui petis kaubajuut Mooses Hersch. Nüüd on Priidul wesi ahjus. Ta nutab ja hulub, et nii rumala tüki teinud ja tütre ning talu juudile andnud. Juut astub wiimaks sel tingimisel tagasi, et Priidu oma tütrele luba annab rendiperemehe Jõepära Madise pojale minna. Tüki peapuudus on see, et tegevuse sõlme, mis päris loomulikult keerdu läinud ja hingeliselt põhjendatud, nii kunstlikult ja pealiskaudselt lahutatakse. „Kroonu onu“ on siin *deus ex machina*, kes seda korda saadab, mida kirjanik tegelaste karakterite põhjal ei suuda läbi wiia. Kuid seda puudust tasuwad toredad Eesti tüübid, kelles näidendi peawäärtus seisab, nimelt oma rikkuse pealhalpuseni rumaluhke Priidu ja kehwise tundest mahasurutud ning natuke lollakas Madis. Nende tüli ja äraleppimise kirjeldus awaldab sügawat rahwa elu tundmist. Kuid terve tüki hing ja nimekandja on „Kroonu onu“ Aabram Andrejewitsch. See on eht kroonumees, kes igalpool ja igaiühega oma wägimehe tegudest sõjawäljal armastab kõnelda, seal juures aga luiskab, et suu wahutab ja pealegi pöörast Wenekeelt murrab. Muidu on ta heasüdamlik süüta mehike, kel kõige luiskamise juures see teadmine peasjaks on, et ta isamaad oma jõudu mööda ausasti on kaitsnud, mida ka tema autähed tunnistawad. Ta ei ole mitte üksnes sõjaliste wägitegude pärast kuulus, waid on ka osaw rahuaja sobitusi toimetama, iseäranis kosilastel isameest mängima. Tema wigurdused on otse külgehakkawad. Metsa Priidule meeldib rikka wäimehe Põdra-Herschi kange Saksa murrak ehk „peenike maakeel“ nõnda, et ta ise wäimehe meeleheaks ka nõnda kõnelema hakkab ja seda keelt ka teistele soowitab. Pärast ilmub siis hull nali, et terve Eesti perekond Juudi keelt kõneleb — see on kroonu onu suggereerimise kunst. Kuuleme ometi, kuidas see endine 45. Krasnojarski polgu underwits suurustab ja hoopleb: „Olime Plewna linna all lahingus ja kuulid hulusid kui öökullid, aga Aabram Andrejewitsch oli ikka esimeste meeste seas. Ükskord olin ma just eesotsas ja kindral küsis kaprali käest: „Kes see mees seal eesotsas on? Kapral wastas: „See mees on Aabram Andrejewitsch!“ Kindral ütles: „Horoschoo!“ Ja mina paugutasin edasi. Seal tuli üks suur türklane, sellel oli suur punase otsaga nina peas. Ja kapral karjus: „Aabram Andrejewitsch, anna säru!“ Ja Aabram Andrejewitsch andis ka niimoodi säru, et türklase punane nina kui ubin peast metsa lendas. Ja jälle küsis kindral: „Kes see mees oli?“

Kapral wastas jälle: „See on Aabram Andrejewitsch!“ Ja kindral ütles: „Horoshoo!“ — Nüüd wõtsime meie Osman pasha wangi ja mina olin see mees, kes Osmanile Eesti keeli ütles: „Kindrali herra, nüüd läheme ära Wenemaale pogrissse!“ Osman ütles: „Ära mind trõtsi!“ Mina aga wastu: „Ära räägi enam, ma olen Aabram Andrejewitsch.“ Ja kindral jäi wait. Waat siis kutsuti mind kindrali ette. See küsis: „Kes sa oled?“ Ma ütlesin: „Aabram Andrejewitsch, Washe Wõssekorodie!“ Ja kindral ütles: „Horoshoo!“ ja pani mulle raha rinda „Waata, nii sai minu nimi Türgimaal tuttawaks.“ Nali on selles näidendis nii ülemealne, et päris wõimatumaist asjust üle saadakse ja keegi küsima ei saa hakata, kuidas see kõik, mis tükis ette tuleb, nii wõis juhtuda.

Hea tagajärg, mis „Kroonu onu“ awaldas, meelitas kir- Kunderi draamad
 janikku enese jõudu tõsisemate näidendite kallal katsuma.
 1887 kirjutas ta kaks wäikest draamat „Mõrsja ja märe- Mõrsja ja märe-
 ratsejad“ ja „Kingu Laos“. Wiimasest oli tsensor 1. ja sejad.
 2. etenduse täiesti maha kustutanud, mis pärast näidend tuli Kingu Laos.
 osalt ümber töötada. Ta ilmus alles 1890, pärast kirjaniku surma. Mõlemal draamal on mitmeti sarnasust. Mõlemas puudutakse selleaegseid kurbe nähtusi meie kodumaal ja esitatakse hulk eitawaid kujusid, kes ausate inimeste näol, osalt ka päris wagaduse katte all pettusest ja kelmusest endid elatawad. Sel ajal wõttis Eestis Läänemaalt tulew usuline märatsemine wõimsalt hoogu ja hobuse wargus ning aitade lõhkumine sai rahwale tõsiseks ristiks. Kahes draamas kisub nüüd Kunder wariseeridelt ja petjatelt näokatted maha ja näitab kelmide tõsist kuju. Näitemängus „Mõrsja ja märeseja“ on nimelt ärganud prohwetid ja „Kingu Laoses“ nurjatu saksik kõrtsimees ning tema jüngrid, kes rätsepa ja ratassepa näokatted enestele ette pannud, musta kunsti etendajad ja rahwa werekaanid. Mõlemad näidendid awaldawad rõhuwat mõju, sest et Kunder siin elu warjukülgi halastamatu käega paljaks kisub. Kui nad walitsewast ilutsuse luulest ka lahku lähewad ja neis juba kainemalt elu peale waadatakse, pole Kunder siin ometi mitte pessimistlik realist. Näidendite lõpul aitab kirjanik headuse täielikule wõidule ja ja lepitab meid maailma pahaga. Sest ideaalne mõrsja Tiuu paneb märesejatele kelmidele, kes kosja nõus lähenewad, niikaua südilt wastu, kuni ta tõsine peig Soomest koju tuleb.

Kingu Laos, kes kõrtsimehe katuse alla kokkukäiwa warga pesakonda sattunud, lastakse lõksu langeda; ta kahjatseb oma süüd ja palub wiimaks kui wilets sant armu ning andeksandmist. Mitmed pildid on siin peenikese tähelepanemisega elust ära waadatud, kuid korrapäralist õiget draamat pole kummastki saanud. Positiivsed kujud nagu mörjsja Tiiu ja Kingu Laos, kes draamades wäljaöeldud ideesid peawad kuulutama ja peategelased olema, awaldawad omas tegevuses ainult passiivset wastupanekut ja kahwatawad negatiivsete kujude ees. Wiimased ei ole ka Eesti tüübid, waid ajutised üksikud nähtused, kes meid kestwalt ei huwita.

Kirjanduse
arwustus.

lse luues hakkas Kunder ka seda tähele panema, mida teised löid. See äratas teda wördlema ja arwustama. Waimurikkuse, terawa pilgu ja iseseiswa otsustuse wõimu poolest oli ta nagu arwustajaks loodud ja oma maitset haris ta juba koolipõlwes klassilise ilukirjanduse lugemise teel ning omandas sel alal laia silmaringi. Kunderi kriitika terawust sai kõige pealt Eiseni wäljaantud luulekogu „Eesti luuletused“ tunda, millesse sõprade kehwi laule oli üles wõetud, kuna wastaste tööd kas puudusid, ehk ainult wähesel arwul olid ruumi leidnud. See tegi arwustaja meele kibedaks ja sõnad sapiseks.¹⁾ Julgust ja suurt iseseiswust awaldas ka see kare arwustus, mille Kunder 1885 Kreutzwaldi „Lembitu“ kohta awaldas, iseseiswust nimelt sellepärast, et hulk sõpru teda selle kriitika awaldamise eest hoiatasid,²⁾ ja Kurrik talle selgeks tegi, et „Lembitu“ peale mitte ajalooliselt seisukohalt ei wõi waadata ja et seal esinewad tegelased üleüldse mitte üksikuid isikuid ei tähenda. Kangekaelselt jäi Kunder oma arwamise juure kindlaks, Lembitust ei olewat muud head leida, kui seda, „et terwest laulust üks suur luule iluwaim tarkuse sõnu ja õpetusi rääkides läbi woolab.“ Muidu olewat laulik kuldase luulekuue ühele nõrgakesele, Lembitule, selga pannud, kes seda mitte ei jõudwat kanda. Kurriku seisukohta, mis pärastpoole õigeks tunnistati, Kunder ei suutnud omandada.

1) Sakala 1891 nr. 31.

2) Waata kirju. mis Köhler, Kurrik, Tülk, Raska ja t. Kunderile selles asjas kirjutanud.

Juba 1882 asus Kunder ettevõtte kallale, mis ta elu ülesandeks pidi saama: Eesti kirjandusloo kirjutamine. Seks korjas ta allikaid, palus kirjanikkudelt elulugusid ja küsis neilt nõu, kelle arwamistest ta lugu pidas. Oma otsustes tahtis ta asjalik olla ja oma elu mitte wäiklaste subjektiivsete arwamiste laialilaotamiseks pandiks panna. Tema tahtwat kirjanikkude töid erapooletumalt nende kirjandusliku wäärtuse järele hinnata, sest muidu wõiwat tema töö kokku langeda kui tema tahaks selles sihilik olla ja ebapuhast meelsust sisse põimida. Oma töowilja awaldas Kunder esmalt „Meelejahutajas.“ Siin ilmusid wanemate laulikute üle pikemad harutused, mis pärast kirjaniku surma 1890 raamatuna „Eesti kirjandus koolile ja kodule“ wälja anti. Reinwaldist kaugemale nooremate kirjanikkude juure Kunder siin enam ei jõudnud. Kuid seegi töö tõstab Kunderi meie tähtsamate arwustajate hulka. „Laulikute iseloomud -- ütleb Reiman¹⁾ — raiutakse siin suure armastusega ja päris kunstiosawusega nagu marmorist meie silmade ette wälja. Igalpool tunneme soojalt, et siin lauliku silm laulude peal wiibib ja lauliku käsi püüab paberile kinnitada, mis helid lauliku südames äratanud.“ Kunder wõis sellepärast nii sügawalt wanemate laulikute luulesse tungida ja selle ilu seletada, et tema enda waim nendega kongeniaalne ehk sugulane oli.

Selleaegse kirjanduse ühised karakterjooned.

Kuna sentimentaalse woolu tegelased oma ajaga ja oludega enam ehk vähem rahul olid ja eestlast tema elu ning saatusega püüdsid lepitada, wirgutawad ärkamise aja kirjanikud rahwast wõimsal käel tuimusest ja waimu-unest. Nad awaldawad rahulolematust selle aja [olude kohta, koolitawad rahwa iseseiswat mõtlemist ja arwustuswõimu. Ühtlasi algab endise aja idealiseerimine, kõrgete aadete tagaajamine ja rahwuslikkude kangelaste kultus. Ühed, nagu Fählmann ja Kreutzwald, näitawad ülikaunistes muististes lugudes rahwa endist õnne ja ilu, teised jälle, nagu Jakobson ja Hurt,

Arwustuse-
wõimu
äratamine.

Ilutsemine mine-
wikus.

¹⁾ Ju han Kunderi mälestuseks. Postimees 1902, nr. 278.

Õnnelikuma tule-
wiku ettekujutamine.

püüawad ajaloo piltide waral, mis kaugemast minewikust wõetud, kurba olewiku ja selle tekkimist ära seletada, kolmandad selle wastu, nagu Kuhlbars, Koidula, Reinwald ja Kunder, õhutawad waimustatud laulude abil eestlases isamaa-armastust ja rahwustundmust leekele. Ja kui wastikuid olusid, milles rahwas elas, kõrwale ei suudetud toimetada, siis katsuti neid vähemalt sel teel unustusesse wajutada, et ilukirjanduses uut paremat elujärge, lahendamata põlwe roosilistes wärwides ette kujutati, mis tõelusega hästi kokku ei käinud. Inetumast olewikust ja elutõsidusest põgeneti ära ja ehitati aadete wallas tulewiku õhulossid, mis waatajale imekaunilt wastu särasid. Ei kujutatud elu ja olusid mitte nõnda, kuidas nad tõepoolest olid, waid täielikus luulewabades taheti näidata, kuidas olud luuletajate subjektiiwsete waadete järele peaksid olema. Aadete kõrguselt waadati maailma ja elu nagu mängu peale alla. („Siin saagu Lillikule kätke ja süngi, niikauaks kui meil uuendakse m ä n g i!“) See oli armas tulewiku ja minewiku muusika, mille magusat kokkukõla inetumad akkordid igapäisest elutõelusest ei tohtinud segama tulla — kõik ehtsad romantismi tundemärgid. Rahwusliku koidu-aja luuletajate silmis helkis Eestimaa ja rahwa ümber joowastaw ilusära, kuid seesugust idealiseerimist läks rahwa sisemise jõu ja eluenergia wirgutamiseks tarwis. See äratas eestlases usaldust iseenele wastu, kosutas rahwuslikku waimu ja walmistas rahwast ette wõitlusele parema tulewiku pärast. Ja rahwas ärkas, ärkas ja hakkas sedamaid iseennast ja oma haletsemiswäärilist elujärge ära tundma, ülespoole päikesepaistele tungima. Kaunis oli see ärkamise aeg, kaunis oma sügawa waimustuse tule ja meelitawate tulewikulootuste pärast.

Rahwusliku lüürika peamotiivid.

Ärkamise ajast peale omandab Eesti ilukirjandus rahwusliku wärwi; tema ideed ja motiivid on rahwa elust wõetud ja rahwusetunde õhutamiseks määratud. Hoopis uue maailma awab luulele rahwa minewik. Rikastest rahwaluule allikatest ja muiste-mälestustest tuleb kunstluulesse noorendawat jõudu, ühtlasi lehwib sealt kirjandusesse ka Eesti esiwanemate waim. Kunstluules püütakse nüüd rahwuslikku mõtlemis- ja ütlemisswiisi, mis wanades Eesti runodes ilmub, eeskujuks

wõtta. Tähtsamad ärkamise aja lüürika-ained on priiuse, isamaa-armastuse, kodumaa looduse ja Eesti keele ülendamine. Priiuse-laulikud on sel ajal iseäranis Kreutzwald ja Weske. Nende arusaamist mööda on priiuse-aade rahvusliku elu hinge-õhuks, kõige edu põhitingimiseks. Nagu päike ei wõi tagurpidi käia, nõnda ei wõi priiuse mõiste kunagi kaduda. Iseäranis kalliks peetakse seda priiust, mis waimu wabastab, sellepärast: „Oh wiibi weel, et sinu kotkatiwad ka waimukütkeid Eesti rahwalt wiiwad!“ Isamaa-armastuse laulikute pea on Koidula. Tema laule lugedes tunnend nooruse tuld, tunnend, et midagi waja isamaale ohwriks tuua. Reinwald toob isamaa-lauludesse õrnust, ta oskab seda silmaga näha, mis tuksuw süda isamaa wastu tunneb. Reinwald on ka suurem Eesti keele ülendaja. Tema tuttaw „Kui kuninglikult kõlised“ on luuleõis, mille taolist waewalt leida. Linnusuudest ning metsakajast, sügisetuultest ning talwewaljusest kuulduwad meie kõrwa emakeele helinad. Sealjuures ei olnud puhkew rahwusetunne mitte riigiwastane, waid kõige kõrgemal möödul keisritruu. Eesti rahwas lootis lapseliku usaldusega ja palawa hingega riigiwalitsuselt kõike head. Koosolekuid alati Balti Saksa eriolu kiuste wihuti riigilauluga, saatkonnad ja adressid ei wäsinud Eesti rahwa tänulikku armastust keisri wastu kinnitamast ja luuletajad wabastajatele tsaaridele kiituslaule laulmast.

Suur osa selle aja luulemotiividest, isegi isamaalistest, on weelgi wõõrsilt laenatud. Kuid enamasti omandawad wõõrad ained selle aja luuletajate käes sedawõrd eestilise kuju, et neid waewalt weel tõlgeteks wõib nimetada. Palju ennem on nad wabad jäljendused. Suurt osawust ainete ümberluuletamises awaldas Rapla õpetaja K a r l M a l m (1837—1900), kelle teene muu seas ka weel see on, et Ahrensi keeleparandused Tallinnamaal wõidule pääsesid. Waimulikkudest ja ilmalikkudest lauludest, mida Malm eestistanud, märkame head luuleannet. Pärast Hornungi ei ole meil suuremat waimulikkulaulikut tõusnud kui Malm. Tema ilusamad tõlked „Jeruusalem, sa püha taewa linn“ ja „Kes wõib mind hukka mõista“ on meie Lauluraamatule ehteks, Malm on seda oma luuleandelise südamega ümber tundnud ja üli-

Jäljendused ja nende laad.

lihtsalt, rahwapäraselt edasi andnud, mis algustööd pakuwad, ilma et ta ennast kuskil oleks orjaliselt nende külge sidunud.

Luulekeele uue-
nemine.

Ühes sisu ja sihiga uuenes rahvuslikul ärkamise ajal ka Eesti luulekeel. Rahwalaulude ja iseäranis „Kalewipoja“ kaudu tuli Eesti luulestiili hulk wärskest, ilu ja jõudu. Luulekeel läheb järsku rikkamaks, kõlawamaks ja kujukamaks. Wõrreldagu ainult eelmise woolu tähtsamat teost, Jannseni „Eesti Laulikut“, mis aasta enne „Kalewipoega“ ilmus, umbes kümme aastat pärast seda luuletatud Weske ja Reinwaldi lauludega ja sedamaid leitakse, et meie luulekeeles uus edenemisjärk on alanud. Meie kuuleme wiimastest Eesti rahwalaulu tooni, rahwalikku mõtlemis- ning ütlemisswiisi. Mis aga wanale ja uuele luulekeelele nagu käega katsutawa wahe teeb, on suurepärase alliteratsiooni ja assonantsi muusika, mis pärast „Kalewipoja“ ilmumist Kuhlbari, Koidula, Weske ja Reinwaldi lauludes kuuldawale tuleb ja ka nooremate luuletajate laululaanest mitmekordselt wastu kajab. Wanemal ajal, enne „Kalewipoja“ ilmumist luuletatud lauludel pole seda ehet olemaski ja näib, nagu oleks Eesti kunstluule kõlawuse põhimõtte, mis alliteratsioonis ja assonantsis ilmub, alles „Kalewipojast“ üles leidnud. Isegi seesugusele teotsijale, nagu Kr. J. Peterson, oli ta weel täiesti wõõras. Kuid uuendatud luulekeelel on ka puudusi. Kreutzwaldi keerulist, üksikutes joontes peenemalt wäljaarendatud mõtete laadi ei suutnud endine labane, sõnadest ja käändudest waene kirikukeel mitte enam wäljendada. Tema filosoofilised mõttekäigud nõudsid peenejoonelisemat keelt. Kreutzwald wõttis siis niihästi uute sõnade kui käändude leidmises kõiksugu katseid ette, kuid liig wabalt, tarwitas keele kallal tihti wägivalda. Kõige saatuslikumaks sai tema sõnade kärpimine ja katkumine luulekeeles selle läbi, et wanemad rahvuslikud kirjanikud tema autoriteetliku mõju all seistes neid lühendusi ja wäänutusi eeskujuks wõtsid.

Luulekeele warju-
küljed.

Üleüldine mõju.

Ärkamise aja wanem kirjaniku põlw awaldas oma töödega sügawat ja kestwat mõju. See oli meie rahvusliku ja kultuuriliku elu hommik. Kõrged isamaalised püüded ja tõsised isamaalised tunded annawad suurest ajast tunnistust, mida läbi elati, ja selle aja juhtiwad tegelased tõusid paleuste

hulka, kelle poole aukartusega üles waadati. Isamaaline aade walitses ning juhtis Eesti awalikku elu ja rahwuslik ilutsemine ilukirjandust. Ja luules walitses naiwsuseni ulataw wärskus, ning närbumata nooruse elujõud.

C. Ärkamise aja noorem kirjanikupõlv.

Üleüldiste olude kujunemine.

Wene-Türgi sõjale järgnewad aastad tõid meie kodumaale majandusliku tõusengu, mille taolist ennem ei olnud nähtud. Ühelt poolt kaswas Euroopa turgudel nõudmine linade ja wilja järele sellepärast suureks, et Ameerika Ühisriikide kodusõda mitu aastat järgesti põllutööd ja iseäranis puuwillaharimist takistas ja seega ühe tähtsa wõistleja põllusaaduste müümisel jõetumaks tegi. Teiselt poolt wajutas Wene-Türgi sõda Wene rahakursi wäljamaal nõnda madalale, et Wene rubla wäärtusest ainult $\frac{3}{4}$ oli järele jäänud, millest rahwuswahelisel kaubaturul Wene produktide müüjatele suur kasu tuli. Nende olude tõttu tõusid, sellest hoolimata, et aastad head olid, 80-datel aastatel lina- ja wiljahinnad meie kodumaal, kust hõlbus põllusaadusi wälja wiia, määratu kõrgeks. Tsetwert rukkid maksis tol ajal kuni 15 rubla ja linakaalust sai põllumees omas kodus 120 rubla ja weel rohkem. Ettewõtlikumad ja arukamad taluperemehed teenisid põllusaadustega head raha, maksid mõne aastaga oma talude ostuwõlad ära ja said ruttu jõukaks. Et rahwa seas laiemalt raha liikus, wõidi rahwuslikka ettewõtteid, nagu kapitali korjamist Eesti Aleksandrikooli heaks ja „Linda“ laewaseltsi asutamist mõjuwalt toetada. Juba esimesel tööaastal (1880) oli „Linda“ seltsil 600 liiget, kes 125,000 rubla äriajamiseks kokku panid. Ja kaks aastat hiljemini oli „Linda“ seltsis 1000 liikmel juba 215,000 rubla koos, kaks suurt purjulaewa käimas, ruumikas kaubaait Tallinnas ja Tartus abikauplus. Ükski rahwuslik selts ei olnud nii ruttu kaswanud, sellepärast äratas „Linda“ isamaalaste südames heledat rõõmu ja suurt lootust. Seltsi suurem uhkus „Linda Morgenroden“ oli selle aja nõudmiste järele otsustades tore laew. Tal oli kena sale kere,

Majanduslik
tõuseng.

Rahwuslikkude
ettewõtete
toetus.

pooltekk kuni suure mastini, kõrge taklas hästi mõõdukalt ja maitserikkalt ära jaotatud, eluruumid lahked ja suured: kõik hästi puhas ja kenasti wärwitud. Kui ta Tallinna sadamast wälja sõites oma lumiwalged purjed lahti laotas ja keskhommiku tuules neid paisutades nii rutusti wees edasi liikus, et tema rinna ees wesi lõhkes ja walget wahtu kahele poole heitis, siis waimustas see tore pilt iga pealtwaatajat, kuna tõsistel kodumaa armastajatel ja meremeestel südamed seda „koidupuna“ nähes rõõmust waljult põksusid. Mitte wähe rahwuslikku waimustust ja ohwrimeelt ei ilmunud Wiljandi E. Põllumeeste Seltsil suure, selle aja kohta toreda ja kalli kiwimaja ülesehitamise juures, mida Jakobsoni eestwõtetel oli alatud.

Püüd kõrgemale haridusele.

Lahedamad majanduslikud olud tegid paljudele talupere-meestele wõimalikuks oma lapsi paremini koolitada ja seega rahwale waimlikku kapitali korjata. 1880-aastate algul leiame juba wäikse salga Eesti noorimehi Tartu ülikoolis, kus nad endid enamasti õpetaja- ehk tohtriameti peale ette walmistawad. Paljud nendest asuwad nooruse waimustuses tulusale isamaalisele tööle, peawad seltsides kõnesid, awaldawad kirjanduslikku tegewust, wõtawad awalikust elust osa.

Teaduslik töö.

Teaduslik töö Eestis, mis alles esimesi samme astub, liigub Eesti keele ja rahwaluule uurimise piirides. Hurt ja tema kaastöölised ning E. Kirjameeste Selts koguwad rahwalaule. 1886 wõib „V a n a K a n d l e“ I. ja II. jagu ilmuda. Weske jätkab Eesti murrakute uurimist, Hurt seletab oma wäitekirjas puhta -ne lõpuliste omadussõnade tuletamist ja tõuseb filosoofia doktoriks. Eesti rahwusliku muusika iseäraldusi näitab A. Thomson neis rahwalauludes, mille wiisid ta üles kirjutanud ja loomukohaselt harmoniseerinud. Need tõendawad, et eestlasel muusikas midagi omapärast on, mida maksab alal hoida ja arendada. Soojalt wiibiwad rahwuslaste pilgud kunstitööde peal, mida maalija Köhler ja kujur Weizenberg Eesti ainete üle walmistanud.

Eesti kunstoikud.

Püüded lukorda kergitada.

Selle wagusa kultuuritöö kõrwal näeme ärganud Eestis ägedaid wõitlemisi. Awaliku elu lained käiwad kõrgelt. Jakobsoni tegewus awas rohkem laia rahwahulga silmi kodumaa poliitilise olukorra kohta. Ikka enam ja enam hakkas

arusaamine waldama, et eestlasel ei waimlikult ega majanduslikult lahendamata edenemist pole loota, kui ta kauemaks sakslaste üliwõimu alla jääb. Eestlaste püüded olid peasjalikult selle peale sihitud, et sakslaste üliwõimu alt lahti pääseda ja oma elujärge waimlikult, majanduslikult ning seltskondlikult kergitada. Siia tulid ajaloolised sündmused appi. Aleksander III. trooni peale astumine tõi Weneriigi sisemisesse poliitikasse suure pööre, algas äge panslawistlik propaganda, mis tuttawa „Wenemaa ainult wenelastele“ endale juhtsõnaks walis. Selle tõttu jättis Aleksander III. troonile astudes Baltimaa rüütelkondade eesõigused, mis neile Uusikaupungi rahulepingus tsaar Peetri poolt töötatud ja tänini ikka weel alal hoitud, kinnitamata. See andis eestlastele lootust rõõmsama ja lähema tulewiku peale. Eesti Kirjameeste Seltsi algatusel walisid Eesti seltsid 18 asemikku, kes keisri Aleksander II. hauale hõbepärja maha panid tänutäheks priiuse edendamise eest, ühtlasi aga ka uue keisri ette läksid, seal tänu ja ustawust üles tunnistasid ja lootust awaldasid, et uus walitseja eestlaste elu weelgi kergendab. Sel juhtumisel andsid Eesti saadikud walitsusele palwekirja ära, millesse üheksa soowi oli üles pandud. Need soowid sisaldawad ühe osa meie selleaegsete tegelaste poliitika-programmi. Muu seas paluti, et walitsus mõisnikkudele talumaa müügihinna kindlaks määraks ja selle üle walwaks, et maakontrahtidesse seadusewastaseid punkte üles ei wõetaks, riigi- ja maamaksud ning teetegemise kohused mõisate ning waldade wahel õiglasemalt ära jaotataks, talupoegadele maawalitsuse asjas hääleõigus antaks, rahwakoolide ülewaatus rüütlite ja kirikuõpetajate käest ära wõetaks, patronadi-õigus ära kaotataks, rahukohtunikud esiotsa walitsuse poolt nimetataks ja walitsus ise politsei ametisse seaks, sest ette näha oli, et kohtunikud ja politseiametnikkude walimisel mõisate ja linnade saadikud hääleenamuse saawad. Nagu wastuseks nende palwete peale kuulutati 1882 Walitsuse Teatajas, et keisri tahtmise järele senaator Manassein on käsu saanud Liwi- ja Kuramaad walitsuse asjus rewideerima tulla. Rewideerimise aruanne sai 1884 walmis ja näitas, et meie maa walitsuse olu wanaks oli läinud ja roostetanud ja nende uute määrustega, mis 1861

Walitsusele awaldatud soowid.

Manasseini rewisjon.

kogu Wenemaale anti, mitte ühte ei käinud. Manasseini ilmumine ja rewideerimise töö tõstis rahwa meeleolu ja äratas kõige paremaid lootusi tulewiku kohta.

Wastutöötamine
lahedamatele
oludele.

Aga ka eestlaste endised isandad ja eestkostjad ei hoidnud käsi süles. Balti mõisnikkudele andsid kõrged wiljahinnad põhjust maarenti alatasa kõrgendada. Talude ostuhinnad aeti kuulmata kõrgeks, isegi neis nurkades, kus põld wiletsalt tööd tasus ja wilja ega linu müüa ei olnud. Teiselt poolt ei andnud Eesti seltsid ja awalikud kooskäimised Balti wõimumeestele unerahu. Nende arwates seal muud ei tehtud, kui peeti mässunõu. Isegi wallawanemate konwents, mis Tartus ära peeti, ajas maa omawalitsuse asemikud suuresse ärewusesse, sest et need otsekohe kubeneri käest koosoleku luba palunud ja selle kardetawa palwe ette pannud, et ülemus edespidi wallawalitsusega Eesti keeles kirju wahetaks. Aadelikonwent tunnistas Aleksander II. surma puhul uuele keisrile truualamlikku ustawust üles, kuid seal juures katsub ta eestlasi riigiwalitsusele kardetawate mässajatena ette kujutada, sest keisri surmast saadik kaswawat kihutuste ja rumalate kuulujuttude tõttu ärewus rahwa keskel, sellepärast nõutakse, et kuberner peab Eesti seltsid walju ülewaatuse alla seadma, koolidest sihilikud raamatud wälja heitma, koolimajas ainult neid koosolekuid lubama pidada, mis kooli otstarwetega kokku käiwad. Selleaegse maanõuniku teate järele tulnud Riias esimesel põllutöö kongressil (1881) kardetawad woolud ilmsiks. Sellepärast muretsetakse selle eest, et sarnasteks kongressideks enam luba ei anta ja püütakse riigiwalitsuse peale selles sihis mõjuda, et niihästi uued asutatawad, kui ka senini töötawad põllumeeste seltsid Liiwimaa Ökonomia Sotsieteedi haruseltsideks saaksid, sest et seltsid ainult siis põllumajandusele kasu toowat, „kui nad rahwuslikust kihutusest puutumata jääwad ja kui wäikepõllumehed ühes meeles suurpõllumeestega asju ajawad.“ Nagu näha, nägid wõimumehed weel sellestki und, et rahwuslikud seltsid nende juhatuse ja ülewaatuse alla seatakse. Sellest unenäost äratas neid senaator Manasseini rewideerimine üles. Küll püüdis maamarschall oma mõju seks awaldada, et rewideerimine pooleli jäetaks, sest et selle all kohtute ja walitsuse

asutuste au ja autoriteet raskesti kannatawat, et ainult wallawalitsusi küsitaks ja mõisnikkudele wõimalust pakutaks, saadud teadete tõtt läbi katsuda, kuid kõik jäi asjatumaks. Rewideerimine aga ei sündinud mitte selleks, et eestlastele iseäraline arm osaks saaks, waid riigiwalitsus püüdis ülekäte läinud Saksa üliwõimule wähegi wastukaalu luua, nõrgemat erakonda teise kardetawama wääramiseks tarwitada. Pärast Manasseini rewideerimist hakkawad sakslased oma arwamisi Eesti rahwa kohta muutma: nad ei wõitle enam nii suure tuhinaga Eesti keele wastu ja mõistawad seda hukka, et Eesti keele ja kirjanduse edendamisele wastu on pandud. Kui eestlased oma keelt ja kirjandust hariwad, siis peaks sakslaste arust nüüd seda toetama, kuid Eesti keele ühesugusest õigusest Saksa keelega ei ole weel juttugi. Seda nõudmist pannakse otse pahaks.

Kas mõistsid Eesti awalikud tegelased seda silmapilku, mil poliitilisel kaalul meie waekauss nähtawasti maha käis, ka õieti tarwitada? Poliitiliselt oli see aeg, mil ärkamise aja noorem põlw tööle asus, meie rahwale ülitähtis. Ammu igatsetud uuendused Eesti rahwa elus ja terwes kodumaa olus olid oodata. Sakslaste üliwõimuga, mis eestlast tänini maha surunud, astus riiklik wõim wõitlusesse. Nüüd oleks pidanud Eesti awalikud tegelased ühel meelel oma mõju selleks tarwitama, et ettewõetawad uuendused ka Eesti asjale oleks kasu toonud. Ei wõi salata, et see ülesanne selleaegetes oludes raske ja keeruline oli täita ja terawapilgulisi ning kindlameelseid poliitikamehi nõudis. Kuid Eesti rahwa tähtsam wõitleja oli oma silmad kinni pannud ja õiget järeletulejat temale ei leitud. Jakobsoni silmapaistew tegewus meelitas mõndagi nooremast auhimulist meest ajalehte wälja andma ja rahwamehe kuulsust otsima. Jakobsoni surma-aastal astuwad ühekorraga neli enam ehk vähem silmapaistwat meest awaliku elu näitelawale, Eesti waimuelu juhima: 1882 asutas A. Grenzstein „Olewiku“, J. Kõrw omandas „Walguse“, J. Järw pani „Wirulase“ käima ja K. A. Hermann hakkas „Eesti Postimehe“ toimetajaks. Kõik neli olid kord rahwakooliõpetaja ametit pidanud, olid enam ehk vähem ajalehtede toimetuses tegewad olnud,

Rahwajuhid.

kõik neli töötasid, nagu nende eneste sõnadest näha, peasjus ühes ja samas rahvuslikus sihis, kuid ometi ei suutnud nad, iseäranis kolm esimest, isekeskis isamaalisel tööl kokku leppida, sest et nende teed lahku läksid. Jakobsoni peaheaduse, järeljätmata wõitlemise rahwa wäliste wastastega, jätsid nemad kõrwaliseks asjaks ja walisid Jakobsoni peawea, liig terawuse omasuguste wastaste wastu, enestele eeskujuks. ¹⁾ Selle asemel, et wäliseid wastaseid silmas pidada, ärganud rahwale sihte ette seada, lasksid mõned end wastaste tööriistaks teha, kulutasid ja kahan- dasid oma jõudu tihti tühiste koduste asjade juures oma au ja oma kasu pärast. Kõneldi küll kuldsest minewikust ja rakwakasuks töötamisest, aga ei osatud olewiku kitsastes oludes elada ja suuri sõnu õieti teoks teha. „Eesti isamaa“ äratas pühapäewa tundmusi, äripäewane tegelik töö ei mahtunud weel selle mõiste alla. Puudus asjatundmine, mille peale tõsiseid ettewõtteid oleks wõidud rajada, puudus ka ühistunne. Wõitlus sai wastase ärahäwitamiseks; kaotati aade silmist, mille eest wõi wastu sõditi ja nähti ainult isikuid, kelle poolt wõi wastu wõideldi. Nii ilmus siis meie awalik- kuse elusse järk, milles osalt tumedas wees sulistati, mis rahwamehe nimegi halwaks tegi. Iseäranis kurb oli see, et mitmed selleaegsed awalikud tegelased Wene kahekeelsele poliitikale ohwriks langesid ja otse wenestuse sihis töötasid. Kuna Pogodin ja teised marurahwuslised panslawistid kate- gooriliselt ja ilma wähema wiiwitusega eestlaste wenestust nõudsid, tõttas Kõrw „Walguses“ seletama, et Eesti rahwal suuremat rahvuslikkude püüete sõpra ja toetajat ei ole kui wägew Wene rahwas. Wenesõbralisi Eesti tegelasi pimestas ja uimastas oma diplomaatiliste konksidega Wiskowatow, kes seks Tartusse professoriks nimetatud, et tulewasele wenes- tuse külwile meie maal pinda walmistaks. See libe ja mahe mees arwas oma ülesannet kõige paremini täitwat, kui ta kõikides, kes temaga kokku puutusid, wenelaste wastu usal- dust äratas ja seal juures meie maa rahwusi lahutas ja ole- waid lõhesid laiendas. Tema sai sellega kergesti toime, et

¹⁾ A. Jürgenstein, Erapooletumad mõtted. 1883, lhk. 9.

niihästi silmapaistwamaid Saksa, kui ka Eesti tegelased enda majasõpradeks kogus, kes pealegi tihti ühel ja selsamal tunnil tema katuse all wiibisid. Ja kui ta eestoas sakslastele sügawaid kummardusi oli teinud ja neile tõsist lugupidamist awaldanud, astus ta silmapilguks tagatoas ootawate Eesti sõprade hulka, et neile südamlikult kaela ümber hakata ja siis eestoas wiibiwaid wõõraid sajatada. Selleaegsed wabameelsed rahwuslased Weske, Treffner, Kunder ja Kõrw sattusid Wiskowatowi mõju alla, kes eestlastele kõige kaunimaid asju Eesti-Wene ühendusest mõistis kujutleda ja Eesti rahwuslikeledele püüetele sümpaatiat awaldada. Oma meelelihtsuses pidasid meie tegelased seda kõik täieks tõeks, pealegi Wene riigimeeste ja kõrgema wõimu tahtmiseks, mis sõbralik mees eraisikuna jutuwestmisel lausus, hakkasid wenelasi ja nende püüdeid ülistama.

Aadu Grenzstein.

Ärkamise aja nooremate tegelaste seast ei tule Grenzsteini mitte ainult wanaduse poolest etteotsa seada, waid ka tema head kirjaniku-anded ning tüse haridus, tema tüdimata tööjõud ning isiklik töowili tõstawad teda kaasaeglaste hulgast nähtawale kohale.

Aadu Grenzstein sündis 24. jaanuaril (5. weebr.) 1849 Tarwastu wallas, kus ta isa talurentnik oli. Majas walitses kehwus, sellepärast pidid lapsed maast madalast wanematele tööle abiks olema. Isa teenis talwel kõiksugu puutööga rendile lisa ja poeg Aadu pidi talle 6 aasta wanaduses tihti hilja ööni tuld näitama. Toit oli väga halb rapatseleib, millesse pooleni aganaid sisse sõtkutud. Kuid suur osa selle aja raamatutest seisis isal kapis, ja erksad, anderikkad lapsed olid nad mitmele korrale läbi lugenud. ¹⁾ Kui Aadu enne leeriõpetust kuueks nädalaks külakooli läks, ei olnud tal seal enam suurt midagi õppida. Leeritud nooremehena käis ta talwel Tarwastu kihelkonnakoolis ja tegi suwel kodus põllutööd. Et kogutud waimuwara ära ei ununeks, wõtnud ta raamatu künnipõllule kaasa. Igakord, kui wao otsal hobust ümber pöörnud, lugenud ta raamatust mõned read ja korranud neid seni mõttes, kuni keeruga tagasi jõudnud. Kihel-

Grenzsteini noor-
põlw.

1) A. Grenzstein, Kodumaa korraldus, lhk. 65.

konnakooliõpetaja H. Wühneri mõjul ärkas ka Grenzstein rahvuslikule elule. Kui Grenzstein paar aastat Tarwastus oli õppinud, wõis ta 1869 koolmeistri-eksami Paistus ära teha. Eksamitegijate hulgas oli sel korral ka weel teine tulewane Eesti kirjamees K. A. Hermann Põltsamaalt. Et Wühner oma õpilase headest waimuannetest lugu pidas, wõttis ta tema endale abiliseks. Siia jäi Grenzstein kaheks aastaks. Siis astus ta, ise juba täisealine mees, Walga seminari, kus ta 1874 lõputunnistuse sai. Kui tõsine Zimse jünger läks ta nüüd suure õhinaga rahwa sekka haridust edendama. Kaks lühikest aastat pidas Grenzstein Audrus kõstri ja kihelkonnakooliõpetaja ametit, kuid waimustus ja armastus, mis ta sõnadest kui ka tegudest rahwa wastu ning oma ameti kohta ilmsiks tuli, jäid kauaks ajaks audrulastele meele. Ta kutsus kõik koolmeistrid pühapäiwiti enese juure lauluharjutusele, andis neile näitlikult koorijuhatuses õpetust ja oskas

A. Grenzstein

neid niikaugele selle asja wastu waimustada, et iga wallakooliõpetaja kodus laulukoori elusse kutsus. Grenzstein korjas siit tänini tundmatust kolgast hulga ilusaid rahwalaule ja wiisisid, mis hiljem üle terve maa tuttawaks said. Kõstri-maja ja ümbrus oma ilusate teede ja uuesti istatud ilupuudega, kool oma äratatud õpilastega ja wallakoolmeistritele kättejuhatatud uued õpemetoodid tõendasid siingi selle sõna tõtt, mida Grenzsteini waimline isa direktor Zimse, endale elulipukirjaks walinud: „Wie fruchtbar wird der kleinste Kreis, wenn man ihn recht zu pflegen weiss“. Kuid selle wäikse ringi rawitsejana ei wõinud mees, kes enast tundis suuremate ülesannete täitmiseks kutsutud olewat ja kes alati kõrgete plaanidega esineb, kaua püsida. Hiljuti awatud Tartu koolmeistrite-seminari direktoril Hollmannil läks tublit kaastöölist tarwis ja selleks näis Grenzstein

paras mees olewat. Kuid enne seda pidi ta wäljamaa seminari-
sid tundma õppimas käima. Paar kuud wiibis ta Karalene ja siis
Halberstadtis seminaris kuulsa koolimehe Kehri juures. Siin nägi
ta Saksa rahwa tõuswat haridustööd ja sai sellest tööst
waimustust. Sarnasel wiisil Tartu seminaris töötada ei wõi-
dud, sest et siin juhtnööriks oli wõetud mehi õpetada, aga
mitte nende silmi awada, neid targaks teha. Hollmann näida-
nud — ütleb Grenzstein — kuidas kodumaa rahwahariduse
asja mitte ei tule ajada. Priitundidel käis Grenzstein Tartu
ülikoolis waba pealtkuulajana ettelugemistel ja kirjutas
„Kooli Lauhmise raamat“, mis selle õpeasja hoopis
uutesse rööbastesse juhtis. Suurt keeleleelist talenti ilmutas
Grenzsteini tõlge „Looduse nõud ja jõud“ ja laia-
list pedagoogika tundmist „Koolmeistri käsiraa-
mat“ ning hiljem kokkuseatud „Eesti lugemise
raamat“.

Et Grenzsteinil koolimehe elukutseks palju annet oli, seda
tunti laialt, sellepärast wõis küll sõprade keskel mõte tekkida,
tulewase Aleksandri-kooli juhatust tema kätte soowitada. See
siht näis Grenzsteinil enesel ees olewat, kui ta 1878—
1880 Wieni pedagoogiumis põhjalikumalt kaswatusteadust
õppis ja ühtlasi Wieni ülikoolis ettelugemisi kuulas. Kuid
olud kujunesid kodumaal warsti teisiti ja panid Grenzsteini
eest tee kinni. Grenzstein lahkus sellest elukutsest, millele
ta end põhjalikult oli ette walmistanud ja mis kõige rohkem
tema annetele wastas, jäädawalt ja walis okkalise poliitika-
mehe elukutse, mis talle rohkem au ja kuulsust töötas.
Wõib olla, et selles talle pedagoogiumi direktor Dittes ees-
kujuks oli, kes sel ajal pedagoogi ja poliitikamehe enese isi-
kus ühendas, waba ilmawaadet kuulutas, koolisid ning rah-
waharidust kirikliku mõju alt püüdis lahti teha ja üleüldse
suur demokraat olla, keda kiriklased „ristiusu wastaseks“ ja
tema pedagoogiumi „umbusu pesaks“ tembeldasid. Entuasiast
ja unistaja, nagu Grenzstein loomu poolest oli, wõttis ker-
gesti wabameelsuse tuld ja otsis tuttawaş laulus, mis E.
Kirjameeste Seltsi aastaraamatus ilmus, meest, kes ilma ris-
tis punastamata weel kord maailma lunastaks — sotsiaalsest
wiletsusest, nagu ta pärast seda ise seletas. Aga kuna Dit-
tes kui inimene ja karakter laitmatuks jäi ja mehiselt ning
hoolimatult oma poliitiliste ja pedagoogiliste põhimõtete eest

Edasiõppimine
Wienis.

Awalik tegewus.

sõdis, ilma et ta kompromisse oleks wõimalikuks pidanud, kus juures tal ideaalide teenistus otse martiiriumiks muutus, oli Grenzstein selle näsulise tamme kõrwal nõrk piliroog, keda tuleõhud õõtsutasid ja kes selleks, et aga paigal püsida, kompromissidega walmis sai. Wienis studeerides tegi ta Jakobsoni „Sakale“ kaastööd ja õpetas sellele, „kuidas Balti herrade kangeid kaelu pealinna mõjumeeste wäral wõiks murda“. Jakobson kutsus Grenzsteini „Sakala“ toimetusliikmeks, kuid Hurti nõuandmise peale jäänud tal see samm astumata. „Eesti Postimehe“ juures Tartus oli 1881 parajasti toimetaja koht wabaks saanud ja Grenzstein wõttis üheks aastaks selle lehe kirjutamise oma peale, seni kui mahti saaks ise endale lehte asutada. Nagu G. Blumberg Hurtile kirjutab,¹⁾ olewat mitmelt poolt soowi awaldatud, et Grenzsteini, kes „Jakobsoni saatanliku kildkonna wastu ausat wõitlust tahab pidada, mitte ainult moraaliselt ei tule toetada, waid ka sõna ja teoga.“ Sellepärast palub Blumberg Hurti, et see aitaks „Olewiku“ wäljaandmise luba Peterburist wälja tuua ja seega wõimalikuks teha rahwale puhast ja terwet waimuwara pakkuda.

Pedagoogilised põhimõtted.

Grenzstein alustas „Eesti Postimehes“ oma awalikku tegewust pedagoogiliste põhimõtete järele. „Kurjus ja ülekohus -- nii ütleb ta toimetaja-ametisse astudes — on maised taimed, mis inimeste seas sigiwad. Neid kaotada on meie püha kohus. Headus ja helduse juur on inimestesse istutatud. Seda kaswatada on meie püha kohus. Eesti ajakirjandus on wiimsel ajal wäga sagedasti kraawi kallanud, et ta isamaale mitmes tükis kasu asemele kahju saatnud, on oma kõrge ülesande unustanud ja isekeskis niisugust waenu näidanud, mida naabruses olewate kõrtsmikkude wahel leitakse. Sellepärast tahab tema kõigiti ausat ajalehte wälja anda ja algab tööd põhimõttega: *K a o t a h a l b a, k a s w a t a h e a d.*“²⁾ Seega tahtis Grenzstein „E. Postimehes“ ja pärast „Olewik“ kirikuwastasele wabameelsusele,

¹⁾ 19. septembril 1881.

²⁾ Eesti Postimees 1881 nr. 1.

mille seisukohast Jakobson, kui ka mitte igakord kõige paremate abinõudega, rahvuslikku poliitikat oli ajanud, risti vastu astuda ja nagu Jannsen enne seda, kõige pealt kommet ja moraali juhtnööriks wõtta ja rahwa asju ning huwisid selle alla painutada. Et kiriklikul moraalil ja rahwa huwidel ning poliitikal teed wahest ka lahku lähewad, seda oli küll Jakobsoni tegewuses nähtud, kuid hukka mõistetud. Kui Jakobson mõisniku seisuse ja kiriku majanduslikku ning poliitilist üliwõimu püüdis kahandada, siis leidis Grenzstein, et see tegewus rahwa hukatusesse wiib, sest et rahwas seal juures usu ja sõnakuulmise ülemate vastu kaotab. Need olid aga rahwa iseloomu kaswatamise juures ärajätmata tarwilikud abi-

Grenzsteini elu- ja töökoht ning „Olewiku“ toimetuse lehe paremal ajajärgul.

nõud. Sellepärast pidas Grenzstein peasjus alalhoidwast, kirikusõbralisest poliitikasihist kinni, muud kui jättis lehest waimulikud uue-aasta teretussõnad wälja ja asus positiivsele ülesehitawale haridustööle. „Isamaa on mehe ülem mõte, rahwa õnn ta kaunim ettewõte“ oli tal lipukirjaks. Ta seletas, et Eesti rahwas kaduma ei lähe, waid ta peab ilma sakslaste abita oma jalul edasi saama, äratas rahwapoegi rahwakasuks tööle astuma, näitas, kui suur tähtsus rahvuslikul koolil rahwa alalhoidmiseks ja hariduse edendamiseks on. Edasi tegi tema

Alalhoidlik siht.

Ülesehitaw
haridustöö.

Eesti keele arendamise kallal tublisti tööd, kihutas waldu raamatukogude asutamisele, andis nõu, kuidas Eesti näitemängu kõrgemale järjele tõsta. Selle kõrwal nõudis ta ka Eesti rahwa kirikliku elu edendamist, usuelu kinnitamist, katsumus rahwa majanduslikku seisukorda parandada ja äratas siin tema isetegewust. Rahwuslikus elus töötas Grenzstein umbes kuni 1887 aastani ja kogus lehe tubli sisu ja ladusa, haritud keele tõttu oma ümber hulga haritlasi, iseäranis kooliõpetajaid, köstrid, kirikuõpetajaid, üleüldse rahwuslikku alalhoidwat elementi. See oli parem järk Grenzsteini awalikus tegewuses, mil „Olewik“ kui kõige tuumakam Eesti leht ärkamise aja nooremate kirjanikkude waimliku keskkoha moodustas ja Eestis juhtiwat osa etendas, sest et Eesti intelligents suuremal hulgal tema ümber kogus. Enamasti nimetati neid rahwuslasi, kelle häälekandja selleaegne „Olewik“ oli, „Hurti parteiks“, sest et ta Hurti ideed endale juhtnööriks wõttis. See erakond waatas wenelaste peale kartuse ja umbusaldusega, kuna sakslastelt tuge loodeti. Grenzsteini protektor G. Blumberg kinnitab selgesti, et meie ewangeeliumi usulised sakslased, rahwuslased, kooliõpetajad ja kirikuõpetajad pidawat käsi käes käima.¹⁾

Piirikiwi luuletööd.

Kui luuletaja tahab Grenzstein ehk — nagu ta iseennast nimetab — Piirikiwi oma eluwõlga isamaa wastu „laulude ja salmide“ näol tasuda. Neid on tal õige rohkesti ja mitmekesiseid. Juba 1877 esiteleb A. Piirikiwi meile end „Esimestes luuletustes.“ Selle järele awaldas ta luuletöid raamatutes „Lõbusad laulud lastele“, „Koolmeistri käsiraamatus“ ja hiljem „Olewiku“ aastakäikudes. Pärastpoole (1888) andis ta oma wäljawalitud luuletööd üheskoos „Laulude ja salmide“ nime all trükki.

Piirikiwi paremad luuletused on peaaegu kõik sellest ajajärgust pärit, kus ta weel „Olewikku ei orjanud“. Audrus ja Tartus kooliametit pidades ning wäljamaal wiibides oli luuletajal mahti oma sisemist inimest rawitseda, rohkem tunde-elu elada ja enda tõsiseid südamehelisid ise kuulutada ning teistele kuulutada. Ses ajajärgus on Piirikiwi luuletused sisuliselt

¹⁾ Blumberg Hurtile 15. okt. 1887.

rohkem algupärased, tunnete poolest tõsisemad ja sügavamad ja lähenewad motiivide ning kuju poolest sagedasti rahwalaulule. Näituseks:

Weere looja, päewakene,
Kalla alla, kallikene!
Weere looja wete kaudu,
Kalla kase ladwa kaudu!
Saada rahu rammetule,
Hingust wäsind hingedele!
Wäsinud on wäetimid,

Nörkend ära nõdrukesed.
Ei ole waesel warjukesta,
Kehwal keha kattekesta.
Kiwi külma külje alla,
Mätas märga alla päada,
Udu teda uinutamas,
Kaste kallist kaisutamas.

Üleüldiselt tuttawaks saanud laulud, nagu „Üksinda pean wõõrsil rändama“, „Palwetund looduses“, „Isamaa, sinuga“, „Sõua, jõua laewukene“ jne., kõik nimelt tähendatud ajajärgus sündinud, on luuletaja südamewoolused, mis oma wäärtust ei kaota. Nad on meie luulekirjandusele ehteks. Oma wanemates lugulauludes käsitleb Piirikiwi rahwaluule motiive; mõnest muinasjutust, nagu Ülemjärw, Pühajärw, on ta ballaadid loonud, milles käsitlewate ainele täiesti kohane kuju antud. Õnnelikult walitud weereliste, kõlaliste ja kujuliste abinõude waral ei kujutata siin mitte ainult sündmusi elawalt ja soojalt, waid luuakse ühtlasi ka see elewus, mis sündmuste mõju wastuwõtmiseks tarwis läheb. Laulude kõrwal sai Piirikiwi juba oma luuletegewuse algusel ilusate, tuumakate mõttesalmide loojana tuttawaks, kelle sõnu tihti tsiteeritakse. Seda luulepõldu on ta, olgu küll awaldatud mõtted sagedasti laenatud, sedawõrd laiendanud, et tal siin meie kirjanduses wõistlejat ei ole. Toome mõned mõttesalmid kõige wanemate hulgast näideteks:

Õpi elust enesest,
Ta on tõi igawest.

Lähed oma sahaga
Põldu kündma pahaga:
Salakiwid lõhuwad su saha,
Teewad kümme korda enam paha.

Ükski sind wõi rõõmu randa
Ainult oma kuklal kanda;
Ise pead hoolega
Sinna poole tõttama.

Ajalehetoimetajaks hakates ei jõudnud Piirikiwi luuletajana ennast mitte erakondade tülist kõrgemale tõsta, ega — nagu Kreutzwald ütleb — maailma paha lepitada, vaid ta seadis oma luuleande otse erakonna teenistusesse. Nüüd muutusid Grenzsteini laulud suurel hulgal argipäiste erakonna-tülide kajastuseks; luuletajast saab wemmeldaja, kes wastastele paremale ja pahemale poole hoopisid wälja jagab ja seal juures iseennast ülendab. Ja nagu Reinwaldil ennem rahwuslikkude wabameelsete leeris, nõnda oli ka Grenzsteinil poliitikat ajama hakates luuletegewus sõna paremas mõttes niihästi kui lõpetatud.

Grenzsteini stiil.

Grenzstein paneb keele kõlawuse ja ladususe peale suurt rõhku; tema töödes arenes stiil, mis paljugi iseäraldusi pakub. Tema armastab waimurikast sõnamängu, kujukat, tihti allegoorilist kõnet, hepikut ütlemisswiisi ja näselewate mõtete järjestust. Tema laulusalmid on ladusad ja hepikud ühtlasi nagu Mozarti magus muusika, mis kõiksugu ilustuswiguritega kaunistatud. Fraasid lendlewad ja libisewad asatawate liblikute kombel kergelt sinna tänna, ilma et otse näidatakse, kuhu poole mõte tüürib, alliteratsioon ja riim peawad kõnekäändudele tingimata kauni kõla andma ja selle kõla pärast on kirjanik walmis uusi mõttetumaid riimsõnu looma ja ebamääraseid lisandusi ehk attribuute tarwitama. Näit. „Eesmärk on seesmärk“. „Ju lōo lōõrib hellal helgil“. „Meid kellad kenamad kutsuwad nii mahedast majasse suure.

Ei mina tea ega mina mõista,
Mis minul mõttes mõlguneb,
Meeles minul kõwasti kõlguneb,
Mis minul ometi wõlguneb.

Seesuguste kõlaliste kaunistuste otsimisel saab Grenzstein tihti sõnakõlksutajaks ehk loob paremal korral siledaid salmisid, mis küll lahedaid mõtteid sisaldawad, muud aga midagi. Sellepärast on seesugused siledad salmid tihti nagu jäälilled, mis küll kenad waadata, aga kellegi südant ei soenda.¹⁾ Näit. :

¹⁾ Juhon Liiw, A. Piirikiwi „Laulud ja salmid.“ Sakala lisa 1889, nr. 1 ja 2.

Oh Eesti isamaa!
 Mull kõige kallim oled sa.
 Ma kõnnin sinu pinnalla
 Ja uinun sinu rinnalla,
 Mu kaunis isamaa.

Eesti proosastiilisse tõi Grenzstein kergust, painduwust ja kõlawust, palju uusi ilmewahendid niihästi uute osawalt loodud sõnade, kui ka piltlikkude kõnekäändude näol. Neid kui teisi omandasid selleaegsed kirjamehed, isegi Grenzsteini wastased heameelega, wiimased selleks, et teda ta enda keelega lüüa.

Jaak Järw.

Grenzsteini ja tema sõprade haridustöö Eestis oli teatawal moodsul küll iseseisew, siiski seisis tema Saksa kultuuri alusel. Püüti, nagu ennegi, Eesti rahwast ewangeeliumi usu waimus edasi kaswatada. Meie maa minewikku silmas pidades oli see alalhoidlik, ülesehitaw töö. Jakobsoni ideede kuulutajana katsus Järw Eestit Saksa kultuuri ja kiriku mõju alt päästa, rahwast iseseiswamalt ja wabamalt mõtlema õpetada. Nende kõrwa asus kolmas awalik tegelane, Jakob Kõrw, kes ka Jakobsoni käsiline oli ja tema radadel tahtis käia, iseäranis aga seda näis peasjaks pidawat, et Jakobson wene-
 laste kaasabi oma poliitiliste sihtide kättesaamiseks oli püüdnud tarwitada. Kõrw sellewastu tegi endale ülesandeks otse Eesti-Wene sõprust sobitada, mille abil Saksa kultuuri ja protestantismi waimu meie maalt wõiks tõrjuda ja Wene haridust ning Greeka õigeusku selle asemele seada. Kõrwi kogumõju meie elus kannab eitawat laadi. Mitte weel sellest küllalt, et oma „Walgusega“ wenestuse agentide käsiliseks heitis, rüwetas ta ka weel oma kirjanikunime, mis „Eesti muiste-juttude“ wäljaandmisel omandatud. Ta plagieeris kõige labasemal wiisil Chateaubriandi kirjutatud indiaanlaste-loo „Atala“, seda enda teosenä pealkirja all „Luigemäe Olli“ trükki andes. Järwe ja Kõrwi teed läksid lahku, ainult eitawas tegewuses wõisid nad ühist pinda leida. Aga et nende tegewus suurelt osalt eitawat laadi kandis ja nad Jakobsoni peawea, liig terawuse omasoost wastaste wastu, enese peawooruseks tegid ning koduste tülide norimisel tihti positiiwsed sihid kaotasid, olid nad ühes oma sõpradega wastases leeris „tuisulaste“ nime all tuttawad.

Sellest hoolimata, et Grenzstein rahwuslikku lippu lehwi-
 tas, pidasid nooremad wabameelsed rahwuslased, kes Jakob-
 Baltism ja selle wastased.

soni käreduusest waimustatud ja endid tema jüngriteks tunnistasid, Grenzsteini mõõdukat ülesastumist Balti wõimuste wastu ja tema nähtawat sõprust kirikherradega kurjaks, mida waja juurtega wälja kiskuda ja tembeldasid Grenzsteini ning tema kaaslased baltlasteks, kes Balti rahwasugude wõõrust üksteise wahelt tahtwat kaotada ja ühise kultuuri abil ühendatud Balti rahwust ühisel Balti kodumaal elusse kutsuda. Ehk küll Grenzstein Jakobsonile pühendatud järelhüüdes wastase poliitilise tegewuse häid külgi õieti hindas, Jakobsoni suureks meheks nimetas, kes Eesti ajaloole kiirust ja kindlust andnud, kes leiget ja laiska liikuma olekut meie maalt häwitunud ja isamaalise were rutemini pannud, sellegi poolest ei jõudnud ta liberaalsete rahwuslaste usaldust wõita. Need kogusid kahe Jakobsoni endise käsilise Järwe ja Kõrwi ümber kokku, kes enestele ajalehed asutasid ja nõnda selleaegse pahempoolse erakonna häälekandjateks said.

Järwe elust.

Ja a k J ä r w sündis Wana-Suislepi wallas 5. (17) aprillil 1852 sulase pojana. Wiieaastaselt jäi ta juba waeslapseks; ta wanem wend, kes Nõo kihelkonnas külakoolmeistri ametit pidas, wõttis ema ja nooremad wennad enese juure ja hoolitses nende eest. Siin Rõhuküla koolimajas kaswas Jaak üles ja õppis oma wenna ning tema järeltuleja juures nii palju, et ta wallakoolmeistri eksami wõis ära teha. Olnud selle järele paar aastat talusulane sai ta Wastse-Nõo wallas külakoolmeistri koha, mida nii kaua pidas, kuni teda enam soldatiks ei nõutud. Siis andis ta koha käest ja tahtis Walga seminari edasi õppima minna, kuid ei saanud sisseastumise eksamiga toime. Pool aastat pärast seda kutsus Jakobson tema Wiljandisse „Sakala“ toimetusesse, kus tal ametiks oli lehti ära saata, korrekture lugeda, wahel lehte iseseiswalt kirjutada. Kui „Sakala“ Järwe kohta pilkawa ja alandawa „Nalja-Mardi“ toonud, wõtnud Järw enese ametist lahti ja omandanud 1880 „Tartu Eesti Seitungi“ wäljaandmise õiguse. Tähendatud ajalehte andis ta esmalt Tartus wälja ja toetas selles omalt poolt Jakobsoni püüdeid, 1882 wiis ta oma lehe Tallinnasse ja nimetas ta ühe sõbra nõuandmise peale „Wirulaseks“.

Tegewuse sihid.

Walitsuse soowi tähele pannes ning täites, nimelt et ajalehed rahwa meeli waigistaksid ja rahulolemisele juhiksid, kui see reformide ootusel kärsitumaks hakkas minema, töötas Järw esmalt wagusalt haridustööd teha. „Wirulase siht — ütleb

ta — on teaduslikka kirjatöid tuua, mis rahwa mõistust seletawad, waimu walgustawad, teda ise mõtlemisele, ise teadmisele saadawad, nõnda et ta ise täielisemaks ja täielisemate õiguste wääriliseks saaks. Kõigis asjus saame ikka rahwuslikus meeles ja tõsiduse austamises oma teed käima.“ Esiotsa ei raatsi ta ajalehe ruumi juttude tarwis raisata, nii hoolega peab ta walgustuse sihist kinni. Juttude asemel tuuakse ajaloolisi teateid ja kirjeldusi. Alles hiljem seatakse alaline jutunurk sisse. Terwest lehest käib isamaaline waim läbi. Kui

J. Järw

suur kodumaa sõber ja poolehoidja sõdis Järw Jakobsoni eeskujul sakslaste ülewõimu vastu, mis pärast need teda nooreestlaseks nimetawad. Järw nõuab igalpool Eesti keele maksmapanemist, koolides ja kohtutes, ja kui Eesti keelt ei saaks, siis tulgu Wene keel, aga Saksa keel tõrjutagu sealt wälja. Wene elust ja olust ei olewat Tallinnamaal muud märgata kui paar wenekeelset kooli. Ta küsib: „Kus on nüüd Wene waimu wõimus, mis Eesti rahwast wõiks mahasuruda ja Eesti keelt ja meelt häwitada? Seda ei ole kuskil. Küll aga peaks meie imelikus Baltias enam Wene wõimu, Wene keelki ja Wene keelel enam wõimust olema.“¹⁾

Iseäranis wõib „Wirulasest“ seda märgata, et ta seltside elu waatleb ja sellesse, kus tarwis, parandust nõuab. Järwel

¹⁾ Wirulane 1884 № 8.

on nähtawasti sotsiaalseid huwisid ja kalduwusi. Kui töölise poeg oli ta waesuses üles kaswanud ja ise töölise elu maitsta saanud, sellepärast hakkas ta tööliste elu tähele panema ja nende kasude eest seisma. 1882 a. kirjutab J. Jurkatam „Wirulases“ pikema kirjatöö tööliste seltsidest wäljamaal ja näitab, kuidas töölised wõiks rohkem teenida, kui nad kapitali kokku panewad, oma käe peal tööle hakkawad ja saadud kasu oma keskel ära jaotawad. Seesuguste sotsiaalsete küsimuste harutamine oli Eesti ajakirjanduses alles täiesti uudis. Samati oli Eesti lihtlugejale see alles tundmata, mis „Wirulane“ usuasjust kõneles. Uskude tekkimise ajaloo põhjal seletati, et surematu hing harimata rahwaste hinge-elu luuleprodukt olewat. Mõistuse seletuse ja waimu walgustuse sihis awaldati „Wirulases“ kirjatöid ristiusu sektide määramisest, kuna Buddha usku lausa kiideti. Kui aga „Wirulasele“ süüks oli antud, et ta ristikoguduse waenlane olewat, siis seletas Järw pealekäijatele, et meie kalli ristiusu waim, tuum ja põhi peab headuse, tõe ja õiguse peal põhjenema ja et tema just headust, tõtt ja ausat olekut püüdwat edendada, kuid lehe programm ei lubawat, et toimetus Jumala ja usu nime alati suus wõiks kanda.¹⁾ Et üksikud lugemisained, mis „Wirulane“ awaldas, nagu juhtumise wiisi on walitud ja sisemises kokkukõlas ei seisa, tuleb küll Järwe puudulisest hõidusest, selgusetast ja kindlusetast ilmawaatetest. Siiski leidis ta wabameelse sihi ja rahwusliku wärwi pärast palju austajaid; iseäranis kõnelesid talurentnikud, kandimehed ja lihttöölised temast kui omast eestkostjast suure waimustusega ja kaswatasid „Wirulase“ lugejatele arwu weel suuremaks, kui Jakobsoni „Sakalal“ omal ajal oli. 80. aastate wältusel oli „Wirulane“ kõige loetawam ja rahwalikum leht. 1888 a. saadeti Järw kubernerist Schahowskoi poolt kaheks aastaks kodumaalt wälja. H. Treffner pidi Wirulase jaoks uue toimetaja walitusele kinnituseks ette panema, kuid tema unustanud selle tegemata ja Wirulane jäi seisma. Et Treffner Kõrwile lähedal seisis, tema hea sõber oli, tehti sellest unustusest lähedal

¹⁾ Wirulane 1884, nr. 2.

seiswaid järeldusi. Kodumaale tagasi tulnud, pidas Järw Tallinnas äri ja asus raugaeas oma poja juure Moskwasse elama. 1920. a. kewadel on ta reisiril Moskwast Samarasse uppumise läbi surma saanud.

Luuleline rahwuslik ärkamise aeg, millesse Järwe noor-
põlw langes, äratas tedagi luulemaad üles otsima. Ta kirju-
tab selle üle: „Koidula „Emajõe ööpik“ süütas, õhutas hin-
ges midagi leekima, põlema; see oli iseäralik ihke-, tahte- ja
tundetuli, midagi püüda, tungida, teha. Mõned laulud „Ema-
jõe ööpikust“ puudutasid sügawalt minu hinge. Nii oli siis
ühele selle ööpiku laulule, nimelt „Õieke“ minu hinges nagu
ilma teadmata ja tahtmata wiis sündinud, ja kui ma hiljem
leidsin, et see tõesti wiis oli ja ka juba noote kirju-
tada oskasin, siis kirjutasin selle wiisi üles.“ Aastal 1873
ilmus Järwe sulest „Lillekimbukene,“ mis 29 lüürilist
luuletust sisaldab. Need on ta kooliõpetaja ametis paberisse
pannud ja argset pakub ta neid lsamaale annetuseks. Järwe
lüürika peamotiiv peitub sõnades: „Mul ööd kui päewad
mõttes mölgub üks sõna, see on: i s a m a a.“ Selle kõrwal
kuuldub weel teine: „Neiu, nägus ja nooreke, laulis mu sü-
dame sulama, rinna põhja palama, meeled, mõtted mõlkuma.“
Nagu wanemad ärkamise aja luuletajad, armastab ka Järw
Eesti rahwa hirmust, rasket möödanikku meele tuletada ja
seda käesolewa ajaga kõrwu seada, et selle läbi troosti- ja
rõõmutundeid äratada ja iseteadwust õhutada. Näit.:

Järwa laulud.

Lillekimbukene.

Siin, kus kanged külmad tuuled
Uhkasiwad üle maa,
Õitswad jälle õiekesed
Argset, õrna iluga.

Siin, kus nutsid süüta silmad,
Raskeid walupisaraid,
Jälle lahkest lehwitawad
Õnne tiwad üle meid.

Et Järw wanemate laulikute motiive kordab ja seal
juures nende tundmuste sügawuseni ei suuda tungida,
on ta noore-ea laulud unustusesse jäänud. Hiljem ilmus tema
poolt weel laul, mis luuletaja enda loodud ilusa wiisi pärast
laiemalt tuttawaks sai. Sellesse on Järw oma ideaalsed soowid
ja püüded kokku wõtnud, millega ta oma awalikku tege-
wust ajakirjanduses algas. Laul käib nii:

Kõrgest kõlagu Eesti poegade ausus,
Mingu ilutsema õigus armsuses:
Kaunist kaswagu nendes teadus ja tarkus,
Waligus walitsegu wabas wõimuses!

Armsast õitsegu Eesti tütarde õnned
Püha tulewiku pehmel tiibadel!
Selgest säragu nendes headus ja ilu,
Õnne lehwigu nad õitswas õrnuses!

Kuna luuletamine Järwel juba esimeste katsete juures seisma jäi, pole tal iseäraldusi wälja kujunenud. Nii palju wõib ütelda, et Järw hoopis rohkem wõõrakeelse kirjanduse mõjust waba on ja rohkem omapärasemat pakub, kui mõned teised ärkamise aja laulikud. Ses tükis on tal Reinwaldiga sarnasust, kes ka ainult Eesti kirjandust on lugenud. Üksikutest sõnadest, nagu „möödanik,“ „õitsendus“ jne. märkame Kreutzwaldi mõju.

Järwe jutustused

Hoopis suuremat tähelepanu ja koguni lugupidamist selleaegses lugejate ringkonnas wõitis Järw jutukirjanikuna. Siin on ta õieti üks uudismaa tegijatest. Ajaloolikku romaani, mida jutukirjanduse kõige raskemaks ja sisukamaks osaks wõib pidada, Eesti kirjanduses weel ei tuntud. Poisikeseohtu Børnhöhe, kes hiljuti oma esimese tähtsama töö sellel alal, nimelt „Tasuja“, oli awaldanud ja ühe hoobiga suure lugejate ringi enese ümber kogunud, näitas, kui tänulik ajaloolik jutuaine kirjanikule wõib olla. Kuna ärkamise aja kirjanikkudel juba muidugi pilgud Eesti minewiku poole olid pöördud, awaldasid ajaloolikud pildid ja tähendatud Bornhöhe jutustus nii suurt mõju, et Järw ja hiljem ka Saal ajaloolikkude romaanide kirjutamise otse oma eriülesandeks tegid. Järw kirjutas kolm kodumaa minewikku puutuwai jutustust: „Wallimäe neitsi“, „Ristitütar“ ja „Karolus“. — Et Järwel jutukirjanikuks annet oli, on kindel. Elawa ja wäga liikuwa mõttekujutuse abil wõib tema ülikeerulisi ja põnewaid sündmustikka leida, just nagu mängides fabuleerida. Sealjuures töötab ta hoolega stiili kallal ja tarwitab ladusat, sorawat keelt, millele wast ainult kuiwust ja kainust wõiks ette heita. Faktilist materjali on ta saksakeelelistest kroonikatest ja ajalooramatutest leidnud, jutu sündmustiku ülesehitamise juures on tal Eesti wanemad tõlgitud juturaamatud ees-

kujuks olnud. Peaabinõu, millega lugejat wõita püütakse, on wõimalikult keeruline, põnew wäline sündmustik. Lugege Wallimäe neitsi ainult Järwe pikemat ajalooromaani „Wallimäe neitsi“ (1885), mis omal ajal kuulus oli, ja teil tõuseb aukartus selle wastu, mis siin kõik wälja mõeldud, et mõne tegelase elulaewa wintsutada, enne kui teda lastakse rahuranda jõuda. Kuid siin juures on inimeste karakteristika, olude ja ümbruse kirjeldus, mis alles jutule ajaloo wärwi wõib anda, hoopis kehwa ja sisemist sündmustikku, see on tegelaste hingeelu, on waewalt puudutatud. Laadi poolest kalduwad Järwe jutustused heroilise romantika poole. Jutustuste peakangelased on Järwel pealegi idealiseeritud naised.

„Wallimäe neitsi“ Marta Gamla, kes Tallinnas katoliku usu preestrimajas üles kaswanud, on kangelane oma armastuse ja halastuse tegude poolest. Kui Tallinn Põhja-sõja ajal wenelastest oli ümber piiratud, läks linna elanikkude ja Rootsi sõjawäe keskel hirmus katkutõbi lahti, mis päewas sadasid inimesi hauda wiis. Kuna waimulik mehel süda kisendawa wiltsuse wastu külmaks ja tuimaks jääb, pühendab 18 aastane neitsi Marta oma elu heategewusele, seal juures oma elu ja terwist kaalu peale pannes. Ei mitte auahnus, waid waimustaw mõte kannatajatele ligimestele abi ja toetust anda, sunnib teda katkuhaigete keskele minema. Halastaja samariitlase kombel saadab ta oma elu hädaohusse, kõnnib ühe haige juurest teise juure, ühest majast teise kõige kardetawamatesse tōbepaikadesse, jagab kosutawat toitu, pakub karastawat jooki, trōöstib surejaid. Wallimägedel oli haigeid soldatid hulga kaupa surnud seltsiliste keskel maas. Neil oli rawitsejatest, söögist ja joogist suurem puudus kui eramajades. Nende keskel täitis Marta suure waimustusega ja iseene ärasalgamisega halastaja õe kohuseid ja tundis selleks eneses nagu jumalikku jõudu. Martat tundis ja austas terve linn. Igaüks rääkis Wallimäe neitsist, tema julgusest, lahkusest ja heldusest. Marta kangelase teod tungiwad pärast, kui Tallinn wenelaste kätte langes, ka wõitjate kõrwu, äratawad imestust ja lugupidamist. Kindralkuberneri Menshikowi ja tsaar Peetri ette ilmudes teeb ta need kawalad walejutud ja kahtlustused, mille põhjal ta isa ning ka peigmees Rootsi nuuskuriteks peetud, tühjaks ja päästab nad wangist.

Järwe ajalooromaanide tendents on katoliku aja waimupimedust, preestrite fanatismi ja salakawalust kujutada ja

Ristitüüter ja Järwe ajaloo-romaanide tendents.

seesuguste olude kurbi tagajärgi näidata Siin juures paneb ta paksult wärwi ja maalib tumedaid pilte, Preester Urban Gambla tigidus läheb üle inimliku tundmuse piiri; otse saatanliku salakawaluse, kalkuse ja wäewallaga häwitab ta oma wenna eluõnne ainult sellepärast, et see Luteruse usku naise wõtnud. „Wallimäe neitsis“ edustawad katoliku kirikut ainult paar lihtsat jesuiitide taolist waimulikku meest. Selle wastu katsub Järw oma teises jutustuses „R i s t i t ü t a r“ katoliku ajast Eestimaal täielikumat pilti tuua.

Et selle aja waim ilmsiks tuleks, lastakse jutu peategelane Magdaleena, noor neiu, usupuhastajana esineda, kus juures peapiiskopil ja doomiherradel siis mahti on tema peale ketseri- ja nõiajahti pidada ja teda tuleriidale saata. See Magdaleena on siin jällegi idealiseeritud naiskangelane, nagu mõni üliloomulik olewus. Nime pidi orja, nimelt mõisa wahi-mehe tütar, on tall siiski rüütlik isa, kes ta enda ristitütreks ja kaswandikuks wõtnud ja talle haridust lasknud anda. Seda täiendab ta nende saksakeelsete raamatute waral, mis sel ajal saadawad olid. Suure himuga loeb ta uut Testamenti ja üht käsikirja, milles Johann Hussi õpetustest, Konstantsi kontsiiliumist ja Hussi surmamisest kõneldakse. See paneb ta südame kokkuma. Huss oli tulise tõesõbrana woorust ja headust õpetanud ja selle parema ja kallima inimese olid kiriklikud wõimumedhed hukka saatnud, sest et Huss nende pahad eluwiisid awalikuks teinud. See käsikiri, milles isegi paapsti pahematest häbitegudest ja waimuliku seisuse mädapaisetest kõneldi, awas noore ärksa neiu silmad. Ta nägi, et katoliku kiriku õpetus ja pühakiri teineteisele risti wastu käisid, märkas oma rahwa waimulikku pimedust ja neid ebausku kõidikuid, mis waimusid wangistas. Sellepärast tutwustas ta oma kõnedes mõisa ja walla rahwast emakeeles ewangeeliumi sisuga, pidas neile pühapäewiti palwetundisid. Elaw ja selge waimukas kõne süütas rahwa südamed. Ei olnud weel keegi Jumala sõna selles selguses, waimus ja armastuses kuulnud, kui selle „Püha neitsi“ suust. Kui kirikuülem sellest uuest liikumisest kuulda sai, wõeti usupuhastaja kinni, seletati tema kõnede suure mõju põhjal nõiaaks ja ketseriks ja mõisteti tulesurma. Seda otsust aga ei saadud täide saata, sest et noor rüütel Edgar von Rottendorp, kelle seltsis Magdaleena mõisas üles kaswanud ja kes neiu armastas, tema selleks palgatud wõõraste ratsanikkude abil suure kiiruga tuleriidalt maha tõi, enne kui nuheldatawale wiga oleks wõinud sündida. Edgar wiis Magdaleena üle piiri Wenemaale, kuhu ketserisurmajate wõimupiir ei ulatanud.

Pärast seda kui Bornhöhe ja Saal juba oma romantiliste minewikulugude seeriad lõpetanud, esines Järw 1892 oma parema ajaloolise jutustusega „Karolus“. Temas kujutatakse sedasama aega, mis Bornhöhe „Tasujas“ ja Saali „Hildas“, nimelt daanlaste walitsuse lõpujärku Tallinnamaal ja warsti sellele järgnewat suurt Eesti mässi, mis Harjumaal jüripäewa ööl 1343 lahti pääsis. Karoluse kuju ja saatus tuletab mõnes kohas küll Jaanust Bornhöhe „Tasujas“ meele, kuid peaasjas, nimelt rahwa wabastustöös on ta Jaanusele otse wastandiks.

Kahro ehk latiniseeritud Karoluse soontes woolas Eesti wanema Warpo weri, tema ja ta wanemad awaldawad kaunid, suuresoolisi omadusi. Karolus kaswab rüütli Ludwighauseni kaswandikuna mõisas üles, saab selle aja täieliku hariduse ja kaldub oma loomu omadustega sõjamehe- ning rüütlikeisuse poole. Lahingus Leedu würsti Gedimini wastu näitab ta nii suurt wahwust üles, et ordumeister ta wasalli ausse tõstab ja talle laenmõisa annab walitseda. Tallinnamaa rüütlikogus etendab Karolus silmapaistwat osa. Kasuisa von Ludwighausen on walmis teda oma wäimeheks wõtma. Karolus peab küll sugurahwa priiust ülemaks kui uhket rüütlikeisust ja ilusat, südamlikku rüütlipreilit Kordeliat, kuid rahwa wabastusetööl jääb ta siiski rüütlikeks, kes salalikku mässi ja alatumat tagaselja tapmist põlgab. Kui rüütlikogu liige nõuab ta Tallinnasse kokkukutsutud maapäewal eestlastele, kelle wastu rüütliid armu ja halastust ei tunne ja neid oma tööloomadeks teewad, wabade inimeste õigusi. Rüütliid peawad endist „kloostri-põgenikku“ ja poolmunka mässajate ninameheks, sest et ta põgenenud orje enese juures warjul hoidnud ja edasi saatnud, lükkawad ta eneste hulgast wälja ja wõtawad talt mõisapidamise õiguse. Nüüd pöörab Karolus end teiste wägewate poole. Esmalt katsub ta ordumeistri ja peapiiskopi abil oma rahwale kergitust muretseda, siis läheb ta Leedu würsti Gedimini teenistusesse, et tema läbi Eesti rahwale abi saada. Kuid see waew on kõik asjata, sest ordumeister ei sega ennast daanlaste asjusse ja leedulastel enestel on käed kinni, nad peawad endid Saksa würstide ja krahwide wastu kaitsma. Kodumaale tulles püüab Karolus, kes eestlaste nõrka jõudu ja sakslaste ülewõimu hästi tunneb, rahwast mässumõttest eemale hoida ja teda seni trööstida, kuni mõni wägew naaber ausas lahingus eestlasi aitab wabastada, sest enda jõul ja salaja ettewõetud wabastuse katse pidawat tingimata nurja minema ja rahwa põlwe weel raske-

Koroluse sisu.

maks tegema. Ise aga läheb ta Soome, et seal Abo ja Wiiburi piiskoppe oma plaanidele wõita. Kuid waheajal ei suutnud rahwa esimehed ei ennast ega rahwast enam talit-seda. Saaro Peetri nõuande ja juhatuse järele tehti uus wabastusplaan: jüripäewa ööl 1343 algasid eestlased raske piina ja meeleheite sunnil omal käel ja jõul wabastussõda. Nad tapsid ühel ööl 1800 daanlast ja sakslast maha ja ainult ordumeistri v. Dreylöweni abil läks rüütlitel korda 10,000-list eestlaste wäge Tallinna all lüüa ja mässu sumbutada. Karoluse poolt Soomest kutsutud abi jäi hiljaks. Karolus ise jõudis weel Tallinna lahingu ajaks kodumaale ja wõttis wõitlusest, mis lahti pääsnud, osa, et oma rahwaga ühes surra. Ta sattus sakslaste kätte wangi ja wiidi piinapingile surma-miseks, ehk küll ta seletas, et ta eluaeg on kõrgemaid ja ausamaid abinõusid oma rahwa käekäigu parandamiseks soowitanud, õiguse peale toetades ja ausa sõja abil orjakütkeid purustada tahtnud ning salalikka, tagaselja tehtud mõrtsuka-tegusid põlanud. Kui kuningapoeg ei kartwat ta surma-otsust, ja tal olewat wõimu seda tühjaks teha. Saanud ta isamaad ja Kordeliat weel trööstinud, siis hoidis ta sõrmuse pea, millesse surmakihwt warjatud, huulte wastu ja suri — isamaa ning Kordelia nimi keelel.

Karoluse isesu-
gune karakter.

Karolus peab niisama nagu Jaanus „Tasujas“ rahwa-wabastajat kehastama, kuid Järw on siin oma kangelastele-teistsuguse, tänini hoopis tundmatu karakteri andnud ja käsitleb ka jutuainet teist wiisi. Kuna Bornhöhe oma jutustusele wabalt ajaloolise kuju walib, käib Järw oma wiimses jutustuses Saali teed, kes enese peasihiks pidas jutustusesse wõimalikult palju ajaloolist materjali mahutada, nõnda ütelda, ajaloole jutustuse kuju anda. Tõepoolest on „Karolus“ ajalooliste faktide ja ajawärwi poolest õige rikas, sest Järw on kõiki teateid, mis Hiärni, Russowi ja Rutenbergi ajaloolistes töödes selle aja kohta üles pannud, katsunud ära tarwitada, muu seas ka seda märkust, et mässajate eestlaste hulgas, kes 1343 Tallinna all sakslaste kätte langesid, ka suuremast soost mehi olnud. Nähtawasti on Järw oma Karoluse kuju selle märkuse põhjal loonud. Kroonika aineid tarwitades on Järw selle eest katsunud hoida, et jutustus seda, mis ta ajaloolise ustawuse poolest wõidab, kirjandusliku wäärtuse poolest mitte ei kaotaks. Salgamata on „Karolus“ Järwe kõige parem jutustus, mis Soomeski tähelepanemist leidis.

Sündmustik on lihtsalt, huwitawalt ja mitte ilma põnewuseta üles ehitatud ja karakterid puhtalt läbi wiidud, kuid jutustus ise tundub nagu ühe suurema romaani sisukokkuwõte olewat, milles ainult sündmusi ära jutustatakse, ilma et tegelaste hingelise arenemisega ja olude lähema wäljamaalimisega oleks suurt tegemist tehtud. Nii on üleüldsuses Järwe jutustuswiisil Saali omaga mõndagi ühist joont, kuid Järw ei tarwita Saali kombel pateetilist tooni, töötab wähese tegelaste arwuga ja joonistab oma kujud terawamalt, selgemalt.

„Karolusega“ lõpeb romantiliste minewiku juttude rida ja ühtlasi wana-aja idealiseerimine. Realistlik ja psühholoogiline jutuainete käsitus, mille poole E. Wilde sel ajal oma külano-wellides kaldus, tõi meie jutukirjandusesse uue sihi ja uued nõudmised, mis minewiku-idealiseerijate waadetele ja maitsele risti wastu käisid.

Karl August Hermann.

Neljas silmapaistew rahwamees ja kirjanik, kes Jakobsoni surma järel awalikkusse silmapiirile ilmus ja Eesti elu edene-mise kohta teatawal mõõdul mõju awaldas, oli Hermann. Tema tegewuse siht ja üleüldine seisukoht oli õige selge. Erakonnalistes tüliküsimustes, mis selleaegsete rahwameeste keskele ägedaid wõitlusi tõid, nimetas Hermann ennast e r a - p o o l e t u m a k s. See pidi niipalju tähendama, et tema ei Luteruse usku kiriklaste, ei Greeka usu waimulikkude ja panslawistide sõbraks ning tööriistaks ennast ei andnud, töölistele tulewikuriiki ei kujutlenud, ja ilmamaata ini-mesi hingemaa töötusega ei püüdnud. Niisugustest kõrwalistest sihtidest hoidis Hermann ennast eemal. Kelle wastu aga Hermann — siin peame tema kohmetut ütlemissiisi paran-dama — mitte erapooletu ei olnud, see oli Eesti rahwas ja need rahwusliku idee edustajad Eesti haritlased, kes mitte kirikliku mõju all ei seisnud. Hermanni seisukohta karakteriseerib järgmine wahejuhtumine. Kui Grenzstein [oli saks-laste poolt Tartu linnawolinikuks walitud, päris Hermann professor Erdmannilt järele, miks sakslased ka tema kandi-datuuri pole toetanud, ja saanud wastuseks : „Ühine side, mis

Hermann's seisukoht isamaal-sis asjus.

meid kokku köidab, on meie kirik; selle eest on Grenzstein kindlasti wälja astunud, Teie aga mitte." Hermann läinud punaseks ja teinud waikides minekut.¹⁾

Hermanni elu-
lugu.

Karl August Hermann sündis Põltsamaa alewi liigidal Wõhma külas 11. (23) septembril 1851. Ta isal oli siin Otsa talu maa peal, mille rentnik ta waremalt olnud, majake sepikojaga, kus ta külahawale ja mõisale sepatööd tegi. Kena kopel ja ojakallas sepikoja kõrwal oli poisikese armsam asupaik, kuhu teda mängima saadeti. Laps elas oma pead, sest niihästi isal kui ka wõõrasemal, kes muidu küll hea ja helde inimene, ei olnud aega temaga juttu ajada ja kõiki tema küsimisi ära kosta. Ometi nõudis wara ärganud õpihimu waimutoitu ja juhatajat ja kui seda ei olnud, hakkas poisike oma käe peal õppima. Kui ta kirjatähtede nimed üksikult isa käest oli ära küsinud, siis harjutanud ta tuttawate peastlugemiste kaudu, mis talle suusõnal waremalt kätte õpetatud, nelja ja poole aasta wanaduses ise kokkulugemise selgeks ja lugenud wiieaastaselt Lauluraamatu ja Piibli läbi.²⁾ Kitsad olud tegid Hermannist juba õrnas lapsepõlwes iseõppija ja seda teed on ta pärastises elus weel tihti pidanud tarwitama, sest wanemate kehwise pärast tuli tal ka koolieas kibeda puudusega wõidelda. Waewalisemalt ei ole wist keegi Eesti poisikene oma haridusekäiku alanud, kui Hermann. Kui ta paar aastat Anikwere külakoolis oli käinud ja siis Põltsamaa kihelkonna-koolis tahtis edasi õppida, ei olnud wanematel nii paljugi jõudu, et nad poisile leiwakoti oleks wõinud kooli kaasa anda. Kuid kooliõpilased ei lasknud heasüdamelist ja lahket seltsilist, kes pealegi neist targem oli ja nõrgemaid wõis õppimises järele aidata, mitte nälgida, waid igaüks söötis teda kordamööda oma kotist ja kui kõik läbi olnud, saanud Hermann päew otsa kooliõpetaja Beermanni laualt süüa.³⁾ Põltsamaal edendas sel ajal köster Wilberg iseäralise hoolega koorilaulu ja kaunistas selle abil koguduse jumalateenistust. Noor Hermann, kes oma hea muusikalise ande tõttu laulu wäga armastas, „kuulas koorilaulu ärarääkimata waimustusega.“ Waimustus muusika ja koorilaulu wastu näis temal pärast mehepõlwes aina weel kaswawat. Koolipoisina mängis ta Põltsamaa pasunakooris

1) G. Blumberg J. Hurtile 22. weebr. 1886.

2) K. A. Hermann, Kullerkupuke, Rahwa Kasuline Kalender 1896.

3) W. Reiman, Dr. phil. Karl August Hermann. Eesti Kirjandus IV. a. nr. 2.

kaasa, wiimati sai ta selle koori juhatajaks. Kihelkonnakooli oreilil tegi Hermann oma esimesed mängukatsed; selle abil olewat ta ka esimese laulu „Süda tuksub, tuks, tuks“ komponeerinud, mis nüüd rahwawiisiks on saanud. 1867 seati Hermann Põltsamaa kihelkonna-kooliõpetaja abiks, mis ameti pidamiseks ta 1869 Paistus maakoolide komisjoni ees külakoolmeistri ja Tallinnas elementaarkoolmeistri eksami ära tegi. Päril ameti kõrwal pidas Hermann pärast lõunat tagatoas weel wäikest erakooli Saksa keeles. Seda õpetust käisid ärksamad kihelkonnakooli õpilased pealt kuulamas. Tallinnas wiibides sai Hermann tublide organistide juhatusel klawerimängus ja muusikateoriis head õpetust. Õpetuse aeg oli küll lühike, kuid aitas Hermann siiski teele.

1871 lahkus Hermann Põltsamaalt, asus Peterburisse ja sai nõndanimetatud „Inglise kooli“ juure ametisse. Tutwus esimeste ülikooli hariduse osaliste meestega kihutas tedagi edasi püüdma, sellest hoolimata, et rahapuu-

dusteel takistuseks ees oli. Siin kirjutas Hermann oma esimesed raamatud, muu seas algu-

pärase näitemängu „Oksjon“ (1872) ja walmistas ennast gümnaasiumi lõpueksamile, mida ta eksternina tahtis ära teha. Räägitakse, et Hermann wahel endale lambiõlgi ei jõudnud osta ja ta laterna tule walgusel, mis tänawalt ta toakesese paistnud, ennast eksamile ette walmistanud. Suwel 1873 asus Hermann Tartusse, kus sugulane Goldmann temale ainelist abi töötanud. Nüüd wõis agar iseõppija oma terve jõu kokku wõtta, et sihile pääseda, ja sinna jõudis Hermann ootamata ruttu. 1874 aasta lõpul oli temal juba küpsuse-tunnistus käes. Poolteise aastaga oli mees gümnaasiumi nelja ülema klassi õpekursuse läbi wõtnud, seal juures wanade keelte peale, nagu ta ise kiitles, ainult kümme kuud ära tar-

K. A. Hermann

witanud. Tulisest wirkusest hoolimata, mida Herman awal-
das, ei wõinud nii ruttu saadud haridus mitte põhjalikkusele
ja küpsusele wiia. Nagu harilikult kõik iseõppijad, kel wõi-
malik pole olnud ennast teistega wõrrelda ja iseenese wõi-
mise üle õiget otsust saada, läks Hermann upsakaks ise-
enese-austajaks, arwas enese mõne geeniuuse olewat, kes olgu
mis tahes asjaga ja ülesandega niisama kergelt walmis saab
nagu raamatu õppimisega ning abituuriumiga ja omandas selle
arwamise põhjal pealiskaudse tööwiisi, millest ta enam iial
lahti ei saanud.

Esmalt õppis Hermann Tartu ülikoolis usuteadust, küll
wist kuldonu Goldmanni kulul, kes talle ka pikemateks
wäljamaa-reisideks raha andis. Üliõpilase põlwes toimetas
Hermann (1875—83) Laakmanni kulul ilmuwat „Kasulist ka-
lendrit“, mille lisasse ta wäikesi jutukeksi kirjutas. Selle kõr-
wal andis ta ühe noodiraamatu teise järele wälja, nimelt:
„Eesti Kannel“, „Kooli ja Koori Kannel“,
„Kodumaa Laulja“ — kõik Hermanni enese kompo-
neeritud ehk vähemalt häälestatud laulud. Ka „Eesti teise
üleüldise laulupidu meestekoorid“ ilmusid tema toimetusel ja
Hermann ise kutsuti wäljamaalt laulupidu juhatama, sest wahe
peal oli tal Tartu ülikooli juhatusega pahandusi olnud; ta oli
usuteadusele, milleks tal sisemine kutse täiesti puudus, selja
pöörnud ja 1878 Leipzigi ülikooli astunud wõrdlewat keele-
teadust õppima. Nii oli ta õigele teerajale saanud, sest
keelteõppimiseks olid tal head anded ja keelte kohta tundis
ta juba lapsest saadik huwi. Kuid Leipzigi näib ta keelte-
teaduse wälgukursuse abil läbi käinud olewat, sest juba pool-
teise aasta pärast, 1880 aasta algusel, teeb ta ülikooli lõpu-
eksami ja omandab filosoofia doktori-kraadi. Tema wäitekiri
„Der einfache Wortstamm und die drei Lautstufen“ — Lihtne
sõnatüwi ja kolm häältejärku — ilmus Leipzigi 1880. Kirja
peasisu, kolm häältejärku, pole aga mitte Hermanni üleslei-
dus, waid sellekohased seadused oli Weske warem üles seadnud
ja oma „Healte õpetuses“ 1879 awaldanud, kuid Her-
mann ütleb siiski iseseiswalt töötanud olewat ja kinnitab, tema
wäitekiri olewat Weske tööst warem ilmunud.¹⁾

1880 tuli Hermann kodumaale tagasi ja katsus siin esi-
otsa raamatute wäljaandmisega ennast elatada. Ta kompo-
neerib palju, annab oma „Kooli ja Koori Kandle“ ja „Eesti
Kandle“ teise jao wälja, paneb Marliti romaani „Wana mam-
seli saladus“ Eesti keele ümber. Aga siis tuli ta elusse

Hermanni tege-
wus ajakr.
Janduses.

¹⁾ Selle wastu kõneleb Weske kiri Kunderile 3. aprillil 1886.

järsku muudatus. Grenzstein oli „Olewiku“ wäljaandmiseks luba saanud ja lahkus „Eesti Postimehe“ toimetusest, kuna raamatukaupleja Just wiimase ajalehe ostu teel omandas. See kutsus Hermanni 1882 „Eesti Postimehe“ toimetajaks. Et tal kindlat teenistust ei olnud, wõttis ta pakkumise vastu, ja nõnda sai wagusast keele- ja muusikamehest poliitikategelane. Kuna Hermanni sammudes wahest wankumist näha wõib ja ta enamusega käia armastab, awaldab ta kui ajalehetoimetaja algusest kuni tegewuse lõpuni tublit meelsust ja kindlat sihti, mida ta järgmised sõnad „Eesti Postimehe“ proowinumbris ära määravad: „Esimene sõna selle lehe pealkirjas on Eesti. Juba see näitab, missugust teed ta peab käima. „E. Postimees“ saab minu juhatusel täiesti ja igapidi Eesti teed kõndima ja sellega oma nime tõendama. Mina luban, niikaua kui ma elan ja hingan, täielises ja palawas armastuses ja wankumata ustawuses ja truuduses oma kallist Eesti rahwast ja isamaad teenida. See on minu puhas ja kõrge siht, eesmärk ja paleus.“ Mitte Hermanni suured juhtiwad mõtted ja keeruliste küsimuste seletused ei ärata lugupidamist, — Hermanni mõtteterawus ja waimurikkus ei ulata kaugele — waid ta on Eesti asjale selle läbi palju kasu saatnud, et ta segasel ajal õiget Eesti meelsust awaldas, seda kosutas ja laiemaid hulki rahwuslikuks erakonnaks ühendas, kes kõrwalisi tendentse taga ei ajanud. Hermanni poliitilised waated ilmuwad järgmistes seletustes:

Peremeeste ja popside wahel on olek natukene paha. Selles on see kole ja hirmus hädaoht ja kimbatus warjul, mis meie maal elawat rahwast kahte suure parteisse ehk erakonda ähwardab lõhkuda ja selle läbi igawest tüli ja riidu meie elanikkude eneste wahel sünnitada. See oleks hirmus kahjulik asi terwele meie maa edenemisele. Meie ei kõnele ei selle ega teise erakonna kasuks, waid peame üleüldist Eesti rahwa kasu silmas ja see nõuab, et peremeeste ja popside wahel hea lugu walitseks. Hädaoht on see, et wae-semad inimesed kadedust nende üle tunnewad, kellel midagi on. Kadedus aga äratab tihti kurja himu ja himu sünnitab kuritegusid. Näitab, et sotsialism, demokratism, kommunism ja nihilism muud ei ole, kui astmed sellesse olekusse, kus midagi enam ei ole . . . Üksnes seal on õnnistust, kus seda omaks wõib nimetada, mis keegi õiglasel

wiisil ausa tööga enesele jõudnud teenida.“¹⁾ Eesti koduste tülide kohta Aleksandrikooli asjus kirjutab Hermann: „Aleksandrikooli asjus tuli lahkumine ja kaks parteid olid teineteise vastu, aga meie jääme rahu nõudma mõlemate wahele, sest meie armastame neid mõlemaid erakondi täitsa õiglase südamega, sellepärast arwame omaks pühaks kohuseks lepitust wendade wahel sigitada. Hurt ei oleks pidanud sellele vastu olema, et Aleksandrikooli kassast Kölerile raha laenatakse, kui kindlad paberid saawad vastu antud. Kui Eesti rahwas seda heaks arwab, et Hurt Aleksandrikooli peakomitee presidendi ametist lahti saaks, siis ei wõi ega taha meie häälteenamuse vastu panna.“²⁾ — Leppimist ja wagusat, rahulist töötegemist peab Hermann Eesti elu edenemise eeltingimiseks. „Rahwale, kes omakeskel asju rahulikul wiisil ei talita, ei ole õigusi wajagi, ta ei oska neid tarwitada. Meie peame wagusal wiisil hoolega ja wiisakalt tööd tegema ja niisama wagusal wiisil, aga kindlasti seaduse põhjal neid õigusi nõudma, mis ajakohased on. Eesti õpetatud meeste seljapööramine oma rahwale teeb kahju, seda tunneme iseäranis siis, kui meile kõrge riigiwalitsus uued parandatud seadused annab.“

Hermanni „Postimees“.

Neli aastat toimetas Hermann „Eesti Postimeest“, siis ostis ta „Pärnu Postimehe“ ära, tõi ta Tartu ja hakkas seda 1886 a. algusel lühendatud nime all „Postimees“ toimetama ja wälja andma. Leht oli esiotsa küll wäikene, ei jõudnud palju pakkuda, kuid Hermanni soe, lihtne ja otsekohene wiis ja tema rahwuslik siht oli meeldiw ja kogus sõpru. „Postimees“ saab truusti ja ustawalt Eesti rahwast südames kandma ja üksnes Eesti rahwa kasu silmas hoidma. Eesti rahwa õnn saab tema õnn, Eesti rahwa õnnetus tema õnnetus, Eesti rahwa kahju tema kahju, Eesti rahwa au tema au olema,“ nii uuendas Hermann oma töötust nüüd, kus ta ise leheomanikuks sai ja antud töötust on tema enam hea tahtmise ja hea soowiga ning sihikindlusega, kui suurte kõmurikaste artiklitega täitnud. Ta ise kirjutas tihti ajalehes küll wõimata pealiskaudselt ja labaselt. Kui ajakirjanikku karakteriseerib teda kõige paremini järgmine sõna, mis ta kord Brockhausi konwersatsiooni-leksikoni sorides öelnud: „Missugune tore raamat! Kus sa ta iganes lahti lööd, sealt paistab

¹⁾ Eesti Postimees 1883 nr. 8 ja 9.

²⁾ Eesti Postimees 1883, nr. 10. Seals. nr. 15.

sulle juhtkiri wastu! Kuid ta otsekohene meel ja soe süda tuli igal weerul nähtawale ja aitas mõtete puudust kinni katta. Suurt tuge leidis Hermann „Postimees“ Eesti Üliõpilaste Seltsi poolt, „kelle ärkamist ja kaswamist ta perekond otse iseenesesalgawa ohwimeelega toetas ja kelle liikmetel Hermann kui ainsa haritud Eesti perekonna ukseid lahti seisis.“ Seltslik elu ning osalt ka Saksa korporatsioonide eeskuju tekitas ühtehoidmise ning eralduse waimu, mis üliõpilased sellest wõitluse wäljast, kus nad esialgul ühes Eesti rahwameestega külge külge wastu seisisid, kus nad rahwa laiemate ringkondade eluga kõige lähemas ühenduses olid, eemale wiis¹⁾ ja nad nüüd Saksa korporatsioonidega ühesuguste õiguste nõutamiseks wõitlusesse astusid. Selles ühtehoidmise sihis kogusid tähendatud seltsi liikmed endid Hermann kui oma wilistlase ümber ja tegid „Postimehele“ kaastööd, mis teda teistest lehtedest kõrgemale tõstis. Hulk noori kirjanikke, kelle hulgas Anna Haawa, E. Wilde, Elise Aun kõige rohkem silma paistawad, muretsesid oma kaastööga selle eest, et ajalehel tarwilik populariteet ei puudunud. Nõnda wõis siis „Postimees“ 1887. a. juba kolm korda nädalas ilmuma hakata.

Ajalehe toimetuse kõrwal tegi Hermann agarusega Eesti keelealal tööd. Selle töö wili oli ta tähtsam kirjatöö „Eesti keele grammatika,“ mis 1884 ilmus. Raamatu ülesanne oli „Eesti rahwa seas meie ilusa kalli Eesti emakeele teadust laiali laotada ja eestlasi oma keele ilu, wõimu ja kaunist imekspanemise wäärt sisemist ehitust tundma õpetada.“ See oli esimene täielik Eesti sõnaõpetus, mis Eesti keeles eneses kirjutatud. Nüüd oli rahwa laiematel ringkondadel wõimalik ilma Saksa keele abita Eesti keele seadusi tundma õppida. Raamat äratas palju wasturääkimist, sest et ta õigete õpetuste hulgas palju omatehtud seletusi tõi, mis teaduse põhjal ei seisa, ehk jälle hoopis segased ja arusamatud olid. Tema grammatika nõrgem külge on foneetiline

Töö Eesti keele alal.

Eesti keele grammatika.

¹⁾ J. Haho, Eesti Üliõpilaste Selts 1870—1910. „Postimees“ 1910 nr. 79.

osa. Nagu Weske¹⁾ omas pikas arwustuses näitab, on Hermann Saksa keele põhjal ä, ö, õ, ü ümberhäälikuteks nimetanud, mis Eesti ja Soome keeles üleüldse ette ei tule. Painutuse õpetus on hoopis segane ja iseenele wasturääkiw; mitte g ei saa k's, d—tks, b—pks, waid otse ümberpöördult; nagu wanad runod seda näitawad, on kõwadest häältest ja wormidest hiljem pehmed saanud, näit.: nim. ränka, saaki, niitu, noota — omast. ränga, saagi, niidu, nooda. Mõnes kohas tarwitab Hermann oskussõnu wõltsis

K. A. Hermanni elu- ja töökoht Tartus.

tähenduses; nii nimetab tema konditsionaalse ehk tingiwa kõnewiisi (näeksin, teeksin) kahtlewaks kõnewiisiks. Ilma et fonetikast ja rahwakeelest suurt oleks hoolitud, püüdis Hermann sõnakujusid üksnes ajaloolise keeleteaduse põhjal seletada ja grammatikat kunstlikult järjekindlamaks teha, süstematiseerida. Ta tunnistas ainult wanemad wormid õigeks ja püüdis keelt, mis mitu sada aastat edenenud, endistesse wanadesse

¹⁾ Dr. K. Hermanni Eesti keele grammatika. „Oma Maa“ 1884 nr. 2—8.

rööstesse tagasi kruwida. Nõnda nõudis tema, et rahwasuus laialt tutawad ja kirjakeeles üleüldiselt tarwitusele wõetud „hea“ ja „pea“ ning „seal“ tulewad „hää“, „pää“ „sää“ kirjutada ja -ste lõpuga määrussõnad -sti lõpulisteks tagasi muuta, sest et wiimsed wormid wanemad on. Järjekindluse pärast tulewat nähakse, ollakse, pannakse jne. asemel nähtakse, oldakse, pandakse kirjutada. Niisuguste seaduste läbi tehti elawale keelele wägiwalda, sest et teda wananenud liistude peale painutati. Sellepärast on uuemal ajal mõndagi, mis Hermann õpetas, kõrwale heidetud, kuid üleüldiselt on ta siiski meie kirjakeelt rohkesti selgitanud, meile kaunis ühtlase kirjawiisi ja sündsad eestikeelsed grammatika oskussõnad loonud, mis juba isegi Hermannile Eesti keeleteaduses austawa ja kindla paiga tagawad.

Hermanni kolmas tööpõld oli laul ja mäng, mida ta laps-
sest saadik väga armastas. Eesti lauluwara rohkendu-
seks oli ta juba üliõpilase põlwes rohkesti tööd teinud —
1882—1885 andis ta „Eesti Postimehe“ kaasandena iseära-
list „Muusika lisalehte“ wälja ja kui selle lehe toimetus tema
käest ära läks, siis asutas ta 1885 kuukirja „L a u l u j a
m ä n g u l e h t,“ mida ta 13 aastat järgemööda wälja andis.
Ka see pidi „täiesti eestlane olema, Eesti laulu ja mängu
edendama, meie rahwa südameid soendama ja osawõtjatele
siin ja seal mõne lõbusa pilgu walmistama ja igapäewasest
elust iluriiki wiima.“ Eesti laadilist muusikat tundis
Hermann küll teoreetiliselt, tegelikult pole ta seda suurt suut-
nud edendada, waid selle asemel täitis ta muusikalehe aasta-
käikusid wõõrsilt laenatud helitöödega ja komponeeris ise
wõõras waimus. Ja ometi oli Hermanni muusikalehel ja
muudel noodiraamatutel, kuhu ta umbes tuhat laulu kokku
kandnud, Eestis suur tähendus, sest järgnewal rahwusliku
kainenemise ja ideaalide kadumise ajal jäi laul weel tähtsaks
aateilma ja rahwusliku meelsuse awaldajaks.

Nagu ennemalt Jannsen, sai ka Hermann laulu edenda-
mise puhul luuletajaks. Oli tarwis wiisidele, mis Eesti laulu-
tagawara kaswatamiseks wälja anti, sündsaid sõnu alla seada.
Hermann tõlkis sõnad wõõrastest keeltest ehk, kui mõni
rahwasuust üleskirjutatud wiis ees seisis, tarwitas sõnade loo-

Hermanni tege-
wus laulu ja muu-
sika alal.

Hermanni salmi-
kud.

miseks rahwasuust saadud lauluaineid. Hermannil on kaunis suur arv algupäralisi luuletusi, kuid needki on kas wiisiga ühel ajal, ehk vähemalt wiisi najal sündinud. Palju Hermannil laule on wiiside pärast rahwa seas laialt tuttavaks saanud, mõned otse rahwalauludeks muutunud, sellest hoolimata, et lauljad wahel sõnu pidid tarwitama, millele õiget tähendust ei teatud anda. Ei ole ka nali ridasid nii pikaks wenitada ja salmisid just nõnda üles ehitada, kuidas eelseisew lauluwiis, mida muuta ei wõi, nõuab. Seal pidi nii mõnigi paiksõna, asjata lisandus appi wõetama, riimsõnad wägise paari pandama ehk koguni kõlksusid loodama, millel mõte puudub. Sellest siis tulebki, et Hermannil „Salmikutt“, mis ta kahes wihus iseraamatuna wälja andnud, tihti paljast sõnade kõlinat kuuleme, mis lugeja külmaks jätab. Kuid Hermannil on ka laule, mis labasest sõnakõlksutamisest kõrgemale ulatawad ja kunstimõnu awaldawad. Seal on näituseks mõned ilusad ja wõimsad salmid oodist „Nagu kaunis heli kandlekeelest“, wärske ja ergutaw kewadelaul „Nüüd walju talwe walitsus“ ja lihtne ning südamelik eeleogia „Kurwal meelel kõnnin mina“ — need kõik on rahwa üldiseks waimlikuks waranduseks saanud.

Algupärane
proosa.

Algupärastes proosatöodes, nagu näitemängus „Oksjon“ ja wäikestes uudisjuttudes, mis Hermann kalendri lisa jaoks kirjutas ja pärast weel iseäraldi wälja andis, püüab ta Eesti külaolusid walgustada, kus juures temal tendents enamasti sinnapoole kaldub, et wagadus ja woorus wõitu saawad, et waranduslikud wahed inimeste keskest kaowad, kuna wae- sed rikastega ühesugusteks lastakse saada. Peale kuiwa sündmustiku, millest sihilik õpetus wälja wahib, ei ole Hermann oma uudisjuttudes suurt midagi ära ütelda suutnud.

Kullerkupuke.

Erandi sünnitab siin „Kullerkupuke“ (1896), wäike mälestus õrnast lapsepõlwest. Ta ei ole mitte üksnes selle- poolest tähelepanemise wäärt, et Hermann siin enese kaswu- kohta, lapsepõlwe elu ja waimlikku arenemist kirjeldab, waid lugu pakub kauni pildikese külalaste elust üleüldse, pealegi niisugusel kujul, et tal juba kirjanduslikku wäärtust on. Siin pannakse sündmuste kohta ja ümbrust tähele, jutus-

tatakse tundmustega ja kujukalt ja lastakse ka tegelaste hingelusse pilku heita.

Päris tüübiline näide selle aja kirjanduse laadist on HermannAuulane ja Ülo. „Auulane ja Ülo, jutt Eesti muistsest ajast“ (1887). Jutu peasündmuseks ehk õigemini aluseks on sõnum ajaloost, et eestlased rootslaste pealinna Sigtuuna ära wõitnud. Wanade eestlaste wahwus paneb meid muidugi küllalt imestama, kuid weel ülendawamad ja hiilgwamad on muud selleaegsed olud Eestis, „endine õnn ja ilu“, mida Hermann jutus suure waimustusega ja paatosega kirjeldatakse.

„Noored Eestimehed olid nagu tammed tugewad ja jalakad sirged. Rõõm oli neid näha. Wõim läikis nende nägudest, jõud nende kangedest käewartest. Kalew oli oma waimu nendele südamesse pannud, oma waprust nendele järele jätnud. Niisama olid neiud nägusad ja hellad. Nende paled punetasid nagu kõige ilusamad lilled. Nende silmad olid armast ilu täis. Nende juuksed lehwisid õhus. Nende neitsilised rinnad wajusid ja tõusid laulu lõõritades.“ — „Auulane on wana mees, hallid juuksed peas. Aga tema nägu on alles punane ja priske, tema silm hiilgab nagu kuniigal, tema tegumoest paistab au ja kõrgus wälja.“ Eesti wanema Auulase tütar on Linda. Nii hästi isale kui ka tütrele awaldatakse kuninglikku au. Wäe ülewaatusel paneb Linda wõidupärja Ülole pähe, sest et wiimne ambulaskmises, kurnilöömises ja wehklemises teistest üle käib. Rootslasted rööwisid Linda ja palju teisi Eesti neiusid, kes merekaldal lõbutsesid, ja wiisid nad omale maale wangi. Eesti malewa läheb neid päästma ja waenlasele kurjategu kätte tasuma. Kakstuhat laewa Häädemeeste rannal ja pea niisama suur hulk laewu Kuresaare sadamas liigub nagu kihaw weeputukate parw lainetel, wõtab Eesti malewa enda peale ja wiib ta Auulase ja Ülo juhatusel Rootsi. „Nagu mets olid mastide otsad, ja purjude hulga pärast oli waewalt lausa wett wõimalik näha. Selle wäe wastu ei wõinud keegi waenlane wälja tulla ega teda wäärata . . . Ükski ei jõudnud wirkuse ega meretundmise poolest saarlaste wastu. Asjata oli wõõraste rahwaste püüd saarlasi ära wõita. Nende nimi oli kuulus ja nende waprus kardetud terwel Põhja-Euroopamaal. Juba Kuressaare nimi pani Läänemere äärsed rahwad wärisema, sest sagedasti küllalt olid nad häwitust ja hukatust oma waenlastele saatnud. Weel praegu on hirmsa ja wahwa mereröõwli nimi Euroopa keeltes Korsar.“ Nii ülistab Hermann saarlaste wahwaid tegusid. Rootsi aujärjepärija on ülemerese

naabrirahwa eestlaste keelegi ära õppinud ja awaldab Auulase tütrele Lindale Eesti keeles armastust, kuid see lükkab printsi käe ja tulewase Rootsi kuninganna-krooni tagasi, sest et wangile ei wõidawat kosja tulla ja „waba Eesti rahwa walitseja waba tütar tahab wabalt enesele meest walida.“ Pealegi on ta wahwale Ülole oma südame ja käe tōotanud. Pärast Sigtuuna linna langemist ja kuninga poja wangiwōtmist palub Linda kuninga poja ja teiste wangide eest, sest et need wangiwōetud Eesti neiudest paha eemal hoidnud. Rootsi wangid lastakse wabaks, kuid kuningas peab sõjakulu tasuma, ja kõik Sigtuuna linna wārandus langeb eestlaste kätte.

Need on silmapaistwamad jooned, millega Hermann Wana-Eesti hiilgusaja õnne ja ilu kujutust omalt poolt on täiendanud. Jutu ideelist sisu tähelepannes leiame, et Auulane ja Ülo ning Linda Eesti endise suuresoo edustajad, paremlased ehk kõrgema seisuse liikmed on, kes sündimises päritud isiklikkude omaduste poolest teistest üle olid ja lihtrahwa ees eneste wastu aukartust äratasid; nad olid, nagu Hermann ütleb, „Eesti rahwa kaitsjad ja ehted“. Nende kujude esitamisega püüab Hermann endist aega Eestis idealiseerida, Eesti muististe wägimeeste keskel ilutseda, lugejas soojust ja lugupidamist oma maa ja rahwa wastu äratada, wahest aga ka meie põlwe aulastes ja paremlastes uhkust ja iseteadwust tōsta ning ühtlasi neile meele tuletada, et nemadki „Eesti rahwa kaitsjad ja ehted“ peaksid olema.

Eesti awalikkude
tegelaste wah-
kord.

Awalikud hääled, mis eespool kirjeldatud tegelaste poolt kuuldawale tulid, ei tahtnud kuidagi ühtlast kõkkukōla anda. Poliitilised waated ja peale selle weel madal leiwakadedus, mis siin ja seal üsna lausa ilmsiks tuli, tegid mehed, kes „rahwa kasu“ taga ajasid ja kellel igatahes oleks pidanud palju ühiseid huwisid olema, weriwaenlasteks. Ja mitte üksnes poliitikawaadete pärast ei peetud ägedaid sulelahinguid, waid ka kirjatōod, mis ajalehest lahus awaldati, kisti wastastikku maha ehk waigiti surnuks. Erakonna lõhed tungisid weel kaugemale, ka lugejate ja kaastōoliste hulka. Niihästi toimetajad kui ka nende poolehoidjad kandsid wiha-waenu ka nende kirjanikkude peale üle, kes wastase erakonna lehele kaastōod tegid. Nii tekkis erapoolik, õigluseta ar-

Erakondlik ar-
wustus.

wustus, mis lugejaid eksitas ja parema kirjanduse edenemist ning laialelaotamist takistas. Kirjanikud ise koondusid erakonna juhtide ümber salkadesse, sedamööda kelle sihi poole nad hoidsid. Ärkamise aja wanemad wabameelsed kirjanikud, nagu Reinwald, Weske, Kunder ja ka mõned nooremad tegid Kõrwi „Walgusele“ kaastööd, Hurt, Koidula ja terwe rida noori Eesti teoloogisid, nagu M. Lipp, J. Bergmann, M. J. Eisen ja palju teisi toetasid Grenzsteini, kuna Hermanni ja Järwe ümber esiotsa hulk isamaaliste ja kirjanduslikkude kalduwustega noori jõudusid kogus, kellele siin mahti anti oma katsetöödega esineda ja tulewasele laiemale kirjanduslikule tegewusele end ette valmistada. Kuna nende noorte tähtsamad tööd alles hiljem ilmuwad, wõtame nad pisut pärastpoole harutusele. Kõige pealt nõuab iseäranis salkkond alalhoidlikkude ja parajusmeelsete waadetega kirjanikka, kes endid Grenzsteini ümber kogusid ja kelle paremad ilukirjanduse tooted just sel ajal ilmusid, lähemat tähelepanu.

Martin Lipp.

Isamaalist waimustust, mis wanemate äratajate rinnas leegitses, päris nooremate hulgast iseäranis rohkel mõõdul lüüri-line luuletaja Lipp, kes oma elu eesmärgiks seab Eesti kotta enam walgust saata.

Martin Lipp sündis 2. (14.) aprillil 1854 Wooru wallas Peetruse talus. Wäike kroonukoht, mille rentnik isa oli, seisis kaunil mäekallakul. Tema lahke ümbrus oma oru, kahisewa kase-metsa, läikiwa järwe peegli ja lainetawa luhaga jättis üleskaswawa poisikese hinge sügawad muljed. Suure ihaga uitis ta laialisest luhast läbiwoolawa Ohne jõe kaldal ümber, noppis lilli, õngitses kalu ja ajas kütiametiga uhkust. 7-aastaselt wiidi poiss Wooru külakooli, kuhu ta kaheks talweks jäi, ja siis pandi ta Tarwastu kihelkonnakooli Wühneri juure õppima. Selle anderikka koolimehe käest sai ta oma haridusele kindla aluse. Seda rajati siin emakeeles ja wõeti wõõras keel alles siis appi, kui emakeel hästi oli ära õpitud. Muidugi ei wõinud see mõjuta jääda, et Wühner soe Eesti isamaalane oli ja nende meeste hulka hoidis, kes ärkawale Eestile aitasid kewadet sisse helistada. Suurt äratust pakkus kooliõppijatele ja kihelkonna rahwale tubli raamatukogu, mis koolimajas Wühneri juhatuse all seisis. Kuid

Lippu elulugu.

isamaalise kasvatuse ja Eesti kirjanduse mõju alt pidi Lipp mitmeks aastaks kaugele jääma. 1867 astus ta Walga kreiskooli, mis sel ajal usuteadlase Dabberti juhatuse all seisis ja oma tubliduse poolest laialt tuttav oli. Siin algas sedamaid saksastus peale. Dabbert ei sallinud Eesti musta wammust, milles Lipp eksamile ilmunud, ega lubanud ka juukseid keskelt lahku kammida, waid sundis wammust maha panema ja juustes pahemal pool „Saksa lauku“ kandma. Muidu olid need 3¹/₂ aastat, mis Lipp kreiskoolis mööda saatis, tähtsaks külwiajaks. Püüti enamgi õppida, kui õpekawa nõudis, iseäranis ka wanu ja uusi keeli, nii et kooli kursuse lõpetusel kerge oli Tartu gümnaasiumi tertsiasse saada. Siin oli inspektor Karl von Mickwitz kõigile Eesti noortemeestele, kes gümnaasiumis õppisid, lahkeks nõuandjaks, Lipule aga heaks soowijaks, õppimise teel äratajaks ja waimustajaks. Ülemates klassides tuli noormehel juba oma jalul seista, sest et isa enam waralist abi ei suutnud anda. 1874 tegi Lipp lõpueksami ja sai diplomi, mis talle õiguse andis ülikoolis wäikest abiraha saada ja ilma maksuta ettelugemisi kuulata. Selsamal aastal astus ta Tartu ülikooli usuteadust õppima. Huwituse selle teaduse-ala wastu oli ta wagast isamajast pärinud. Kuid kehwas ei lasknud keelmata teaduse alikatest ammutada. Oli waja tundide andmisega ülespidamist teenida, wiimaks kodukooliõpetajaks heita, et omaga wälja saada. Üliõpilase põlwes hakkas Lipp kodumaa ja emakeele küsimustega tegemist tegema. Et neid nõudmisi, mis teadusealad ette panid, wähegi ära täita, tuli rohkesti higi walada, kuid töö edenes jõudsasti ja juba 1878 wõis Lipp teoloogia kandidaadina ülikoolist lahkuda. Et ta ennast eestlaseks oli tunnistanud, läks tal ainult suure waewaga korda Saksa kirikuülemuselt luba saada proowiaasta pidamiseks Paides.

Selle järele kui Lipp kuu aeg lisakus oli õpetaja abiline olnud, wõttis ta 1880 aastal endale Tartusse Saksa Jaani koguduse juure abiõpetaja koha, et üleüldse waimulikkusse ametisse pääseda, sest Tallinnamaa — seda oli ta selgesti küllalt ära näinud — tema tööd ei tarwitanud. Õpetaja ameti kõrwal andis Lipp Tartus mitmes koolis, muu seas ka Wene kooliõpetajate seminaris usuõpetuse tunde. Wiimased kaotas ta aga juba aasta pärast, sest et kuraator parun Stackelbergile oli selgeks tehtud, et see mitte soowitaw ei ole, kui eestlasi noori kooliõpetajaid juhatama wõetakse. Sellepärast wabastati ka ühel ajal M. Weske Eesti keele õpetuse andmisest seminaris ja anti mõlemad kohustused õpetaja Frantzeni kätte.

Õpetaja amet ei wõinud Tartus Lippu jäädawalt rahustada, sest Eesti noormees oli Saksa õpetajaks saanud. Siiski oli sel kohal ka oma hea külge. Usuõpetuse andmine kõrgemates õpeasutustes pakkus talle mahti kooliolu ja selle tarbeid usuõpetuse alal hästi tundma õppida. Niisamuti oli tal wõimalik Tartus Eesti Kirjameeste Seltsi tööst osa wõtta. Kaks aastat oli ta selle seltsi kirjatoimetaja. Kuna abiõpetaja iga aasta tagant waba suwe sai, tarwitas Lipp 1881 a. suwe reise peale ära. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura pidas sel aastal 50 a. kestwuse juubelit ja Eesti Kirjameeste Selts walis Lipu ning üliõpilase J. Bergmanni oma saadikuteks, — kes seltsi piduande „Eesti Luuletused“ pidid ära andma. Soomes *mag.* Hahnssoni juures wiibides sai Lipp Kaljuwalla elu ja oludega lähemalt tuttawaks, harjus Soome keelega nii kaugelt ära, et kindla plaaniga koju tuli, magistri proua Theodolinda Hahnssoni lihtsaid ja liigutawaid rahwajutte Eesti keele ümber panna. Nõnda tõlkis ta „Kaksikwennad“, mis „Olewikus“ ära trükiti ja heal meelel loeti. Waheajal tuli ametikoha wahetus. Kaarma kogudus seisis ilma karjaseta. Sellest hoolimata, et sakslased siingi nooreestlasi kartsid, sai Lipp walimisel häälteenamuse ja 1882 a. algul asus ta uuele ametikohale. Siin algas tal töö, mis küll ainult kaks aastat kestis, kuid neid aastaid peab ta oma elus kõige õnnelikkumateks, sest et rahwas siin talle armastusega wastu tulnud. Kaarma koolmeistrite seminar seisis õpetaja juhatusel ja õpetaja andis siin usuõpetuse tunde. Töowiljaks, mis seminaris tehtud, nimetab Lipp muu seas oma „Kristlikku kirikulugu“, mille käsikirja ta Kaarmal lõpule wiis. Waikne Kaarma äratas suurel moodsul Lipu luuletegewust. Siin olid ta paremad elusoowid täide läinud, siin wõis ta oma rahwa sekka tööle astuda. See kõik, nagu ka Kaarma ilus loodus, tõstis meeleolu ja ergutas waimu, Kaarmal tekkis Lipul hulk ilusaid laule, mis hiljem trükis ilmusid. 1884 kutsuti Lipp Nõo õpetajaks. Ta wõttis kutse wastu, sest ta arwas ülikooli linna läheduses teaduslikule tööle wõiwat rohkem äratust ja allikaid leida, kui meretaguses saaremaakeses see oleks wõimalik olnud. Ja selles ei olnud ta, nagu hiljem näeme, mitte eksinud. Ajaloolisele uurimustööle oli Tartu biblioteekide lähedus suureks kergituseks.

Esimesed luulelised kalduwused ilmusid Lipul juba gymnasiumis. Nimelt oli waja mõnele meeldiwale kwartetile, mida taheti esitada, eestikeelseid sõnu muretseda ja üliõpilane Lipp sai sellega kergesti toime. Nii sündis 1876 üliõpilaste laul

„Kus Eesti rinnus tuksub julge süda“. Järgmisel suwel wiibis Lipp Kanepi köstrimäel, laulurõõmsal maal, kus õpetaja von Rothist saadik lahkel lauluwiisil kodukoht olnud. Siin oli kuulus laulukoor ja meestekwartett, kus hõbehääleline tenorist Hans Kann kaasa laulis. Neile läks laule waja,

Martin Lipp.

laule Eesti keeli sõnadega. Siin püüdis üliõpilane Lipp aidata. Nii sündis „Kui koidukuma punetab“ ja mitmed muud laulud. Kanepi haljastel aasadel ja õitsewates orgudes ümber rännates tundis Lipp tarwet oma tundmusi sõnades awaldada, kuid pidi seda iseenele tunnistama, et selleks sõnad puudusid: Eesti keele tarwitamine, selle järele kui Saksa haridustemasse aastate wiisi mõju awaldanud, tegi talle raskusi ja walmistas talle tuska, „et seda nii elawalt oma emakeeles ilmutada ei suutnud, mis südames wärises“. —

Esimesed algupärased laulud, näituseks „Kas tunned maad, kus kõlab kuldne keel?“ — esimene laul, mis Lipu poolt trükkis ilmus¹⁾ — sündisid Saksa klassiliste luuletajate mõju all. Hiljem, kui iseloom küpsenes ja jalg iseenesest Eesti kodu poole pööris, ärkasid koduhääled. „Kalewipoeg“, mille 4. lugu kooliõpetaja Hurt Tartus noortemeestele, kes tema ümber kogunud ära seletas, „oli nagu tulesammas, mis wõõral waimuwäljal rändajatele Eesti luulemaale teed juhatas“.

1881. aastal on Lipu kirjandusliku tegewuse wäljarenemise kõige tähtsam kogu elus. Sel suwel õppis ta

¹⁾ „Eesti Postimees“ 1881.

Soomes wiibides wennarahwa keelt ja meelt lähemalt tundma, hakkas Soome kirjandust lugema ja eestlasi sellega tutvustama. Soome kirjandus kosutas temaski isamaalist waimu. Juba selsamal aastal tõlgib ta Theodolinda Hahnssoni „Kaksikwennad“ Eesti keele ja laseb ta warsti „Olewikus“ ilmuda. Järgmistel aastatel tõlgib ta mõned Soome muinasjutud, näitemängu „Öö ja päew“ ja annab kolmean-delise kogu Hahnssoni, Suomalaise ja Päivärinta töid „Soome uudisjuttude“ nime all wälja, kuna ta ennast siin Lillenupuks nimetab. Hahnssoni „Kaksikwennad“ oli wäga meeldiw jutustus. Tema sisse põimitud tundelaulule „Kus põhjalahe kohiseb“ komponeeris A. Läte omalt poolt wiisi, mille waral see laul peaaegu rahwa üleüldiseks waranduseks saanud. Soome keele õppimine awaldas Lipu edespidise luuletegewuse kohta head mõju. „Soome keel — ütleb ta — on mulle nagu wõtmeks saanud, mis mulle Eesti luuleilma awas. Wanad Eesti rahwalaulud olid mulle arusaamatud olnud. Nüüd hakkasin neid mõistma. Nüüd sain aru, mis „Vana Kannel“ meile kõlistab. Nüüd hakkasin iseseiswalt luulepõldu harima, algupäraseid laule looma.“ Aga mitte ainult ideeliselt ei ole Lipu lauludes Soome kirjanduse mõju tunda. Seda awaldab iseäranis ka weel laulude wäline kuju ja keel. Enne Soome keele õppimist ei leia meie tema lauludest kuskilt wanu pikendatud kohakäänete lõppusid -lla, -ssa, -sta, -ksa, ning ajasõna wananenud worme; Soome keele kaudu õppis Lipp nende tähendust tundma ja wõttis nad kunstluules, iseäranis riiminiseks sedamaid tarwitusele. Kahjuks tarwitab ta seda luulewabadust natuke ohtralt, mispärast mõned salmid tal kindluse ja tuseduse kaotawad ning nigelaks lähewad, nagu ta üleüldse palju fraase armastab. Näituseks:

Su kullakarwa kallastella
 Nüüd ärka armas isamaa,
 Sest wälja taewa wälgudella
 On koit ju ilmud kumama.

Soome reisist saadik jääwad muusad Lipu alalisteks saatjateks niihästi Kaarmal kui ka Nõos. Kaunis Kaarma oli nagu luuletaja koduks loodud. Siit said mitmed kaunid

lüürilised looduse-laulud ja ka lugulaul „Põhjala kuningatütar“ oma alguse. Kunder, kes wiimase kohta, kul see „Olewikus“ ilmus, meelitawa otsuse andnud, arwas, et sel mõni põhjamaaline motiiv aluseks olnud, kuid lauluäratajaks olnud ainult Kaarma kirikumõisa puiestiku Siberi paplite koha, mida luuletaja õhtul ja hommikul kuulnud ja mis wahetpidamata nagu igawene meri ta kõrwu kostnud. Nõo ümbrus ei ole küll luulelik, kuid siit oli kerge kaugemale pääseda ja wälist äratust leida. Lipp on kõige pealt tundelaulik, ja tema laulud seisawad elusaatusega lähedas ühenduses, awal dawad seda, mis ta isiklikult üle elanud. Lipu laulud ilmusid „Olewikus“ esmalt ilma nimeta, isegi kõige ilusamad ja paremad; alles hiljem on ta neid kokku kogunud ja nime all „Kodu kannid“ 1. ja 2. a., „Lihtsad lilled“ ja „Päikese kullas“ wälja andnud.

Lippu ilmawaade
ja luule põhitoon.

Nagu juba öeldud, seisawad Lipu laulude motiivid tema eluga lähedas ühenduses. Perekonnas, kus wagast wiisist lugu peeti, üles kaswades, omandas ta lapsena uskliku meele ja kristliku ilmawaate, mida pärastine kaswatus ja hariduskäik aina kinnitas. See ilmawaade määras laulude laadi. Lipp tahab positiiwset „heledat ja rõõmust ilmawaadet lauludes kuulutada, lugejasse trööstiwalt, ülendawalt mõjuda“. Meie ei kõnele mitte waimulikkudest lauludest, millest Lipp terve kogu „Kodu-kannel“ awal danud ja mille hulgast ka mitmed muudetud ja pahendatud näol „Lauluraamatusse“ üles wõetud — ka ilmalikkudes lauludes kõlab seesama positiiwne põhitoon kaasa. Näituseks seletab ta oma luuletamise põhjust nõnda:

Miks oma laulu laulnud ma,	Jah selleks lahket laulukest
Eks lauljaid ole otsata?	Ma laulsin lapse südamest,
Neid on, kuid mitte laulusid,	Et neil, kel udu hinge ees,
Mis lootuse hinge laulaksid.	See kaoks päikse kulla sees.

Neile, kes kullast koitu ja õitsewat õiekest ei näe, kel-
lele see ilm liig must ja ainus murede wari,

Neil tahaksin hüüda: Ärgake,
Ja minge halja aasale,
Seal näete Looja imetöö,
Mis muudab walgeks pimed ööd.

Lipp on õrn tundeinimene, kel palju lahkust, wastuwõtlikkust, meelesügawust. Waeses isatalus, lapsepõlwe õrnuses aimas ta selle waimu eluõhku, mida wahwad sakslased lastelastele pärandanud. See tegi lihtsa kodu ta meelest rikkaks ja kui siis isamaalised waimustuse hood, mis Eesti ja Soome äratajatest wälja läksid, Lipu hinge puutusid, siis helises ta kannel wägewatest isamaalistest ülemlauludest. Meie tunneme neid juba peast: „Kostke, laulud, Eesti keeles!“ — Waatke, kuidas hommik koidab!“ — „Kuula, kuusemetsa kohast“ — „Kus põhja lahe kohiseb“ jne. Tõsi küll, Läte tore, iselaadi muusika on neid seletanud, õieti neile tee meie südamesse awanud, kuid ega nad ilma asjata pole nii ilusad wiisid saanud, nad on helilooja hinge sügawalt puudutanud, temas muusikalisi mõtteid ja wõimsaid tundeid äratanud.

Laulude motiivid.

Isamaalised
laulud.

Tähtis osa Lipu luulest on armastusele ja kodusele perekonnaelule pühendatud. Wõtame näituseks „Süüdlased“, mis Kaarmal luuletatud:

Armastuse laulud.

Ei ma käsi kandle külge
Poleks pannud põrmuski,
Kui mul sinisilm, nii selge,
Poleks paistnud alati.

Kui siis minu laulu kangas
Mõnda meest ei meelitle.
Kui siis minu luule lõngas
Mõni salk läind sõlmisse:

Ei ma iial laululõimu
Poleks kangaks kudunud,
Kui mu wagusasse waimu
Poleks armu äratud.

On teil sellest üksi süüdi,
Silmad imesärala,
Minu puudulikku püüdi
Peate teie wastama.

Lipu enam vähem kordaläinud laule tuleb küll isamaa- ja armastuse-laulude hulgast otsida; need motiivid ulatavad tal kõige sügawamale. Aga ka loodus ja aastaajad wõisid temasse mõjuda, talle luulelist inspiratsiooni tuua. Niihästi amet kui elutee wiis luuletaja Eestimaast risti ja rästi läbi, ta laantest ja luhadest. Ilu ja elu, mis talle siit silma paistis, leidis wastukaja hinges ja äratas hulga looduslaule, milles kodumaa kaunidust nähes ilutsetakse. Selles osas on rohkesti kerget silmapilklist inspiratsiooni, aga ka sügawat tunde-elu. Wiimast leiame näituseks laulust „Õhtul“:

Looduse laulud.

Kuu tõusnud metsa tagant
 On imeiluga,
 Ja wäsind maa, see uinub
 Nüüd rahu magama.
 Ning taewa sinimerest
 Mull tähed säravad:
 Me walwame neid hingi,
 Kes rahu uinuwad.

Puu ladwad liikwad tasa
 Mäel õhtuõhu sees,
 Kui tahaks kummardada
 Weel kord nad Looja ees.
 Siis orust armsa aknast
 Näib wiimne tuluke —
 Silm märg mul ja mu käed
 Länd kokku palwele.

Mul on kui mängiks inglid
 Weel kuldse kandlega . . .
 Nii wait, nii wait ja waga
 On õites uinuw maa.

Jutustavad lau-
 lud.

Oma paremates jutustawates lauludes — meie kõneleme siin muidugi algupärastest — käsitleb Lipp isamaalisi aineid. Ja nagu meie wanemadki äratavad, wiibiwad Lipp ja teised nooremad ärkamise aja luuletajad heal meelel Eesti minewikus, püüawad endise aja roosilistes kujutustes meeleülendust otsida. Kuid lugulaulude ained ei seisa muinasjutuliste ajalooliste sündmuste ega igapäewase elu juhtumiste alusel, olgugi et lauludes muinasjutulised ja ajaloolised tegelased esinewad. Mis Lipu lauludes Wanemuise, Kalewist, Lindast, Lembitust jne. jutustatakse, on waba mõttekujutuse sünnitus. Ühes laulus, „Kalew ja aniõöl,“ tõuseb Kalew taat öösel, kui kuu õitswate lillede ümber hõbedase pärja pununud, omast hauast ühes selleaegsete lülewõimude ning malewaga üles, kuulutab neile, kes priiust wereni kaitsnud, ilmsurematust ja isade werrega kaetud maale rahulikku kosumist. Teises laulus, „Ratsanik“ pääseb Kalew unewangist ja sõidab Eesti wiimsed rajad läbi, et walwsal silmal läbi waadata, kas kodumaal weel priiuse walgus koidab, ja kus wabade meeste wallas wabaduse waenu leitakse, seal hüüab hiid sõjapasunal mehi uuesti wabadust kaitsma. Niisama fantastiline on ka „Lauluriigi kuningas,“ milles Wanemuine laulukangelased Taara kotta kutsub wõidu kannelt mängima, et nende hulgast siis wõiks lauluriigi kuningat walida. Üks laulukangelane ülistab selles lugulaulus tähtede, koidu ja päikese ilu, teine ülendab kewadet, kolmas ööpiku imehelisid, kuid Taara jääb mõttesse ega taha kedagi neist wõitjaks tunnistada; seal astub wiimne laulik ette, laulab

pühast isamaast ja wägimeestest, kes wõitlusesse astuwad, kui usku ja loodust püütakse tühjaks teha. See laulik lõpetab sõnadega:

Kuid siin keset wõitlemist ja kära
Taara ülem and on — armastus,
Ema hellus, mõrsja armusära,
Truu abikaasa ustawus.

Seda kuuldes tõusewad Taara palgele pisarad ja ta hüüab liigutatud häälel: „Wäino, wõta wiimist lauljat wõida, kunin-gaks teda kinnita!“

Laulus „Noor Lembit,“ kes isa käest mõõga wõtab, et rauast waenu-lõõga katki lüüa, mis rahwast orjaks sidu-nud, antakse allegooriaselt mõista, et wanemate meel ja kuldne emakeel see mõök on, mis eestlaste peale langenud waimliku ikke murrab. Nagu näha, on fantastilistel wanadel luulekujudel, mis siin ilmuwad, ülesandeks, meie hinges wa-nemate wahwat waimu uuesti äratada, wabaduse waenlasi peletada ja nukraid kahklejaid trööstida, et

— ei puhkend priiuspõlwe, uuta,
Ükski muljutus wõi enam muuta.

Wõiks ehk weel mõndagi Lipu luuletööd esitada, mis tähelepanemisewäärt on, kuid juba nendegi waral, mida siin puudutatud, wõib tema luuleloomu seletada. Tema tundelaule karakteriseerib lapselik ja südamluk lahke toon ning suur lihtsus, sellepärast ongi ta ise neid alandlikuks kodukannikesteks ja lihtsateks lilledeks nimetanud, mis päi-kese kullas õitsele läinud. Rikas luuleline fantaasia, mee-le-sügawus ja wormiosawus teewad talle wõimalikuks, wanu isamaalisi ideaale kaasakiskuwa waimustusega uuel kujul kuulutada. Inspiratsiooni ei ole tal kui wastuwõtlikul ja tun-delisel mehel waja kaua oodata, alati on tal luuleaineid käe pärast ja nagu mängides tähendab ta nad ladusates salmi-des üles. See tugew külg on Lipule — seda peame siin ikka ära ütleva, ehk ta küll kunsti karedat tüdrukut, arwus-tust, palju ei salli — suureks kiusatuseks. Tema ei läbene oma waimulapsi „kaua kaisula kanda, põues peidula pidada“,

Üldine luule-
laad.

tema ei oota, kuni luuleline elewus tiheneb, wõimsaks kasvab ja nagu wastupidamatult awaldusele tungib, waid ta püüab juba esimesel silmapilgul, mil inspiratsioon ilmus, ennast sedamaid ärgeand mõtete ja tunnete rõhu alt wabastada. Selle tagajäreel kasvab küll laulude arw suureks, kuid sel-samal määral kahaneb nende jõud ja luulewäärtus.

Jaan Bergmann.

Ärkamise aja noorematest kirjanikkudest ei wõitnud ükski nii noorelt ja nii ruttu üleüldist tutwust ning lugupidamist kui J. Bergmann. Tema luuletäht tõusis järsku, äratas sedamaid tähelepanu ja imestust. Juba üliõpilasena oil tal luuletaja nimi käes, keda arwustus tingimata pidi makswaks tunnistama. „Bergmanni lauludel oli seesugune mõtete hoog ja keeleilu sees, et nad noore luuletaja korruga Eesti luuletajate etteotsa tõmbasid ning Eesti luulekeeles otse uue aja-järgu awasid. Imestuses jäi kõrw nende ilu kuulama. Seda-wiisi ei olnud Eesti keel seni weel lauludes kõlisenud.“ Nõnda kirjeldab hiljem arwustus seda mõju, mida Bergmanni esimised luuletused awaldasid. Siin oli wõrdlemisi keeleliselt midagi uut, midagi ilusat, mis seda luulet teistest eraldas ja nagu kõrgemale tõstis.

Bergmanni
elulugu.

J a a n B e r g m a n n sündis 17. (29) detsembril 1856 Kolga-Jaanis, Soosaare Niilul. Isa oli siin peremees. Niilu talu seisisüksiklasespaigas, keset mädasood nagu saare peal. Lähem talu seisis werst maad kaugel, kuid sinna ei wiinud teed ega rada. Kui wanem laps majas hakkas Jaan warakult karjas-käima; kaelakotis olid alati raamatud ja iga waba silmapilku tarwitas poiss lugemiseks. Karjasena oli ta piinlik hoolas ja korralik; iga loom täitis sõna peal ta käsku, ehk karjasel küll koeragi abiliseks ei olnud. Karjamaa oli mäda ja wesine, nõnda et see niueteri sisse wajus, kes küngastest juhtus mööda kargama. Keset sood seisid saared, kus maapind jalgade all kindel oli. Need olid karjapoisi meelest väga kenad: noor kasemets lehkas hästi, eller-heinad ja kullerkupud ehtisid arumaad, kuusik, männik ja lepik, paju ja kadak olid lapse meelest imeilusad. Teiste talulastega sai ta harwa kokku, kui nad karjas käies Niilu rajale juhtusid. Karjalaste harilikust kärast eemal, wabas looduses üksinda

olles, tegi karjane looduse ja iseendaga tegemist. Tuli laulutuju, siis lõi ta wabalt wärsisid, lullitades ja kaasitades wanade regewärside eeskujul.

Kodus sai poiss hoopis teises sihis äratust. Isa oli waga mees, käis iga pühapäew enne lõunat kirikus ja õhtupoolel koolmeistri lugemistunnil. Sinna wõttis ta wahest wanema poja kaasa. Kodus luges isa sagedasti; sellest otsis ka lugemishimuline poeg ajawiidet, pealegi nii tihti, et raamatut tuli wahel tema eest ära peita. Pühapäiwiti mängis Jaan wahel kirikusaksa, pidas õdedele jutlust. Kui wanemad seda teada said, tõreldi poiss kõwasti läbi, kuid selle wastu ei olnud neil midagi, et ta äripäiwil õdedele lugemist õpetas, „Koli-raamatut“ ja Masingi „Pühapäewa waheluggemisi“ karjapaunas kandis ja seal juures wahest targaks meheks saamisest unistas. Kustki Tartu kalendrist oli ta lugenud, et kool inimese targaks tegewat, aga päris targaks tegewat „kinnasi kool, kon poisi istwa, usinaste kirjutawa ja teräwästi kuulwa.“ Sinna tahtis noor tarkusesõber ka saada, kuid enne kulus weel hulk aega ära. Kui poeg 11 aastaseks

J. Bergmann.

sai, wiis isa ta Põltsamaa kihelkonnakooli, sest et Wisuwere Kooli-Jaan, kelle õppusel Soossaare lapsed käisid, ise palju ei mõistnud, ikka „ja“ asemel „ia“ kirjutas. Nagu mitmes muus kihelkonnakoolis, walmistati Põltsamaal õpilasi külakoolmeistri-eksamile ette, mida Paistus wõis ära teha. Bergmannil sai kahe talwega kihelkonnakool läbi ja ta oleks pidanud ka koolmeistri-eksamile minema, aga et ta laulmisega kuidagi toime ei saanud ja wiulit ei mõistnud hääle panna, ei lasknud koolijuhataja Beermann teda ette, waid andis talle nõu gümnaasiumi astuda ja studeerima minna. Kuid Saksa keele paremaks omandamiseks oli waja aastaks elementaar-koolmeistri J. Pärni õpilaseks heita. 1871 wõis isa teda

Tallinna gümnaasiumi direktori ette wiia, et eksamitegijaks üles anda. Ehk küll waga mees, seletas direktor uhkelt, et gümnaasium ainult suurte mõisnikkude ja aulikkude linnakodanikkude poegade jaoks on ja et talupoisid peaks kreiskooli wiidama, kuid isa mõistis talle Piibli sõnadega seesuguseid wastuseid anda, et jää direktori südame ümbert sulas ja ta uuele õpilasele kooli poolt koguni abiraha muretses.

Gümnaasiumis läks Bergmann jõudsalt edasi, tegi 1877 lõpueksami ja sai tunnistuse, et teda ülikooli ettelugemiste maksust wabastatakse. 1878 astus Bergmann Tartu ülikooli teoloogiat studeerima. Et wanemad rahalist abi ei jõudnud anda, oli waja ise teenida ja wõlga teha, ajutiselt ka Tartust wäljaspool elada. Niisugustes oludes läks noorelmehel õppimine raskeks. Kuid juba 1882 tegi ta lõpueksami ja läks siis Peterburisse õpetaja Hurti juure proowiaastat pidama. Siin õnnistati ta õpetaja ameti peale. Oli wist esimene kord, kus seesuguse talituse juures Eesti keelt tarwitati. Hurti abilise oli Bergmann ühe aasta, siis waliti ta 1884 Paistu koguduse õpetajaks. Paistus tarwitas Bergmann jõudu enamasti waimuliku kirjanduse peale, siingi mitte loowas sihis, waid senist kirjandust keeleliselt puhastades ja stiililiselt siludes. Mis waimulikus kirjanduses keelepuhutuse poolest saawutatud, on suuremalt osalt Bergmanni werewaew: olgu Piibel, laulu-raamat, katekismuse tekst. Ägedaks minew südamehaigus ja waele tulew sõda takistas seda, et pühakiri parandatud tõlkes Ewangeeliumi usu 400 a. juubeliks 1917 trükist ei saanud ilmuda. Bergmann suri 12. (25) juunil 1916.

Bergmanni
wasted.

Armastuse isamaa ja oma rahwa wastu ning uskliku meele istutas isamaja juba warakult Bergmanni südamesse; usku ja isamaad on tema alati kõige kallimateks warandusteks pidanud; need olid tema pea-elusooned. Weske sõnad „Isamaa, sind armastada, Eesti elu ülendada, olgu ikka meie hool!“ ütleb ta nagu oma südamest öeldud olewat, kuid rahwuse aluseks peab tema usku, nagu ta seda juba üliõpilase põlwes peetud kõnes seletanud. Armastus isamaa ja rahwa wastu ajas Bergmanni Eesti kirjanduse alale tööle. Otsekohest eeskuju ja äratust sai ta selleks juba Põltsamaal kooliõpetajalt K. A. Hermannilt, kelle esimesed kirjatöö katsed talle silma puutusid. Hiljem teiste rahwaste suurt ja rikast kirjawara lugedes tõusis tal tihti mõte: „Kui meie Eesti rahwal ka ometi tähtsat kirjawara oleks!“ Seda tahtis ta kõige pealt wõõraste rahwaste klassilise luule tõlkimise

Kirjanikuks
saamine.

teel soetada. Gümnaasiumi ülemistes klassides Saksa kirjandust tundma õppides pani ta hulga lugulaule Eesti keele ümber. Siin walmines ka Schilleri „Kella-laulu“ tõlge. Kui kord keegi Saksa sugu kaasõpilane pilgates tähendas, et eestlastel ainukene heksameeter olewat ja nad sedagi sõimamiseks tarwitawat, siis wõttis Bergmann sedamaid „Batrachomyomachia“ ehk „Hiirte ja konnade sõja“ tõlkimise käsile ja wõis mõne päewa pärast üle kolmesaja eestikeelist heksameeriti pilkajale esitada.

Eesti algupärast ilukirjandust Bergmann weel ei tundnud. „Kalewipoja“ ostis ta endale alles siis, kui ajaloo kooliõpetaja seda rahwaeepost oli koolitunnis puudutanud. Ka ei olnud noorel tõlkijal aimu ei Jakobsonist, ega Koidulast, ei olnud nende töödest weel midagi kuulnud. Tallinn ei pakkunud eestlasele midagi, sest siin ei olnud äratajat. Äratus oli Bergmannil kodust kaasa toodud. Kui wiimaks R. G. Kallas ka gümnaasiumi tuli õppima, siis leidis ometi ükski hing, kellega isamaaliselt kõnelda. Kallas õhutas Bergmanni küll tegewusele, kuid ikka pärast kooliaega. Sellest hoolimata oli Bergmannil gümnaasiumist lahkudes hulk luuletusi ja proosalisi harjutusi. Suur osa neist läks hiljem trükki.

Tartus, kus Eesti rahvuslik elusoon kõige tugewamalt tuikas, sai Bergmann niihästi wanemate kui nooremate kirjannikkudega kokku. Siin tuli äratust igalt küljelt. Pealegi olnud tal pärast tüüfust waim imeerk ja tung tegew olla üli suur. Wanemad tegelased juhatasid talle warsti jõukohast tööd. Hermanni nõu peale soetas ta „Wanemuise“ näitelawa jaoks kuus teatritükki, kõik saksakeelsete näidendite järele. Ka ühe algupäralise näidendi „Doktor Weske kimbus“ pani ta kirja, kuid kuhu need käsikirjad jäid, on teadmata. Kirjameeste Seltsi poolt tehti Bergmannile ülesandeks „Üleüldist ajalugu“ kirjutada. Esimese jao andis ta Undritzile ja Grentzsteinile arwustada; need andsid seesuguse otsuse, et terve töö tuli uuesti ümber teha. Siis wõeti ta seltsi toimetuste hulka wastu. Selle kõrwal sigines luuletöö Bergmannil Tartus nõnda, et ta üliõpilase põlwe oma luuletegewuse õitseajaks nimetab. Hulk Eesti üliõpilasi, kel enam

Üleüldine ajalugu.

ehk vähem kirjaniku-annet, elas siin üheskoos. Bergmann asus ühes toas Mohrfeldtiga, üle ukse oli K. A. Hermann, hiljem P. Undritz, sellesama õue peal M. J. Eisen, hiljem ka weel F. Ederberg. Üks õhutas ühte, teine teist. Kirjutati ja luuletati, lasti trükkida ja jäeti trükkimata. Siin on suur osa Bergmanni parematest lauludest, iseäranis tema ilusad ballaadid, erootilised laulud ning pühendused sündinud. Need laulud on pärast poole ilmunud koguwäljaandes „J. Bergmanni Laulud“, luuletamise aja järele järjestatud.

Lüürilised laulud.

Lüürilisi laule on Bergmannil kaunis rohkesti, kuid nendes ei seisa mitte tema luule peatähtsus. Tema lüürika on enam mõtete-refleks kui tunnete awaldus; ta kirjeldab tunde-elu, kuid ei lase seda otsekohe ilmsiks tulla. Omas meelelaadis on Bergmann nagu meie tõu laulikud suuremas enamikus, Apollo laps, kelle luule selge, läbipaistew päiksesärav, kuid ometi vähe plastilik ja motiwiwaene. Tema luules waldab mõistus, kuna intuitsioon on hoopis wäike ja jõuetu. Seesuguses luuletaja-iseloomus puudub dionüüsiline element, poolhämar loow kirk, mis igawesti salajail ja hämarail teil läbi tundmuste palangute wiib. Luuletaja on liig rahuline, kohati passiw, tema tunnetel puudub intuitiivne-soojus, hoog ja õhin, sest ta ei ole tihanud oma seesmist tuld lasta lõkendada, joobumuseni tundeid paisutada. Ta töötab üleüldiste fraasidega, ei saa kunagi isiklikuks, sellepärast on tal raske oma pateetikaga usaldust wõita ¹⁾. Kõige rohkem korda läinud on mõned armastuselaulud, milles awaldatud tundmused tõesti on üle elatud. Näit. „Oh wõiksin ma linnutiwul“, — „Kaugel, kaugel mu kaasake!“ Neis on palju õrnust ja igatsust. Tüübiliseks wõiks wast „Waigistust“ pidada, milles luuletaja lüürika iseäraldused kõige selgemini esinewad:

Miks sa leinad, lillekene,
Walad walupisaraid?
Kas sa, kaunis kannikene,
Kuskilt kurwa sõna said?

Ära leina lillekene,
Ära wala pisaraid!
Kuiwatele, kannikene,
Kuiwaks silmad sedamaid!

¹⁾ Wõrdle: Hendrik Wisnapuu, Jaan Bergmann luuletajana. Eesti Kirjandus 1916 № 10.

Warsti wihmawaling käinud,
Tilgakesed kuiwanud;
Warsti pilwed pakku läinud,
Taewas päiksest täidetud.

Ära nuta, õnnepäewad
Pole enam kaugel eel.
Omaks rohked rõõmupäewad
Saawad pea sulle weel.

Bergmanni lüürika kannatab retoorilise selguse all. Seda näeme iseäranis tema looduseluulest, usulistest ja isamaalistest lauludest. Luuletaja seletab ise, et tema mitte ei wõinud uduseid mõtteid heaks kiita, sellepärast püüdnud ta wõimalikult selgelt oma mõtteid ära ütelda. Kuid lüürika ei kannata laiu ja pikki seletusi. Selged mõtted ei ole weel luule, kui nad elawaid ettekujutusi ei ärata, mis meie hinge teatawat elewust tooksid. Kunst ei awalda kunagi seda, mis täiesti walmis oleks saanud, edenemises lõpule jõudnud. Kunst awaldab seda, mis ärarääkimatu, seletamatu on, sest et meie igapäewased ilmewahendid selleks liig waesed, mõistelised ja wärwitumad on. Muidugi tulewad teatawad ettekujutused selgel sõnal wälja ütelda, kuid palju peab luulekunstnik ütle-mata jätma, et fantaasial ja aimdusel ka weel midagi teha oleks. Sest mitte sel ei ole inimese elus kõige sügawamat mõju, mis meie selgesti oleme ära tundnud, millest meie mõistus on aru saanud, waid see mõjub wägewasti, mis meie ainult aimame, mida meie nagu hämaruses arwame näha wõiwat. Sellepärast wõib piinlik selgete mõtete nõudmine ja nende lõpuni äraütlemine nii kaugele minna, et lauludesse palju surnuid kohti tekib, et luule asemele kõlawad retoorilised kõnekäänud ilmuwad. Bergmann ei lase meid oma lüürilises luules suurt midagi aimata, waid ütleb ise kõik ära. Ja nagu Bergmanni usulistest lauludest ning praegusest „Lauluraamatust“ näha, mille kokkuseadmise juures tema wist rohkesti oma mõju on wõinud awaldada, peitub siin hädaoht. Waimulik luule muutub dogmade õpetuseks, räsoneerimiseks. Jumala otsimine ja aimamine kaob ära, sest dogmades arwatakse ta juba leitud olewat. Sellest siis tulebki, et suur osa meie kirikulauludest kui teoloogiline targutamine sel mõõdul usulisi tundmusi ei rahusta ja hinge ei ülenda, nagu näituseks tumedad, aga väga wägewad Jumala läheduse ja kõrguse aimdused Taaweti lauludes.

Jutustav luule.

Bergmanni noorpõlw, iseäranis kaine ja ühetaoline isatalu ümbrus ja pärastine elusaatus ei mõjunud just mitte selleks kaasa, et tema tundeid iseäraliselt sügawaks ja rikkaks teha, ehk teda unistamisele ette walmistada. Tuli elus, nagu karjapõlweski, ühe mätta otsast teise, kiwi otsast künka otsa hüpata, et mitte lauganditesse kukkuda, tuli wõidelda, tööd teha ja päewa palawust kannatada, kuni ülimäärase töökoorma all terwis kippus kiduraks minema. Seesugune saatus juhtis Bergmanni luuletungi, muidugi rohkem elusündmusi tähele panema, tegewust kujutama, lugusid looma. Jutustawas luules on Bergmann nagu omas elemendis. Tema püüe, kõike lõpuni ära ütelda, laialt seletada, käib eepilise luule loomuga hästi kokku. Sellepärast ongi Bergmanni paremad luuletööd eepiliselt luulealalt pärit, nimelt ballaadid ja mälestuseks pühendatud laulud, milles ta harilikult möödaläinud sündmusi meelega tuletab. Neljajaline ballaad „Salme“ on Bergmanni jutustawast luulest ülesehituse ja kuju poolest kõige ilusam. Selles kujutatakse esmalt Eesti wäeülema Lembitu tütre Salme ja tema peigmehe Widamehe armuõnne. Aga enne nende ühendust pidi Eesti rada waenlastest wabanema. Wõitlus lõppes õnnetumalt, Paala lahingus murdi Eesti wõimus. Salme kaotas kõik, mis talle kallis oli. Ta kaebab:

Ballaadid.

Tuhaks leegis loitis koda,	Widamees, mu peiukene,
Põllud sõda põletas,	Langes Paala lahingis,
Ema hukkas rüütlioda,	Lell, see hirmus inimene
Isa maeti malewas.	Müüks mind rüütli ahelis.

Lell Unipea, kes sakslastele alla heitnud, tahab wenna-tütart Salmet rüütlite tujude hoolde uskuda. Et häbistusest pääseda, otsustab Salme ennem wabatahtlikult surra, kui wägiwalla kätte langeda. Ta kukutab end Emajõkke. Ja siis:

Wesi woolas, wesi mängis
Püsimata pilliroos,
Ema wete wilus sängis
Suikus Salme waikses woos.

Weel rohkem ballaadi iseloomu awaldab „Ustaw Ülo“, milles nagu „Salmeski“ wanade eestlaste isamaa-armastust ja meelesäusust ülistatakse, selle poolest, et see lühemalt sõnastatud ja tegewus rohkem dialoogi abil esitatud. Mui-

nasjutu alusel seiswas „Lindas“ ja „Koidutähes“ ilmub juba ka müstilist elementi, kuid neil puudub jälle tarwiline lähedus. Elaw ja väga wõimukas on „Taara pidud tagaselja“, milles ristitud eestlaste poolt salaja ärapeetud paganausu ohwripidu ja rahwa hingeelu kirjeldatakse. Huwitaw on see, et just paremais eepilistes lauludes „Taarapidud tagaselja“ ja „Ustaw Ülo“ ka rütm ühesugune on. See on amfibrak, mis luule sisust nagu wälja wõrsunud, tööde ruttawusele, elewusele ja kärsitusele wastab, nõnda et luuletuste sisu ja kuju wahele täieline kokkukõla tekib. Ka ridade nobedad kõrwtuseiswad postriimid tõstawad lauludele nõutawat elewust.

Arwurikas osa Bergmanni lauludest on pühendused, mis tähtsate Eesti tegelaste ehk jälle luuletaja heade sõprade mälestuseks luuletatud. Enamasti tuletatakse laulus austawa isiku elukäiku ja tegusid meele ja awaldatakse talle siis kiitust. Pühenduste hulgas leidub ka see laul, mida Bergmann ise oma paremaks luuletöökse peab, nimelt: „Lauluisa Kreutzwaldi mälestuseks“. See on sõprade soowi peale Kreutzwaldi surma puhul luuletatud ja järelhüüdena „Meelejahutajas“ awaldatud.

Pühendused.

Bergmann püüdis oma luuletöökdes ja ka proosas wõimalikult siledat wormi ja ilusat keelt tarwitada, nagu ta Saksa klassikakirjanduses ja Eesti rahwalauludes seda oli tähele pannud. On ju suurem hulk laule Hurti „Vana kandle“ teisest kogust Bergmanni üles kirjutatud, tema poolt terwe kogu korraldatud ja trükiwalmis seatud. Bergmanniga algab Eesti luules puhtama wormi kultus, huwitawa sisu otsimine. Bergmanni laulud leidsid sellepärast nii ruttu kiitust, et ta stiili kallal hoolega töötas. Ta arendas stiili iseäranis selles sihis, et luulekeel kõlawamaks läheks, liikuwust ja elawust omandaks. Kõlawuse saawutamiseks puhastas ta luulekeelt harilikkudest sõnade lühendustest, kultiweeris riimi, wõttis uusi sõnu luules tarwitusele, andis alliteratsiooni ja assonantsi abil keelele muusikalise kõla ja ilu, nagu seda tänini harwa, wahest mõnest Weske ja Lipu laulust oli kuulnud. Bergmanni lauludest lehwib meile Eesti keele iseäraline peensus, kujuline ilutäius ja heliline puhtus wastu. Bergmann on näidanud,

Bergmanni luulestiil.

kuidas Eesti häälikute sarnasuse-rikkus omas täies ilujõus ja helimõjus, mis rahwaluules walitsemas, ka kunstluule omaks wõib saada. Tema lauludes on kokkukõla sisu ja kuju wahel; helid on nõnda walitud, et nad mõtteid ja tundmusi plastiliktult kujutlewad. Bergmanni esteetilised püüded aitawad Eesti kunstluulet klassika-kirjandusele lähendada, nimelt ühinewad siin klassitsismi kujulised omandused romantilise luulekarakteriga, milles, nagu teada, kitsapiiriliste elunähtuste eest ära põgenedes piirita waimu- ja tundmustewalda tõustakse. Bergmanni kalduwust klassitsismi poole märkame ka weel neist ainetest, mis ta enesele tõlkimiseks walis. Mitte ainult Saksa paremate kirjanikkude luuletooteid pole ta eestistanud, waid ka Homeroose „Odüsseiast“ on ta wiis lugu originaali mõõdus tõlkinud ja heksameetri tarwitusel Eesti keeles suurt osawust näidanud. Kui Bergmanni selget, walitud sõnarikast ja grammatikaliktult õiget keelt Kreutzwaldi wõi Koidula omaga wõrrelda, siis saame aru, kui suure sammu Bergmannis meie luulekeel on edenenud. Ja luulekeele arendamist tulebki tema peateeneks pidada. Tema toob meie luule uusi worme, esineb sonettidega ja tertsiinidega. Ka rütm on tal mitmekesine, sest ta tarwitab mahajookswa trohäuse ja daktüli kõrwal sagedasti ülespoole tungiwat jambi, isegi amfibrakki ja anapästi. Siin juures ei lepi ta kuiwa wärsimõõdu skeemiga, waid moondab, teiseb seda, mis läbi tekib elewus, õrnus, woolawus ja mäng. llmuwad isegi eesriimid, mis meie päiwini Eesti luules pole jäljendajat leidnud. Kui ta siis weel keskel alliteratsiooni ja assonantsi tarwitab, nagu neis ridades:

Kiigu, mu paadike, purjeta seal,
Liigu, mu laewuke, lainete peal!

siis tõuseb luuletus niisugusele laulwusele, nagu seda enne pole nähtud.

Matthias Johann Eisen.

Bergmanni kõrwal, osalt tema otsekohese mõju all ja tema poolt ülesseatud sihis, arenes ka Eiseni luuletegewus nii kaugele, et Eesti ballaadikirjandust ja muude epilist luulet rohkel mõõdul rikastas.

Matthias Johann Eisen sündis 16. (28) septembril 1857 Wigalas Oese koolimajas koolmeistri pojana. Tema wana-^{Eiseni noorpõlw.} isa, Raudsepa taluperemees, saanud mõisas liignimede andmisel talu järele Eisenschmidt nimeks. Et see väga pikk oli, jätnud ta poeg Jaan, kirjaniku isa, Jädiwere seminaris koolmeistriks õppides, nimest wiimse poole maha ja lasknud ennast Eiseniks hüüda, ja nõnda on see nimi lühendatuks ka jäänud. Matthias oli oma wanemate ainus laps. Kuna mänguseltsilised puudusid, sünnitas see talle kõige suurematrõõmu, kui talwel isa koolilaste sekka wõis pugeda ja nende õppimist pealt waadata. Kõige rohkem huwitas poisikest kirjutamine. Nähes, kuidas koolilapsed kirjutasid, katsus temagi tähti maalida. Nii õppis ta kirjutama, enne kui weel trükikirja oleks mõistnud lugeda. Alles hiljem, kui kirjutamine selge oli, wõeti trükikirja lugemine käsile. Kui poiss juba ladusalt oskas lugeda, ei tundnud ta suuremat lõbu, kui alati raamatuid sirwida. Meeldiwad tükid kirjutas ta iseenele iseäralisesse raamatusse wälja, peasjalikult Eesti Postimehe „Jututoast“. Warsti ärkas tal mõte midagi ka omalt poolt üles tähendada. Koolilastega koos elades kuulis ta hulga ennemuistseid jutte, mida lapsed õhtuti tundide kaupu jutustasid. Muinasjuttude kõrwal andsid lapsed üksteisele mõistatusi mõistatada. Seda kõiki wõis koolmeistri poeg wäsinata pealt kuulatada. 12 aasta wanaduses kirjutas ta laste suust 200 rahwamõistatust üles; muinasjutte oleks wõidud laste suust hulga saada, kuid nende üleskirjutamiseks ei olnud poisikesel püsitud. Et kool ülespidamise mõisa poolt sai, oli koolmeistril tihti mõisasakstega tegemist. Üxküla saksad ei nimetanud wäikest Matthiast muu nimega kui „noor koolmeister“ ja soowisid, et ta kui isa wanaks jääb, Oesel peaks koolmeistriks hakkama. Et wallakoolis Saksa ja Wene keelt ei õpetatud, tuli poiss, kes wallakooli õpeained omandanud, kuhugile linna kooli saata. Esmalt wiidi teda Lihula elementaarkooli ja kui see kooliõpetaja kohawahetuse pärast seisma jäi, 1871 Pärnusse Ülejõel olewasse elementaarkooli, kus ennemalt J. W. Jannsen oli töötanud. Siit tahtis ta gümnaasiumi astuda, aga kui elementaarkool kahe aasta pärast läbi sai, oli poiss juba 15 aastat wana ja ei wõinud nüüd enam gümnaasiumi alamasse klassi pääseda. Et aga kreiskoolis sisseastumisel wanadus takistuseks ei olnud, arwas isa paremaks, poega lasta Haapsalu kreiskoolis edasi õppida ja teda siis gümnaasiumi kõrgematesse klassidesse saata. Kreiskoolis õppis Eisen wabal ajal weel kõrwalisi asju, nagu Ladina, Greeka ja Prantsuse keelt. Siin selgus tal ka tulewane elusih: ta tahtis kirikuõpetajaks

õppida ja seda eesmärki silmas hoides heitis ta 1874 Pärnu gümnaasiumi õpilaseks, et siit studeerimiseks tarwis olewat küpsusetunnistust saada. See samm ei meeldinud Wigala mõisasakstele ega praost Hartenile. Paruniproua Üxküll hoiatas Eisenit kirjateel, sest et niisugune kooliskäimine noorele tulewasele koolmeistrile täiesti ilmaaegne olewat ja asjata kulu tegewat, praost aga noomis kantslist koguduses neid, kes oma lapsi Pärnu gümnaasiumi saatwat ilmaaegu tarkust taga nõudma, kuna waja olewat midagi muud kasulikku ette wõtta. — Eisen pääsis gümnaasiumi tertsiasse; algebrat ta küll ei mõistnud, kuid see õpeaine jäeti sel aastal

M. J. Eisen.

küsimata — tulekahju pärast, mis öösel enne wastuwõtmise päewa gümnaasiumis oli lahti pääsnud. Teist korda Pärnusse asudes sai Eisen koolmeistri J. Otstaweli juure korterisse. Otstawel seisis Pärnu Eesti tegelaste hulgas esimeses reas. Ta wõttis Endla seltsi asutusest elawalt osa, juhatas selle laulukoori, käis P. E. Põllumeeste Seltsi koosolekutel, mida C. R. Jakobson juhatas. Igale pool oli Otstawelil gümnaasiumi õpilane Eisen kaasas, oli talle kodus ning väljaspool seltsiliseks. Siin juures ei wõinud muidugi Otstawelile nooremehe huwi kirjanduse vastu ja ta lapsepõlwest päritud kirjutamishimu tähelepanematuks jääda. Seda

katsus Otstawel omal wiisil juhtida ja arendada. Ta ise tõlkis Saksa keelest juturaamatuid ja andis ka paar wihku „Pärnu laulikuid“ wälja, millel kirjanduslik wäärtus puudub. Ta soowitas Eisenile ka luuletamist, käskis nimelt armastuselaule teha, sest need leidwat kõige paremini wastuwõtmist. Ühtlasi andis ta Eisenile Franz Hoffmanni jutustusi tõlkida.

Seesuguseid ülesandeid oli kirjutushimuline gümnaasiumi õpilane õige maias täitma. 1875 tõlkis ta „Jutustused Wene-maalt“, „Kaks sõjawangi“, „Willi“ jne., mis kõik järgmisel

aastal trükis ilmusid. Samal aastal pääsis ka Eiseni esimene luuletustekogu „Lehekuu õied“ trükist. Keele poolest wõtnud Eisen endale Kreutzwaldi eeskujuks. Kui sõna hästi salmimõõtu ei mahtunud, mõtelnud ta Kreutzwaldi lühenduste ja wäänete peale ja see eeskuju andnud talle julgust ise ka salmides seesugust keelt tarwitada. Nagu Eiseni esimesed salmikud sisu poolest pealiskaudsed ja igapäised olid, said nad ka keeleliselt kowarlikud, mispärast neil luulewäärtust ei olnud. Awalik tegewus kirjandusepõllul tõi Eisenile warsti kokkupõrkamisi kooliülemusega. Kuuda seminarikaswandikud tahtsid E. Aleksandrikooli heaks kontserti anda, kuid õpetaja Schmidt, selleaegne seminari juhataja, keelnud selle ära. Eisen teatas sellest loost Pärnu Postimehele, kust sõnum teistesse lehtedesse edasi läks. Õnnetuseks oli toimetuse kirjasaatja nime wälja andnud ja nüüd hakkas Schmidt Pärnu gümnaasiumi direktori Bührigi kaudu Eisenile peale käima. Eisenit sunniti ettekirjutatud wormi järele Schmidtilt awalikult andeks paluma ja ei tohtinud enne linnast lahkuda, kui palwe ajalehes oli ilmunud ning Bührigile kätte toimetatud. Kuid Eisen ei wõtnud seda wahejuhtumist mitte südamesse. Ta tegi Pärnu Postimehele kaastööd edasi ja katsus iseseiswalt raamatuid kirjutada. Nõnda jutustas ta „Sõjasaõnumetes“ Wene-Türgi sõjajuhtumisi ja andis „Wenemaa geografia“ wälja. Üks Eiseni töödest, mis ta Pärnus toimetab, „Isamaa kalender 1878“ sünnitas palju kihinat ja kahinat. Kalendri lisas ilmus jutt kellegi kirikuõpetaja tegewuse kohta; see ajas „Ristir. pühap. lehte“ kalendri arwustuses „kiskujatest huntidest“ kõnelema. Tähendatud kõnekäänd sai lentsõnaks, mis kalendri laialise tutwuse muretses. Seda kalendrit toimetab Eisen 21 aastat ja ta leidis alati lahket wastuwõtmist. Kuid selleks ei olnud mitte Otstaweli eeskuju kaasa mõjunud. Otse ümberpöördukt. Koolipingil istuw noormees oli kirjandusliku käsitöölise juure kooli sattunud, kes talle laulude tegemist ja raamatute wabritseerimist õpetas, kes teda otsekoheste kohuste täitmisest eemale awatles. Eisen läks õppimises pealiskaudseks, harjus oma ülesannete peale kergelt waatama. Enesekriitika jäi Eisenile sel põhjal eluajaks nõrgaks küljeks, sest muidu

oleks ta tingimata oma suurt wiljakust — ta raamatute arw ulatab üle 170 — vähendanud ja põhjalikumalt püüdnud töö-tada.

Kirjanduslik
tegewus Tartus.

Juunikuul 1879 sai Eisen gümnaasiumi lõputunnistuse kätte ja lahkus hea meelega Pärnust, kus gümnaasiumi õpilaste tüli-rikkad joomapidud ta ära tüütasid. Tartusse asudes ja teoloogia üliõpilaseks saades sattus Eisen seltsimeeste hulka, kes temasse suurt mõju awaldasid. Nimelt elas ta esiti J. Bergmanni ja A. Mohrfeldtiga, pärast F. Ederbergiga pikemat aega ühes majas ja sai neilt kirjanduse asjus mitmes tükis head äratust ning juhatust. Bergmanni häwitaw arwustus seadis Eiseni nagu uuesti löe otsa. Kui keeleline uuen-daja näitas Bergmann täie rõhuga, et ekslik on, Kreutz-waldi ja Jakobsoni keelt salmikutes eeskujuks wõtta. Ühtlasi nõudis ta ka, et Eesti luuletajad neidsamu nõudmisi peawad tähele panema, mis Lääne-Euroopa esteetikas maksawad. Nüüd hakkas Eisen stiili peale enam rõhku panema ja puh-tamat, kõlawamat keelt nõudma. Ka õppis ta Tartus rohkem isamaalisi aineid tundma ja hakkas neid eepilistes lauludes tarwitama. Bergmann oli sel ajal „Salme“ loonud. See awaldas Eiseni kohta mõju. Sest ajast hakkas ka tema Eesti muinasajast lugulaulude motiive otsima ja üleüldse rahwus-likus waimus kirjatööd tegema. Nüüd ilmus üks raamat teise järele. 1881 pühitses Suomalaisen Kirjallisuuden Seura oma 50 a. kestwuspäewa. Seks seadis Eisen teiste noorte teoloogide abil „Eesti Luuletused“ kokku, millest üks eksemplar kuldtähtedega trükiti ja E. Kirjameeste Seltsi poolt Soome wennasseltsile piduandeks pühendati. Saatkonna hulgas, kes piduandi käis ära wiimas, oli ka Eisen ise. Rõõmsad päe-wad, mis Soomes ära elati, jäid talle jäädawalt meele. Ta sai sel puhul mitme Soome õpetlasega tuttawaks, palmis siin sõprusesidemeid, mis kaua aastaid kestnud ja pärastpoole talle sagedasti põhjust andnud Soome wendi waatamas käia. „Eesti Luuletustes“ pidi wennasrahwale näidatama, mis jär-jel luulekunst Eestis seisab ja sellepärast kõige ilusamaid luuletöid piduandesse üles wõetama. Arwustajal J. Kunderil oli õigus selle üle nuriseda, et luulekogu erakondlikult kokku seatud. Wabameeleste wanemate luuletajate, nagu Reinwaldi,

Eesti luuletused.

Weske, Jakobsoni ja isegi Kreutzwaldi töid oli hoopis vähe tähele pandud, toimetaja sõprade poolt aga heade laulude hulka päris kõhnu üles wõetud. Eisenil endal ilmus siin 17 laulu, mis nüüd kõwast arwustusetulest pidid läbi käima. Need kõik ei olnud piduande jaoks küpsed ja Kunder pidi otsuse tegema, et Eisenil luuleanne puudub. See rikkus Eisenil mõneks ajaks luuletaju. Ta tegi nüüd rohkem proosa-töid ja katsus Eesti kirjandusloo tarwis aineid koguda. Ta andis kaks kogu ennemuistseid jutte wälja („Esiwanemate warandus“ 1882 ja „Endise põlwe pärandus“ 1883) ning toimetas „Fählmanni kirjad“ trükki; siis hakkas ta Eesti wane-mate kirjandustegelaste elulugusid korjama ja andis nad pealkirja all „T ä h t s a d m e h e d“ kuues andes wälja. Laia-
des joontes maalitud elupiltides, mille kallal mitmed suled tööta-
nud, tuuakse siin kõige tähtsamad tegelased Eesti waimu-
wäljal Läti Hindrekust ja Stahlist peale hakates kuni Jann-
senini ja Jakobsonini esile ja kantakse hulk materjali
Eesti kirjandusloo jaoks kokku. Selle järele pöörab Eisen
jälle luuletegewuse juure tagasi. Suwised käigid Soome,
Hiiumaale ja Muhumaale, iseäranis aga rahwaluule korjamine
hiidlaste hulgas wîrgutasid wõimsalt mõttelendu. Bergmannilt
ja teistelt selleaja ilukirjanikkudelt, kes muinasajas ilutsesid,
eeskuju wõttes, soetas Eisen muinasaja ainetel jutustawat luu-
let ja awaldas siingi suurt wiljakust. 1884 ilmusid „H e l i n a d
E m a j ö e l t“, 1885 „S ä d e m e d“ ja „K õ u j a P i k k e r“. Nendes on Eiseni luuletegewus ja ilukirjanduslik wõimine
üleüldse oma kõrgemale tipule tõusnud. Eiseni muusal wõi-
sid ainult eepilised luuletööd enam ehk vähem õnnestada,
lüürilisel alal ei wõinud ta oma kuiwa ja kaine loomuga
suurt ära teha. Üleüldse ei seisa Eiseni laulud tema elusaa-
tusega ühenduses. Ainult mõnes üksikus laulus tunneme tõ-
siselt üle-elatud tundmusi ja need on k o d u l e j a w a n e-
m a t e l e pühendatud. Näiteks seisku siin paar salmi:

Tähtsad mehed

Helinad Emma-
jõelt.

Kui ma mõtetega saaksin
Ühes rännatagi teel,
Jätta jumalaga taaksin
Täna wõõrastega weel.

Üle lainetawa lahe,
Üle wahutawa wee,
Üle wangistawa wahe,
Üle tormilise tee.

Balladid.

Kõu ja Pikker.

See on laul, mis tõsisest hinge-ewusest sündinud ja mis kaasa kisub. Nagu öeldud, Eiseni paremaid laule tuleb eepilise luule hulgast otsida. Siin on kõige rohkem neil balladidel luulewäärtust, mille ained rahwasuust saadud. Iseäranis nimetaksin ma „Kadunud kella“, „Walgjärwe sündi“, „Truu Meemet“ ja „Walewannet“, sest et müstilise aine käsitus siin sündsa kuju on leidnud, sisu nagu iseenesest wormiga kokku sulab. Kus Eisen iseseiswalt motiive loob, wabalt luuletab, seal on kõik juba rohkem otsitud ja tehtud. Lühendatud sõnu küll enam ei leidu, kuid tegewus on sagedasti pealiskaudne ja põhjendamata, salmid wahest nagu puust treitud ja sõnad wägiwaldselt ritta seatud, et nad salmirea ja riimi wälja annaksid. Wist läks see wõimatu riimijaht Eisenile lõpuks igawaks, ta heitis korraks riimi täiesti kõrwale ja tarwitas pikemas lugulaulus „Kõu ja Pikker“ greeklaste kuusmõõtu. See katse läks tal ootamata hästi korda; rahwasuust saadud ainete põhjal lõi Eisen luuleloo, mis sisu ja wormi poolest suuremaid esteetilisi nõudmisi täidab ja oma wäärtust ka tulewikus jõuab alal hoida. Loo sündmustiku seadis Eisen 1885 a. suwel Hiiumaal kokku, kui ta seal onu juures wiibides hiidlaste suust rahwaluulet korjas; seal pani ta ka esimese poole lugulaulust kirja.

Ta tarwitas siin tuttawat loodusemüüti, mille järele Wanataat kord Kõu ja Pikkeri selleks on pilwedesse käima pannud, et nad Sarwikut tema pimeduse tegude pärast peaks taga kiusama ja karistama. Selle sündmustiku wäljaarendamiseks on Eisen „Kalevalast“ tegelasi laenanud ja nõnda hämara ja imeliku muinasloo-maailma loonud, milles lugeja jumalateringi wiiakse, nende elu ja tegewusega tutwustatakse. Wäinämö ja Lemming on Wanataadi ees kaebust tõstnud, et sarwik aina kiusu ja kadedust külwab, tüli ja tighedust sigitab. Wanataat laseb jumaliku sepa Ilmarise wana Tühja karistamiseks kolm nuhtluseriista, nimelt kõuwankri, piksenoole ja pilli taguda. Noolte karastuseks peab seppade sepa poolõde, ilus Ilmatar, taewast tuld laenama. Ilmatar läkitab sinises keras taewast tulesädeme ja nüüd wõiwad Kõu ja Pikker tulises wankris pörinal mööda taewa wölwi Tühja hakata taga ajama. Sarwiku sopaste jälgede kaotamiseks kuulub palju wihmawett ära. Kuna pilwed kipuwad kuiwaks

jääma, kujub Ilmatar ilusa seitsmewärwilise kanga, mis ühest maailma otsast teise ulatab ja merest pilwedesse wett joob. Nüüd wõib Sarwiku tagakiusamine takistuseta edasi kesta ja kurjus ning kõik, mis kurjuses juurdub, olgu warem ehk hiljem, nuhtlust leida.

Nii lühidalt lugulaulu sisu. See on igatahes Eiseni parem anne, mis teda ärkamise aja luules nähtawale kohale tõstab. Ta ei wangista siin mitte ainult oma mõttelennuga ja kujudega, waid ka stiil ja see iseäralik elewus, millesse lugeja siin seatakse, pakub midagi haruldast ja üksiseiswat, mis selle aja luuleradade igapäistest rööbastest kõrwale kalduub ja uusi teid otsib.

Isamaaliste aadete pärast, mis Eiseni töödest wälja paistisid, peeti teda sakslaste ringkonnas kardetawaks isikuks, vähemalt rahurikkujaks waikses Balti idüllis. Usuteaduse professorid nimetasid Eisenit ja A. Sõõrdi kõige kangemateks nooreestlasteks. Eiseni teadmised teoloogias ei wõinud muidugi hiilgawad olla, sest et suur osa studeerimise ajast oli raamatute kirjutamise peale ära tarwitatud. Kui Eisen 1885. a. sügisel lõpueksami tegi, nõudis professor Oettingen, et katsutaw ilma tema loata mingisugust õpetaja kohta wastu ei wõtaks. Kuid warsti juhatas ta Eisenile Krimmi Neusatzi Saksa õpetaja juure abilise koha. Enne tuli aga asi weel Peterburi kindralsuperintendenti Laalandiga läbi rääkida. Laaland ei tahtnud Oettingeni plaanist midagi teada, waid seadis noorele kandidaadile teise tee jalgade alla. Oli ometi kahju, Soome keelt mõistwat kandidaati lasta Saksa koloniasse ametisse minna, kuna temale sündsamaid kohti küllalt leidis. Sellepärast saatis konsistorium Eiseni esmalt Lemballasse proowiaastale ja määras ta siis 1887 Petrosawodskij asetäitjaks õpetajaks. Siin elades oli Eisenil mahti mõnda aega mööda Aunuse kubermangu ümber sõita ja karjalaste ning wepslaste elujärge tundma õppida. Saanud ta Moloskowitsa ja Katila aseõpetajaks nimetatud, siis tutwustas ta ennast Ingeris wadjalaste eluga, mis aineid ta pärast kasuga wõis kirjatöödeks tarwitada. 1888 sai Eisen Kroonlinna Nikolai Eesti-Soome ja Rootsi koguduse ning Balti merewäe

Rändamise aastad.

õpetajaks. Seda ametit pidas ta 25 aastat; selle järele lahkus ta siit hädise terwise pärast ja asus 1913 Tartusse elama.

Kirjanduslik te-
gewus Kroon-
linnas.

Kroonlinnas awaldas Eisen raamatute kirjutamises ja luuletamises imestamisewäärt usinust. Tema kirjatöödest wõib terve raamatukogu kokku seada, pealegi õige mitmekülgse. Tähtsam osa uuemal ajal kirjutatud raamatutest kuulub folklooesse ja neist kõneleme weel eespool. Muid teisi ei jõua meie siin nimetada, weel vähem läbi harutada. Paljukirjutamisega, mis isegi suurwaimule kahju teeb, ei jõudnud Eisen oma tööde wäärtust tarwilikul kõrgusel hoida. Pärast „Kõu ja Pikkeri“ ilmumist täitis ta terwed kogud nagu „Uus Tasku laulik“ (1886), „Uus laulik“ (1887), „Minu laulud“ (1890), „Karskuse laulik“ (1894) labase ja lahjawõitu pooluulega, milles ekstrawagantses tujus kõiksugu pilke, nalja ja muid ekstsentrilisi aineid käsitletakse, ilma et neid oleks suudetud kunstiks muuta. Näib nagu otsiks Eisen oma ülipireda Pegasusega uusi teid ja sellepärast on ta isegi kärsitute uuendajate ja stiili-esteetikute poolt sümpaatiat leidnud.

Elisabet Aspe.

Grenzsteini kaastöölisenaja ja tema edustatud traditsioonides näeme 80 aastate wältusel „Olewiku“ weergudel jutukirjanikku esinewat ja sedawõrd oma wõimises edenewat, et teised selleaegsed jutustajad enese taha jätab ja ära warjab. Tüseda jutustajatalendiga, kes ajalehes oma teosed awaldas ja ennast E. A. tähtede taha peitis, ei olnud wõimalik lähemalt tuttawaks saada; alles hiljem selgus, et Elisabet Aspe, keda need tähed tähendasid, meile kõrgeandeline nowellikirjanik oli tõusnud.

Aspe elust.

Aspe on ärksast ja haritud Eesti perekonnast pärit, kelle keskel ju mitu põlwe kirjanduslikku tegewust harjutati ja rahwuslikkudest püüetest lugu peeti. Tema ema oli tuttawa wana kirjamehe Abram Holtri õetütar. Meie naiskirjaniku isa, pärastine Wana-Pärnu mölder Madis Aspe ja tema tulewane abikaas said noores eas üheskoos Holtri käest Eametsa koolis õpetust. Kui waimustatud Eesti sõbra Rosenplänteri õpilane istutas Holter oma aatelise ilmawaate ja

tulised tulewikulootused oma rahwa kohta ka oma õpilaste hingedesse ja selle tagajärjel walitses meie naiskirjaniku wanemate majas täiesti rahwuslik waim ning lootusrikas armastus kõige wastu, mis kaaswendade waimuwalgustuseks sündis, ehk küll perekond „linna ääres“ elas ja kadakasaksuse ümbrus — rahwasuu nimetab Wana-Pärnut otse „kadakakülaks“ — neidki paenutada püüdis. Mölder Aspe ja tema abikaasa ei püüdnud iialgi Saksa keelt porssida, nagu sell ajal teised nendesugused tegid. Ja nende lapsed, kes algusest saadik täielise saksakeelse hariduse said, jäid ometi sellegipärast oma meelsuse poolest eestlasteks ja tundsid alati wanemate keeles ja meeles nendega kaasa. Isa idas algusest saadik Eesti ajalehti ja ostis paremad raamatud sellele biblioteegile juure, mis Holterilt päritud. Wäiksel Elisabetil, kes 3. (15) detsembril 1860 sündinud ja warakult lugemise ära õppinud, ei olnud suuremat lõbu, kui wanamoodu klaaskapist mõnda raamatut lugeda saada. Kui teenijad lapse lugemis-osawust imetlesid, hooples see weel enam teha ja ise ka raamatu kirjutada. See lubamine ei olnud iseäralik, sest et wanem wend juba jutu „Kulla wõimus“ oli Saksa keelest ümber pannud, millest muidugi perekonnas kui tähtsast sündmusest kõneldi ja mida lapsed omaks kohuseks pidasid järele teha. Isa oli esimesel Eesti laulupidul käies wana Pärnu sõbra Jannseni juures korterit leidnud, Hurti ja teiste Eesti tähtsustega tutwust teinud, tõi suure waimustuse koju, aitas Pärnu E. Põllumeeste Seltsi elusse kutsuda ja wõttis kõigist Eesti elu awaldustest osa. Läksid aastad mööda. Waheajal oli tütar Elisabet Pärnu kõrgema tütarlastekooli läbi käinud ja täisealiseks saanud, hakkas nüüd ka awalikust elust osa wõtma.

Oli tahtmist Eesti] ette wõtete kasuks töötada, aga ei teatud esiotsa, kuidas seda peale hakata. Saksa kirjaniku Jenseni juttu „Karin von Schweden“ lugedes panid toredad loodusekirjeldused neiu Aspe päris ilutsema. Sedamaid ärkas tal mõte, seda juttu Eesti keele tõlkida ja tõlget Eesti Aleksandrikoolile kinkida. Ehk ta küll waremalt muud ei olnud kirjutanud kui E. Postimehele pidukirjelduse troonipärija Aleksander Aleksandrowitschi külaskäigu üle Uulus 1879, sai ümberpanek kolme nädalaga walmis ja üliõpilane Eisen muretses sellele Tartus kirjastaja, kes tema eest 40 rbl. Aleksandrikooli kasuks maksis, kahjuks aga raamatust ilusad loodusekirjeldused, mis tõlkijale nii palju rõõmu teinud,

Esimes
kirjatööd.

ruumi kokkuhoidmise pärast maha kärpis, mis läbi jutustus „Karin“ kaunis paljaks ja üksluiseks läks.

Laiem kirjanduslik tegewus algas E. Aspel „Eesti Postimehes“ 1881, kui Grenzstein selle lehe toimetuse enda peale wõttis. Kõige pealt awaldas ta siin Heimburgi järele eestistatud ilusa jõulujutu „Ja rahu maa peal“ ja esimese iseseiswanowellikese „Enne ukse lukutamist.“ Pealkiri tuletab Koidula samanimelist juttu meele, kuid on sisuliselt täiesti

Elisabeth Aspe.

originaal, pealegi Pärnu elust. Randwahid olid kellegi Wana-Pärnu elaniku soolawarguse pealt tabanud ja tema väikese silla all surnuks pistnud. Laewawaht oli appihüüdmist küll kuulnud, kuid mitte appi minna söandanud ja pärast ennast, sest et ta ise ka süüdlane olnud, südametunnistuse piinas üles poonud. Selle sündinud looteги Aspe oma tarwiduse järele ümber ja pani ta endale ajawiiteks pliatsiga kirja. Juba see esianne äratas Aspe loomisejõu kohta häid lootusi, ehk küll jutu sõlm, mis armastajate wanemaid üksteisest lahutas, lödwalt kokku oli tõmmatud ja ka stiil weel mõndagi konarust ilmutas. Kuid hea

hakatus oli tehtud. Kui hiljem „Olewik“ käima sai, tõlkis Aspe toimetuse soowil Raimundi „Nowella talurahwa elust“, kirjutas väikesi lookesi kuulnud ainetest, tõlkis laule, katsus ka iseseiswalt luuletada ja awaldas pealkirja all „Neiule ja noorikule“ õpetlikka palasid. Aspe luuletustest toome siin „Lilled unes“ näiteks:

Ju sügawas mullasel pinnal
 Seal näewad mu lilleksed und,
 Ja ootwad, mil kewade rinnal
 Neil ligineb ärkusetund.

Waid rôõmsas lootuses ujub
 Mu lilleke igatsust täis,
 Mil kewade kuube tal kujub
 Ja linnuke wõõrsil käis.

Seal wagalt ja waikselt nad hingwad
 Kui lapsuksed hälli sees,
 Ei aima, kuis tormid seal wingwad,
 Puud pöösad lumes ja wees.

Mil päike naerusel palgel
 Kõik nupud õilmeteks loob,
 Ning ojake leppade jälgel
 Uut imelist armuwiit toob.

Lill nõnda ka kewadet ootab,
 Kes mitu kord mööda on läind,
 Kuis õnne ka inime loodab,
 Ehk muret ju küllalt ta näind.

Eelmised alles hiljuti lapsekingadest pääsnud neiu tööd on küll waimukalt ja osawalt kirjutatud, kuid siiski teatawatele eeskujudele nõjatatud; pealegi on nad lühikesed ja kannawad autori noore-ea nõrkusi. Kui Aspe küpsemas eas uuesti jutuloomisele asus ja pikema nowelli „Kasuõde“ kirjutas, mis „Olewikus“ 1887 ilmus, siis näeme teda, mis jutu ülesehitusesse ja karakterijoonistusesse puutub, ootamata suurt sammu täienemise poole astunud olevat. Jutu kõik on iseenesest ütle mata lihtne, kuid loomulik ja ülipõnew.

Kasuõde.

Jõeste rikka möldri juures üleskaswatatud waenelaps Anu hakkab oma kasuwenda Ottot, weske ja talu noort peremeest, armastama ja leiab ka wastuarmastust. Otto läheb kuhugile linna masinate tundmist õppima, saab seal neiu Willmanniga, ilusa ja elawa linnalapsega tuttawaks, kes wäliselt hiilgawam on kui südamluk Anu, kuid kel tõsine sügawam iseloom puudub. Wälimisest hiilgusest pimestatud, seletab Otto emale, et tema armastus Anu wastu lapsik tuhin olnud ja ta lõbusat, peent linnaneiu tahab perenaiseks tuua. Anu, kes seda juhtumisi ise pealt kuulnud, ei suuda enam seal majas elada, rändab murtud südamel Pihkwa kubermangu sugulaste juure. Otto peab uue mõrsjaga pulmad ära, kuid pealiskaudsele noorikule on maaelu päris wastumeelt. Ta wiibib tihti linnas ja jätab lastekaswatuse üsna ämma hooleks. Wiimaks hakkab ta pödema, ja Otto jääb leseks. Wanaema peab nüüd majatalitust juhtima, kuid tema jõud rauged ja warsti läheb ta minijale järele. Ottot tabab isiklikult weel see õnnetus, et ta talwel metsas langewa puu alla satub ja jalutumaks jääb. Anu on wõõrsil sellepärast rahutu, et ta oma kasuemast, kes teda nii armastanud, pidanud salaja lahkuma. Tänutundmus ajad teda kodumaale

tagasi tulema, kuid hilja, alles kasuema matusepäewaks jõuab ta Jõestele. Ülewaatuseta jäänud Otto tütrekese tõmbab ta jõest ja päästab uppumise-surmast. Kasuõed ja Otto sunniwad teda, et ta weskisse perenaise kohuseid jääks täitma ja waeseid lapsi aitaks kaswatada. Haawatud armastuse-, tänu- ja kohusetundmused toowad Anu südamesse raske wõitluse, mida jutustuses suure osawusega kirjeldatakse. Lõpuks wõidab kohusetundmine; Anu jääb weskile lastekaswatajaks, kuid tema ja Otto wahel walitseb külmus. Otto seisukord on halatsemiswäärt; saatuselöökidest nagu uimane elab ta päewast päewa ilma eesmärgita ja elujulgusega. Seda ei jõua Anu, kes oma endist armastust küll ära püüab peita, wälja pidada; ta katsub Ottot julgustada, et see tohtri abi otsiks. Anu ohwimeelse rawitsemise tõttu tõusebki Otto jälle jalule, saab terwise ja elurõõmu tagasi ja märkab nüüd, missuguse kalli pärli ta ennem enesest eemale tõuganud. Tema tahaks küll uuesti Anule läheneda, kuid see on nüüd hoopis ettewaatlik, pealegi tahab ämmaeit linnast oma nooremat tütart, ilusat Elsat, jõukale wäimehele sobitada ja asub seks tütreaga möldri juure elama. Kuid Otto on nii kaugelt parandatud, et ennast teist korda ei lase lõksu wiia. Kui Anu õnnetust aimates jälle majast tahab põgeneda, läheb Otto temale järele ja toob ta kasuema haualt mõrsjana tagasi, kuna pahandatud ämmaeit oma tütreaga majast minema pühib.

Jutustus on algusest lõpuni iseseisew waba luule; kirjanikul ei ole siin tõsiseid sündmusi, ei teatawaid isikuid ega kindlat maakohta silma ees seisnud. Miljöö ehk teataw ümbuskond puudub täiesti ja ei ole ka hädasti tarwis, sest siin käsilletakse üleüldis-inimlikku probleemi, inimese tõsise wäärtuse hindamist, nimelt kumba tuleb aatelisel inimesel enamaks pidada, kas hiilgawat wälimust, mis enese all tühist sisu warjab, wõi jälle tüsedat, kõrgehinnalist tuuma lihtsas, alandlikus koores. Selle küsimuse oli Winkler laulus „Kahe sugusest suurusest“ juba 1816 Eesti kirjanduses üles wõtnud; Aspe on teda nähtawasti piiranud, eristanud ja iseäranis Eesti naisterahwa ja perenaise wäärtuse hindamiseks tarwitanud, et sel teel oma aatelist ilmawaadet wälja ütelda ja, wõib olla, Eesti peremehi ka kadakate, linnalipakate eest hoiatada. Seda teeb tema tänini Eesti jutukirjanduses nägematu osawusega; ta mõistab nii hästi kujusid oma ideede kandjateks teha, kujutatawat elu põhimõtte kohaselt pee-

nikeselt stiliseerida, et ometi kõik loomulik ja tõenäitlik näib olevat. Siin juures on kujud elavad, plastilised, nende karakterid puhtalt läbi viidud ja psühholoogiliselt ilusalt välja töötatud. Igal pool tunned kunstilise tõe walitsust. Iseäralise armastuse ja heameelega wiibib autor nähtawasti oma jutu peategelase ja peamõtte kandja kasuõe Anu juures, kes tüsedat, sügawa iseloomuga Eesti neiut, idealiseeritud maanaisterahwast edustab. Nagu waenelaps rahwaluules on ka kasuõde Anu haruldaste woorustega ehitud. Ta on kindelmeelne, kannatlik karedate kätega, wäheste sõnadega, aga sooja südamega inimene, kes walmis kõiki raskusi ja saatuselöökisid ära kandma, wahwalt oma walu südamepõhja ära peitma, ilma et ta oma tundmusi ilma ette kannaks. Kus tarwis, on ta iseteadlik ja uhke selleks küllalt, et ennast rikkast perepojast halwaks ja üleliigseks lasta pidada; ta tunneb eneses jõudu, iseendale eluteed tasandada, iseendale õnne luua. Ta on omast kohast kangelane, ilma puuduste ja wigadeta, nõnda et tema poole imestusega ja lugupidamisega wõib üles waadata, tema kauni karakteri juures ilutseda.

Aspel on rikas mõttekujutus ja hea kompositsiooni anne; ta mõistab oma juttude sündmustikku loomulikult ja põnewalt üles ehitada ja tegelaste karakterite waral põhjendada. Kuid tema juttudel, nii „Kasuõel“, kui ka teistel vähematel nowellidel on see nõrk külge, et neis kõike nagu kawandi näol, harwades jämedates äärjoontes kujutatakse ja üksikasjalisemad kirjeldused puuduwad — wiga, mida kõigile romantikutele ette wõiks heita. Näib nagu puuduks sage-dasti midagi, nagu ei oleks jutustuses igalpool seda sügawamat hinge, mis lugejas meeolelu wõiks äratada. Ainuke jutustus, mille Aspe, kui ka ainult kohati, laiemalt on välja töötanud, selles olusid ja ümbrust kirjeldanud, on „Ennosaare Ain“, mis Olewiku lisas 1888 ilmus. See on Aspe parem ja wäärtuslikum toode ja ühtlasi ka Eesti romantilise jutukirjanduse hiilgenumber.

Eunosaare Ain.

Teoorjuse ajal kaswawad Saugas, Ennosaare talus, kaks poega üles; wanem neist, nimega Peet, jääb pärast isa surma talusse peremeheks, tema poolwend Ain peab wana-

ema kiusu ja õeluse pärast juba noorelt ühes leseks jäänud emaga majast lahkuma ja Sauga mõisa asumata, kus ta ema karjanaiseks hakkab. Mõisaherral von Habermannil käib tihti ta naisewend, parun Adalbert, wõõrsiks. See on Saksa maal täheteadust õppides Balti mõisnikkude kitsastest waadetest mõndagi kaotanud, elab nüüd kui rikas mees Pärnus ilma kindla ametita oma teadusele. See wana weider poissmees walmistab oma wabamate waadetega uhkele õemehele von Habermannile palju meelehärmi; sellele kõigele lisaks wõtab ta Karja-Maie poja, Ennosaare Aini, kelle ta Antoniks ümber nimetab, endale kaswandikuks, laseb talle hea hariduse anda, nii et tast aegamööda täheteadlase abiline wälja tuleb. Küll püüab wanem wend Peet, kelle hingesse tubli külakoolmeister isamaalist tuld lõkkele õhutanud, nooremale koolitatud wennale kohuseid sugurahwa wastu meelega tuletada, kuid see kõik on asjata. Ümbruse ja hariduse mõjul wõõrdub Anton Enmann, nagu Aini Saksa koolis nimetatakse, omast rahwast ja pöörab talle aegamööda täiesti selja. Kuid Saksa seltskonnas ei käi Aini käsi mitte hästi. Juba waremalt walitseja ehk junkru tütre Olgaga mängides on tal juhust olnud mõisniku tütre Hildega kokku puutuda. Lahke ja alandlik Olga, Eesti soost walitseja tütar, jääb ikka enam kõrwale ja Ain algab tormijooksu uhke ja ülbe mõisniku tütre Hilde von Habermanni südame peale, mis wiimaks wõiduga lõpeb. Kuid Aini õnn on wäga üürike, sest et tujukas aadelipreili Saksamaale sõidab, seal Aini hoopis ära unustab ja warsti ennast aadelisoost rikka peiuga kihlab. Peigmees, kes meie maa olusid ja inimesi ei suuda ära kanda, ei ilmu laulatusele, waid saadab pulmapäewaks Saugasse äraütlemise kirja. Ain ilmub nüüd suuremeelselt trööstijaks, kuid Hilde nimetab teda talupoisiks, Karja-Maie pojaks ja sülgab talle näkku. Ain otsib oma murtud südamele seega lahutust, et pärast onu Adalberti surma Moskwasse wälja rändab ja ühe täheteaduse professori abilisena tõsiselt tööle asub. Hilde elab pärast lühikest ja õnnetumat abielu kellegi oberstiga kodumaal kaua lesepõlwe ja sureb. Sel ajal hakkab Aini nii wägew kojuigatsus waewama, et ta weel kolmekümne aasta pärast otsuseks teeb, Moskwast lahkuda ja oma kodumaad waatama tulla. Tema armsad, niihästi Hilde, kui ka wend Peet hingawad juba mulla põues. Junkru Olga, neiu Luukas, kes wanaks piigaks jäänud, püüab Ainile läheneda, kuid Ain tõukab ta külmalt enesest eemale. Üksilduse piina tundes kahjatseb Ain siiski oma tegu. Nagu ta enne Olga eest põgenenud, peab ta nüüd suurt waewa nägema, et teda üles leida. Alles hallis

eas õpib Ain Olga väärtust õieti hindama. Ta palub Olgat endale abikaasaks, kuid see teeb tingimiseks, et Ain peab sugurahwa waimu elust hakkama osa wõtma ja ühes temaga Tartusse esimesele Eesti laulupidule sõitma ning ennast mitte enam Antoniks, waid Ainiks nimetama. Ja tõsine armastus tänini põlatud suguõe wastu saadab seda toime, et sellest rahwuslikust Saulusest weel üheteistkümnemal tunnil Paulus saab.

Järjekindlalt ja selgelt näidatakse selles loos, kuidas orjuse-ajal eestlane, kes sakslastega kokku puutus ja kõrgema hariduse omandas, olude mõjul omast rahwast lahti kisti ja sunniti sakslaseks saama. Oma rahwas tõukas haridust saanud liikme, kelles ta oma waenlast arwas nägewat, mõistmatu umbusaldusega ja kadedusega enesest eemale; selle wastu meelitas teda wõõraste poolt au ja lugupidamine. Kuid seda paratamatut tõtt kuulutades ei kaota kirjanik tulewikulootust, waid ta tõmbab reaalsestele oludele romantilise loori üle. Mitte igawesti ei pea Ennosaare Ain ärakadunud pojaks jääma, liiategi weel nende sugusalgajate hulka astuma, kes oma esiwanemaid Rootsist otsiwad. Haritud wenna Aini peal seisawad ju Eesti tulewikulootused, millele kodune peremehest wend Peet sõnades kuju andnud. Peedi truu armastuse külw näis küll esmalt kalju peale langenud olewat. Aga selle järele, kui Ain ennast sakslaseks ja siis wenelaseks tunnistanud, tuleb tal elus silmapilkusid ette, mil tal korraga selgub, et ta teadmata ja tahtmata ainult Eestimaad ja rahwast kalliks peab. Ta tahaks weel kord truu wenna armastust maitseada, kuid kahjuks on see juba hiljaks jäänud. Alles wenna surma järele sai ta aru, et kõik, mida ta enne armsaks ja kalliks pidanud, truud wennasüdanant üles ei kaalunud.

Aini karakter ja kuju, mille kirjanik nii kunstipäraselt, päris usutawa tõenäitlikkusega esitab, on waba luule. Ain on rahwa lootusi kandew tüüp, idealiseeritud ärataja, kes teistele taganejatele eeskujuks seatud, kuid seesuguseks eeskujuks, kes elus tõesti wõiks esineda. Aini ja teiste wäljamõeldud tegelaste kõrwal astuwad jutustuses weel seesugused isikud ette, keda elus tõesti on nähtud. Nii wõib von Habermannis selleaegset Sauga mõisaherrat, karedat ja

kalki orjade isandat Gerstfeldti selgesti ära tunda, kuna Helenes tema heasüdamlik abikaas on edustatud. Ja isamaalisist asjust waimustatud koolmeister, sauglaste ärkamise hing, on kirjaniku enese onu, tuttav Abram Holter. Aspe isa oli noores põlwes ka koolmeistriks õppinud ja tahtnud Suiku koha peale minna; Gerstfeldt aga, kellelt seks enne luba pidi küsitama, ütelnud: „Waata m-maita, wõi meie koolitame wõõrale wallale mehi; mul omal on aidameest tarwis!“ Nii sunnitud Madis Aspe Sauga mõisas aidameheks hakkama. Selle ütéluse on kirjanik Habermannile suhu pannud ja seda lasknud Aini kohta tarwitada. Isa ja ema suust on siis tütar hiljem olude kirjelduseks kõik need ained saanud, mille waral ta meile Sauga wallarahwa kodusest elust, teolkäimisest, pidudest ja kooskäimistest intiimsetes wärwides kujutatud piltisid esitab. Kirjaniku isa, kes wanas eas kõik ära unustanud, mis ta tütrele oma noorest põlwest pajatanud, imetlenud pärast „Ennosaare Aini lugedes: „Kuidas sina ometi neid wanu asju nii hästi tead; nad tulewad ju nii selgelt ette, nagu oleksid nad alles eile juhtunud!“ Kuid neidki reaalseid olusid on kirjaniku aateline pilk nõnda seletanud, et nad sugugi meelekibedust ei ärata ja maharõhuvat, nukrat meeleolu ei loo.

Lühemad jutustused.

„Ennosaare Ainile“ järgnesid Aspe sulest mitu vähemat jutustust, nagu „Maantee pealt“ (Olewiku lisa 1889), „Meremehe mõrsja“ (Postimehe lõbulisa 1890) ja „Anna Dorothea“ (Olewik 1891). Esimeses esitatakse pilti endise aja kroonuteenistusest, kui see weel 25 a. kestis, teises kujutatakse meremeeste elu ja kolmas on fantaasia selle wana imeliku pildi üle, mis Wana-Pärnu surnuaia wastu olewas weskis seisab. Nagu pealkiri näitab, on selle weski keegi raeherra „Issanda aastal 1721 Jumala auks ja ligimeste kasuks“ lasknud ehitada. Pildil ilmub paksude punakate pilwede wahelt kõwerdatud käewars ja ulatab metslilli alla. Eesäärel säravad kõiksugu keedu- ja aiawiljad lokkawate lehtede wahel ja paremal pool näeme toredat naisterahwast Anna Dorotheat; see surub ubadega täidetud korwi wastu rindu ja põgeneb nähtawasti selle käe eest, kes pilwede wahelt õisi pakub. Anna Dorothea pildi kohta liigub rahwa-

suus jutt, et seda keegi ei tohi tolmusest weskikojast wälja wiia ega paigalt nihutada, muidu hakkawat proua kodu käima. Fantaasias „Anna Dorothea“ jutustab Aspe selle proua elukäiki ja põhjendab, mis need lilled ja aiawiljad tähendawad ja miks proua selle saladusliku käe eest põgeneb.

Pärast wanemate surma astus E. Aspe 1891 kaupmehe Nieländeriga abielusse ja sai seega ühtlasi oma kadunud wanema õe laste kaswatajaks. Koduste kohuste täitmine ei andnud talle enam palju waba aega, sellepärast jäid nüüd kirjatööd harwemaks ja suuremaid jutte pole ta üleüldse enam kirjutanud. Ilmusid weel mõned lühikesed tõlked, siis 1897 „Postimehes“ algupärane jutt „Küla weerel“ ja 1911 „Aastate pärast“. Wiimases kirjeldatakse elu Pärnu kaupmeeste ringkondades XIX. aastasaja 70. ja 80. aastatel. Siin leidus nii mõni kaupmeeste perekond, kes heade aegade tõttu lihtsatest oludest tõustes meeletumateks toreduse tagaajajateks said, kuni wiimaks kõik otsas oli.

Aspe jutustustel on peale ilutsewa luulekarakteri ja aatelse sihi, mis kõigist selgesti läbi paistab, weel mõndagi muud ühtlust. Aspe armastab seesuguseid meesterahwa kujusid esitada, kes noores eas elutarkuse puudusel oma õnne ei mõista tabada, kes ajajooksul elust õpetust saawad ja siis wanapoisil põlwes õigetele õnneradadele satuwad. Niisugused tüübid on Jõeste mölder Otto „Kasuões“, Ennosaare Ain ja Mustalaane peremees jutus „Küla weerel“. Mitmes Aspe jutus on naisterahwas peategelane. Naisterahwa tüübid on Aspel enamasti kõik waiksed, aatelised iseloomud, tagasihoidlikud, ilma wälise hiilguseta, aga siiski südamlikud ja ohwimeelsed, üleüldse eeskuju-inimesed. Seesugused on Anu „Kasuões“, Olga „Ennosaare Ainis“, waenelaps Juula jutus „Küla weerel“ ja Maisaari Lowiisa jutukeses „Maantee pealt“. Aspe jutud keerlewad suurelt osalt Pärnu ja tema lähema ümbruskonna ümber; neis esineb meile iseäraliselt armas kodukoha-kunst. Kirjanik loeb seda enesele suureks puuduseks, et ta alati oma kodukohas on elanud, laiemat maailma ega teiste inimeste elu pole saanud näha; sellepärast olewat ta inimeste tundmises pisut ühekülgseks jäänud. Kui Aspe naisterahwa tüübid meeldiwad, siis tulewad

Aspe jutustuste
laad.

seda kirjaniku ema mõjuks pidada, sest et suur osa juttudes esinewaid inimesi, wanad kui noored, olewat ema prilli ja olemise läbi waadatud ja woolitud. Sellest siis tulebki, et Aspe kui linnas üleskaswanud ja Saksa koolides haridust saanud naisterahwas lihtrahwa elu ja tema hingeolu wõis nii tabawalt kirjeldada. Peale nende headuste paistawad meile, nagu A. Jürgenstein¹⁾ seletab, tema juttudest weel silma „iseloomude truu ja osaw joonistus, otsimata ja lihtne, aga siiski just selle läbi põnew jutustus ja üle kõige kaastundlik armastaja süda, mis eluraskusi ja saatuse haawu mitte selleks lahti ei kisu, et neid irwitades lugejale ette paisata ja teda elu wihkama õpetada, waid et neid kui oma süüdi tundma saada, ehk kui ajatingimistest ja inimeste meeleoludest juurduwaid nähtusi wastu wõtta, mis meile põhjust annawad oma ilmawaadet rewideerida.“

Peeter Jakobson; esimesed muinasjutu näidendid.

Kirjanduslikud
epigoonid w abameeliste leeris.

Eelmised ärkamise aja noorema kirjanikupõlwe edustajad kogusid endid alalhoidlikkude rahwuslaste häälekandja „Olewiku“ ümber. Mitte nõnda arwurikas ei olnud wabameelsete rahwuslaste leeris kirjanduslikkude epigoonide arw. Jakobson suri liig ruttu ja ei saanud mahti noori silmapaistwaid luuletajaid oma lehe ümber koondada, ja Kõrwi „Walguse“ wõõrad toonid peletasid warsti needki wähesed wabameelsete leerist. Üks noorematest luuletajatest, kellega juba Jakobsoni aegses „Sakalas“ tuttawaks saame, on P. Jakobson.

Jakobsoni elust.

Ta sündis Rakwere linnas jõulukuu 15. (27) päewal 1854. Kui waese töörahwa laps kaswas ta linna paigus kitsastes oludes üles ja harjus juba maast madalast piskuga läbi ajama. Umbes kümne-aastaselt, kui poisikesele Eesti keele lugemine ju kätte õpetatud, saatsid wanemad tema Wene kirikukooli, kus ta pisut Wene keeli lugema ja kirjutama õppis. Kui Rakweresse nõndanimetatud waestekool asutati, kus Luteruse usu köster õpetust andis, siis wiidi Jakobson sinna, sest et siin peale Wene keele ka weel Eesti ja Saksa keelt õpetati. Pärast koolitundisid püüdis ärksa wai-

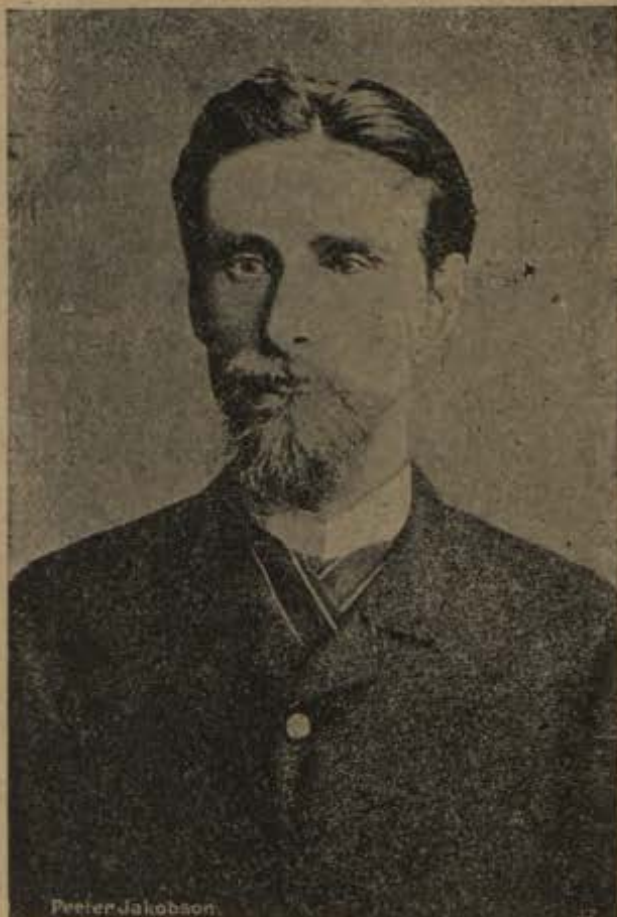
¹⁾ Elisabet Aspe, Linda 1898 nr. 21.

muga õpilane oma mõistust raamatute abil teritada. Iseäranis armsad olnud tal Kreutzwaldi „Maa ja mere pildid“ ja „Maailm ja mõnda, mis seal sees leida“. Kolme aastaga sai kool läbi ja poiss pandi kingsepa juure õpipoisiks. Siiski ei lõppenud ta himu teaduseõppimisest otsa. Ta muretses endale Saksa keeli raamatuid, ilukirjanduslikka ja teaduslikka, ja hakkas pühapäiwiti hoolega edasi õppima, kus juures ta selli poolt, kes rohkem kooliõpetust saanud, palju äratust ja juhatust leidnud. Kuni 21. eluaastani tegi P. Jakobson kingsepa tööd. Siis wõeti ta soldatiks ja pandi Omski jalawäe polku teenima. Kui ta Tallinnas 1^{1/2}-aastase teenistuse järele alamohwitseriks oli saanud, saadeti ta Peterburi lähedale Ust-Ishora laagrisse sapööri tööd õppima. Warsti pääsis Wene-Türgi sõda lahti, ja Jakobson pidi alamohwitserina sõjawäljale ilmuma. Silistria kindluse juures olid tema polgul väikesed kokkupõrkamised türklastega ja siis mindi kewadel 1878 üle Balkani. Sliwno linnas hakkas äge külmtõbi Wene väge laastama, ja warsti langes ka Jakobson selle taudi küüsi. Alles kaks aastat hiljem Tartu kliinikus, kuhu Jakobson rawitsusele saadetud, lahkus külmtõbi täiesti, kuid põdeja terwis oli eluks ajaks rikutud. Jõud ei tulnud enam tagasi; noor inimene kolletas silmanähtawalt, sest et ainult kõige lahjemaid toitusid wõis süüa. Hädise terwise pärast wabastati teda 1880 kroonuteenistusest.

Kodulinna Rakweresse tagasi jõudes leidis Jakobson mitmeti muutunud olud eest. Tema äraoleku ajal asutatud Eesti seltsides kosutati Eesti rahvuslikku waimu kõnede ja iseäranis ilusate isamaaliste koorilaulude läbi. Wiimased awaldasid Jakobsoni kohta, kes ammugi suur laulu- ja luulesõber olnud, suurt mõju, äratasid temas Eesti meelt. Senini oli tema mõned saksakeelsed salmikud teinud; nüüd tuli talle lust emakeeles luuletama hakata. Esimesed katsed, mis tema „Sakalas“ awaldas, kui ka 1882 trükitud väike salmikute kimp „Õilme nupukesed“ leidsid head wastukaja ning julgustasid uutele ettewõtetele. Jakobson jättis oma käsitöö maha ja heitis kirjanikuks. Nii kirjutas ta Rakweres paar algupärast juttu, näidendi „Koit ja Hämarik“ ja andis weel kaks annet laule „P. Jakobsoni Luuletused“

Kirjatööde ülewaade.

trükki. 1884 asus ta Wäike-Maarjasse elama, kus ta endale raamatupoe asutas. Kuid pea jättis ta kaupmehe ameti maha ja hakkas Põdrangul wallakirjutajaks. Ta puutus tihti luuletajate Jakob Liiwiga ja hiljem ka weel Jakob Tammega kokku, kes sellessamas kihelkonnas kooliõpetajad olid. Wäike-Maarjas läks Jakobsoni kirjanduslik tegewus nähtawasti tõsisemaks ja põhjalikumaks. Kuna ta Rakweres raamatute kaudu noorele rahwale kirjade, iseäranis armastusekirjade kirjutamist ja seltskondlikka kombeid õpetanud, tõlkis ta Wäike-Maarjas „Ajaloõ Eesti alamatele koolidele“ ja Schilleri „Õelus ja armastus“ Eesti keele ja katsus siis algupäraste

P. Jakobson

näidenditega õnne. Nõnda kirjutas ta 1885 naljamängu „Kustas kosib Mihklit“ ja näitelaulu „Udumäe kuningas“ ja wiimaks kurbmängu „Pettuse ohwrid“. Peale selle awaldas ta weel ajalehtedes siin ja seal rohkesti luuletusi. Tema terwiseseis läks aasta aastalt pahemaks. Üleüldisele nõrkusele tuli weel kurgutiisikus lisaks, mis kirjaniku eluküünla 11. (23) juulil 1899 kustutas. Luulekaimud Tamm ja Liiw pühendasid lahkunud sõbra mälestusele ajalehtedes südamlikka leinalaule. Tema surma järele ilmusid weel naljamängud „Kihlakaart“ ja „Karukütt“.

Rakweres elades tegi Jakobson Kunderiga tutwust, sai temalt mõndagi head näpunäidet ja omandas ühtlasi Kunderi mõjul wabameelse sihi, mis pärast ta „Sakalale“, „Walgu-sele“ ja „Oma Maale“ kaastööd tegi. Kuid siin juures mõistis Jakobson oma luuletaja elukutset kõrgeks pidada. Kunagi ei kuule meie tema kirjatöödest erakondlikku sihi ja luule

ande kurjasti pruukimist. Seesama meeleausus, alandlikkus ja lihtsus, mis teda kui inimest sümpaatlikuks tegi, ilmub ka tema kirjatöis.

P. Jakobson on kõige pealt lüüriline luuletaja. Tema laulud on täis igatsust paleuste järele, muret ja kurbust isamaa hädade ja õnnetuste pärast. Oma laulude motiivid võtab ta ise järgmiselt kokku:

P. Jakobsoni
lüürika.

Mu laul on lehkavad lilled,
Mis leidsin murulta;
Mu laul on armukõned,
Mu laul on isamaa!

Tema hiljemad ja paremad luulesünnitused on ajalehtedesse laiali pillatud, sellepärast suurele hulgale tundmatud. Kohmetus riimide otsimises ja iseäraline pateetiline stiil, mis nii väga sagedasti tema laulude tundemärkideks, näitavad, et ta wanemate luuletajate traditsioonidest kinni peab. Seisku siin näiteks „Eesti keelele.“

Mu emakeel, sa kuldne jõgi,
Su laentel kiigub laululaew,
Sust woolab Eesti eluwägi,
Sa iluheli kuldne kaew.

Sa kõlad põhjakandle keelel
Täis ilurikkust otsata,
Ja imewõim on tema häälel,
Kui sinu helil hüüab ta:

Su kõlawald on õitsew luha,
Kus palmin lauluwanikuid;
Sa kannad halja metsa kuha
Täis laululinnu helinaid.

Mu Eesti keel, sa kuldne kõla,
Mind saadad hällilt hauani;
Sa armastust mu sisse wala
Mu isamaale surmani.

Ja kui siis waatan wilu sängi
Ja kannel waikselt kõlab weel,
Siis lõpetades oma mängi
Sull' wiimne laul, mu Eesti keel.

Tuttaw on ta laul „kujuks saanud luulest“, milles täheleloori tagant imelik neitsi ilmub ja kuldsest karikast luuletajale taewajooki annab maitseada. „Kewade laulus“ kuuleme jälle, et imeingel salasammul läbi ilma käies kewade sõnumi toob, lindudele laule jagab ja puude pungasid puudutab, siis lõpuks üles taewasse tõuseb ja sealt kuldsel koiduajal lillelaewa sõudma saadab. Nagu neist näitustest selgub, on Jakobsoni lüürika enam väljamõtleva fantaasia kujude mängist kui tõsiste tunnete üleelamistest välja woolanud. Ta püüab luge-

jale kujude ja allegooriate waral teatawat meeleolu suggereerida, selle asemel et temaga oma isiklikka tundmusi jagada— luulemetood, mis teisel wäike-maarjalasel Jakob Liiwil päris maneeriks kipub muutuma. Ainult harwa murrab seesugusest wälisest kirjeldawast lürismist isiklik tunne läbi, mis meid täiesti kaasa kisub.

P. Jakobsoni
näidendid.

Laiemalt kui lüüriline luuletaja sai Jakobson omal ajal näitekirjanikuna tuttawaks, ehk selleks küll palju põhjust ei olnud. Terwe rida näidendid, mis eespool üles loetud ja sagedasti ette kantud, on kehwa wõitu tööd. Ainult üks neist „Udumäe kuningas“, Eesti Kirjameeste Seltsi poolt esimese auhinnaga kroonitud, on sellele kirjanduseharule rikastuseks olnud ja näitelawal püsinud. Igatahes jääb Jakobsonile meie näitekirjanduses see tähendus, et ta esimesena rahwaluulet dramaatilisel kujul üles äratanud ja selles sihis teerajajaks saanud. Esimesed muinasjutu-näidendid Eestis olid nimelt Jakobsoni „Koit ja Hämarik“ ja „Udumäe kuningas“. Kahjuks ei olnud Jakobson ennast näitelawa nõudmistega tutwustanud. Tema näidendites ei ole üleüldse mingisugust tegewust märgata, sest ta sisu on päris lüüriline. „Udumäe kuningas“ on selle poolest pisut õnnelikum, kuid siia on palju asju wahele lisatud, mis sündmustikuga sugugi ühenduses ei seisa ja mis näidendi ilma tarbeta kirjuks ja segaseks teewad. Hiljem on näitejuht Wiera tükki mitmeti kärpinud ja temast laulumängu teinud; sel näol oli ta omal ajal kui Eesti esimene operett terwel maal otse tõmbetükiks ja iseäranis Wana-Wanemuise teatri hiilgusenumbriks, mis oma rahwapärase sisuga ja rahwaluudega wähenõudwa waatajahulga peale head mõju awaldas.

Udumäe
kuningas.

„Udumäe kuningas“ sündmustik on peajoontes samanimelisele muinasjutule nõjatud, nii et terwe tüki sõlme muinas- ja nõiausulised arwamised kokku kisuwad ja lahti harutawad. Hiilgawast lõpust hoolimata walitseb tükis sügaw saatuse- traagika. Peategelane Tiiu läheb oma iseloomuga igapäistest inimestest märksa lahku; nagu laulikul on temalgi kõrgemaid huwisid, ta tahaks taewalistega seltsida, kuid ühtlasi ka inime- ne olla ja maapealist armastuse õnne maitseda. Eesti muinas- usu põhjal on see aga wõimatu. Waimud on egoistlikud, ei hooli

inimese maapealsest õnnest, waid riisuwad talt südamerahu, panewad talle raske waikimise-kohuse peale. Kokkupuutumine waimudega toob siin Tiiu hingesse raske konflikt, mille all ta ise, tema mees ja laps ning wanemad peawad kannatama.

Olgu weel lõpuks nimetatud, et Jakobson suure osa oma lauludest ise Saksa keele tõlkis ja 1895 romantilise pealkirja all „Die Hirtenflöte aus dem estnischen Blumenthal“ trükki andis.

Arwatawasti P. Jakobsoniga ühel ja selsamal ajal wiibis ka A. Jürgenstein Eesti muinasjutu wallas, et sealt näitelaulule ainet leida. Juba 1885 oli ta „Juta, neljajärgulise kurbliku luuleloo“, päädinud, kuid ilmawalgust nägi see alles järgmisel aastal.

A. Jürgenstein.

Anton Jürgenstein sündis Wändras 20. okt. (1. now.) 1861 taluperemehe pojana, õppis kihelkonnakoolis, esiotsa Wändras, pärast Kodaweres oma wenna Johanni juures, kes J. Lilli nime all Eesti kirjanduses klassiliste kirjatööde tõlkijana tuttaw ja peale oma wenna weel mitu teist õpilast kirjanduslikule tegewusele äratas. Oma wenna Antoni juhtis ta Walga kihelkonnakooliõpetajate seminari, mis sel ajal tubli koolimehe Zimse juhatusel seisis. Seminar äratas ja jõutas muu seas ka kaswandikkude kirjanduslikka huwisid. Esteetilist maitset ei harinud mitte üksnes üleüldine hästi wäljawalitud biblioteek, waid iga kaswandik pidas olewa traditsiooni põhjal oma kohuseks, juba õppimise ajal enesele Saksa ja Prantsuse klassikuid, wiimseid muidugi saksakeelses tõlkes, omandada ja nõnda tulewast eraraamatukogu põhjendada. Äratust selleks andsid huwitawad kirjanduslootunnid. Jürgenstein walis ilukirjanduse tundmise ja arwustuse enesele erialaks ja hakkas elusse astudes siin päris järjekindlalt tööle, nii hästi kui maaüksildus seda lubas teha. Kooliametit pidas ta pärast paari üleminekujaama 20 aastat Wändra kihelkonnakooli juhatajana ja asus siis 1905—1921 Tartus „Postimehe“ toimetuseliige oli. Esimene luuletöö, mille läbi ta laiemalt tuttavaks sai, on ülemalnimetatud „Juta“. Sisuks on tal tuttaw rahwamüütos Endlast ja Jutast, mis näidendis pisut täiendatud ja wabalt laiendatud. „Juta lugu on kõige suurem kiitus

Kurblik luule-
lugu Juta.

luulele ja kõigele kunstile; luule tehakse siin ainsaks mõjuwaks rohuks, mis murtud südamesse uut eluwaimu walab, sest imeline kuldsilmawari, luulewägi, ongi see, mis rõhutatud mõttelennule uut hoogu annab, meid minewikku wiib, kus õndsast aegust ilutsedes kurba tõsidust unustame. Muinasjutt jutast ülendab armastust ja luulet mõlemaid; armastuse kadumisega kaob elu ilu — üksi luule wõib teda silmapilkudeks tagasi nõiduda, tema, kes armastusest wõrsunud, jälle armastusesse wiib.“ Küll läheb „Juta“ karakterite kirjelduses jne. mõnes kohas nendest piiridest üle, mis tragöödiale loomu poolst ette seatud, kuid sellest hoolimata on ta ennast meie päiwini suutnud näitelawal hoida.

Jürgenstein ar-
wustajana.

Et Jürgensteinil ka lüürilist soont on, seda näitawad mõned kenad katsed („Sa leinajärwekene“, „Pool wihasel, pool haledalt“), kuid tema tugewamat ja tähtsamat külge tuleb igatahes ilukirjanduse arwustusest otsida. Jakobsoni ja Koidula töödest peale kuni uuema ajani, on tema, olgugi kahjuks mitte alaliselt süwendatud kutsetöona, ilukirjandust sõelunud ja selle wäärttoid katsunud hinnata. Ta on küllalt waimurikas, peenemaitseline ja terawmõtteline kirjandusekohtunik, kujukas ja originaalne keele poolst. Iseäralduseks on tal see, et ta peaaegu kõike klassilise mõõdupuuga püüab mõõta. Arwustajana ei taha ta mitte üksnes wastuwõtja seletaja ja wahetalitaja olla kunstniku ja rahwa wahel, waid nõuab endale kontrolleeriwa ja iseseiswalt kaasloowa kunstniku osa, mille tagajärjel waatleja-esteetika sagedasti looja-esteetikale risti wastu astub. Kui Jürgensteini arwustustele wahest wastu waieldakse, siis ei sünni see igakord siiski mitte otsuste eneste pärast, waid et ta asjalikkude harutuste keskel paiguti kipub ironiseerima, endale wahel sarkasmi lubab ehk jälle ülewalt alla waatab ja puudaliste waenaeladega kaalub. See ei alanda iseenesest küll arwustuse wäärtust, kuid kahandab ta mõju.

Kirjanduse ideeline ning esteetiline arenemine.

Päritud motiivide
kordamine.

Kirjanikkude noorem sugupõlw, kes lugupeetud rahwus-
likkude sihiajajate keskel üles kaswas, ärkamise aja sündmused
omas nooruse-eas kaasa elas ja neilt isamaalist äratust sai,

sammus kirjanduse alal suurelt osalt wanemate tegelaste jälgedes. Aukartust kuulsate eelkäijate vastu tundes, kordawad nad päritud ideesid, teatawal mõõdul süwendatult ja laiendatult. Seega on ärkamise aja noorema kirjanikupõlwe toodetes sisuliselt rohkesti järeleaimawat ja edasijätkawat epigoonide tööd. Epigoonidel puudub iseseiswus. Nad tunnewad küll kõrgeid sihte, kuid ei suuda neile läheneda. Korduwad mitmesugustes teisendites waremalt üleswõetud motiivid priiusest, isamaast ja emakeelest.

Otsitakse hoolega need luuleallikad üles, mis rahwaluules, muinasajas, Eesti kaugemas ja lähemas minewikus peituwad. Kõige noorem minewik oma silmapaistwate rahwuslikkude tegelastega tekitab hulga austus- ning mälestuslaule. Nähtawale kohale kergiwad iseäranis oodid, mis austuseks ja tänutäheks Wene keisritele pühendatud. Nii loetakse näituseks Bergmanni keisri- ja mälestuslaule paremate hulka, mis ta üleüldse luuletanud. Eestlane paneb oma lootuse parema tulewiku pärast Wene keisri kui riigi rahwaste isa peale ja püüab tema armu ustawusega ära teenida. Nii laseb P. Jakobson oma „Udumäe kuningas“ Lindat kõnelda:

Austuse ja mälestuse laulud.

Waat' kaljuwallast idapool
On seismas tore kuldne tool.
Seal toolil istub kuningas,
Kel wõim ja wägi põhjalas.
Truu karjane, kas tahad mina
Ja wiia seda sõrmust sinna
Ning panna tema ette maha.
See lepitas siis kõike paha,
Mis iial Linda lastele
Wõiks tõusta tema südame.

Mõjuwat tõuget uueks loowaks tööks saawad selle aja kirjanikud „Kalewipojast“. Wanemas „Kalewipoja“ mõjul tekkinud kunstluules walitses üsna tuntawalt lüüriline element. Kui nõnda ütelda uudseaeg mööda sai ja esimene waimustus Kalewipoja üle wähenes, siis hakkasid nooremad luuletajad rohkem lugulaulu sündmustikku tähele panema. Nüüd taganeb lürism Kalewipoja luulest ja annab

Kalewipoja
eepose wastu-
kaja.

wagusale, eepilisele jutuluulele maad. Tähelepandaw on ka see nähtus, et lüürilises järgus luuletajad endid rohkem luguloo peategelase Kalewipoja poole pöörsid ja sellest kangelasest waimustust tundsid; selle wastu näib nooremate luuletajate eepilistes Kalewipoja-lauludes huwi peategelase juurest ära pöörwat ja enam tema wanemate, Kalewitaadi ja Linda poole kalduwat. Kalewipoja enese kuju on liig traagilik; temas ei leia meie eepilised luuletajad, kes muinasajast meelt-ülendawaid lugusid tahtsid tuua, mitte oma paleust. Muinasaja idealiseerimiseks on Kalewitaadi ja Linda kõrgete ja heledate kujude esitamine palju tänulikum. Niisama toowad ka luuleinspiratsiooni Kalewi haud, Linda kiwi, Kalewipoja mõök, warakammer ja laew Lennuk.

Luulekeele p-
randamine.

Ehk küll ärkamise aja noorema sugupõlwe luule wanema omast üleüldiselt wõetud mitte sügawam ja wäärtuslikum ei olnud, on selles siiski tähtis samm edasi astunud, nimelt Eesti luulekeele väljatöötamises. Noor sugupõlw on Eesti keele tundmises ja esteetikas rohkem edenenud, nõuab puhast, ladusat keelt ja üleüldse kaunist, meeldiwat kuju. Nii algab nüüd meie luulekeele arenemises otse uus ajajärk: sõnade kärpimised ja ebaloomulikud pikendused ning muud ebakõlalised keelewäändused heidetakse luulekeelest välja ja pannakse muusikaline ja kõlaline põhimõte stiilis järjekindlalt maksma. See tõi keelesse suurt kõlawust ja elawust, nagu seda tänini wähe kuuldud. Kuid sedamaid ilmuwad ka liialdused. Tingimata puhaste riimide nõudmine sünnitas sagedasti tühja sõnakõlksutamist ja alliteratsiooni jahist tõusid stiililised ilutuled. Teiselt poolt oli püüet märgata, mõttelise selguse nimel kõike seda, mis luules müstilik ja ainult aimataw, tagasi lükata. Nii läks selle aja luulestiil lahedaks, kergeks ja lihtsõnaliseks, kuid ühtlasi kaineks.

D. Rahvuslik kainenemise aeg.

Ajalooline tagasein.

Läinud aastasaja üheksandat aastakümnet alati Eestis kõige paremate lootustega. Kuid waewalt on mõni muu ajajärk suuremaid pettumusi toonud ja meil kunagi murelikum ja rohkem rõhutatud meeleolu walitsenud, kui just selle aastakümne lõpul. Nimelt walminesid 80 aastate teisel poolel sündmused ja olud, mis Eesti elusse suure pööre tõid ja tumedaid warjusid rahwa hingesse heitsid. Kõige pealt algas majanduslik kitsikus. Õnnelikud põllumajanduse tingimused, peasjalikult kõrged lina- ja wiljahinnad, mis 80 aastate algul rahwa ainelist jõudu kosutasid, äratasid eestlastes maaostmiseks isu. Seda tarwitasid müüjad muidugi oma kasuks. Ühelt poolt wiiwitasid nad, et ostu-objekte vähem oleks, talumaade müümisega, teiselt poolt tegid nad maade nõudmist sel teel ägedamaks, et krediitkassast enam kui poole ostuhinda pika aja peale wõlgu andsid, nõnda et igamees koguni wäikese sularaha tagawaraga wõis talukoha enda nimele kirjutada. Nii kaswas ostjate arw järsku suureks. Seesuguste kunstlikkude abinõude waral kergitati maahinnad lühikese ajaga mitmekordseks. Kuid maahinnad sattusid warsti maast saadawa sissetulekuga päris ebaloolumulikkusse wahekorda. Aleksander III. walitsuse ajal tekkis Inglismaa ja Wenemaa wahel põnewus. Inglismaa waenulise poliitika tagajärjeks oli see, et Inglise kaubamajad meie maa linu ja wilja mitte enam nagu enne otseteel ei ostnud, waid mitmesuguste waheltkauplejate läbi ja mõne wõõramaa saaduste nime all. Selle tagajärjel langesid lina- ja wiljahinnad kodumaa sadamalinnades ja tõid seega Eesti põllumeestele, kes oma kohad kallilt ostnud, raske majandusliku kriisise. Kõrged maa- ja madalad maasaaduste hinnad kippusid hili-sematel ostjatel hinge kinni matma, sest et kõrge wõla protsent juba talude sissetulekud ära häwitas. Kui siis krediitkassa wõlgnikkude talud oksjoni alla ajas ja peremehed kepi ja kotiga majast wälja läksid, leidis uusi maa-

Pettumuse põh-
jused.

Majanduslik kit-
sikus.

näljaseid küllalt, kes walmis olid sedasama kurbmängu kordama. Weel otsekohesemalt oli rendiperemees sunnitud mõisaomanikule wäärtusi looma; sest mida hoolsamini ta kohta haris, seda rohkem renti tõsteti.

Reformide laad.

Raske majanduslik kriisis langes kodumaa poliitiliste reformidega ühte ja aitas neile teed tasandada. Et Eesti rahwas sakslaste tüütawa eestkostmise ja aadeli omakasu-poliitika surwe alt juba ammu pääsmist ootas, teretas ta reformisid rõõmuga. Kuna uuenduste teraw ots juba sakslaste ülewõimu ja eesõiguste wastu oli sihitud ja nende patriarhaalilise idüllilise meie maal häwitas, leidis riigiwõim sakslaste poolt wisa ja ühenõulist wastupanekut. Kuid walitsuse järeleandmatute määruste ja energiliste ametnikkude mõjul langes üks saksuse kants teise järele. Ehk küll reformide laotaw külg eestlastele meelt mööda oli, näitas selle wastu ülesehitaw juba algusest saadik hoopis teist kuju, kui seda senini Eestis oli ette kujutatud. Ilmus, et Aleksander III. uuendused sugugi sel humaansel, wabameelsel ja edulisel alusel ei seisnud, nagu neid Aleksander II. ajal oodatud, waid et nad ägeda Wene rahvusliku poliitika tööriistaks olid tehtud ja kitsast, fanaatilist kõikslaawlaste põhjusemõtet täitma pandud, mille järele Wenemaa ainult suurwenelaste päralt pidawat olema. Kui nüüd sakslaste poliitilised eesõigused meie maal tühjaks tunnistati, 1885 Saksa keele walitsust ametikohtadest wälja tõrjuma hakati ja rahwakoolid haridusministeeriumi alla seati, kui 1886 Greeka õigeusu kirikute jaoks eraisikutelt maid hakati sunduslikult omandama, 1887 Wene ametnikud rahwakoolide direktoriteks nimetati ja koolides Wene keel õpekeeleks seati, kui 1888 riigiwalitsuse poolt nimetatud uued politseiametnikud tegewusesse astusid ja 1889 uued rahukohtud umbkeelsete kohtunikkudega awati, kui selle järele 1890 rahwakoolides ning erakoolides Wene keel õpekeelena emakeele wälja tõrjus, siis ei olnud kellegil selle üle enam kahtlust, et kodumaa reformisid üksainus juhtiw idee kandis, nimelt Läänemeremaade lõpulik wenestus, nende maade sisemine allaheitmine Wene usule, Wene keelele, Wene meelele. Siin juures ei tuntud Slaawi mõtte läbiwiimisel palju hoolimist ega järeleandmist, waid pandi usulik ja rahvuslik eri-

olu raske surwe alla. Kui nüüd Eesti rahwuslased kõike seda, mis nad 1881 ja hiljem Manasseini rewideerimise ajal palunud ning lootnud, kümne aasta pärast sellega kõrwu seadsid, mis tõesti kätte tulnud, siis ei wõidud pettumuse tundmuse mitte maha suruda. Riigiwalitsusele awaldatud soowide hulgast oli ainult neid tähele pandud, mida wenestuse edenduse mõttes wõis ära täita, teised selle wastu, näituseks Eesti õpekeele maksmapanemist linna alguskoolides ja kreiskoolides, Eesti professorikoha asutamist Tartu ülikoolis, Eesti keele kohalikuks ametlikuks keeleks tunnistamist tänise ametliku Saksa keele kõrwal, talupoegade hääleõigust kõrgemas omawalitsuses, talumaade müümise korraldust, patronadi õiguse kaotust, kubermangude ärajagamist rahwuste järele jne., mis rahwa õigusi oleks suurendanud, majanduslik elujärge tõstnud ja rahvuslikku mõtet saksluse wastu aidanud kosutada, ei peetud tarwiliseks, waid jäeti kõrwale. Majanduslikult oli eestlane Aleksander III. reformidest küll wõitnud, kuid Eesti waimutiibu ei olnud nad mitte wabastanud, waid weel uusi paelu ümber sidunud, sest saksastuse hädaohule tuli weel järjekindel wenestus juure, mis pärast rahvuslikku enesekaitset nüüd kahel rinnal pidi ette wõetama.

Kõigele sellele lisaks saatsid Eesti rahvuslikka ettewõtteid õnnetuse tähed, järgnes üks pettumus teise järele. „Linda“ laewaselts oli haritud mehi, kes mereasjandust tundsid, enesest eemal hoidnud ja juhatuse põliste „pürjerite“ kätte usaldanud, kes osalt wildaka kawatsuse, osalt hooletuse läbi seltsi waranduse warsti haamri alla ajasid. Üheainsa aastaga pandi 200,000 rubla puhast raha aitade, keldrite ja kaupade sisse ja tehti weel 111,000 rubla wõlga. Kallilt ostetud liikumata warandus ja laewad ei andnud puhast kasu, waid neile tuli määratuid summasid kinnituse ja paranduste näol juure maksta. Kui 1887 seltsi warandusest wananemise protsendid maha arwati, siis leiti, et kõigest numbrite-wigurdusest hoolimata, millega tõeolusid osanikkude silmade eest püüti kinni katta, aktsia wäärtus $56\frac{1}{2}$ rubla peale oli alla langenud, kuna üks direktori erakiri 100 rublalise aktsia wäärtuse koguni $10\frac{1}{2}$ rubla peale hindab. Seesugustes oludes oli edasitõõtamine wõimata. Juba 5. märtsil 1887 otsustakse häälte-

„Linda“ seltsi
pankrott.

enamusega seltsi tegewust lõpetada, kuid likwideerimisega saadi alles 1893 toime. Osanikud pidid suud puhtaks pühkima, ja rahwa usaldus ühistegewuse wastu oli mitmeks aastakümneks rikutud.

E. Aleksandri-
kooli saatus.

Weel sügawamalt mõjus rahwahingesse Eesti Aleksandri-
kooli saatus. Pärast seda, kui Hurt peakomitee presidendi ametist lahti walitud ja asjade juhatamine wastase era-

Eesti Aleksandrikool Põltsamaal.

konna kätte läinud, hakkas rahwa huwi oma süle- ja walulapse kohta kahanema. Oli see aeg mööda, mil eestlased ise selle asja eest hoolt kandsid. Rahwahariduse ministeerium nõudis, et peakomitee koolile korjatud raha kroonurentesse sisse maksaks. Seda oli peale 90,000 rbl. sisse tulnud. Kooliasju õiendas esmalt Liiwimaa kuberner, pärast tema käsu järele walitud keskkomitee, lõpuks kuraatori nimetatud wiieliikmeline kuratoorium. Kooli eeskawa walmistamise mure wõttis kuraator oma peale. Nii ei olnud rahwal juba 1886 saadik oma sülelapse kohta enam midagi ütelda ja jäi

passiivseks, osawõtmatuks pealtwaatajaks. Juba ennem oli abikomiteede koosolek Köhleri ettepaneku kooli eeskawa asjus wastu wõtnud, mille järele kawatsetawa kreiskooli asemele reaalkool pidi asutatama. Selle eelnõu wõtab kuraator küll p̄himõttelikult wastu, aga et täie reaalkooli ülespidamiseks raha ei jätku, toetab ta ministeeriumis seda nõu, et rahwa korjatud rahaga Põltsamaal esmalt linnakool awataks. Köhlerile annab kuraator aga lootust, et linnakooli pärastpoole sel teel wõiwat kergesti reaalkooliks muuta, et aasta aastalt ülemised klassid juure lisatakse.¹⁾ Ehk küll kuraatori poolt ministeeriumisse saadetud ettepanekus tähendatakse,

Eesti Kirjameeste Seltsi maja Tartus.

et Eesti Aleksandrikool „väljapaistwaid rahwanõudmisi“ peab täitma, unustatakse see algusest saadik ülesseatud alus, et Aleksandrikool eestikeelne kool peab olema, hoopis ära ja awatakse 1888 sügisel Põltsamaal wenekeelne linnakool, mille kawasse Eesti keel kui kohustatud õpeaine üles wõetakse, „sest et selle õpetamist juba rahakogumise algul silmas peetud“. Mida Kreutzwald kord aimanud, Koidula kartnud, Jakobson otse wõimatumaks pidanud, see oli teoks saanud.

¹⁾ Köhler Kunderile 25. märtsil 1883.

E. Kirjameeste
Seltsi kinni-
panek.

Weel teine Eesti rahvuslik asutus, Eesti Kirjameeste Selts, langes, selle järele kui ta oma wiimse jõu wäiklaste tülitse-
miste kätte kaotanud, poliitika-tegemisele ohwriks. Jakob-
soni erakond, kes E. Kirjameeste Seltsis pärast Hurti kuku-
tamist wõidule pääsnud, ei jõudnud seltsi tegewust ega
autoriteeti endisel kõrgusel hoida. Wäliselt näis selts Hurti
tagandamisega nagu kaswawat, kuid warsti ilmus, et seltsil
endine hea korraldus ja tublid tööjõud puudusid. Tähtsamad
tegelased Weske ja Kunder, kelle õlgadel pärast Jakobsoni
surma õieti terve waimlik juhtimine lasus, ei wiibinud alati
Tartus ja teistest sõnakangelastest ei olnud asja. Harilikud
aasta-raamatud, mis seltsi tegewusest elumärki andsid, olid
sisu poolest kehwad ja jäid paaril aastal ilmumata. Seltsi-
liikmete arw kahanes kohutawalt. Weel kord katsuti seltsi
au selleläbi päästa, et 1887—1890 järgimööda neli kirjan-
duslikku wõidupidu ära peeti, kuid needki ei suutnud seltsile
endist lugupidamist tagasi wõita. Hulk kirjutatud paberit tuli
kokku ja muu seas anti wäärtuseta töödele auhindu. Küllap
oleks selts sellest nõrkusest üle saanud ja tõsisemaid töö-
jõudusid aegamööda enese ümber koondanud, kui siin
mitte poliitilised tarwidused teisiti ei oleks otsustanud. Refor-
mide tulekul, pärast Kunderi ja Weske surma, seisis seltsi ju-
hatus suurelt osalt õigeusuliste, wenemeelsete eestlaste käes,
kes, nagu Schachowskoi arwab, Eesti rahwa edasikest-
wuse ja rahvusliku kultuuri sisse ei uskunud ja keda
walitsus siin wenestuse tugedeks pidas. Ehk nad küll rahwa
usalduse olid kaotanud, ei mõtelnudki nad seltsi asjade juh-
timist käest ära anda. On arusaadaw, et seesugustes oludes
isamaaliselt mõtlewad mehed Eesti Kirjameeste Seltsi refor-
meerida ja tema tegewust esialgsele rahvuslikule teele
wiia püüdsid. Walimiste wõitlustest tõuswas tülis heideti
„Walguse“ toimetaja J. Kõrw aastaks seltsist wälja. See
otsus, mis wenemeelse erakonna allajäämist ette kuulu-
tas, andis Tallinnamaa kubernerile würst Schachowskoile
põhjust lagunewale seltsile, millel weel 88 liiget järele jäänud,
ülemalt walitsuselt kinnipanemist nõuda, sest et temas kui
ainukeses rahvuslikus keskkohas Eesti isamaalased tulewikus
wõiwad ühineda, Eesti rahvusliku olemasolu eest wõitlu-

sesse astuda ja wenelastele wastu töötada.¹⁾ Küll soowitas Liiwimaa kuberner ainult põhikirja muutmist, kuid Schachowski põhjendused olid nii mõjuwad, et E. K. Selts 1893 sise-
miste asjade ministri poolt kinni pandi.

Surwe abil katsuti isegi Eesti awalikka tegelasi ja häälekandjaid wenestuse sihis tööle sundida. Neile keeldakse ära reformide kohta oma soowe awaldada, poliitika asjus rahwa silmi selgitada, neilt ei oodeta riigiametnikkudele mitte näpunäiteid, waid sõnakuulelikku kaastööd Wene asja edendamisel. Ajalehtedel ei jää palju muud teha üle, kui majanduslikka küsimusi harutada, milleks põllutöeline kriisis omast kohast küllalt asja andis. Et ühendus puudus, tarwitas iga rahwajuht isesugust taktikat.

„O m a m a s“, milles Eesti-Wene liidu kasuks tööd tehti, seletas I. Jögewer 1888 õige pateetiliselt, et rahwuslikkude küsimuste aeg Eestis mööda olewat; rahwus sulawat lume kombel näppude wahetele ära, sellepärast pidawat rahwusküsimus luuletajate jaoks jääma. Waremalt olewat õhulosse ehitatud ja üleüldiseid ettewõtteid „Eesti“ omaks nimetatud. Nüüd olewat see l u u l e a e g möödas. Nüüd weel „llus oled, isamaa!“ laulda olewat tühi joru ja mõistuse-ahtruse tundemärk. Eesti rahwuse küsimused olewat nüüd, kuidas põldu tublimini harida, wiljapuu aedu sisse seada, kaubale turgusid leida.²⁾ Siin kuulutab ennast Eestis esimest korda majandusliku materjalismi propaganda ette, mis selleks siia toodi, et rahwuslikka püüdeid halwata. Sellest ajast peale seisab rahwusliku liikumise wastaste eeskawas majandusliku materjalismi kuulutus päewakorral, sest et ta rahwuslikkudele taganejatele ideaalsete waranduste eest ainelist tasu töötab.

Selle waimuwoolu doktriinisid katsus J. Kõrw oma „W a l g u s e s“ kõige otsekohe semalt ja kinnikatmatult tegelikus elus maksma panna. Koolide wenestuse puhul lööb ta Eesti keelekesele surmakella ja nimetab seda õnnetuseks, laste leiwa ja teenistuse käest ärawõtmiseks, kui Aleksandrikoolis Eesti keel õpekeeleks oleks seatud. Ta waidleb selle wastu, et

Awalikud tegelased.

Oma Maa — luuleaeg möödas

Majandusliku materjalismuse algus.

Walgus ja Wirulane.

1) Изъ архива князя Шаховского, Томъ III, лhk. 282 j.

2) „Oma Maa“ 1888, nr. 5, 6 ja 7.

eestlased ja lätlased ise oma jala peal seisvast haridusest räägiwad ja peab ennast ja „Wirmalist“ lehtedeks, kes üksnes Wene rahwaga ühinedes ja ühte sulades Eesti rahwale kasu loodab. Esiotsa on talle „Wirulane“, kes rahvusliku idee kaitsmiseks südisti wälja astub, kardetawaks wõistlejaks. „Wirulane“ julgeb kinnitada, et see mitte liig põhju¹setu ega kasutootamatu mõte ei ole, kui rahwakoolis emakeel õpekeeleks jääks; niisama tuletas see leht meeles, et Eesti Aleksandrikoolile keisri poolt Eesti keel õpekeeleks olewat kinnitatud. Pea weeretatakse Tallinna isamaalaste erakonna juhatajale J. Järwele walitsuse ees süü kaela, ta tegewat tööliste-küsimusega tegemist, ajawat sotsialistlikku sihti taga ja kaitsewat mässajaid Narwa wabrikutöölisi, kel „Wirulase“ järele õigus olewat iseene eest wastutades oma hädadele parandust otsida.¹⁾ 1888. aasta sügisel saadeti Järw Schachowskoi ettepanekul kaheks aastaks kodumaalt wälja; ehk küll lehte wormilikult ei olnud kinni pandud, jäi ta siiski seisma, sest et H. Treffner oli ära unustanud uut toimetajat kinnituseks esitelemast. Nagu Schachowskoi ministrile teatab, sai Kõrwi „Walgus“, kel tänini ainult 1000 lugejat olnud, juba 1889. aastal 5000 lugejat juure. Selle lehe tumedad tönkamised hingemaast, aastast aastasse lainetawad romaanid mereröõwliitest ning laimukirjad kirikuõpetajate wastu tegid ka oma teo, nõnda et „Walgus“ warsti enesel ütleb peale 10,000 lugeja olewat.

Grenzsteini
poliitika.

Ilmunud uued olud ja waated panid Grenzsteini ideaalsed mõtted isamaast ja rahwa õnnest raske proowi peale. 1887 nutab ta halwa „unenäo“ pärast, milles tuisk Eesti allikad matnud ja kallimad lilled kinni katnud, weel kibedaid pisaraid ja palwetab, et taewaisa koledat kurja ilma waigistaks, kuid Järwe kibe saatus näib temasse wäga kainestawalt mõjunud olewat. Ta läheb araks ja ettewaatlikuks. 1888. a. saadik taganeb Grenzstein awalikkude asjade juhatuses, paneb erakonna lipu maha, kuulutab rahu, kuna senised isamaalised juhtkirjad ära jääwad. Tema peateemad „O l e w i k u s“ on nüüd majanduse olud ja karskus. Arwatawasti kardab

¹⁾ Изъ архива князя Шаховского. III., лк. 263.

Grenzstein, et Eesti waimu äratusega weel suuremat wenes- tuse tuhinat wälja kutsub ja peab sündsaks waikida ja wär- witu olla. Tasa ja targu sõites loodab ta wälisele surwele wastu panna ja wenelaste heatahtlikkuse kaudu rahwuslikku asja edasi wiia. Sellepärast annab ta nagu silmakirjaks igal pool järele ja tähendab rahwakoolide wenes- tuse puhul, et mitte waja pole nutma hakata. Ühtlasi sõdib ta awalikult kõikide Eesti ette- wõtete wastu, kus ta arwab rahwuslikku hiilgust ilmsiks tulewat. Nii walmistab tema aegamööda rea- alpoliitikal- le teed.

Mida painduwamaks ja muutlikumaks Grenzstein rahwuslik- kudes küsimustes läks, seda silmapaistwamaks tõusis Hermanni ja tema „P o s t i m e h e“ mõju Eesti rahwuse- aate kosutamises poliitilisel surwe- ajal. See pehme südamega mees, kellest waewalt wõis poliitikameest loota, mõistis wenes- tusehoole siiski mõjuwalt wastu panna ja tema naiwlik awalikkus kandis teda kindlamalt edasi, kui Grenzsteini kawal laweerimine. Kui ka „Postimehe“ juhtkirjad wahel maha kustutati, sest et Eesti asjust sel ajal luba ei olnud kõnelda, ei suutnud Hermann otsekohe eestlaste ümberrahwustuseks kaasa töö- tama hakata. Oma Wene keele õperaamatu ja Eesti- Wene sõnaraamatuga, mis „Postimehe“ kaasandena ilmusid, tahtis ta näidata, et kui rahwuslikkudes ringkondades küll Wene meelsust ei omandata, seal ometi riigikeelt heameelega õpi- takse. Kui 1889 ülikooli lektori walimine tuli, sai Hermann selle koha peale, selle peale waatamata, et Weske, kellelt selles asjas nõu küsitud, Hermanni mitte ei olnud soowitanud, waid Truusmanni. Ometi jõudis Hermann õppiwat akadee- milist noortsugu siiski waimustada ja „Postimehegi“ ümber tööle koguda, kus poliitikast õieti muud leida ei olnud, kui puhast, kõrget heatahtlikku püüet Eesti rahwast alal hoida ja rahwuslikku waimu kosutada. „Postimehe“ ümber kogus terve rida luuletajaid ja kirjamehi, kellele Hermann mahti andis ennast rahwale tuttawaks teha. Lai lugejate ja kaas- tööliste ringkond tõi Hermannile julgust 1890, kus wenes- tuse järg juba külakoolidesse ulatas, „Postimeest“ päewa- leheks muuta. Sellest ajast saadik sai „Postimees“ Eesti rahwuslikuks tuiksooneks, juhtiwaks häälekandjaks, keda

Hermanni seisus- koht.

iseäranis Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmed ja wilistrid toetasid. Kuid Hermann ei olnud mitte nende jõudude sihikindel korraldaja ja juhtija, waid need jõud kandsid teda oma wooluga enam ühes. Enda kohmakuse ja saamatusega raskendas Hermann pealegi weel oma mõtteosaliste püüete edu.

Hermanni muusikalik tegewus.

Rohkem tähtsust Eesti rahvusliku enesekaitse mõttes oli Hermanni muusikalisel tegewusel, mida ta poliitilise surwe ajal suure südidusega edasi toimetas. Muusikalise kuu kirja wäljaandmise kõrwal hakkas ta 1888 plaanilikult Eesti rahwawiisisid korjama. Tuhandatest wiisidest ja teisenditest, mis kokku tuli, walis Hermann kõige paremad wälja ja andis nad pealkirja all „Eesti rahwawiisid segakoorile“ kolmes andes trükki. Peale selle kirjutas ta harutusi Eesti rahvusliku muusika üle ja püüdis tema tundemärke ära seletada, ilma et ta leitud teooriat praktikas oleks suutnud tarwitada. Isamaalist waimu tõstis Hermann iseäranis laulupidude kaudu, mida ta juhatas. Nii tuli üleüldisest laulupidust, mis kõige raskemal surweajal 1891 Eesti-Wene liidulaste algatusel toime pandi, Hermanni kaastegewuse läbi rahwuse tunnetele uut elujõudu. Selle pidu kordaminek kindlustas Hermanni enese seisukohta rahwa laialistes kihtides. Kuna waba mõtteawaldus alla oli rõhutud, kattis raske aeg Hermanni poliitilise ande puuduse suurelt osalt kinni ja tema lapselikul lootusel luuletuse ja muusika imetegewa wõimu peale oli nii kaugelt õige alus, et sel teel rahwa seas armastust emakeele ja kirjanduse wastu alal hoiti.

Muiste-mälestuste tähtsus.

Raskeil surwepäiwil lõi ajalooline tõde põhjani läbi, et kui meil midagi omapärast on, millest hädaohus olew rahvuslik elu tuge wõiks saada, et seda siis meie esiwane mate waimu iseäraldustest, muistemälestustest, wiisidest ja kommetest tuleb otsida, et meie minewikku peame tagasi minema, kui meie olewikus iseteadwa Eesti rahwana tahame püsima jääda. Sellepärast katsuti Eesti rahwapärase kunsti arendamisele rohkem hoogu anda ja rahwa minewikku põhjalikumalt uurida.

Eesti kunst.

Eesti kunstiedendajatest rahvusliku kainenemise päiwil seisawad kaks heliloojat Aleksander Läte ja Miina

Hermann esimeses reas. Nagu warem A. Thomson, loob nüüd Läte mõnurikkaid, kõrgewäärtuslikka koorilaule wanas Eesti rahwamuusika waimus ja paneb wana rahwusliku muusika laadi ning motiivid ka orkestritöodes maksma. Tema algupärased laulud, nagu „Enne surma Eesti maale,“ „Kui on kadund“ jne. jõudsid laadi poolest publikumi germaniseeritud maitsest ette ja tundusid paljudele nagu enneaegsed olewat, karedakoorelisemad, wisakõlalisemad, saladuslikumad, kui näituseks selgenäolised ja kõrwameelitawad Kappeli wiisid. Alles hiljem selgus, et Läte wõõrad mõjud enesest maha raputanud ja Eesti muusika omapärasuse ilme tabanud. Rahwusliku muusika maitset aitas ka Miina Hermann sel teel parandada, et oma kontsertireisidel rahwalaulud ausse tõstis ja neist ilusa kogu trükki andis. Ka Miina Hermann algupäraselt loodud wiisid ning kwartetid on väga rahwapärased. Nad juhatawad meie muusikalise edenemise K. A. Hermann ajajärgust üle tõsisemale kunstile. Ei ole tema muusikas küll weel moderni woolu, kuid temal ei ole ka haiglast algupärasuse tagaajamist. Miina Hermann loob oma laulud ilma kunstitamata, nagu nad hingest woolawad. Palju ei ole meil heliloojaid, kes Miina Hermann wiisirikkusega wõistleksid. Rudolf Kallase jutluste teel tungis rahwuslik mõtte- ja tundewiis ka waimulikusse kõnekunsti ja näitas, kuidas waimulik mõtteawaldus rahwaluulet ja tema ilu tähele pannes rahwuslikku laadi wõib omandada. Niisama asus Eesti kujurauja A. Weizenberg, kes Roomas oma tööde läbi tut-tawaks saanud, Eesti mütoloogiliste ainete kallale. Rahwuslikud kujud Wanemuine, Koit ja Hämarik, Kalewipoeg ja Linda leidsid üleüldist tähelepanu. Kui kunstnikul on Weizenbergil täieline aatelik, puhas ja aus kujutuswiis ja iseloomulik, kindel kunstnikukarakter. Ta seab oma kujud nagu üleilmlikku olekusse, kus juures kõrge kunstiwaade nad ära seletab, nagu nad kunstniku silma ees kujunenud.

Suuremates kodumaa linnades, iseäranis aga Tartus, kanti kiwikesi kokku selle kunstihoone ehitamiseks, mille nimi Eesti teater on. 80. aastatel ei olnud Eestis näitelawa olemas, kus nii hästi oleks mängitud, kui Wanas-Wanemuises. Üks esimestest silmapaistwamatest Eesti näitejuhtidest oli

August Wiera, kelle juhatusel meie näitekunstiga hakatust tehti. 90. aastate algul läks Wiera külanäidendite etenduselt üle operettide ja ooperite juure. Selle aja Wanemuise teatri hiilgenumbrid, muidugi suuremalt osalt wõõrsilt laenatud, olid muu seas: „Ilumäe piimatüdruk“, „Kornewille kellad“, „Preciosa“, „Udumäe kuningas“. Nendega ja teistega käis Wanemuise näitlejate seltskond, kelle peajõud August Laas ja Amalie Konsa-Brigitta olid, pea kõikides kodumaa linnades külaskäigu-etendusi andmas, pealegi hea

Wanemuise seltsi wana kodu Tartus.

tagajärjega. Oli näitekunst ja laulutehnika alles primitiivne, suurema osa teatrisõprade nõudmisi jõudis ta sel ajal siiski täita.

Weel sügawamaid ja põhjalikumaid rajajaid ja käsitlejaid leidsid sel ajal Eesti folkloore, Eesti kultuurilugu ja Eesti arhäoloogia. Just sel aastal, mil Hurti walulaps, Aleksandrikool, wõõraste eestkostjate alla wenestuse teenistusesse seati, jatkas ta endine eestkostja tuttawa üleskutsega „Paar-palwid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele“ suurepäralist teaduslikku tööd, mille läbi Eesti iselaadilise waimuelu kaitsewallide tarwis ehituskiwa lu-

Rahvusliku teaduse rajajad..

Hurti ülemaalsed rahwaluule korjandused.

gematul hulgal kokku kanti. Iga kihelkond pidi järjekindlalt rahwaluule ja muiste-mälestuste poolest kohalikkude asjaarmastajate poolt saama läbi otsitud. Kõik rahwalaulud tulid täiesti ja terawasti, ilma muutmisteta, wälja jätmisteta, lisandusteta ja ilustusteta nõnda üles tähendada, kuidas just lauldi ehk ette öeldi. Üksnes sel teel oli wõimalik õiget, usalduswäärilist materjali koguda ja wanawara korjamist teaduslikule alusele seada. Hurti üleskutse leidis seekord ootamata laialist tähelepanu. Isamaalisest tööst kehwal ajal asusid sajad abiliste käed suure waimustuse ja ohwimeelega rahwuslikule tööle; saadetused, mis üle 1000 tõusid, ilmusid nii tihti ja rikkalise sisuga, et meistril tegemist oli kõiki läbi lugeda, õigele paigale panna ja aruandeid kirjutada. Nagu Soome õpetlased tõendawad, ei ole kellegil muul rahwal nii suurt ja üleüldist muiste-mälestuste kogu, sest et neil nii usinaid ja ohwimeelseid korjajaid ei olnud. Hurti ettewõte kaswas suureks isamaaliseks teoks, mis mitte ainult üleüldisele teadusele kasuks ei tulnud, waid ka kodurahwast uuesti ühistundele ja tööle äratas ning waimustas. Kahjuks ei lasknud Hurti praktilik meel teda koormawatest ametikohustest ennast wabaks wõtta ja oma tööjõudu terwelt teadusele pühendada. Selle tagajärjel wõis rahwalaulude sõelumise ja wäljaandmise töö ainult aegamööda edeneda. „*Setukeste laulude*“ III. ande trükkimise ajal tabas Hurti surmahaigus, mis 31. dets. 1906 (13. jaan. 1907) meilt suure isamaalise töölise riisus. Hurti eeskujul jatkas ka Eisen suure usinusega warem algatud korjandusi rahwaluule alal. Soome sugu rahwusteaduse põllule juhatas Eiseni tema loomulik anne ja tema elukäik. Kuna Hurt pearõhu rahwalaulude üleskirjutamise peale pani, korjas Eisen oma abilistega enam muinasjutte, muinasusu arwamisi ja mõistatusi. Ühtlasi hakkas tema oma korjandusi sedamaid korraldama ja ühesuguseid aineid kokku liitma ning raamatutena wälja andma. Ilma kõrwalise ainelise toetuseta, ainult eraisikute ettewõttel, ilmus Eiseni poolt ligi 30 iseäralist kogu wanade eestlaste waimuwarast, millele sagedasti enam ehk vähem laiemad seletused juure lisatud. Need wäljaanded ei ole mitte teaduslikud, waid rahwalikud. Nende ostmisega

Eiseni töö folkloore alal.

kannab rahwas ise oma waimusünnituste wäljaandmise kulud. Peale selle kirjutas Eisen hulga teaduslikka harutusi Eesti muinasusu kohta, mis ühes korjandustega teda folkloore alal silmapaistwale kohale tõstawad.

W. Reiman
noorpõlw.

Wenestuse tuleku ajajärku langewad ka Eesti esimese ajaloolase Willem Reimani noore-ea uurimistööd Eesti minewikust. Et meil siin suure töömehega Eesti rahvusliku kultuuri-alal ja Eesti elu südi edendajaga tege- mist on, peame lugejat ka tema noorepõlwe elu ja töödega pisut lähemalt tutwustama. Sündinud 25. weebruaril 1861 Suure-Kõpu Pauna talus, kus isa rentnik oli, kaswas Rei-

W. Reiman noores eas.

man kitsastes oludes üles. Raudse töö ja kange kokkuhoidmise waral jõudis mõisamaa- talu rentnik nii kau- gele, et oma noore- male pojale wõis kõr- gemat haridust nõu- tada. Wiljandi elemen- taarkoolis ja kreiskoolis läks tulise loomuga õpilasel koolitöö jõud- sasti edasi. Wiljandi kreiskooli inspektor Fo- velin äratas temas jää- dawat armastust ajaloo wastu, kuna luuletaja Kuhlbars oma õpilasel keele puhtuse ja ilu

maitset oskas teritada. Pärnu gümnaasiumi, kuhu Reiman kreiskoolist edasi läks, juhatas sel ajal osaw koolimees Lieven, kes oma kaswandikkudes iseseiswa karakteri enesetunnet äratas ja neid ka iseseiswalt töötama õpetas. Kuna paljud Eesti maapoisid, kes otseteed kodust Saksa koolidesse astu- sid, iseennast kaotasid ja Saksa koolis nagu tapuwäädid ridwa järele paindusid, tuli Willem Reiman sellest saksastu- setulest rikkumatult wälja. Tema oli iseenesele ja oma sugu-

rahvale niikaugelt ustawaks jäänud, et ta 1882 Tartu üli-
 kooli astudes iseteadlikkude Eesti üliõpilaste keskel juhtiwat
 osa etendas. 1887 lõpetas ta õppimist usuteaduse kandidaa-
 dina ja läks siis Peterburisse J. Hurti juure ennast tegelikult
 õpetaja ameti wastu ette walmistama. Saanud ta siin kuni
 1889 Hurti abiline olnud, siis täitis ta kodumaal asetäitja
 õpetaja kohuseid ja waliti. 1890 Kolga-Jaani koguduse
 hingekarjaseks. Hurti keelemurrete ja rahwaluule uurimise
 materjali korjamine, mis just sel ajal, kui Reiman
 Peterburis wiibis, hoogu wõttis, tõmbas teda ka sel-
 lesse woolusse ja juhtis teda Eesti keele ja kirjanduse
 wanemate mälestusemärkide juure. Selle kõrwal püüdis
 ta Eesti rahwa minewikku tungida ja kodumaa aja-
 ning haridusloo algjuuri üles otsida. Reiman armastab
 algallikateni tungida ja keerulisematele ajaloolistele küsi-
 mustele wastust nõutada. Kus waja on sügawalt kaewata,
 uute ehituste aluseid rajada ehk wana prügi ära koristada,
 seal on Reiman esimene töömees, kes waewa ei karda.
 Tema noorepõlwe tööd on täis tuld ja isamaalist waimustust.
 Kadedust äratawa osawusega mõistab ta teaduslikku põhja-
 likkust sorawa, peaaegu luulelise, kunstimõõdulise sõnastusega
 ühendada. Laialist tähelepanu äratas ta 1889 ilmunud
 ajalooline esimene suurem töö „Eesti Piibli ümberpa-
 nemise lugu.“ Sellele järgnes hulk pikemaid ja lühemaid
 hoogsalt ja kujukalt kirjutatud ajaloolisi monograafiaid, milles
 Eesti kaugemat ja lähemat minewikku walgustatakse — kõik
 tähtsad ja tarwilised „kiwid ja killud“ Eesti kultuuri ajaloo
 hoone ülesehitamisel. Nimetame siin kohal ainult harutusi
 „Kullakaewajate“, Eduard Ahrensi, F. R. Fählmanni, Fr. R.
 Kreutzwaldi, Georg Mülleri, Adrian Verginiuse ja teiste üle.
 Muu seas on Reimani teene Eesti kirjandusloos see, et ta
 hulga kõige wanemaid, senini tundmatuid keelelisi mälestus-
 märke üles otsinud, neid seletanud ja nõnda kirjandusloo
 alguse tüki maad kaugemasse minewikkuse tagasi wiinud,
 ühtlasi aga ka iseäranis „Mülleri jutluste“ eeskõnes seniseid
 waateid wanema kirjanduse kohta tähtsalt õiendanud. Kooli-
 õpetaja Jaan Jung, kes esmalt hulga huwitawaid lugemise
 aineid kodumaa ajaloost rahwale kätte muretsenud, tungis

Reimani selle-
 aegsed teadus-
 likud tööd.

Jungi uurimused
 arheoloogia alal.

pikemate eeltööde järele Eesti eelajaloolisesse hämarusesse ja pani oma arhäoloogiliste uurimuste ja kaewamise töödega, mida ta ilma wälise abita ohwimeelse südidusega korda saatis, wanad hauad ja kääpad, linnamäed ja kiwikangrud kõnelema ja sai nõnda Eesti arhäoloogia põhjendajaks.

Meeleolu selleaegses lüürikas.

Eleegialik elewus.

Ärkamise aja lapselik waimustus ja udused, wahest täidesaatmatud lootused kadusid pea, kui esimesed rahvuslikud ettewõtted hakkasid tagurpidi minema ja pealegi wäline surwe end mõjwalt andis tunda. See mõjus meie ilukirjanikkudesse rusuwalt, kuid kõik ei reageerinud selle peale ühtewiisi. Üleüldse walitses rahwuslaste keskel pettumuse ja nukruse tunne ja wastawat meeleolu kajastas kõige selgemini selle aja lüürika, millesse eleegialik elewus ilmus.

Helmi.

Julie Wilhelmine Ederberg (sünd. 1861, surnud 1897), kes luuletajana Helmi nime all tuttawaks sai, awaldas ajalehtedes ja hiljem kogus „Rohu lillekesed“ lüürilisi luuletusi, milles sügaw usuline põhitoon selgesti kuuldawale tuleb. Oma isamaalise paatosega tuletab ta siin ja seal Koidulat meele, näituseks kui ta tülitsejaid Eesti erakondi noomib ja neile ärkamise aja esimest waimustushoogu meele tuletab:

Mu Eesti rahwa sugu,
Miks oled langenud
Sa esimesest armust,
Kord elul ilmutud?
Miks wõimul walewõsa
Su oma sugu seest
Su sündimise õigust
Müüb läitse-leeme eest?

Kus palaw nooruspõli
Sind saatnud eksima,
Seal mehemeele mõjul
Sa wiga wähenda.
Ei paista muidu päike,
Ei suwi sooja too,
Kui armastuse läike
Ei elu uueks loo.

Kuid luuletajale ei ole need olud, mis Eesti rahvuslikkudele püüetele takistust tegid ja waimuelu maha rususid, mitte tähelepanematuks jäänud. Tunti ju üleüldiselt, et isamaa lootusrikas kewade mööda läinud ja et sügisesed mustjad murepilwed ta pinda pimestamas. Seda kurba aega püüab Helmi prohwetliku tõsidusega Eesti tegelaste meele-

paranduseks elawalt silmade ette seada. Karistawalt ja noomiwalt kostab ta hääl ja hüüd läbi Eesti.:

Kas tunned, Eesti sugu,
Et kantud kalmule
Su lootus luuleline,
Su kena kewade.

Luuletaja näeb wiletsusepäiwis Jumala karistust selle eest, et kaunis kullane Eesti koda liiwa peale rajatud ja kutsub meie rahwuslasi üles wagale usuelule:

Mu Eesti rahwa sugu,
Pead üles tõsta sa,
Silm waatku taewa poole,
Uut koda alusta!

Suurt tuska tunneb ka Peeter Jakobson sellest, et Eesti awalik elu nii kurwa pildina esines ja kõik kaunimad rahwuslikud ettewõtted äpardasid. Temagi peab seda suuremalt osalt rahwajuhtide eneste süüks ja kaebab 1894:

P. Jakobson.

Lill lille kõrwal sammeldanud,	Seepärast kõik on waiki jäänud,
Mis ehtis Eesti nürmesid;	Ei leinalugu laula suu —
Sa ise karmilt häwitanud,	Kõik unustuse hõlma läinud
Mis täna õilmeid ajaksid.	Mu isamaa — üks närtsind puu.

Elise Auni (sünd. 3. (15) juun. 1863) alandliku ja raske-meelse luule sünnitustest on need kõige südamelikumad ja liigutawamad, milles kodu peale mõeldakse: „Nagu pääsu päewalindu“, „Waiksel öösel isamajas“ j. t. Sellele koduluule käsitlejale ei olnud ka laiema kodu ehk kodumaa käekäik ükskõik. Rõhutud meeleolus ütleb ta:

Elise Aun

Huuled küll mul naeratawad —	Oh ma nägin õitswat luhta,
Aga rinna põhja sees	Keda surnuks piinas põud,
Õhked tasakesi tõuswad	Nägin, kuidas õilme puhta
Sügawamast südamest.	Puruks lõõnud rahe jõud.

Tolleaegse noorema sugupõlwe meeleolu karakteriseerib oher pisarateluule. Wanemate luuletajate salmikutes leiame meeleheitliku nutu asemel tõsisemaid trööstiwaid helisid, manitsusi ühendusele ja religioositeedile. Eepilises ilukirjanduses, nagu sedamaid näeme, ilmub rohkem aktiwiteeti. Kuidas looduses rõhumine wasturõhumist äratav, nõnda ilmus

ka meie ilukirjanduses rahvusliku surwe ajal waimlik reaktsioon. Üleüldiselt wõime seda järku rahvusliku kainenemise ajaks nimetada.

Idealismi püsi-
dus.

Ehk küll juba kurwast olewikust ja tõsisest elust realistlikud wahenoodid kirjandusesse tungiwad ja meie siin ja seal ajaloo raskeid sammusid selgesti ära kuuleme, ehk küll ka elu juba wahest ilustamatult katsutakse kujutada, jääb ka rahvusliku kainenemise ajal ikka weel kõike ilusaks stiliseeriw idealism walitsema. Wiibitakse weelgi kaunis minevikus, luuakse müstilisi kujusid, peetakse salmijutlusi, hoiatakse üksikasjaliste kirjelduste ning üleüldse wäikeste asjade eest, sest et suured, kõrged küsimused, mis ilukirjanduses harutusele wõeti, pidid kõrget kunsti tagama.

E. Bornhöhe (Eduard Brunberg).

Ajalooliste jutus-
tuse siht.

Sellest, mis eespool öeldud, on arusaadaw, miks just 90. aastate ümber meie jutukirjanduses ajaloolised nowellid nii nähtawale kohale tõusewad. Mitte Walter Scotti ja Dumas romaanid ega ka aineliste kasude tagaajamine, nagu seda Suits seletab, ei olnud Eesti ajalooliste jutustuste tekkimise põhjuseks, waid rahvusliku surwe tulekul taheti neis eestlaste ärganud iseteadwust sel teel kinnitada, et meile endisest ajast oma kannust kaswanud kangelasi ette kujutati, kelle teod rahwa meeleolu pidid tõstma. Seda kinnitawad ajalooliste jutustuste kirjutajad nagu ühest suust, seda kinnitab ka ajalooliste jutustuste tagakiusamine nende poolt, kes meie maal wenestuse eest wõitlesid. Esimene, kes tähendatud sihis meie kirjandusele uudismaid juure wõitis ja jutustustes ajaloolisi aineid hakkas tarwitama, oli E. Bornhöhe.

Brunbergi elust.

Eduard Brunberg — nii selle kirjaniku õige nimi — sündis 5. (17) weebruaril 1862 Rakwere ligidal Kullaaru mõisakeses, kus tema isa sel ajal aidamees ja walitseja oli. Luule- ja ilumeelne ema, kirjaniku Eduard Wilde tädi, pärandas pojale kaunid kunstianded, ja eeskujuline perekonnaelu ning Rakwere kaunis ümbrus jätsid tulewase kirjaniku hinge lapsepõlwest lahkeid mälestusi. Laste kaswatamiseks kolisid wanemad Tallinnasse. Wähe praktilik ja kehwa isa katsus siin mõnda ja jäi wiimaks sadulsepa ametisse. Esimest haridust

sai Brunberg Saksa algkoolis ja kreiskoolis, kus ta õppimise auhinnaga lõpetas. Edasijõudmine oli imehea mälu pärast kerge, kuid kehvus takistas noortmeest kõrgemasse kooli pääsmast. Ta katsus Peterburi kaubakontorites õnne, kuid pidi täieliku kutse puuduse pärast siit lahkuma. Teda meelitasid kunstid. Kirjandusliku tegewuse peale ei julgenud ta weel mõelda, ehk küll tädipoeg A. Mohrfeldt paar lapselikku katset, mis 15-aastaselt kirjutatud, „Meelejahutajas“ ära trükkis. Seda tõsisemalt tegi Brunberg juba 12. eluaastast saadik maalikunstiga ja muusikaga tegemist. Ristiisa, prof. E. Gebhardt Düsseldorfist, leidis tal joonistamiseks talenti olemat ja laskis teda suurema kogu originaaltöid valmistada, et neid Düsseldorfi akadeemiale ette näidata ja ristipojale prii kooli muretseda. Poolamaal, raudteekontoris töötades, joonistas Brunberg ligi aasta wäsimatult looduse järele, käis tihti Saksamaal ja tõi sealt kord sõbra kaasa, kes warsti ühes tema joonistustega jäädawalt kadus. Meelt heites oleks noomes enda elule otsa peale teinud; ta ei tahtnud enam algusest peale hakata ja kaotas usu oma andesse. Hiljem tarwitas ta seda ainult ajawiiteks ja leiwateenistuseks maa-mõõtjate, arhitektide ja Saksa ajakirjade kaastöölisena. Pärast ema surma algab Brunbergil piirituma wabadustungi sunnil rändamise himu, mis teda kuskil kauemat aega ei lubanud aset pidada. Ta on esmalt Beermanni abiline Põltsamaa kihelkonnakoolis, siis Tallinna Saksa ajalehtede kaastöölise, kodukooliõpetaja Tallinnamaa mõisates, kõige rohkem parun Huene perekonnas Matsalus, siis Wenemaal, Kaukaasias ja wäljamaal, lühikest aega ka keele- ja lauluõpetaja Kuuda seminaris. Aadeli perekondades õppis ta seisuslikult kõrki, aga kultuuriliselt kõrgel seiswat ja koduses elus wäga mõnusat seltskonda ligidalt tundma ja sai ka sealt äratust waimlikuks edasipüüdmiseks. 1888 tegi ta Tallinnas gümnaasiumi lõpueksami ja astus Tartu ülikooli keeleteadust õppima. Kuid leiwastuudium ei olnud tal siingi sihiks; teda huwitas „*universitas litterarum*“ ja ettelugemised kunsti ajaloost ning wõrdlewast keeleteadusest. Aasta pärast oli studeerimiseks raha otsas; oma tagasihoidliku loomu pärast häbenes ta abi paluda, jättis studeerimise pooleli ja hakkas jällegi kodukooliõpetajaks Wenemaal Speranski ja würst Obolenskij perekonnas, kus ta ka L. N. Tolstoid ja mõnda tema perekonnaliikmetest tundma õppis. Selle peale katsus ta wäljamaal keeleteadust edasi õppida, kuid rahapuuduse pärast jäi seegi ettewõtte pooleli. Wiimaks rändamisest tüdinunud, asus Brunberg 1893 Tallinnasse, sai ringkonnakohtu arhiwaariks, kust ta hiljem Jõhwi ülemtalurahwa kohtu ees-

istujaks nimetati. Isiklikkude omaduste poolest on Brunberg tagasihoidlik, awalikust ja ärielust eemalseisaw inimene, keda lugejad ega arwustajad isiklikult ei tunne ja kes oma tööst ei armasta kõnelda.

Kirjanduslik tegewus arenes Bornhöhel rändamise-aastate jooksul. 17-aastaselt kirjutas ta Tallinnas 1879 „Tasuja“, mille ta paarikümne rubla eest Brandtile andis kirjastada. See oli õieti ainuke jutustus, millega ta kirjastajat on otsinud, „ennast toppinud“, kõik järgmised kirjutas ta sõprade ja kirjastajate tungiwa soowi peale. „Tasuja“ ajalooliseks tagaseinaks on suur Eesti mäss ja iseäranis sündmused jüripäewa ööl 1343. Suure osawusega on noor kirjanik need wähesed teated, mis Baltimaa kroonikad selle aja kohta sisaldawad, ära tarwitanud. Sündmustik ise on peajoontes täiesti ajaloolik. Ajaloo waimus laseb kirjanik ka priiusesõja juhataja Metsa-Jaanuse ette esineda, keda ta „Tasujaks“ nimetab. Sedagi kuju peab kirjanik selles mõttes ajalooliseks, et nii suurt ja üleüldist priiusesõda, nagu see 1343 terwes Eestis lahti pääsis, ilma suurte teole kihutateta, tõeliste rahwakangelasteta ei wõi mõtelda. Luuletatud on Jaanus selles mõttes, et tal ajaloolik ristimisetäht, ajalooliselt kinnitatud nimi puudub. Kloostri kaswatatud Jaanist teeb ta latiniseeritud Jaanuse, sest kirjaniku arwamise järele pidi ta wisa Eesti waim tingimata Saksa teadusega teritatud olema. Šaksa allikad räägiwad küll mässujuhtidest ehk kogu „kuningatest“, kuid ei nimeta ühtegi nime. Sarnane

Tasuja ajalooline alus.

E. Brunberg.

passita ja siiski rahwale üliarmas ajalookangelane on näituseks ka helweetsialaste Wilhelm Tell, kellest tema-aegsed kirjad midagi ei tea, kelle taoline mees aga ometi peab olnud olema. Seesugune wabadusewõitleja wõis ka Jaanus olla.

Jaanuse wanaisa, piiskopi ori Wahur, oli kord oma isanda karu küüsisist päästnud ja selle eest endale priiuse ning maatüki wälja tinginud. Lodijärwe lossi maade keskele sügawasse metsa asub ta elama, lunastab endale lossiherra käest noore tüdruku naiseks ja naisewenna sulaseks, laseb sulase tüki metsa põlluks muuta, ise luusib aga metsas ümber ja elab wabamehe elu, kuna ta ainult sõja ajal peab piiskopile abiks olema. Wahurit on kirjanik otse Kalewipoja omadustega ehtinud, sest tal on määratu suur kehakasw, tinane laiskus magamiseks liikmetes, kuid seal juures raudne jõud metsalisi kägistada ja kuuski ühes juurtega maast üles kiskuda. Tema nimi ja saja wõrra suurendatud teod elawad kaua rahwasuus edasi. Wahuri wiimast manitsust „Warjake wabadust!“ peab ta pojapoeg Jaanus kindlasti meeles. Juba lapsest saadik ilmutab ta oma wanaisa wabadusearmastajat waimu ja kangelase loomu. Tallinnas Mustamunga kloostrikoolis on ta kirjatarkust õppinud, mida ta metsaüksiklase, rüütliliku munga Bartel von Bärenklau abil weel täiendab. Sakslastega kokkupuutumisel tuleb ilmsiks, et Jaanus weel rüütlilikum on, kui põlised rüütliperekonna wõsud. Teda ehib julgus ja wahwus, meeleausus ja suurmeel abitumate ning nõrkade wastu. Kuid oma kodumaa oludega ei ole ta rahul, ta tunneb ennast siin üksinda olewat, ja oma rahwa rõhujaatega ei taha ta seltsida. Ladinakeelsed ajalooõaamatud, mis ta eremiidilt laenuks wõtnud, seawad talle wanade greeklaste rahwajuhid eesmärgiks silmade ette, äratawad tema hinges isamaalisi tundmusi. Ta tunneb Messene rahwa õnnatumatele wabadusepüüetele elawalt kaasa ja unistab tulewikust, mil meie maal haridus ja wabadus walitsewad, nagu Ateenas Periklese ajal. Seesugune mees ei wõinud rahulikult pealt waadata, kuidas orjadele mõisas ülekohut tehti. Ühe wigaseks pekstud külapoisi pärast, kellele ta Metsa talus warjupaika andnud, tuli tal lossi kubjaga kokkupõrkamine, kes oma herrat mõistab nii kaugelt wabatalupoja pere wastu

Tasuja sisu.

üles ässitada, et see oma junkrutega ja sulastega Metsa rahwa wastu läheb rusikakohut mõistma. Esiotsa läheb Jaanusel korda pealetungijaid tagasi lüüa, aga kui ta sulased langenud, peab ta taganema ja oma talu laskma maha põletada, kuna ta isa lossikeldrisse wangi heidetakse. See ülekohtune pealetungimine äratas Jaanuse käewartes uinuwat jõudu. Ta algab hirmust kättemaksmise tööd. Ähwardaw hulgumine käib üle maa, ja Tasuja on tema ärataja ning kaswataja. Armuta kurnatud ja piinatud talupojad wõtsid oma wiimse jõu kokku ja müristasid oma ärganud priiusehimu hirmsa waljusega isandatele kõrwu. Jüripäewa öö 1343 oli tasumise tähtjaks määratud. „Mõis põles mõisa järele, näis nagu oleks Eestimaa nüüd lõhkenud ja kui wuhiseks maakera tuline sisikond lugematuist pragudest wälja . . . Halwaks peetud talupojad ei hoolinud inimese halastusest, waid häwitasid ilma wiibimata ja walimata, mis wihatud soost iganes nende kätte sattus.“ Alles siis arwati wabadust tagasi tulewat, kui sakslaste warjugi enam kodumaal ei ole. Kui lagedal maal rahwas rõhujatest wabastatud, siis kogusid mässajad Tallinna alla, et sedagi wõõrastest puhastada. Kuna nad siin linna piirasid ja Soomest asjata abi oetasid, tuli ordumeister Burchard von Dreylewen oma rüütliwäega linnale appi ja andis wabaduse sõjale hoopis teise pööre. Rüütlite raudriiete ja sõjakunsti wastu ei ulatanud talupoegade hulk ega wahwus. Rüütliid murdsid teid nende ridade ja raiusid üksikud salgad wiimseni maha, kuid igaüks langes taganemata ja kes wähe suutis, kiskus ka wastase surmas kaasa. Kardetawast mässutõstjast ja rahwa wabastajast Tasujast sai õnnetu surmaotsija talupoeg Jaanus, kes nagu wihane sõjajumal rüütlite tihedamasse salka tormab ja oma wägewa käewarrega waenlaste keskel surma külwab, kuni ta ise langeb ja waenlaste hulgad ta surnukeha katawad.

Tasuja karakter.

Wahur ja Jaanus on küll poolmüstilised ilukujud, idealiseeritud kangelased, kellele selle aja harilikud, igapäised eestlased ligi ei ulata. Nad kehastawad taltsutamatu heroist wabadusetungi, mis rahwa hinges sel ajal leegitses. Kuhu Jaanus ilmub, seal ei hõiska mitte üksnes eestlased rõõmu pärast wastu, waid tema kõrged karakteriomadused panewad

ka Saksa rüütli imetlema. Jaanus oli nimelt Lodijärwe lossiherra tütart Emiliet, lapsepõlwe mängusõpra, hakanud armastama, kuid lipukirjale „Isamaa üle kõige!“ truuks jäädes surub ta omad hellamad tundmused maha, tõrjub nad tagasi. Emilie saab rüütli Kuno von Rainthali mõrsjaks. Kui nüüd Jaanus wabadusewõitlejate eesotsas Lodijärwe lossi tungis, selle keldrist oma isa leidis näljasurma surnud olewat ja siis rüütlite keskel kättemaksmise tööd algas ja Kuno kallale tungis, siis hakkas Emilie Jaanuse põlwede ümbert kinni ja palus peigmehe peale armu heita. Jaanus unustas wihatuju, jättis Kuno ja kõik teised rüütli elusse ja lahkus oma meestega Lodijärwest, et wendadele Tallinna alla appi rutata. Sakslased wahtisid kui kiwiks tarretanud kujud talle järele ja hüüdsid ainult: „Missugune imeline mees!“

Rüütlike tüübid „Tasujas“ on iseloomulikud selle aja waimu tunnistajad. Wanemat põlwe edustab Lodijärwe lossi wana omanik Konrad von Raupen, mõistlik isand, kes Jaanuse isa kui waba talupoega endale tihti nõuandjaks kutsub ja seda heameelega näeb, et Jaanus tema lastele mänguseltsiliseks tuleb. Noorema rüütlipõlwe keskel wõtab uhkus ja ülbus laialt maad. Konrad von Raupeni poeg Oodo on toores, kärsitu ja ülekohtune piitsakangelane, kelle wiha nagu kuiw kasetoht põlema plahwatab ja kes siis tigiduses hullusid tempusid teeb. Tema ja õela kubja tööd ongi, mis wagusale unistajale Jaanusele tulelondi ja mõõga pihku surusid ja temast mässujuhataja tegid. Tüübiline keskaja rüütlikuju on ka eremiit, üksiklane rüütli-munk Bartel ehk „Prohweti Pärt“, kes raske elusaatuse sunnil ilmast ära põgenenud ja waikse Lodijärwe laane süles rahupaiga leidnud. Ta pühendab oma elu looduse waatlemisele. Kui metsarohtude tundja on ta waesele rahwale arstiks ja heategijaks. Lahkugu kirjanik küll mõnes kohas, nagu seitsme- ja kümneaastaste laste sõnade ja tegude kirjelduses loomulikkuse piiridest, siiski kannab jutustust üleüldiselt ometi sisemine kunstiline tõde ja ajaloolik waim, ja need ongi, mis jutustusele kestwa wäärtuse annawad. Et Bornhöhe linna paigus üles kaswas ju suurelt osalt väljaspool Eesti seltskonda liikus, oli ta stiil kohati Saksa maiku. Brandti tehtud korrek-

tuur tegi „Tasuja“ keeleliselt weel wigasemaks; muu seas olid Messene sõdadest „Messina“ sõjad saanud. Wigase keele ja asja uudsuse pärast ei saanud kirjanik Eesti haritlaste poolt muud kui pilkelikku hoolimatust tunda. Kuid rahwa laiemates ringkondades leidis jutustus rohket tähelepanu ja avaldas sügawat mõju. „Tasuja“ sai sedamaid tolle aja kõige tähtsamaks ja loetawamaks jutuks, sest uus ajalooline aine äratas suurt huwi ja ta käsitus pakkus tösist kunstimõnu. „Tasujaga“ ilmus meie kirjandusesse ajalooliste jutustuste ajajärk, sest et niihästi Järw kui Saal temast äratust ja eeskujuga leidsid. Neid wõib Bornhöhe õigusega oma epigoonideks lugeda. Nähtawasti andis tagasihoidlik ja jahe arwustus, mis „Tasujale“ Eesti haritlaste poolt osaks sai, Bornhöhele põhjust kümneks aastaks kirjanduslikku tegewust seisma jätta. Wiibis ta ju ka enamasti väljaspool kodumaad ja ei teadnud selgesti, mis tema tööst peeti. Alles siis, kui sõbrad talle selgeks tegid, mis lugejate ringkond tema jutustusest arwas, ja kuidas ta selle läbi Eesti kirjanduses teistele teerajajaks saanud, otsustas ta 1890 uue tootega esineda.

Willu wõitlused.

Bornhöhe teine ajalooline jutustus „Willu wõitlused“ (1820) seisab sündmuste, aja ja karakteri poolest „Tasujale“ väga lähedal, on õieti tema paarimees ja täiendaja, ja kui meie ainult sisu peale waatame, stiili ja jutustusewiisi kõrwale jättes, siis wõiks arwata, et mõlemad jutustused nagu ühest tükist oleksid lõigatud. Siin ei näidata mitte ainult seda, kuidas wiimne suur Eesti wabaduseliikumine Liiwimaal, iseäranis Sakalas kujunes, waid eelmise jutustuse peakangelane Tasuja astub ka siin tähtsa tegelasena ette kui mees, kes terwet rahwast oma tahtmise järele juhatab, kelle ainus mõte on wõõrast kurjust nühelda ja oma rahwast wabaks teha. Tema saadab enne saadikuid sakalastele jüripäewa ööl kawatsetawast werepulmast sõnumid wiima, ja kui need saadikute sõnu ei usu, siis ilmub Tasuja ise munga näol Sakalasse, et selle nurga tähtsamat ja silmapaistwamat meest, Willut, suure isamaalise ettewõtte poolehoidjaks wõita. Ajalooliselt on selles niipalju tõtt, et harjulaste wabadusetung, mida Tasuja kehastab, ka Sakalas ärkab ja wastukaja leiab, olgugi pisut hiljem ja nõrgemal jõul.

„Willu wõitluste“ sündmustiku sõlmeks on nimelt tuttav ajalooline toomapäewa kurbmäng Wiljandi lossis 1343. Peategelane Willu, sakalaste Kalewi kujuline wapper wägimees, kes oma kangelase tegude poolest laialise kuulsuse wõitnud, seisab oma waimu ja karakteri poolest Jaanusest hulga madalamal. Willul ei ole nii kuulsaid esiwanemaid, ega ka nii laia silmaringi kui Jaanusel. Tema on lihtne käsitööline, sellepärast jätab kirjanik ka tema nime latiniseerimata. Sõjas on sepp Willu oma pärisperemehe Wiljandi komturi Bodo Hernike leedulaste keskelt wälja raiunud, kuid selle järele ise wangi sattunud. Sealt on ta ennast imelikul wiisil wabastanud ja mitmet puhku Lääne-Euroopas ümber rännates selle aja haritud inimese eluwiisidega ja nõuetega harinenud. Paar penikoormat Wiljandist, põlises metsas, oli komtuur oma elupäästjale tubli sepikoja asutanud, kus see, ehk küll nime poolest ori, päris wabamehe elu elas ja oma peenikeste mõõkade ning muude sepatööde läbi kuulsaks sai. Suguwendade wilets põli ei teinud talle südamewalu; ta kergitas nende häda, elas aga ise nende isandatega heas sõpruses. Isamaa kõrgemad saatused jättis ta Jumala ja walitsejate juhtida. Hea elu ja sõprus isandatega oli tema südame oma rahwa saatuse kohta tuimaks teinud, nõnda et ta üks wähestest eestlastest oli, kes oma orjaseisusega rahule wõis jääda.

Jutustuse teised tähtsamad tegelased on Risti talust pärit. See oli wana eestlaste kants olnud, mis aegade jooksul wõitlewate paganate ja sakslaste wahel käest kätte käis, kus juures taluomanik kui kerge loomuga inimene olude järele pea ühe, pea teise wõitja poole hoidis, taganeja ja äraandja osa etendas. Selle talu perenaisel, ilusal Risti Kröödal, kes neiuna pool aastat komtuuri juures lossis wiibinud ja siis herra soowil sedamaid mehele pandud, sündisid kolm kuud pärast pulmi kaksikud, poeg ja tütar. Krööd oli lossis wiibimise ajal sakslaste peenema eluwiisiga ära harjunud ja nende waimu sisse imenud, sellepärast põlgas ta tooreid talupoegi, kes tema nähtawast iludusest suuremat ei mõistnud lugu pidada ja kaswatas lossis korjatud kaksikud, Priidu ja Maie, Jumala ja Saksa rahwa kartuses üles. Sepp Willu armastas Risti Krööda ilusat tütart, kuid Krööd ootas peenikest Saksa rätseppa wäimeheks ja ei tahtnud Willust midagi teada, kuna Priidu ja Willu wahel tõsine ja kestew sõprus sigines. Priidu oli kergemeelne wõrukael, kes tööd teha ei armastanud ja alati ümber hulkus. Oma hea südame sunnil wõttis ta kurnatud talurahwa wiletsast põlwest osa, ja kui see päris kannatamatuks läks, ässitas ta neid awalikule wastupanemisele. Selle teo eest laskis komtuur ta kinni püüda ja selleaegse

kombe järele ässitaja suust ässitamise tööriista, keele, tõlbiks lõigata. Komtuuri wennapoeg Goswin Hernike oli aga oma silmad ilusa Maie peale heitnud ja tema rööwli wiisil Puidu mõisa wiinud, kus ta teda wägise kinni pidas ja talt armastust kerjas. Laste karmist saatusest hoolimata ei jätnud Krõõt mitte järele rüütli lahkust ning heldust kiitmast. — Wõib juba arwata, et mitte kerge ei olnud Wiljandis seesugustes oludes wabastuse nõu täide saata. Kui ka asi rahwa poolehoidmist leidis, wõisid sakslaste sõbrad selle kergesti nurja ajada. Ja nõnda see ka tuli. Kerge ja pahura loomuga Priidu oli juba wastupanemise seemet rahwa hulka külwanud ja tige komtuur oma ülekohtuga muretses ise selle eest, et Willu sakslaste wastaseks sai. Täit isamaalist waimustust niihästi rahwale, kui ka tema juhtidele tõi alles Tasuja, kes esmalt saladuslikult nagu mõni waim munga näol rahwa salakoosolekutele ilmub ja oma wägewate kõnedega mõistab kuuljate were kihama panna. Willu on walmis Tasujaga seltsis kas wõi läbi müüri minema, kuid jüripäewa ööl kawatsetud mässust ei suuda loiud wiljandlased siiski osa wõtta, ja Willul enesel oli kodune asi õiendada, mis teda ei lasknud isiklikult harjulastele appi minna. Oma elu kaalu peale pannes päästis ta Maie Puidu mõisast, saadi aga põgenemise peal kätte ja oleks tingimata wõitluses rüütli ülewõimu wastu langenud, kui Mai mitte tema eest ennast ei oleks ohwerdanud. Willu wandus sakslastele nüüd kättetasumist ja walmistas ühes Priiduga maa-aluses sepikojas sõjariistu ja käis wene-laste ja leedulaste juures lepinguosalisi otsimas. Toomapäewal, mil harilikult wiljakümnist lossi wiidi, pidid wilja asemel seekord tugewamad sõjamehed kottides ennast laskma lossi wiia ja seal siis wabastusenõu täide saatma. Öösist salajat nõupidamist oli aga Risti Krõõt, kes meelegeitlikult oma Priidut otsis, pealt kuulunud, ja kui ta teada sai, et Priidu esimese ree peal kotis lossi wiiakse, andis ta, et poega päästa, eestlaste salanõu komtuurile teada. Lossi wiidud mehed pisteti kottides odadega surnuks, nende hulgas ka Priidu, sest et reed teel olid segamini läinud.

Krõõt langeb oma poja surnukeha kõrwa surnult maha ja Willu, kes sõbra näol õhtul enne seda lossi läinud ja mässumõtte hõlpsamaks läbiwiimiseks sakslasi katsub purju panna, meelitatakse komtuuri poolt niisama kahekeelselt ja salalikul wiisil lossikeldrisse ja tehakse seal, priiusekiri nagu pilkamiseks põues, igaweseks wangiks. „Kuidas Willu taewatähtede hiilguse, lille lõhna ja lindude laulu ära unustas, nõnda unustas ta õnnetu rahwas, kes nüüd weel raskema ikke alla sattus, oma terve ajaloo.“

„Willu wõitlustes“ märkame juba hulga keerulisemat, psühholoogiliselt sügawamat sündmustikku, terawamat karakteristikat ja rohkem väljatöötatud stiili, kui seda lihtsalt ja suurelt ülesehitatud „Tasujas“ leida on. Ka on Willu lugu ajalooliselt sisukam, wärwirikkam, püüab enam sisemist kunstilist tõtt wälimisega kokkukõlasse wiia. „Willu wõitlused“ on kirjanduslikult wäärtuslikum kui „Tasuja“, ja ometi ei olnud tal lugejate hulgas seda tagajärge, mis „Tasujal“, ehk küll arwustus talle rohkem lugupidamist awaldas. „Willu wõitlused“ ei ole idee ega sündmustiku põhjenduse poolest enam päris uus, waid kirjanik, kes oma jutustusi kodus ei pea ega neid ei loe, on mõnes tükis siin iseennast korranud. Ühes kui teises jutustuses otsustawad wanematelt päritud omadused, sakslastele tehtud headteod, hull julgus ja õnn, mis imelikkude juhtumistega ühendatud (nagu Jaanuse kadumine põlewast Metsa talust ja Willu sõit puusärgis), tegelaste saatuse. Pärast Jaanuse tundmaõppimist ei taha Willu kui wabadusewõitleja mitte hästi imponeerida, sest esimene on loomu poolest paindumata, õiglane aumees, kes wast ainult awalikus wõitluses wastase wastu kawalust soowitab ja auga langeb, teist selle wastu tabame tihti wale ja silmakirjateenistuse pealt, kuna ta ise wiimaks oma kahekeelsusele ohwriks langeb ja wiletsalt elu lõpetab. Ka autorile enesele ei ole Willu täiesti sümpaatlik, sest et ta Tasuja kombel isiklikka huwisid rahwakasudele ohwriks ei too, waid et, nagu jutustuses ironiseeriwalt tähendatakse, temal kui õigel Eesti mehel kodused asjad igal ajal tähtsamad on olnud, kui üleüldised. Ja kodused asjad ongi Willule wõitluste ja kangelasetegude peamotiiwiks. Kuna meil ajaloolist tõtt ja täpitrudust weelgi ei tunta, ei wõi meie otsustada, kumba selle aja tüübiliseks rahwajuhiks wõiks pidada, kas Jaanust wõi Willut. Meil on siin ka rohkem kunstitoodetega kui ajalooa tegemist, ja kunstiseisukohast, nimelt sisemise tõe peale waadates on Jaanus ning Willu tõsised inimesed, kelle karakterid ja teod täiesti kokkukõlas seisawad. Willu kuju ei ole mitte nõnda meelt ülendaw kui Jaanuse oma, kuid ometi on temagi kangelane ja ta on nähtawasti sellepärast Jaanusest alamale seatud, et

Willu wõitluste
wõrdlus Tasu-
jaga.

wiljandlaste mässukatse nõrgemat wabaduse-tungi awaldas kui suguwendadel Harjumaal.

Isamaalises waimus ja waimustusega kirjutatud ajaloolistes juttudes tahtis Bornhöhe maitseliselt weel arenematule rahwakogule ta oma kannust kaswanud kangelasi ette kujutada, neid omadustega ja tegewusega wälja ehtida, mis lihtsat lugejat kaasa kisuwad. Nende kujude najal arwab ta wõimaliku olewat rahwa mahasurutud iseteadwust kaswatada ja ühtlasi tema eetikat ja esteetikat tõsta.

Würst Gabriel.

Weel kolmanda pildi kodumaa ajaloost awab Bornhöhe meie 1893 jutustuses „W ü r s t G a b r i e l ehk Pirita kloostri wiimsed elupäewad“. Raamiks on jutustusel see järgukene suurest Liiwi sõjast, mis Pirita kloostri häwitamisega lõppis. Et eestlased siin silmapaistwat osa ei etendanud, on peakangelaseks poolwenelane würst Gabriel Sagorski seatud, kelle soontes ema poolt Eesti weri woolab. Ta on meie maal üles kaswanud ja liigub wahel siin eestlase nime all. Gabrieli alguskuju on ühest kroonikast wõetud, kus Wene „knes“ esineb, kes Iwan Hirmsa ajal Moskwast põgenenud ja Tallinnast peidupaika otsinud. Gabrielile on Bornhöhe omas romaanis tuntud Saksa ajaloolise wägimehe Iwo Schenkenbergi ehk „Eestimaa Hannibali“ wastaseks seadnud, kelle isakojas Tallinnas Gabriel lastakse üles kaswada. Need kaks kaswenda ei wõistle Bornhöhe romaanis mitte ainult sõjamehe au ja kuulsuse pärast, waid wõistlusele kihutajaks on neil peale selle weel mõisameeste pealiku Kaspar von Mönnikhauseni tütar Agnes, kes terwes jutukäigus silmapaistwat osa etendab. Romaan annab selle aja rüütlitest, kes „mõisameeste“ nime all tuttawad olid ja salga kaupa pea rootslasi, pea daanlasi ja poolakaid, pea wenelasi palga eest teenisid, enamasti aga oma käe peal kui õiged rööwliid isamaad laastasid, wärwirikka pildi. Kaunis põnewa ja liigutawa sündmustiku ja osawalt kujutatud iseloomude tõttu sai „Würst Gabriel“ „Tasuja“ kõrwal Bornhöhe kõige loetawamaks jutustuseks. Ühtlasi on ta ka selle kirjaniku wiimne ajalooline jutustus.

Bornhöhe olewiku-jutud.

Realistlik wool oli jutukirjandusesse juba tuntawaid jälgi jätnud ja tõi olewiku küsimused ning hädad päewakorrale.

Nüüd hakkab Bornhöhe ka olewikku kujutama. Et ta külarahwa elust eemal seisnud, sellewastu aga palju kodanlikudes ja aadelisugu perekondades liikunud, wõtab ta jutustuse ained oma lähemast kodanlikust ümbrusest. Niihästi „Tallinna narrid“, „Anni neitsipõlw“, kui ka „Kollid“ — ma nimetan siin ainult kõige suuremaid — on jutustused Bornhöhe kodulinna elust. Neis esinewad tegelastena kadakasaksad, põlised Tallinna pürjerid ja aadeliseisuse edustajad. Keeleliselt kaldub Bornhöhe neist pisut realismi poole, linnamehed kõnelewad enamasti „õigete tallinnlaste“ wiisil, ka on neis tublisti karrikeerimist märgata, kuid kirjanik jääb ikkagi idealistliku waatlemise wiisile truuks, mis pessimismiga ja sotsialismiga segatud ümbruse-kirjeldusi mitte omaks ei wõta. „Tallinna narrid“ on osawalt kirjutatud karrikatuurid. Wasar wirutab wõimsalt naela pihta. Mõni koht on üsna meisterlik, siiski läheb kirjanik paiguti ka „narridega“ üle piiri, sest maotumad sõnad, ebailusad kõnekäänud ja pahandawad mõtted rikuwad siin ja seal lugemise mõnu. Bornhöhe olewiku-juttudesse asub liig ettetükkiw, ebaloomulik, tehtud nali ja enam ehk vähem westeloolik pealiskaudsus, kuid nagu eelmised ajaloolised jutud, awaldawad nemadki elawat fantaasiat, terawat kujude plastikat, teatud tundmuste äratamise wõimu wäheste sõnadega ja tungiwat, walitud keelt. Rahwas on Bornhöhe waimulapsed heameelega omaks wõtnud ja palju lihtsawaimuga inimesi wõiwad neid nuttes ja naerdes lugeda.

Andres Saal.

Kuna Bornhöhe ja Järw oma jutustusele, milles rahwale meeleülenduseks oma soost kangelasi ette kujutati, ilma pedantismita ajaloolise wormi walisid ja Bornhöhe sealjuures luulewabadust tarwitades rohkem kunsti nõudmisi kui ajaloolist truudust silmas pidas, läks meie kolmas romantiline minewikukujutaja Saal otse ümberpööratud seisukohast wälja. Tema meelest olid eelkäijad ajaloolisi aineid liig wabalt käsitletud, sellepärast tahtis tema oma juttudes lugejat pisut sügawamalt Eesti ajaloosse wiia, neile terveid episoodisid ajaloost

Saali jutustuste
siht.

jutu näol meeldiwal kujul esitada. Ajaloolist truudust sihiks wõttes tahtis ta ka rahwa selleaegse usu, kommete, keele, ehituse, sõjariistade, ühe sõnaga terve selleaegse eluolu kujutamiseega „Eesti wanaaja suurepärasust näidata, et teenimatult allasurutud eestlane ennast mitte alatuks ei peaks, waid sellele äratundmisele jõuaks, et Eestis ju wanal ajal wäga palju head ja ilusat on leida olnud, mispärast meie mitte ei tarwitse juba oma sündimise pärast põlgtuse-wannet lasta oma õlgadele laduda, oma rahwust salata ja mõneks muulaseks muutuda.“ See on siht, mida Saal enesele ette seadnud; waatame nüüd, kuidas ta kui jutukirjanik oma sihile läheneb.

Saali elust.

Andres Saal sündis 9. (21) mail 1861 Tori wallas Laasi talus. Wanemad saatsid ta juba kaheksa-aastaselt wallakooli, kuid jätsid ta siia wiieks aastaks, millega poisi korralikusse hariduskäigusse pikk wiiwitus tuli. 1880 oli Saal nii kaugel, et algkooliõpetaja õigused wõis omandada. Nüüd algas edasiõppimine igapäewase ametitöö kõrwal, ehk nagu ta ise ütleb, ümbereksimine haridusteel. Ta katsus enne Peterburi kooliõpetajate instituuti, siis konserwatooriumisse pääseda, kuid ikka tulid ettenägematud takistused wahele, mis korratumast hariduskäigust wälja kaswanud. 1884 asus ta „Olewiku“ toimetusesse tööle ja tarwitas elamist ülikoolilinnas hariduse täiendamiseks. 1886—1889 kuulas ta ülikoolis ajaloo jaoskonnas kõrwalt ettelugemisi, iseäranis Hausmanni ja Teichmülleri juures. 1892 tegi ta Baieris Cronenbergi fotomehaanika kooli läbi, käis siis Wienis reproduktsiooni-tehnika instituudis ennast täiendamas ja asutas siis Tartusse tagasi tulles „Olewiku“ talituses esimese Eesti pilditehase. Uue elukutse laiemaks tarwitamiseks lahkus ta 1897 kodumaalt, asus esmalt Frankfurti ja sealt järgmisel aastal Jaawa saare elama, kus ta praegu Hollandi riigiteenistuses seisab.

Ettewalmistused.

Saali kirjanduslik tegewus areneb peaasjalikult Tartus oleku lõpupoolel ja on ajalooliste ainete käsitluse ümber koondatud. Ära tundes, et esiwanemate elu ja olu tundmine tugewaks rahvusliku iseteadwuse aluseks on, walis ta kodumaa ajaloo enesele eriaineks, millesse ta nii sügawale tungis,

kui see antud tingimistel wõimalik oli. Ta ei leppinud mitte ettelugemise kuulamisega, waid käis ka kõik sel ajal kätte-saadawad allikad läbi, et sel teel ajaloolistele jutustustele, millega ta ajaloolikka aineid tahtis laiematele kihtidele suu-päraliseks teha, materjali leida. Kuid eestlaste eneste ajaloost jääb jutukirjanikule, kes iseäranis wanemat aega tahab kujutada, wähe momente järele. Et see materjali waesus fantaasiale mitte liiga kitsaid piire ei paneks ja jutustusele ajalooline karakter alale jääks, tahtis Saal ajalooliste sündmuste puudust

seega tasuda, et endise aja olusid püüdis kirjeldada, niipalju kui neid meie päiwini alalhoitud ainelistest ja keelelistest mälestusmärkidest weel wõib aimata. Sellepärast laiendas Saal weel oma eel-töid, waatas Õpetatud Eesti Seltsis kõik arhäoloogilised leidused, nagu sõjariistad, ehted jne. läbi, tutvustas ennast arhäoloogilise kirjan-dusega ja wõttis Eesti wanema kirjanduse ning rahwaluule käsile, et mõnest üksikust lausest teejuhti leida, kuhu poole wana-aegne dialoog pidi püüdma. Lõpuks käis ta weel mitmed maakohad ja linnamäed läbi, mille ümber kawatsetawa jutustuse sündmustik tegut-

A. Saal.

ses. Seesuguse mitmekülgse ettevalmistuse järele kirjutas Saal pikema ajaloolise romaani „Wambola“, mis 1889 ilmus. Tunnistati ühest suust, et Saal jutustus-wiisis suure sammu edasi jõudnud, et „Wambola“ tema esimesed katsed, nagu „Põgenenud kloostri kaswandik“ kaugelt ära warjas ja loodeti Saalist tähtsat kirjanikku tõuswat. „Wambola“ äratas häid lootusi, sest ta sündmustik oli ülipõnew ja osa-

Wambola.

wasti kokku seatud, jutu jooks ladus, keel kõlaw ja puhas ja terve jutustus awaldas olude, keele ja kommete poolest enam ehk vähem wana-aja wärwi ja ajaloolikud momendid aastast 1209—1212, nimelt Lembitu aegsed wõitlused Ümera jõel, Wõnnu all, Wiljandis jne. olid osawalt romaanile tagaseinaks seatud. „Wambola“ mõjus weel seda rohkem, et meil nii wanast ajast jutustusi ei olnud.

Aita ja Leili.

„Wambolale“ osaks saanud rohke kiituse tõttu algas Saalil ajalehetoiimetuse kõrwal nüüd haruldane wiljakas kirjanduslik tegewus. Mitmed raamatud ilmusid korraga, nõnda 1890 jutustus „Hilda“, milles 1343. aasta sündmisi käsitletakse ja keskmine osa eestlaste ajaloost pealkirja all „Päris ja prii“ I. anne. Kaks aastat hiljem pääsid korraga neli juttu trükist: „Aita“, „Leili“, „Uudu ja Meeta“ ja „Kunstniku paleus“ mille hulgast kaks esimest kui suuremad rohkem tähelepanu äratavad. „Uudu ja Meeta“ on muinasjutule nõjatatud (w. Alexander von Sternberg, „Esthone“). „Aita“ kujutab sündmisi sellest ajast, mil liiwlaste ja eestlaste alles ühel meelel olid ja Aatso, Kaupo, Imanta ja Lembitu juhatusel oma wabadust kaitsesid, „Leilis“ tuuakse sellele järgnew aja järk ette, mil Kaupo wankuma hakkab ja sakslaste poole lööb ja „Wambola“ wõitleb Kaupo ühes oma liiwlastega juba sakslaste ridades eestlaste wastu. „Aita“ — „Leili“ — „Wambola“ sünnitawad koosseiswa romanitsükkluse, milles peale juba nimetatud ajalooliste isikute Aatso, Kaupo, Imanta ja Lembitu weel hulk teisi ühiseid tegelasi esineb. Ühine aeg ja ühised tegelased oletawad küll teatawal moodsul ühist waimlikku õhkkonda ja ka wälist kokkukõla, kuid Saali jutustustel on niihästi sündmustiku ülesehituse kui ka tegelaste karakteristika poolest siiski liig palju sarnasust, nõnda et meie niihästi jutustused kui ka nende tegelased kergesti üksteisega ära wahetame. Saali jutustuste tugew külge seisab sündmustiku laiuses ja põnewas, huwiwõimulises ülesehituses. Ta toob peaaegu alati suure tegelaste arwu ette ja see wõimaldab laialist ja üleüldist aja ning olude tähelepanu, nagu romaan seda wajab. Kuna „Wambola“ wast Eesti olude kirjelduse poolest kõigist teistest Saali töödest ette

käib, on ta sündmustik ülikeeruline ja kohati tume. Iseäranis ilusalt on aga Saal „Leili“ tegelaste ümber kooshoidwa põhiwõrgu kudunud ja sündsäl kohal nii osawalt sõlmes-tiku kokku tõmmanud, et tema fabuleerimise anne otse imes-tust äratav. Selles tükis ei ole temal meie romantikute seas wõistlejat.

„Leilis“ esinewad meile toredad nimed ja rasketähtsusega leheküljed kodumaa warasemast ajaloost. Kaupo, liiwlaste wanem, on nii suur sugurahwa, kodumaa ja wabaduse armastaja, nagu ta wõõraste pealetungijate ja nende usu kuulutajate wihane waenlane on. Kaupol on ilus, noor hel-lalt armastaw abikaas Leili, keda Kaupo wäga kalliks peab. Piiskop Meinhardi libekeelsetel, kawalatel tööriistadel läheb korda Kaupot Üksküla lossi pidule kutsuda. Piiskop katsub teda mõjuwal sõnal ristiusu poole pöördä, et terwet Liiwi rahwast siis kergem oleks kirikliku ja ilmaliku walitsuse alla meelitada. Waimuliku isanda mahe kõne ja lahke, wennalik ümberkäimine lossis awalda järeländliku loomuga paganate-würsti üle nii suurt mõju, et ta ennast laseb ristida, sellest hoolimata, et ta weel enne pidule minekut oli tõutanud oma rahwa usust iialgi taganeda. Kuid ristiusku pöördud Kaupo unustab weel teise töötuse — truuduswande oma naise wastu. Kui munga Theodorichi toimetustel talle ette luisa-takse, et Leili kodust teise mehega ära põgenenud, arwab ta ennast Leili poolt petetud olewat, ütleb temast lahti ja wõtab uue abikaasa, Pihkwa würsti Wladimiri tütre, nimega Barbara, kes Ükskülasse tulnud ristiusku tundma õppima. Mahajäetud õnnetu Leili otsib Kaupot, et temaga kokku saada, kuid satub aga, kuna Kaupo tema lapse lask-nud ära warastada, rüütel Siegberti küüsi, kes Leilit oma himudele tahab ohwriks teha ja kui Leili teda wihaselt tagasi tõukab, ilusat pagananaist aastate kaupa Holmi kindluses wangistab. Leili pääseb wangist noore preestri Heinrichi abil, kes teda armastama hakanud. Kaupo elab Barbaraga õnne-likult, kuid siiski langeb nende õnne peale wari, kui Leili neile meele tuleb. Kuna Kaupo Roomas paawsti juures käib, saab Barbara Leiliga kokku ja kuuleb, kuidas Leili nii wilet-saks saanud. Hea südamega Barbara kahetseb südame põhjast, et ta Leililt mehe ära wõtnud, kuid ei suuda teda enam tagasi anda, waid katsub Leili walurikast elu kullaga kergemaks teha, mida wiimane põlgusega tagasi lükkab. Wiimati saab ka Kaupo Leiliga kokku, nimelt päästab ta Kaupo metsateel mõrtsukate käest. Kaupo kuuleb nüüd, et tema kawalate keelte ja wale tõttu oma naise maha jätnud.

Leili sisu.

Nüüd tunneb temagi rind kahetsemise piina. Kõrgemeelne Leili, kes Kaupo uut abielu õnne ei taha rikkuda, lahkub Kaupo lähedusest, aga kui Barbara ära surnud, laseb Kaupo ennast uuesti Leiliga, kes waheajal kristlaseks saanud, ühendada, ja nüüd võib nende katkestanud õnn ja armastus takistamult edasi kesta.

Jutustuste üle-
üldine laad.

Nagu „Wambolas“ ja „Aitas“ on ka „Leilis“ sündmustik põhjusjoontes meeldiw ja huwitaw, kuid Saal on nad ime-likkude elu-päästmiste ja ootamatute wahejuhtumiste läbi liig kirjuks ja segaseks teinud ja nõuab lugejalt paljude sündmuste kohta ainult truusüdamlikku uskumist, et asi nii oli. Seal juures tuleb jutustuse rattawärk liig awalikuks, kõik trehwab ja satub liig hästi. Kõige suurema hädaohu ja keerulisema kimbatuse juures võib lugeja rahulikuks jääda, et sümpaatlik tegelane ennast imelikul teel jälle wälja pusib, kuna alatud iseloomud paraja palga leiawad, kui ligidal nad wõidule ka seisawad ja headust jalgade alla sõtkuwad. Saali peategelased ehk kangelased on igalpool ideaalselt mõeldud, kes kõigist wõitlustest puhtalt ja määrimatult läbi käiwad, olgu wõiduni wõi häwituseni. Saal ei karda mitte, et temale idealismi ette heidetakse, sest ta wannub idealismi lipu alla. Tema tahab igatahes headust wõidule wiia, headuse kõrgus ja suurus peab, kui ta ka ise häwineb, hauakünkalki weel austamisele sundima. Kirjaniku waadete järele läheb ideaalseid eeskujusid tingimata waja, kui seda, mida kõrgeks ja kauniks peetakse, lugejale kápuga katsutawalt tahetakse silmade ette seada. Et siin oma sihile pääseda, pakub ta, nagu algusel tähendatud, jutu näol wõimalikult palju ajaloolisi momente, kujutab ainult sündmusi, juhtumisi ja tegewust, kuna hingeeluline iseloomu kirjeldus hoopis kõrwale jääb. Kunstiline sisemine tõde ei ole wälise ajaloolise tõega mitte ära lepitatud, luuletöö nõudmisi pole mitte täidetud. Saal on wirgalt ajalugu uurinud, aga mitte inimesi. Tema tegelased, olgu nad head wõi halwad, on kõik ühesugused eluta automaadid, kes küll liiguwad ja talitawad, kuid mitte oma karakteriomaduste järele, waid nii, kuidas nende sünnitaja wedru üles tõmmanud. Nad liiguwad, räägiwad, nutawad, naerawad — kõik on kuulda ja näha, aga nad on

wahakujud, ja nende taga seisab nende looja ja hoiab näpu selle wedru peal, mis ta kujudele hinge sisse ajab. Nagu Saali kujudel psühholoogiline motiweerimine puudub, nii ei näe meie nende juures ka psühholoogilist arenemist. Mitmed neist on hakatusest saadik walmis, ei tunne hingelist draamat, konflikte ega uueste-sündimist, mis meid kultuurilisi inimesi kõige rohkem huwitaks, waid nad talitawad oma alaliste, muutmatute ja kindlate hingeliste omaduste järele. Ja nendegi poolest on nad eneste keskel peaaegu kõik ühemõõdulised. Meie näeme — ütleb Wilde — suure hulga tegelasi, kuid ühegi karakter ei ole küllalt selgelt, wärwiliselt, elawalt ja paisuwalt üles tähendatud. Tegelaste kogu seisab meie ees nagu tihe puiestik, mille ladwad kui aedniku kääridega ühetasaseks lõigatud. Ainus puu ega puhm ei pista pead kõrgemale kui teised. Ja nende ühesugune tihedus on nii suur, et meie ka alt waadates üksikuid tüwesid ei näe, waid kokukaswanud paksu padrikut. Kõrwalised tegelased nõuawad niisama palju ruumi, kui need, keda lugeja peategelasteks peab ja see tehniline puudus üksi juba on kirjanikule wõimatumaks teinud, üksikuid iseloomusid hingeteaduse terawa noaga wälja nikerdada. See on tema tööjõu ära jaotanud, nõrgendanud ja tema ruumi ära wõtnud, kuna waja oleks olnud iseloomusid wäheste, lühikeste, aga seda selgemate kriipsudega üles joonistada, nende olekut, wiisisid ja hinge liikumisi kõnelemise sekka üles tähendada.

„Leiliga“ lõpeb Saali suuremate ajalooliste jutustuste rida. Ajalooliste jutustuste mõju. Ta oli waheajal juba Eesti ajaloo kirjutamise juure asunud ja töötas selle kallal nüüd edasi. 1893 ilmus tema „Üle üldine isamaa ajalugu“ ja 75. juubeliaastaks „P ä r i s ja p r i i“ 2 anne. Seega oli Eesti keeles täielik ülewaade meie rahwa käekäigust antud. Ehk küll tema kirjutamiseks tarwitatud allikaid kriitikatules ei olnud puhastatud ja ajaloo pragmaatiline waatlemiswiis, põhjuste ja tagajärgede seletamine peaaegu täiesti puudus, tutwustas Saali tööugejaid ometi kaunis laialt kodumaa ajalooliste sündmustega.

Bornhöhe, Järwe ja Saali ajaloolistel jutustustel, milles eestlases ta enese wastu lugupidamist äratati ja seega ümberrahwustuse wastu kaitsetamme ehitati, oli rahwa kohta

suur mõju. Nad tõid teatawal mõõdul rohtu ümberrahvustuse vähjatõbe vastu ja elustasid isamaalisi tundeid ka weel sel ajal, mil ajalehed enam Eesti nimegi ei tohtinud tarwitada. Sellepärast ei wõi ka rahvusliku mõtte wastased neid jutte sallida ja püüawad neid Wene walitsuse ees kahtlaseks teha.

Jakob Liiw ja kainenemine romantikas.

Aatelise sihi läbiwiimiseks astus Saal tihti wõimaluste piiridest üle ja nõudis siin ja seal wäikest imeduskumist. See romantika oli isegi idealistidele natuke kange ja wiirastaw. Kainenemise aeg nihutas eluproosa meie kirjanikkudele weel lähemale. Nii astub idealist Jakob Liiw weel selle sammu edasi, et oma näidendites ja nowelides lihtsaid igapäewa inimesi esitab ja seal juures peaaegu memuaariliku truudusega tõelikkudest sündmustest kinni peab. Saal oli leidmises, fabuleerimises suur, Liiw ei ole leidja, waid mälestaja ja waatleja.

Jakob Liiwi
elulugu.

Jakob Liiw sündis 16. (28) weebruaril 1859 Alatskiwil Weskerahwa peres. Isa oli esmalt kandimees ja hakkas siis Oja talus rentnikuks, kus poeg Jakob meheks kaswas. Peipsi kallas, kus ta poisikesena karja hoidis, seisab hiljem laulikul lahkes mälestuses. Kümne aasta wanuselt ei tundnud ta ainukest trüki-ega kirjatähte. Wanem wend, kes talle Lauluraamatust „Meie püha ristiusu õpetuse“ tähti hakkas näitama, seletas, et sellest poisist iialgi raamatu lugajat ei saawat. Selle järele wõttis isa ise ta käsile, seletas aabitsast pikemalt iga tähe kuju, kuidas *o* ja *u* rangialust meeletuletawad, kuna *l* aidawõtmega ja *s* harakaga sarnasust on jne. Nagu kate langes õpilasel silmade eest ja lugemine hakkas edenema. 12 eluaastal saadeti poiss Naelawere külakooli, kus ta kolm aastat õppis. Koolmeister, kes Mulgimaalt pärit, pidas palju linu maas ja wiitis nende harimise pärast talwel hulga tundisid ära. Selle aja sees oli wanemate ja targemate laste kohus nooremaid õpetada. Paari aasta järele sai ka Liiw selle ameti oma kätte. Wiimisel kooliaastal, mil Liiw 15 aastat wanaks saanud, hakkas kelm armastusejumal talle tuska tegema. Liiw austas rikka peremehe ja kaupmehe tüdart, kes ka koolis käis, kuid ei leidnud wastuarmastust, sest et ta waesemehe poeg oli. See kihutas teda teid otsima, kuidas oma kallima kõrgusele tõusta, nimelt edasi õppima. 16 aastaselt pääsis ta

Kodawere kihelkonnakooli. Õppimise kõrwal sai ta siin mahti Eesti kirjandusega tutwust teha, iseäranis „Kalewipoega“, „Rahunurme lilli“, Koidula ja Reinwaldi isamaalisi laule lugeda. Nende mõjul ja salaja armastuse sunnil jätkas Liiw oma lapsepõlwe luuleunistusi. Kui rikas neiu leeris ära käis, lõpetas ta Liiwiga jäädawalt sõpruse, ei tahtnud temalt ühtegi kirja wastu wõtta. See tegi poisi nagu meelest segaseks; ta jõi ennast teiste nõuandmise peale purju ja tahtis meelega hukka minna. Kuid mõte, et isa kunagi wiina polnud suhu saanud, tegi ta kaineks ja ta töötas kõige suurema hoolega hakata õppima, et uhkele neiuale näidata, keda ta kaotanud. Ka teistele kooliwendadele, kes selle nurja läinud armastusemängu pärast teda pilkasid, tahtis ta õppimisega kätte maksa. Selleaegne Kodawere kihelkonnakooliõpetaja Joh. Jürgenstein pani suurt rõhku kirja-seadmiste peale. Warsti tulidki kõrtsmikkude ja kaupmeeste pojad, kes Jürgensteini nõudmisi ei suutnud täita, Liiwilt abi paluma. Liiw aitas kõiki, nõnda et wahest neli wiis isesugust kirjatööd ühe ja sellesama aine üle korraga kooliõpetaja kätte läks. Küll katsus Liiw weel sel tee oma uhkele neiuale läheneda, et laupäewa õhtuti Naelawere laulukoori harjutustest osa wõttis ja ise wiimaks seda koori juhatas, kelles neiu kaasa laulis, kuid see ei lasknud oma südant wõita. Ta jäi külmaks, ja igawesti külmaks jäi ka Liiwi armastuselaul. Kõik, mis ta selle aine üle laulnud, on jälkaja, walusad mälestused nendest aegadest. Kihelkonnakooli jäi Liiw kolmeks aastaks ja walmistas ennast siis Jürgensteini juhatusel kooliõpetaja ametile ette. 1879 tegi ta Tartus Hollmanni seminaris kooliõpetaja eksami ja astus siis tegeликusse elusse. 1880 aasta kewadel sai ta Wäike-Maarjas Triigi-Awispeal kooliõpetaja koha. Siin mahajäänud kolgas

J. Liiw

awanes tal tänulik tööpõld, mille harimiseks ta oma parema eluea pühendas, kuna 1¹/₂ a. raske haigus tema edasiõppimise oli seisma pannud. Nii wagune kui see metsatagune nurk ka oli, ei jäänud tormid siia mitte tulemata. Kui enam edenenuid Riiamaa mees oli Liiw wabameelseid waateid kaasa toonud; need pidid siin muidugi üle loomulikkude piiride austatud kiriku- ja mõisa-autoriteetidega kokku pörkama. Liiwi õpetamiswiis, Jürgensteinilt omandatud rationalistlikud waated ja kõige pealt äratustöö rahwa seas, kes alles mõisniku käpa all seisis, oli Triigis, nagu kogu Tallinnamaal ootamatu uus, ja ulatas warsti kohaliku ilmaliku ja waimuliku ülemuse kõrwu. Liiw oli ühtlasi wallakirjutuse oma peale wõtnud; kui kirjutajat nuhtles haakreht teda sellepärast nädalase arestiga, et ümberkirjutuse lehtede peal ühe lapse sündimispäewa ei olnud ära tähendatud. Pärast seda põhjendas haagikohtunik oma otsust seega, et Liiw „Sakala“ jünger ja Riiamaa mees olewat ja tulnud Triigi walla wagusat rahwast ärritama. Haagikohtunik tahtwat temale Tallinnamaa saksu tundma õpetada. Kui nüüd Liiw hiljem köster Normanni „Waimulikkude Leiwaraasukeste“ üle oli arwustuse awaldanud, anti see kohalikule õpetajale teada, kaewati pealegi weel, et Liiwil põrgut ei pidawat olema. Wahekord kirikuwalitsuse ja Triigi kooliõpetaja wahel läks õige terawaks ja selle tagajärjel lasti wiimne 1883 ametist lahti. Wahe peal, kui Liiw Uniküla mõisas kirjutajaks oli, muutusid tema üle kirikuülemuse arwamised. Endised ametiwennad tegid ühelt poolt Liiwi kallal tööd, et tema ennem uuesti kooliõpetajaks hakkaks, kui ennast laseks kroonuteenistusesse wõtta; niisama käisid nad ka teiselt poolt kooliwalitsuse peale mõju awaldamas. Nõnda wõis Liiw 1885 jälle kooliõpetajaks hakata, oli lühikest aega Pandiweres ametis ja kutsuti siis Triigi-Awispeale tagasi. 1886 a. suwel käis ta Nowgorodi kubermangus Wene keele rääkimist harjutamas ja töötas siis pärast koolide wenestust weel Awispeal kuni 1901 aastani, mil ta arstide nõuandmisel kooliametist lahkus ja Wäike-Maarja kiriku juure endale wäikese raamatu-kaupluse asutas. Wiimse kümne aasta kirjatööd on kõik kaupluse leti peal walminud, kus juures wahest kirjutajat iga lause juures eksitati ja segati. Pealegi halwasid mured poe asutamiseks tehtud wõlgade pärast tema tööjõudu. 1913 asus ta Rakweresse elama.

Luuletegewuse
algus ja are-
nemine

Luule unistused ärkasid Liiwil warakult, juba poisikese põlwes tegi ta nendega tegemist. Peipsi sinendaw wesi, mis kaugel silmapiiril taewaga ühines, üksikud walgendawad

purjud tema legendikul, päike, mis hommikutel nagu weewälja keskelt punades üles tõusis, wägew wee kohisemine ja lainetemäng tormi aegadel, kui ta tasapinna läige waikuses ja täherikkad sügisesed ööd, kus taewas ennast järwepõhjas peegeldas, kõik see wangistas õrnatundelist inimest ja äratas elewusi ning unistusi, millele karja- ja õitsepoiss weel mingisugust kaju ei suutnud anda. Fantaseerimise kõrwal harjutas poiss juba karjas käies luuletehnikat. Külas oli see õige moodus, et poisid tuttawate külatüdrukute kohta pilkesalme sepitsesid. Liiw oli õige nobe riimima ja tegi otsitawaid pilkesalme teistele tasu eest. Sellest naljatamisest on Liiwile wanemaski eas pilkeline toon, puhtate riimide otsimine ja peaaegu stereotüübiline neljarealine salmi-ehitus omaseks saanud; seda tehnikat tarwitab ta nagu instinkti sunnil. Karjapõlwes harjutas Liiw ka naljakõnede pidamist. Kus mõned kuulajad koos olid, ronis Liiw puu otsa ja osatas seal tuttawate kooli- ja kirikuõpetajate kõnesid hääle ja kõnekäändude poolest. Teised aina imetlesid tema naljatamise osawust. Hiljem mehepõlwes oli Liiwil naljakõnede poolest laialine tutwus. Wäljaspool kodumaad wiibiwad suguwennad kutsusid teda pidudele kõnelejaks ja tegid talle wõimalikuks Peterburi ja Riiga näha saada. Noorepõlwe laulud, mis Liiw kihelkonnakoolis luuletas, olid Peipsi ja tema ümbruskonna looduse kirjeldused. Neist ei ole palju järele jäänud. Mõned salmikud, mis „Meelejahutaja“ toimetajale Kunderile näha saadeti, leidsid kiitust ja neile pani Liiw täie nime alla, kuna mõned ju waremalt „E. Postimehes“ ja „Walguses“ warjunime all olid ilmunud. Et Eesti keeles luule üle midagi ei olnud kirjutatud, hakkas Liiw hoolsamalt Saksa keelt õppima ja luges esiotsa mõisakste raamatukogudest, mis kätte juhtus. Hiljem puutusid talle mõned kirjanduse ajalood ja Schilleri, Heine, Uhlandi ja teiste Saksa laulikute tööd pihku. Nad awasid talle nagu uue ilma. Kõige rohkem wastukõla äratasid ta hinges Lenau laulud, kelle sügaw ja kurb toon talle õige omane paistis olewat. Wenestuse ajajärgus tutwunes Liiw iseäranis Lermontowi ja Maikowi luuletustega, kuid uuem wõõrakeelne kirjandus jäi talle suuremalt osalt tundmatuks.

Ärganud luuletung sai Liiwile nagu teiseks loomuseks ehk, nagu ta ise ütleb, parandamatuks haiguseks, mis teda enam eluajal pole lahti lasknud. Käesolewa ajajärgu luuletajatest on Jakob Liiw kõige produktiivsem. Oma elulaewa püüab ta nõnda juhtida, et see alati luulega kokku puutuks. Üle 30 aasta seisab ta muusate teenistuses, katsub kõigis ilukirjanduse tõugudes õnne, ja kui ta palju sellest, mis Liiw meile pakkunud, keskpärane on, nõuab hea hulk tema töödest ometi tõsist tähelepanu ja seab ta auga Eesti luuletajate hulka. Nooremas eas luuletas Liiw pea-aegu üksnes lüürilisi laule, mis ta „Wiru-Kandles“ I—III wälja andis. Hiljem on ta oma luuletööd weel suures koguwäljaandes „Jakob Liiwi kirjatööd“ I. ja II. awaldanud, kus ka kõik pikemad ja lühemad lugulaulud on ära trükitud. Hiljem on Liiw hulga näidendid ja jutte kirjutanud, siiski jääb temal seotud kõne mõtteilma-awalduste peaabinõuks ja lüürika tema tugewamaks küljeks. Worm, mille üle ta täiesti walitsejaks tõusnud, on sonett.

Wiru-Kannel
I—III.

Põhjustunded
Liiwi lüürikas.

Liiwi lüürikas esinewad paljude teiste hulgast neli peamomenti ehk põhjustunnet: igatsus paleuste järele, noorepõlwe armastuse mälestused, kaastundmus isamaa saatuse kohta ja ilu looduses. Kuid ühtegi neist tupnetest ei saa luuletaja puhtalt ja segamatult maitsta, sest raske elukäik paneb ilutsemisele piiri, wajutab waimulennu alla. Liiw nimetab oma luulet walulapseks.

Igatsus paleuste
järele.

Mu elupõlw — nii sapine ja wiha,
Täis kihwti, walurikkaid pisaraid,
Kus nurja läinud püüdeid pühamaid,
Ja surnud ilutsewa hinge iha . . .
See küürutanud on mu selja, piha.

Sellepärast käib tema lüürilistest lauludest tuntaw meelekibedus ja pettumustunne läbi. Kui inimene ja luuletaja on Liiw noores eas äraseletatud aatelise ilmawaate omandanud. Küll ei kirjuta ta dogmatele alla, mis paleusi paelustawad, ta ei tunnista täheusku, waid terwitab wabastawat waimu. Aatelisest luulest tunneb ta suurt waimustust:

Ta juhtis taewa kõrgusele mind,
 Kus põrmuliste kärinat ei kuule.
 Seal hüüdsin tuhat terwitusi kuule
 Ja tähtedele tuksus tundel rind.
 Mul oli woorus ülem eluhind.
 Suud andsin ainult armsa ema suule . . .

Luule ongi see, mis tal elukibedusi aitab pehmitada; luulewallas unustab ta eluwaewa, kuuleb õndsaid hääli, kõne kõla pühast ilmast. Sinna tahab ta kui luuletaja ka teisi juhtida:

Noor süda, kellele kord laulust osa anti,
 Sa ole puhas, nagu hiilgaw kuld,
 Siis wõid sa teise hinge tuua elutuld
 Ja rõõmustada rikast, kurba, santi . . .
 Kõik elurõõmud pane oma ande panti, —
 Laul nõuab wooruslikku hinge sult;
 Su laul on selleta kui kõrbemuld,
 Mis tormi wõimul kaugusesse kanti.

Igatsuses aadete järele tõuseb Liiwi lüüriline waimustus wast kõrgemale tipule. Kuid nende aadete juure jõudmiseks ei ole igatsejal enesel tiibu; õrna tunde kõrwal on Liiwil luuleilu soetamiseks wähe temperamenti, wähe taltsutamatud jõudu ja alguslikku loomewõimu antud. Millega Liiw meelitab ja wõidab, on enam sile wormikunst, wäljawiilitud keele-ilu, retooriline refleks, kui wägew temperament, jõud, wärwid ja fantaasia. Luuletaja tuleb otsusele, et geenius talle selja pöörnud, talle ei soowi luule kõrgusi ega sügawusi näidata ega ta saladusemaale saatjaks tulla. Sellepärast siis järgmine kibe enesekriitika:

Nüüd sõba silmas, kortsud juba laugel . . .
 Kui kerjaja all trepi astmetel,
 Ma kuulan, kuidas teised üles läewad . . .
 See püha paik, nii ohkab hing, on kaugel,
 Kust luule paistab oma täiusel! . . .
 Ta ilu selgitatud silmad näewad.

Kurwad ja igatsewad on ka Liiwi armulaulud, mida ta „nooruse lõketeks“ nimetab. Poisikese põlwe õnnetu armastus on sedawõrd ta südamesse mõjunud, et ta weel wänemas meheas nendele mälestustele wõib elada, et need

talle sügawaks luule-allikaks saawad. Põgenemine noorus-põlwe, kadunud endisele kuldsele maale annab ühele osale Liiwi lauludest romantilisi iluwärwisid, soetab intiimseid tooniseid, kuid pilk olewikku tuletab üksindust meele ja teeb ka kõige kaunimatel pilkudel südame raskeks:

Kui waatan üles rahuga	Ehk kõnnin waikse metsa all,
Ja tahan palwet pidada,	Kus elu, ilu ehtiwäl,
Siis palwe sõna suhu jääb,	Ei rõõmusta mind laulew lind,
Rind jälle kurwaks, raskeks läeb:	Waid kurwemaks läeb siin mu rind.
Pilw rändab seltsis pilwega . . .	Lind laulab seltsis linnuga . . .
Jää waikseks, süda, kannata!	Jää waikseks, süda, kannata!

Kui aga luuletaja hiljem oma uutest armastuse üleelamistest tahab kõnelda, siis kuuleme ainult osawat sõnade-mängu. Liiw on tagasihoidlik, ei lase oma südamesaladustesse waadata, waid puudutab pealiskaudselt mõnda üksikut juhtumist, millest wahete wahel pisut intiimset wälja wilgub. Sagedasti kujutab ta endale ideaalselt mõnda piigat ette, kuid sel puudub siis liha ja weri, ta pole muud kui „kujuks saanud luule“, kes juba lauliknaabril P. Jakobsonil mõttes mõlkus.

samaalised laulud
ja allegorismused.

Liiw ärkab igakord hõisates, kui isamaast tõsisem jutt tuleb ja kannab lauldes isamaad meeles. Kuid aeg ja olud on niisugused, et nad laulikule isamaaliseks ilutsemiseks wähe põhjust annawad. Waimustawa kiituslaulu pühendab ta Eesti talutaadile („Kas tunned meest?“), kelle kuju ta klassilises täiuses nagu marmorist wälja raiunud. Kuid seegi kuju on enam endisest ajast pärit, ei taha enam meie wõitlus-aja raami mahtuda. Suuremas osas isamaalistes lauludes on Liiw just wõitleja, arwustaja, pilkaja. Kui rahvuslik surwe raudsel sammul üle kodumaa käis, kui paljud Eesti rahwa saatuse üle kahtlema löid, siis oli Liiw üks esimestest, kes allegooriliselt mõtterikastes lauludes kannatatud kitsikust meele tuletas ja uute hädaohtude eest hoiatas. („Räästas“.)

Kohutawate piltidena esinewad Liiwi pilkelaulud, milles ta allegooriliselt suguwendade koduseid tüliseid kujutab, mõne awaliku tegelase häwitustööd hurjutab, halpide edewust ja wariseeride silmakirjalist wagadust piitsutab. Ülekohus ja rumalus, mis sel ajal tehti, olid satiirikule, kes kellegi

ees ei rooma ja wõõra wõimu ette oma pead ei painuta, otse wäljakutseks, mille peale tingimata waja reageerida. Tihedalt lendasid pilkenooled ärewuse aastatel walele ja alatusele kaela, tuli see mustade wõi punaste poolt ilmsiks. Kõigest, mis kodumaa sel ajal läbi elas, leiame Liiwi lüüri- listes lauludes elawat wastukaja. Wabastus-aja sündmused jätawad ta hinge sügawaid jälgi, kutsuwad ta kandlelt wiha, waimustuse ja põlastuse helinaid, kuid kõige peale waatab laulik rahuliku, selginud, armastawa pilguga, kõrge- mast seisukohast. Kahjuks püüab ta oma mõtteid ja tundeid liig pikalt wälja eietada ja ei jäta lugejale enam midagi mõtelda ja see kahandas ta laulude mõju.

Kõige intiimsem ja elewusrikkam osa Jakob Liiwi lüüri- Looduslaulud. kast on looduslaulud. Kodukoha loodust, Peipsi randa nime- tab ta oma luule hällipaigaks. Nagu eelpool kuulsime, kas- watasid Peipsi wete sina, peegliwaikus ja tormikohin Lii- wile juba lapsepõlwes luuleaimu südamesse, awasid hinges rikka mõtte- ja tundmusemaailma, mida luuletaja hiljem wäi- keses ringis nii osawalt mõistis wälja maalida. Mitmed looduse- kujutused on romantiliselt armsad idealiseeritud idüllid. Näit.:

Mu kodujärw, su kaunil kaldal	Su salakõne, waikne wesi,
Ma nutan rõõmupisaraid	Mis räägib laine rannale
Nii wagusaid,	Nii waikseste,
Et õhtuehal weel mu silmad	On lapsepõlwe õndsast ajast
Su laintemängu näha said.	Ju tuttaw minu hingele.

Hiljem ilmus Liiwi looduslauludesse filosoferi w refleks, mille abil luulet ja loodust inimese eluga tundeluule kaudu kokku wiiakse. Seesugused laulud, millest iseäranis „Põllu ääres“, „Wangis“, „Tulease“ ja „Metsa minnes“ ja teised paremate Eesti luuletuste hulka tulewad arwata, tekkisid Liiwil selle järele, kui luule- ja nimekaim Jakob Tamm Wäike- Maarjasse asus ja nende wahele sõprusside sigines. Tammel oli filosoferi watest looduslauludest nagu „Miks landab laine?“ ja teised hästi korda läinud; neist sai Liiw äratust ja jõudis siin oma eeskujust peagi ette. Osawalt kirjeldab ta mõnda eluta asja wõi looduse ilmutust, neid haruldaste wõrd- luste wõi elawate piltide abil meeldiwaks tehes.

Lugulaulud

Tähtsa osa Liiwi wärsimöödulistest luuletöödest sünnitawad lugulaulud. Kuna need tema luulekogus peaosa endale päriwad, on mõned Liiwi peatähtsust tema eepilisest luulest otsinud. Tema lugulauludel, mis sagedasti pikaks weninud ja nõrgalt ülesehitatud, puudub wägew hoog ja wärwirikkus. Et tegelasi, sündmuste aega ja kohta lähemalt ei kirjeldata, on Liiwi lugulaulud suure pikkuse juures sagedasti kahwatud; neis esineb meile wäliselt sile wormikunst, pealiskaudne poolluule. Lugulaulus „P ü h a k u j u“ näidatakse sündinud loo põhjal, kuidas halwast kaswatuses tärganud halbuse idud inimese järk järgult alla kuristikku wiiwad. Kuid seda ei ole lugulaulus küllalt põhjendatud, usutawaks tehtud. Lutsu Antsu lastakse sellepärast halwale teele sattuda, et ta linnas koolis käies halwa kostikoha peale on pandud ja et wanemad poisi on ära hellitanud, kuid Antsu hingeelusse sügawamalt pilku ei heideta ega püüeta sealt tema langemise põhjusi otsida. Hoopis paremini on dramatiseeritud lugulaul „W a e n e l a p s“ korda läinud, milles emast maha jäänud laste hingelist draamat ja wahekorda waeselapse ja wõõraema wahel käsitletakse. Liiwi kõige paremad lugulaulud on „K õ r w e l õ w i“ (1898) ja „W a i m u d e o r g“ (1906). Neil on sügaw allegooriline tähendus. Allegoriseerimise on Liiw nähtawalt oma isalt pärinud, kes tihti mõistukõnedes armastas rääkida. Seda annet on Liiw õnnelikult seesuguste kodumaa sündmuste ja olude kujutamiseks tarwitanud, millest wälistel põhjustel wõimalik ei olnud otsekohe-
selt kõnelda.

Püha kuju.

Kõrwelõwi sisu.

„K õ r w e l õ w i“, mida arwustus esmalt tõlkeks, ehk wähemalt mõne wõõra luuletöö jäljenduseks pidas ja sellepärast üsna tähelepanemata jättis, esitab meile sügawas ja mõtterikas allegoorilises kujutuses Eesti poliitilised wõitlused ärkamise aegadelt, kuid mitte selles ägeduses ja ülekeewas wihas, milles nad tõepoolest ära peeti, waid kõrgemalt seisukohalt walgustatult, lepitatult ja ära seletatult. Moslemite kindel usumees Soliman ehk „Kõrwe lõwi“ edustab Eesti alalhoidlikku erakonda, iseäranis tema peajuhti Hurti, keda siin wana elutarga mehena kujutatakse. Nagu Hurtile selleaegsed Eesti olud ei meeldi, waid ta oma rahwast õnnemaale, ülesse hariduse ja wooruse aadete poole tahab juhtida, nõnda ei leia Soliman kodu-elust õnne, waid igatseb

oma rahwa seltsis kodukohast lahkuda ja läbi kõrwe püha teekonda Meka linna ette wõtta. Romantiliselt kauniks pil-diks on teekonna ettevalmistused maalitud — Eesti ärganud ühemeelsete rahwusliste püüete iluaeg. Kuid üks Solimani kaaslastest, salalik ja tige noormees Abdallah, igatseb omas kõrguses au ja kuulsust, ta wõrgutab rändajaid ilukõnedega, et nad teda Solimani asemel sheikiks waliksid ja tootab neid palju otsemal teel Mekasse wiia. Abdallah kujus on tekkiwa Eesti wabameelse erakonna ja tema peajuhi C. R. Jakobsoni püüded kehastatud. Wastaline waim laguneb Solimani sõprade ringis nagu paha haigus laiale :

Nii naerawad nad woorust, elutarkust
 Ja Solimani kombe-õpetust. —
 On neid, kes tühjaks peawad Allah kartust
 Ja põlgawad kui pettust, rumalust.
 Ei usu rahwa tarkust, sõna-kulda,
 Et waen on kihwt ja rahu kosutab,
 Ja matnud maha põhjusemõtted mulda
 Ning hüüawad : waen sihid selgitab.

Kuid esiotsa sammub karawaan kindlalt Solimani juhatusel kõrwe serwa mööda edasi, kuna peakohal lendawate kotkaste ja kaarnate tüütaw kisa — sakslaste ja kadakate tännitamine — reisijaid ainult peesitab ja jõutab. Kotkastel on kuulus pikk eluiga, sest et nad puhast allika wett joowad; nad on rahwast ees, kes kihwtiseid jookisid tarwitawad. Öö-majale jõudes jutustab Soliman rändajatele pika Araabia muinasjutu — Hurt äratav huwi rahwaluule wastu. Kõrwe-lõwil Solimanil on ilus tütar Soranda, kes karawaaniga ühes reisib ja oma hea eeskujuga ka teisi raskuste wõitmisele õhu-tab. Meelikat neiut püüab Abdallah endale mõrsjaks, kuid seesugusel wiisil, et seal juures au- ja häbitundmise unustab. Soranda kehastab Eesti rahwa kõrgendatud meeleolu ärka-mise päiwil, waimustust rahwuslikul tööl, mis Hurti sõnad sünnitanud ja mida Jakobson walimata abinõudega enda päl-wimuseks püüab teha. Soliman peab Abdallat kergemeel-seks rahwa eksitajaks ja tuletab talle teekonna kõrget ja püha sihti meele. Abdallah otsib oma endised poolehoidjad üles ja saadab reisiseltskonnas nende abil lõhe toime. Suur hulk reisijaid ühineb uue juhiga, kes neid lühemal teel tahab sihile wiia, Soliman aga ütleb wäiksele hulgale, kes temale weel truuks jäänud :

Noor weri pani mulle seda paljuks,
 Et wana tuntud rada käisime,
 Mu seaduseid nad pidasiwad waljuks
 Ja kindel kord neil näitas tühine.

Nüüd on nad endid ise teinud wabaks
 Ja hinnas igamehe tahtmine.
 Ma soowin, et neid õnnetus ei tabaks
 Ja rahus lõpeks ükskord elutee.

Abdallah seltsi hulgas hõisatakse rõõmu pärast, et kaua-
 aegne püüe korda saadetud ja rahwas wana sheiki juhatusel
 alt pääsnud. läis waimustust ja õnnejoowastust ülistawad
 nad uut rahwajunti.

Abdallah waimusuurust, tarkust, rikkust
 Seal kiidetakse suure häälega,
 Siis laidetakse kõrweteede pikkust,
 Kust Soliman neid püüdnud wedada.
 See olla püha rahwa raske häbi,
 Ja kartlik takistaja wanameel,
 Et otse teed ei aeta kõrwest läbi,
 Niipalju raisatakse aega teel . . .

Solimani seltsist lahkub salaja ka Soranda waga munga
 ehk derwishi näol ja asub tundmatult Abdallah poolehoidjate
 hulka — Eesti rahwa sümpaatiad hakkawad Jakobsoni era-
 konna poole kalduma. Derwish manitseb uut juhti, et see
 peaks reisil ettewaatlilik olema, kõrwe teed ja taewa märkisid
 tähele panema, kuid Abdallah nimetab seda rumaluseks, sest
 et taewa märgid ju ammu olewat tarwitusest ära heidetud.
 Seesuguse ettewaatusel puudusel satub Abdallah juhatusel
 all seisaw reisijatesalk Beduiini soost kõrwerööwliite kätte, kes
 juba muiste-ajast siin luuramas, et wagu rändajaid kimbu-
 tada. Derwish annab rändajatele nõu kõike wara ohwerdada,
 et waenlased aga elu külge ei puutuks ja janust piinatud
 karawaani kuhugile allikale juhataks. Beduiinlased on wal-
 mis rändajatele juhiks heitma, kuid wiiwad neid kawalalt
 seesugusele kohale, kus kõrwe pettepilt *fata morgana* neile
 toredat oaasi ette kujutab, millest pärast haledat pettumust
 muud järele ei jää, kui paljas kõrweliiw.

Abdallah ja derwish pääsewad beduiinlaste küüsisist ja hak-
 kawad Solimani jälgi otsima, aitawad teineteist niipalju kui jõua-
 wad, kuid langewad wäsimuse ja kuumuse pärast minestusesse
 — tuisulaste erakond upub enese tühjusesse. Seal ilmub järsku
 Soliman ja hakkab minestuses olewaid äratama. Tema ime-
 rohu mõjul saawad Abdallah silmad, mis kõrwe kuumuses
 pimedaks jäänud, terweks, nõnda et nad igatsetud püha-
 linna kõrge kingu peal enda ees näewad. Samati päästab So-
 liman ka derwishi uimastusest ja leiab temas oma kadunud
 ja tagaleinatud lapse Soranda üles. Soranda heidab senise-

warjuriide seljast ja langeb nüüd mõrsjana Abdallah rinnale. Sheik annab neile oma isaliku õnnistuse. Sel tunnil käib röömuhüüe reisijate suust, sest et nad praegu eesmärgile saabuvad, Meka wärawast sisse astuvad. Sheik röömustab iseäranis oma surnukspeetud lapse pärast, sest et nüüd rööm ka tema lahjal palgel hiilgab.

Eespool oleme „Körwelöwi“ sündmustiku allegorismist wabastanud ja näidanud, et siin tuttawat „baltlaste“ ja „tuisklaste“ sõjakäiku kui tormikodu ja nende pärastist leppimist kujutatakse. Lugulaulus eneses on see nii sügawalt ära peidetud, et tema ilmumise ajal wast harwa üksik lugeja wõis aimata, mis siin tahetud ütelda. Üleüldiselt wõttes kujutab „Körwelöwi“ wanade meeste elutarkuse ja ettewaatusse kokkupõrkamist noorte tulipeade kärsitusega ja siit wäljakaswawat wõitluse traagikat suguwendade keskel. Ideeliselt ei ole lugulaulul wananemist karta, kuigi luuletajal selle töö juures teatawad minewiku-sündmused silma ees seisid. Kirjanduslikult käib „Körwelöwi“ teistest Liiwi eepilistest luuletöödest kaugelt ette. Tegelaste kujud on plastiliselt wälja töötatud ja kõrwe elust ja olust nii wärwirikkad pildid maalitud, et lugulaul illusiooni annab, nagu wiibiksime tõesti Araabia liiwawäljadel pühade rändajate keskel. Liiwi eluwaateid laseb „Körwelöwi“ iseäranis selle lõpusõna, mis 12 aastat hiljem wabamates oludes lugulaulude juure lisatud, paremini wälja paista, kui ükski muu tema töödest. Kui ta ka edasipüüdwa, kärsituma Abdallah tähendust, kes mäele wiid waid sihte üles seadis, lugulaulus eneses ära ei salga, awaldab ta alalhoidliku Solimanile warjamatult oma poolehoidmist. Solimani kuju, mis armastusega maalitud, on hoopis kõrgem ja täielikum kui Abdallah oma, ometi on mõlemad tema sõbrad ja Liiwi rahwajuhi-ideaal oleks see, kes wanade tarkust noorte julgusega, uute sihtidega ja aadetega eneses ühendaks. Nagu lõpusõnast näha, kalduwad luuletaja sümpaatiad hiljem ometi Abdallah poole, kelle suu seda kuulutab, et junalust mitte ainult püha linna templist ei leita, waid et tema armsam paik meie süda on ja et ta terwe looduse oma templiks teinud. Aukartust Jumala suuruse ja wägewuse wastu ei suuda mitte see äratada, mis keh w munk temast räägib, waid selget, püha jutlust peab

Körwelöwi tähendus.

jumalus ise, kui ta armsas metsamühas ja waikses wiljakõrrede kahinas oma heldusest kõneleb ja waatemässus merel ning maawärisemises oma suurust ilmsiks teeb. Rahwa õnn ei seisa mitte tegewuseta unistamises ja aadete poole igatsemises; seesugune waew läheks teistele wõistlejatele eluteel kasuks ja sellest tulew waimuwäsimus oleks teistele rõõmuks. Ülekeewast rahvuslikust tundest ei saa weel mitte küllalt, waid waja kainemaks minna ja tööle hakata, mille tegija iseennast leiab ja õnnele ligemale pääseb. Tööst tuleb rahwasoole lunastust otsida.

Waimude org.

Weel teine ägedam tormiaeg meie rahwaelus andis Liiwile lugulauluks ainet; eelnimetatud „Waimude org“, mis wast mõne ballaadi librettoks mõeldud, on luulelik wastupeegeldus neist waimuwooludest, mis punastel aastatel Eestis nähtawale tulid. Joosep, Eesti nooresoo edustaja, läheb oma mõrsjale, s. o. isamaale sõlge ja sõrmuseid tooma ja satub teel orgu, kus kerged ja tõsise sihita waimud elawad, kellel kustutatamad kired aadeteks saanud. Need waimud, mässulise aja mõtted, kuulutawad Joosepile, et ilm lukkusid maha murrab, rahwa wabastab ja tundmuste- ilma wiib, kus wabarmastus ja ilmakodanlus walitsemas, kus heale ja kurjale enam wahet ei tehta ja kus rahwusemõte unenäo uduks saanud. Siin elawad need uue aja waimud ainult oma isiklikkude himude ja tujude täitmiseks. Sellest hoolimata, et üks hääl Joosepit mitu korda manitseb ja talle ta wannet mõrsja wastu meele tuletab, maitseb noormees waimude orus elu täit hinda, lõbustab ennast ihade mängus, kuni wiimaks sellest kõigest ära tüdineb ja hakkab märkama, et midagi kõrgemat ja ausamat tema ümber sünnib, kui oma himude täitmine. Oma terve noorusejõu on ta waimude orgu jätnud; kui halli peaga wanake astub ta sealt kepi najal komberdades wälja, kuid wiibimine waimude orus ja haldiate kõne on talle wandeks saanud: ta tahaks isamaa kasuks weel tööle hakata, aga tal ei ole selleks enam jõudu.

Jakob Liiwi näidendid.

Näitekirjanikuna on Liiwil teise wäike-maarjalase P. Jakobsoniga mõndagi ühtlast joont. Ligidas läbikäimises ja sõpruses elades on nad wistist ühteteist wastastikku tööle wirgutanud. Mõlemad asusid ühel ajal näitekirjanduse alale,

mõlemad walisid ained minewikust ja tarwitasid wärsimõõtu ja mõlemate esimestel näidenditel oli rohkem tagajärge, kui teistel järgnewatel. Wõib edasi oletada, et mõlemad Schilleri ja Goethe näidendid eeskujuks wõtsid, kuna nad Lessingiga alles hiljem tuttawaks said. Nimelt luuletas Liiw umbes sel ajal, mil Jakobson „Udumäe kuninga“ kallal tööd tegi, oma esimese näidendi, wiiejärgulise kurbmängu „Ordu-
meister“, mis aga alles 1905 trükkis ilmus.

Ordumeister.

Kuskil Lübecki kroonikas seisab märkus, et ordumeister Sievert von Spanheim 1424 imelikul wiisil äkitselt enne ettekuulutatud tähtajaks Jumala kohtujärje ette kutsutud. Ta olnud noort kaupmeest Marquard Clempouwet sundinud oma lõbuneitsi Odelega abielusse heitma, ja kui kaupmees sellega nõus ei olnud, siis tunnistanud Odele tema warguses süüdlaseks, mis puhul Clempouwe siis ordumeistri käsul surma mõistetud. Ärahukkamise eel kinnitanud Clempouwe rahwa ees selgel sõnal, et ta süüta olewat ja kutsunud Spanheimi tema ülekohtuse kohtuotsuse pärast Jumala kohtu ette. Nagu Clempouwe ette kuulutanud, jäänud Spanheim 13. päewal pärast seda täiesti äkitselt haigeks ja heitnud hinge.¹⁾ Tähendatud kroonika sõnumit on Liiw tragöödia aluseks tarwitanud ja sündmustikku tähtsalt laiendanud. Seda mõõda on Spanheim enne munkrüütli seisusesse astumist naise wõtnud, kes aga pärastki weel oma abieluõigustest kinni hoiab ja ordumeistri juures elab. Spanheim tahaks ennast temast lasta lahutada, sest et esiteks ametiwanne tema abielu peale kaebab, teiseks on ta oma wasalli von Waldersee noort, ilusat tütart Adelet kirglikult armastama hakkanud, ja sellele ühendusele on endine seaduslik naine teel takistuseks. Peale selle on Adele ennast rikka kaupmehe Klempouwega kihlanud, mispärast Spanheimi armastus täiesti lootuseta näib olewat. Kuid ordumeistril on hea sõber, kes kõik takistused mõistab ära wõita. See on saatanlik-kawal katoliku paater Valkenberg. Tema nõu järele toimetatakse Spanheimi endine naine kõrwal ilma silmas sureb see naine, tõepoolest pannaske ta unerohu mõjul magama ja saadetakse siis kloostriisse nunnaks. Klempouwele antakse nõu poolakate wastu sõtta minna, et ta seal oma wahwuse läbi rüütli au ja seisuse ära teeniks ja Adele armastuse wääriliseks saaks. Tema äraoleku ajal meelitatakse Adele Spanheimi juure lossi, kus ta wanemate kaas mõjul lõpuks ordumeistri himudele ohwriks langeb. Kui siis Klempouwe sõjast tagasi tuleb ja oma mõrsja truuduse murd-

¹⁾ Wördle: Ch. E. Pabst, Bunte Bilder II., lhk. 2.

mist märkab, ei taha ta temast enam midagi teada, kuid peab, nagu kroonika sõnum teatab, oma wastutõrkumist surmaga tasuma.

Ajaloolist väärtust on „Ordumeistril“ nii kaugelt, et ta ordu-ülemate ja katoliku waimulikkude meeste elusse ja kommetesse pilgu awab. Olgu see pilt küll tumedalt ja wõib olla mõne liialdusega maalitud, peasjus on ta siiski tõenäoline. Selle näidendi kirjutamisel on Liiwil Schilleri „Õelus ja armastus“ silma ees seisnud. Ordumeistri wõitluse põhjus on tema armastuse kirk; selle sunnil talitades astub ta lepitamata kommete-piiridest üle ja langeb siis oma kuritöö ohwriks. Selles seisab näidendi tragism, et kindel tahtmine ja kirglik loomus ning karakter Spanheimi saatuse üle otsust teewad, kuid sel karakteril puuduwad sümpaatlikud jooned ja tema tegewusel pole suurt ega kõrget eesmärki, mis pärast tema traagiline saatuse kaastundmust ega osawõtmist ei ärata. Näidendi nõrkus on see, et tegelaste üksikuid sammusid labaselt kujutatakse ja kohmetult põhjendatakse. Spanheimi intimlik wahekord Valkenbergiga ja wiimse tegewuse motiivid oleksid rohkem walgustust ja Adele kõlblik langemine laialisemat hingelist põhjendust nõudnud.

Kolmat korda
wallawanem.

Ka Liiwi teine parem näidend „Kolmat aega wallawanem“ liikus kümmeaastaid waremalt käsikirjas ümber, enne kui ta trükki pääsis. See on pilkeline naljamäng, milles meie wallaomawalitsuse warjukülgi witsutatakse. Jaak Nogu on juba kaks aega wallawanem olnud ja selle aja sees jooma ning wäiksel mõõdul ka kelmust tegema õppinud, kuid seal juures oma endise jõuka talu hooletusesse jätnud. Nüüd tahab ta weel kolmat aega wallawanemaks saada ja seks peab joodik wallakirjutaja Lepp, kellele Nogu 25 rubla pihku pistab, temale wallas poolehoidjaid wõitma. Lepp wõtab aga niisama ka teiste kandidaatide käest meeled häid wastu ja teeb walimisest endale kasuliku äri. Kui Nogu wiimaks ometi walitud, siis töötab kooliõpetaja Sild, kes Nogu tütre pärast Lepaga wõistleb, edumeeliste meestega korratuste wastu, mis wallawalitsuses ja -kohtus maad wõtnud, kuid satub kirjutaja wiha alla ja peab ülekohtu kannatama. Lõpuks häwitab selle wallawalitsuse wõimumeeste idüllil kihelkonnakohtu-

herra von Walde, kes wallawalitsust tuleb rewideerima. Kirjutaja ja kohtumehed saavad lahti; et wallaraha kassas puudub, tehakse Nogule oksjon. Sild ja keegi teine peremees ostavad loomad ja kraami oksjonilt ära ja annavad nad Nogule kohapidamiseks tagasi. Sild saab nüüd Nogu väimeheks.

Näidendi ühtlust segavad mitmed kõrwalised sündmused, nagu joodiku wallakirjutaja salmitagumine ja koolmeisterdavad targutused Silla poolt, kuid üleüldsuses on sellel tükil wördlemisi rohkesti elu sees, mida kenas keeles kirjeldatakse. Pakutavad pildid, mis mitmest wallast pärit, on siin nii elutruud, et mõned pealtwaatajad siin ennast on ära tundnud. Kõneldakse, et keegi wallakirjutaja, kes seda näitemängu kord pealt waatas, kalossiga tahtnud kohtukulli mängijate eest maha wisata.

Liiwi teised näidendid, mis uuemal ajal kirjutatud, elavad suurelt osalt ainult nimekirjades edasi. Nende peapuuduseks wõib seda pidada, et Liiw kujude loomises Teised näidendid. nõrk on, üleüldiste tüübijoontega lepib ja et ta keel ühetaolisena ja wärwituna esineb. Tal on wähe temperamenti. Liiw ei wõi mitte ise tüüpe leida, iseseiswalt kujutada, waid ainult mälestuse järele elust üles tähendada ja waadelda, ja sealgi on talle originaale wähe silma puutunud.

Loomewõime nõrkus ja waesus leidmises on ka põhjuseks, Jutustused. miks Liiwi jutustused, mis pealkirja all „W i h u d“ ilmunud, kaunis üksluised tunduwad. Suuremalt osalt on nad wähem luuletööd kui tõsise elu memuaarid, milles tegelaste nimed ära muudetud ja sündmustele seda teist wabalt juure lisatud. Tüübid, mis otse elust nähtud ja teatawate isikute järele joonistatud, nagu „Meie küla luuassepp“ ja „Kassiwere küla kroonu“ on siis ka kõige elawamad ja wärikkamad, muidu aga mõistab Liiw ainult wäliseid nähtusi tähele panna, ei tõuse tõeelust kõrgemale ega tungi tegelaste hingeilma.

Oma proosalistes töödes puudutab Liiw sagedasti elu warjukülgi, kujutab hulga negatiivseid tüüpe realistlikkudes joontes, kuid siiski ikka teatawa ideaalse tendentsi pärast. Kainenemine romantilises kujutuse wiisis.

Realismi piiridele jõudes, elu ilma ilustamata kujutades, suudab ta heledat pilku, aatelisi waateid, ikkagi alal hoida, usku paremasse tulewikku õhutada, sellepärast loob ta ka oma negatiivsete kujude ümber optimistliku elewuse ja äratab lootust, et pahed siis kaowad, kui neid heade mõjude waral tarwilisel wiisil rawitsetakse ja karistatakse. Naturalistlik kujutuswiis, wäikeste asjade tähelepanu ja pessimistlik ilmawaade on talle wõõras, niisama ka realismile nii omane peene ümbruse kirjeldus. Ta ei pööra idealismile selga, waid wiibib romantilik-udustes allegooriates, et aadete ilma awada.

Mis eespool Jakob Liiwi kujutuswiisist öeldud, maksab teatawal mõõdul ka G. E. Luiga kirjandusliku tegewuse kohta, ainult selle wahega, et Luigal rohkem temperamenti ja kriitikawõimet on, kuid selle wastu pole ta mahti leidnud oma loomise jõudu täielikumalt arendada.

G. E. Luiga
elust.

Georg Eduard Luiga sündis 15. (27) weebruaril 1866 Walgjärwe koolimajas Kanepi kihelkonnas. Nagu Liiw, harjutas Luigagi karjapoi si põlwes luuletamist, sest kui karjastel trükitud raamatutest ja wanaaegsetest juttudest puudus tuli, siis tegid nad üksteisele kohuseks, et igamees kordamööda uue jutu peab wälja mõtlema ja siis teistele ette jutustama. Kooliõpetust sai Luiga esmalt kodus isalt, kes Walgjärwel koolmeister oli. Selle järele saadeti poiss Kanepi kihelkonnakooli. Juba koolieas tegi ta ajakirjandusele kaastööd ja kaldus hiljem ta tegewus ikka enam selle kirjandusharu poole. 1888—90 pidas ta Maramal Tartu ligidal kooliõpetaja ametit, oli siis ühe aasta „Olewiku“ toimetuse liige. Selle järele pidas ta asundustes kösterkooliõpetaja ametit, esiti Simbirski lähedal Smorodinos, siis 1895 peale Siberis Omi asunduses. 1901 asus ta Tallinnasse ajakirjanikuks, toimetas esmalt „Ristirahwa pühapäewalehte“, siis „Koitu“ ja kutsuti wiimaks „Päewalehe“ peatoimetajaks.

Luiga kirjandus-
lik tegewus.

Kirjanduslik tegewus arenes Luigal juba Maramal, kus ta ajalehtedele luuletusi, jutte ja juhtkirju kirjutas, „Isamaa kalendrit“ toimetas ja 1888 oma luuletustekogu „G. E. Luiga laulud“ wälja andis. Sisemiseks koondamiseks ja luuletamiseks on ta iseäranis sel ajal mahti leidnud, mil ta kodumaalt wäljaspool asunikkude keskel wiibis ja nende hingelise hädaga lähemalt tutwunes. See juhtis teda Eesti

asunikkude elust pilte joonistama ja jutustusteks põimima. Nowellis „Omad witsad“ (1900) kirjeldab ta ühe Eesti naisterahwa hingepiina, mis sellest tõusnud, et tema lapsed, osalt ta enese süü pärast ümber rahwustatud ja temast enesest wõöraks jäänud. Hiljem toob ta ajalehtedes hulga kurjategijate ja kelmide tüüpe nende suguwendade seast, kes Siberisse asuma mõistetud ja heidab heledat pilku Siberi asunikkude elusse. Need jutustused ühendas ta hiljuti nowelide koguks „Wägiwallamaal“ (1913). Toorus, ülekoorus ja wägiwald wangistab kogu seda siberlaste seltskonda, keda siin meile esitatakse ja kelle waral lugejale näitlikuks tehakse, kuidas kombe ja kõlbluse eitamine ainult metsalooma wabadusele wõib wiia. Ained on iseenesest mustad ja rõhuwad, kuid kirjanik on neist enam ehk vähem wärwirikkad wisandid walmistanud, milles küll realistlikka nootisisid rõhutakse, kuid tõelikkusest siiski kõrgemale näidatakse.

Keset seda waimlikku wiletsust ja õudsust, mis asunikkude elu kirjeldusest silma paistab, tunneb Luiga igatsust aateilmale läheneda. Sel ajal walminud luulekogu „Uued laulud“ (1901) esitab ta sonetiga, milles luuletaja oma ilmawaadet kuulutab :

Laul, terwisi wii selle südamele,
 Kes emakeele ilu tunneb weel,
 Kus asub wanemate waga meel,
 Kus püha armu tuluke on hele ;
 Kes wandund waenu kõige kurjusele,
 Kel taewa tõde silma sihiks eel,
 Kes nõuab õigust taga elu teel
 Ja lahti oma rahwa hädadele.

Kui ka meid teised unistajaiks hüüdwad,
 Meil nähtawamat wara kiita püüdwad,
 Siis püüdku nad, ei see meid eksifa!
 Meil aated täitwad süin ju rõõmul rinna
 Ja lubawad meid õnnetaewa minna —
 Mis wara wõiks weel enam pakkuda ?

Siin esineb meile tõsise ja kindla waatega idealist, kelle luule-ilmutuste tagant kaunist püüdmist ja tuksuwat südant wõib ära tunda. Ta wõtab oma sugurahwa käekäigust elawalt osa, teeb nende saatuse enese saatuseks :

Käisin laialt mööda ilma
Eesti wendi waatamas,
Paljugi seal puutus silma,
Millest süda walutas.

Waesus wendi raskest rõhub,
Rumalus neid paelus peab,
Wiin neil õnnealust lõhub,
Ebausk neid kütkes weab.

Teisi leidsin õnnesüles
Wõõral pinnal elawat,
Uhked majad tehtud üles,
Kallid riideid kandsid nad —

Aga astund eksiteele,
Et ei enam päästa saa:
Salganud nad emakeele,
Unustand nad isamaa.

Wõõrsil rännates on Luiga koduse kolde, iseäranis südamliku perekonna-elu väärtust õppinud kõrgeks pidama. Kodune perekonna-elu on Eestis peaaegu uus aine, mis Luiga meie luulele juure wõitnud ja sellest õige ilusaid laule loonud, mis wahest tema paremate toodete hulka käiwad. Nii kirjeldab ta oma „kallimat kohta“ järgmiselt:

Naimake naeratab magusalt,
Kui ta mind tulema näeb,
Naimake häälitseb haledalt —
Nähes, et isa ju läeb.

Mis mulle ka wõõrsil wõiks meeldida küll,
Kinni see seal mind ei pea:
Paremat paika, kui kodus on mul
Taewa all teist ma ei tea.

Ideede kultus astub Luiga lauludes nagu ka teiste selle aja luuletajate töödes õige nähtawale, kuid salata ei saa, et Luiga luules rohkesti tõsist tundelist elementi ja püüet intiimsuse poole leidub. Nagu Luiga proosatöödes sellepoolet Liiwile läheneb, et ainete wäljawalikus elu warjukülgede otsimist ja nende käsitluses teatawat kainenemist wõib märgata, nõnda esineb ka tema lauludes kalduwus allegorismile. See oli abinõu, mida luuletajad kitsastel aegadel hea meelega tarwitasid. Luiga allegooriad on satiirilised ja täis ülemeelist tuju. Kõige tuttawamad neist on „Tuulelipp“ ja „Waremed“.

Jakob Tamm.

Wõrdlus Jakob
Liiwi luulega.

On ju iseenesest arusaadaw, et Jakob Liiwi ja Jakob Tamme kui kahte nimekaimu, kes pealegi kauemat aega lähedad naabrid olnud ja sõpruses elanud, kõrwu seatakse.

Kahtlemata on nad teatawat mõju luuletöös teineteise peale awaldanud ja leidub nende töödes mõndagi sarnasust, näituseks filosofeeriwad looduse-laulud, palju tarwitatud sonett, pünlik riimipuhtus jne. Kuid pikalt pole wõimalik nende wahel paralleelisiid tõmmata, sest nende luuletegewus läheb oluliselt mitmeti lahku. Liiw katsub kõigis kirjanduseharudes õnne ja produtseerib palju.¹ Tamm luuletab ainult seotud kõnes ja sealgi koondab ta oma tegewust, loob vähem, kuid püüab kitsamates piirides sügawamale minna ja põhjalikumalt töötada. Liiwile jäi, nagu seda äpardanud muinasjutuline näitelaul „Mäewaim“ tunnistab, rahwaluule waim wõõraks, Tamm armastab just rahwaluules leiduwat saladuslikkust ja naiwsust ja elab täiesti selle sees.

Tamme elu saatsid juba sündimisest saadik müstilised tähed. Tema emal oli kõwa usk, et poisist, kell wäga terane mõistus, kord suur mees, wist „kroonumees“ saab. See usk põhjenenud imeliku ettekuulutuse peal. Kui Tamm 25. aprillil (7. mail) 1861 Mõtsküla karjamõisas Nõo kihelkonnas sündinud, läinud wana tarkeit öösel kohe tähti waatama ja öelnud tagasi tules: „Poisist saab suur mees, sest kaksikud on keskhommikus.“¹⁾ Ema usk sellesse ettekuulutusse oli kõwa, sellest hoolimata, et isa mõisa moonamees oli ja oma lastele eluteed suurt mitte ei suutnud siledaks teha. Kohawahetuse pärast pidi ta perekonnaga tihti ühest mõisast teise rändama. Poeg Jakob õppis juba 9-aastaselt lugemise selgeks ja sai kodulaste katsumise juures õpetajalt „Piibli“ kingituseks. 1871 saadeti Tamm Rannu kihelkonnas olewasse Koopsi külakooli ja juba järgmisel aastal Rõngu kihelkonna Kirepi kooli. Neis koolides seisis õpetus wist madalal järjel, sest et Tamm alles peale wallakooli aega kirjutama õppinud. 1873 astus Tamm Tilga Wene kirikukooli, mis Pellbergi juhatusel seisis. Siin jõudis ta õppimises 5 aastaga nii kaugemale, et teda 1878 kroonu kulul Tartu Wene seminari kaswandikuks wastu wõeti. Seminari eluga ei olnud ta rahul, sest et kooliõpetajad kaswandikkude saatusest palju osa ei wõtnud. Ainult seminari direktorit ja Eesti keele õpetajat M. Wesket pidas ta tänulikult meeles. Seminari kursuse lõpetas Tamm 1881 auhinnaga, aga et sedamaid kohta saadawal ei olnud, jäeti teda weel seminari juure ennast täiendada ja praktilisi tundisid pealt kuulama. Sellepärast nime-

Jakob Tamme
elulugu.

¹⁾ Wõrdle; A. Jürgenstein, Jakob Tamm ja tema luuletused. Eesti Kirjandus, III. a. nr. 6—10.

tab Tamm seminari hiljem oma kaitsejaks. Niikaua kui rahwakooli asi weel meie maal sakslaste juhtida oli, ei tahtud Wene seminari kaswandikka, kes wähe saksakeelt mõistsid, heal meelel ametisse panna, ja ka haritud seltskonnas ei olnud nende seisukord mitte kerge, pealegi weel siis, kui nad üsna sagedasti oma lihtsuse ja nurgelise tusedusega iseteadwalt ja nagu wäljakutsuwalt üles astusid. Tamme iseteadlik lihtsus ja nurgeline tusedus, mis ennast wälistele mõjudele alla ei andnud, määras ka tema wälise elusaatuse: ta jäi igalpool seltskonnale enam ehk wähem wõöraks ja elas eraldatult enese mõtte- ja tundeilmas.

Oli Tamm umbes poole aastat Tartus Grenzsteini juures „Olewiku“ toimetuses ja umbes niisama kaua Rannus wane-mate juures wiibinud, selle järele kui need sinna kandimehe koha peale läinud, siis läks tal 1883 korda Pillistwere kihelkonnas Adawere Eduardi erakooli peale kohta saada. Siin olnud tal elu igaw ja ühewormiline ja waba aeg kulunud peasjalikult edasiõppimise peale ära. 1885 waliti Tamm Pillistwere kihelkonnakooliõpetaja abiks ja siit läks ta 1890 Põltsamaale Eesti Aleksandri linnakooli tööle, kus ta iseäranis Eesti keelt õpetas. Kuna Tamm Pillistwere köstri-majas nagu eestkostmise all seisnud ja teda wälimise seltskondliku hariduse ning Saksa keele mõistmise puudusel pea-aegu alaealiseks peetud, hakanud ta Põltsamaal Wene haridust saanud ametiwendade keskel juba isiklikult elama, saanud enese ja teiste meelest nagu täisealiseks. Ta liikunud siin laiemas ringis enamasti meeste seltskonnas ja õppinud Wene klubielu tundma. 1893 kutsuti Tamm Wäike-Maarja kihelkonnakooli juhatajaks. Ka siin oli tema wäline elukäik wagune ja lihtne. Ta pühendas oma jõu koolitööle ja wõitis oma hoole ning õiglase, ausa ja otsekoheise loomuga kihelkonna rahwa hulgas palju austajaid, sellest hoolimata, et tal iga libedus ja ladususki puudus. Tema õpilased mõistsid ühetasa hästi emakeelt ja Wene keelt, iseäranis hästi aga Wene keele grammatikat ja Weneriigi ajalugu. Et ta oma töö eest head ainelist tasu sai, jäi ta sellele kohale kuni eluotsani truuks.

Jakob Tamme
iseloom.

Juba need kitsad wälised raamid, milles Tamme elu liikus, panid tema waimlikule arenemisele ja luuletetegewusele teatawad piirid ette. Peale selle oli ta loomu poolest wagune, tagasihoidlik mees, kelle flegmale liikuwus ja suured ettewõtted ja jõu pingutused loomuwasta olid. Usulistes waadetes oli ta noores eas waba ja hoidis ka poliitiliselt liberaalsete rahwuslaste erakonna poole, kuid pühadusi pidas

ta alati pühaks. („Tulin aga meele tuletama: Pühadust te pühaks pidage! Moraalilik oli Tamm kõige suurema piirini. Õrna ja sügawatundelise südamega nagu ta oli, nuttis ta nagu laps, kui keegi sõber talle meele tuletas, et ta walwamatul silmapilgul kord ebatõtt oli kõnelnud. Sama õrnus ja tõearmastus ilmus ka tema tunnete-awalduses luule näol. Ehk küll Eesti rahvuslik ärkamise aeg ju ammu käes oli, ei tundnud Tamm seminari astudes weel Eesti kirjandust ega isamaalisi püüdeid; nende wastu ei olnud tal huwi. Mõisa paigas üles kaswades ja Wene kirikukoolis õppides olid hoopis teised waimlikud õhuringid teda ümbritsenud, kuhu rahvuslikud äratushääled mitte ei puutunud. Tamme äratajaks seminaris sai kooliwend P. Laredei. Sellest elawa loomuga ja terase waimuga noormehest ei läinud ükski vähem liikumine elus mööda; ta oskas seda ka teistele näidata ja teiste peale mõjuda. Ta oli Eesti rahvuslikkude püüetega ning kirjandusega hästi tuttaw, toonud seminari kaswandikkude hulka Bergmanni, Eiseni ja teiste rahvuslikkude luuletajate laule ja lugenud neid ette. Iseäranis suurepäraselt mõjunud Tammesse Bergmanni ja Eiseni ballaadid. Keel, milles Bergmanni laulud luuletatud, olnud talle nii kõlaw, ilus ja wõimukas, et ta waremalt nii kõlawate laulude luuletamist Eesti keeles otse wõimatuks pidanud. Laredei luuletas ise ja äratas ka Tamme luuletaja talendi; Bergmanni laulud sundinud Tamme just järele tegema. Niisamati meeldis Tammele Piirikiwi salmikute kõlaw, woolaw keel ja mäng riimidega. Piirikiwi mõju all seistes luuletas Tamm juba semi-

Luuletaja talendi ärkamine.

Jakob Tamm.

naris hulga lastelaule. Need ja teised luuletööd, mis seminaris ja Adaweres luuletatud, andis ta 1892 pealkirja all „Ärganud hääled I ja II“ trükki. Siin ilmuwad juba kõik need põhijooned, mille järele Tamme luuletegewus edasi arenes. Isegi Tamme tähtsamad luuleliigid on selles kogus juba edustatud ja nendes leidub hulk paremaid laule. Pärast poole on Tamm oma luulepiirisid ainult vähe laiendanud, kuid selle asemel on ta sügawamale tunginud. Kõik, mis ta hiljem Pilistweres, Põltsamaal ja Wäike-Maarjas loonud, mahub sellesse raamisse, milles ta „Ärganud hääled“ ilmuwad.

Tähelepanemise väärt on Tamme suur riimimise lust. Wabas kõnes on tema katsunud oma Soome reisi kirjeldada, kuid see ei ole õnnestanud. Tal ei olnud selleks osawust. Kus iganes wõimalik, püüab ta „riimikõnet“ tarwitada, jutustab näit. salmides, kuidas ta Kalewipoja süngi käinud waatamas, hakkab elulõpul „Robinsoni“ salmima jne. Ta seletab:

Ma enda sulest waba kõnet wihkan,
Seal mõõdan mina wilja wakata,
Seal puudub jõud, mis wälja wiia tihkan,
Seal parajat ei mõtet pakata.
Pean riimikõnes lugu ette tooma —
Ma olen seda harjunud ju looma.

Wabas kõnes ei leia ta mõttekäigile otsa ega õiget sihti silma ees, kuid „riimitöö täidab waimu nagu tulega“:

Siin astud sammu, pead ise aru
Ja astud teise, waatad, astud weel;
Kas olgu külm, wõi soe, wõi waikus, maru —
Sa lähed nagu jalamees läeb teel;
Kord leiad mäe, kord kuristiku, oru
Ja räägid sõbraga, kes kaasas eel.

Tamme tähtsamad luuleliigid on: lugulaul, walm, kodu ja wanemad, armastuselaul, looduse-
laul ja muisteaja mälestused. Neli esimest liiki, iseäranis aga esimene, on arwurikkamad; neis leidub ka rohkesti kordaläinud tõlkeid Wene ja Saksa keelest.

Lugulaulud.

Lugulaul, iseäranis ballaad, on Jakob Tamme luulest suurem ja tähtsam osa, tema wõimise hiilgawam külg, mis juba

luuletegewuse algul sedamaid nähtawale tuleb. Tamm algab esiotsa Saksa ja wene ballaadide tõlkimisega ja awaldab siin suurt jõudu ja osawust, kuid tõlgete wäljawalik „Laulja needmine“, „Tamara“, „Näki neiu“, „Öösine wäe ülewaatus“ — näitab siingi selle müstilise iseloomu peale, mida ämmamoor juba Tamme sündimisel tähtede waatamisega nagu ette kuulutanud. Kõige paremad ballaadid on harilikult müstilised; saladuslikkus üleloomulikus jõus, mis neis esineb, seisabki suurelt osalt nende erutaw ja põrutaw mõju. Oma ballaadide ained wõttis Tamm esmalt ajaloost („Antiokus“, „Palk“), kuid Wene kirjanduslugu, iseäranis Puschkini ja Gogoli tööde harutamine pidi noore luuletaja tingimata õige ballaadiainete allika juure juhatama. Tuttaw on, et Wene kirjandus alles nende kahe kirjaniku läbi täies mõttes rahwuslikuks sai, et Puschkin oma toredate ballaadide ained ja Gogol mitme jutustuse motiivid rahwa arwamistest, ebausust ja muinasmälestustest laenas, ja need ained olid kõik müstilised. Iseäranis sügawalt näiwad Puschkini ja Lermontowi lugulaulud ja ballaadid Tammesse mõjunud olewat. Kõige paremad nendest, nagu „Poltawa“, „Wask-ratsanik“, „Uppunu“, „Tondid“, „Kolm palmi“, „Tamara“ jne. tõlgib ta suure hoole ja armastusega Eesti keele ja hakkab Puschkini ja Lermontowi laulutooni ja wärsiehitust jäljendama. Tammega algab Eesti luules Wene kirjanduse mõju. Kokkupuutumine Wene kirjandusega tegi Tamme suurema ballaadiluuletaja. Nagu Puschkin Wene kirjanduses, hakkas Tamm Eesti luuletööl oma rahwa arwamisi, ebausku, muinasjutte jne. tähele panema, omandas rahwaluule ilmawaate ja waimu, ammutas siit ühe müstilise aine teise järele ja töötas nad lugulauludeks ümber. Sagedasti katsus ta ka wana regiwarssi ja rahwalaulu tooni järel aimata. Tamme algupärase lugulaulude arw — ilmunud pealkirja all „Lugulaulud“ — tõuseb 40 peale. Kõige lühem neist („Wesineitsi“) on 24 rida, kõige pikem („Sõida põrgu!“), 988 rida pikk. Neist kõigist puhub enam ehk vähem saladuslik tundmatuse õhk läbi, teeb nad kas romantilikult ilusaks ehk jälle fatalistikult õudseks. Ainete algupära poolest on lugulaulud väga mitmekesised. Wäikene osa neist, näit. „Antiokus“ ja „Joann

Wene kirjanduse mõju.

Balladid sisu
järele.

Hirmsa kirikuehitus“ on ajaloo sündmustele nõjatatud, „Tantaluse“ ja „Sirene“ sisu on klassilisest muinasluulest pärit; tõsiste sündmustena ilmuwad näit. „Adam Hapu“, „Eksiteel“, „Aherwars“, „Rööwli heategu“ jne. Suur hulk neist sisaldab rahwa-arwamisi ja ebausku, näit. „Hundikarjus“, „Soendid“, „Kodukäija“, „Kaks püssipauku“, „Wesineitsi“, „Merehaldia abikaas“, „Kurja küüsis“, „Õnnewalamine“ ja „Ettetähendus“. Rahwajutu ainel on sündinud „Wanne“, „Orjakiwi“, „Ulliallik“ jne. Mitmetes on täielikud muinasjutud ehk nende riismed lauludeks ümber muudetud, näit. „Kuldking“, „Wäike Wirtsjärw“, „Odawad orjad“, „Wõitlus põrgu wastu“, „Endla neid“, „Sõida põrgu!“ jne. Enam ehk vähem waba fantaasia sünnitused on näituseks „Walge wesilill“, „Kaldawaim“, „Ristid“, „Elustamine“, kuna üksainus neist, „Kirp“, allegooriliselt tuleb ära mõista. Kõige ilusamad ja mõjuwamad on Tamme lugulauludest need, mille tarwis ta aineid mitte walmilt pole eest leidnud, kus ta lihtsalt mitte ei refereerinud, waid leitud ehk laenatud aine wabalt ja iseseiswalt ümber töötas ja seal juures kõrgemat luulelendu awaldas. Niisuguseid wäärtuslisi lugulaule on tal rohkesti. Ma nimetan siin ainult näituseks: „Ärkwel“, „Wesineitsi“, „Walge wesilill“, „Kalda waim“, „Merehaldia abikaas“, „Hundikarjus“, „Kurja küüsis“, „Orja kiwi“, „Urgas“, „Eksiteel“ jne. Niisugustes lauludes on erutaw sisu lühidalt kokkukurutult ja kujukalt ära jutustatud. Siin ei ole kõik mitte ära üteldud, waid lugeja fantaasiale antakse mahti kaasa töötada, sündmust täiendada, müstilisi, wiirastawaid kujusid ja nende tegewust ise endale ette kujutada. Seesugustes ilmub ballaadikarakter kõige selgemalt ja segamatult. Mõnes mitmejärgulises ballaadis, nagu „Merehaldia abikaas“ jutustab luuletaja waheldawa mõõduga ja püüab iga järgu juures iseloomulikku keelt tarwitada, nagu sisu seda nõuab. Kus Tamm selle wastu lühikesterealistes salmikestes ainult muinasjutu sisu ehk tõsist sündmust refereerib, seal wenitab ta laulud sagedasti pikaks, mis läbi nad tükati igawaks lähewad. Mil wiisil Tamme loow fantaasia romantiliste iluwärwidega töötab, näidaku wabalt leitud „Kaldawaim“. Suur kiwi jõekaldal põleb

Kõige ilusamad
balladid.

armastuses näkineiuude wastu, kes lainete näol tema ümber käiwad ringmängusid tegemas.

Wene kirjanduse kaudu leidis Tamm ka tee walmi-
luule juure. Siin oli tal iseäranis Krölow eeskujuks. Tema
tööst paneb Tamm hulga Eesti keele ümber ja luuletab
ka kümnekond algupärast walmi, milles ta niihästi keele-
tooni, kui ka salmiehituse poolest Wene walmimeistrit jäljendab.
Et Tamm neis oma eepilist talenti kasuga wõis tarwitada,
õnnestasid tal walmid hästi ja on ilusamad, mis meil
sellel alal üleüldse ette tuua. Neis pilkab ta inimeste üle-
üldiseid puudusi, nagu tänamatut meelt („Siga“), ülekoht
(„Punik“), liig suurt ettewaatus („Mölder“), aga ka Eesti
awalikkude tegelaste ja poliitikameeste rumalusi, kui need
kõrgemate püüete ja aadete üle irwitasid ja reaalspoliitika
Eestis wälja kuulutasid („Kägu ja pääsuke“, „Inimene ja
kass“). Iseäranis terawat satiirat äratub Eesti rahwusliku idee
mahasurumine walmis „Ettenägija“.

Walmid.

Lugulaulud ja walmid ning teised objektiivsed luuletööd
on Tamm wäga mitmesugusel ajal luuletanud, sedamööda
kuidas elu talle aineid pakkus. Lugulaule luuletas Tamm
peaaegu terwel luuletegewuse ajal. Hoopis teisiti on tema
subjektiivsete lugulaulude lugu. Need ilmuwad suurte salka-
dena, tihti kümnete kaupa koos ja sünnitawad iseäralised
luulejärgud, mis tõendawad, et Tamm kestwalt tõuswa
elewuse mõju alla andnud. Just tema kõige soojemad ja in-
tiimsemad lüürilised laulud, mis kodule, wanematele ja kalli-
male pühendatud, ilmuwad luuleperioodide näol.

Luuleperioodid.

Lapsepõlwest ja wanematest on Tamm kahes
järgus laulnud. Laulurühma „Hällilt elule“ luuletas ta juba
seminaristi põlwes. Siin seisawad tal need raskused weel
elawalt meeles, mis poja koolitamine kehwale isale sünnita-
nud. Sellepärast mõlgub ta mõttes neis lauludes, milles ta
isiklikku elu osatab, enamasti isa kuju ja isa tegewus. Tä-
nuga mõtleb ta selle peale, kuidas isa tema eest hoolitsenu-
d, pakub ennast isale abiks kündma, jahwatama jne. Tõsiselt
kõlawad isa sõnad poega kooli saates ja tõsiselt tun-
neb poeg oma kohuseid, et leiba, mis palehigis teenitud,

Lapsepõlwest ja
wanematest.

mitte laiseldes ei wõi süüa, mõtleb seal juures ka oma tulevase tegewuse peale :

Soojalt, isa, sinu tööd
Kiidab põllupind;
Aga waata, waene sööt
Mures ootab mind.

Need laulud on lihtsad, täis tõemeelt, kuid siiski sügawtundelised ja kaugeleulatawad. Iseäranis õrnu tundmusi warjab poja rind ema wastu. Need tulid siis wõimsalt ilmsiks, kui ema silmad kustusid. „Ema mälestusele“ pühendab ta terve rea lüürilisi laule, milles õrn ja truu lapsesüda nii sügawaid tundeid walanud ja elawaid mälestusi üles tähendanud, nagu neid Eesti luules muidu wähe leida :

Mu ema kalmu peale	Ja igast laulust hiilgab
Ma puistan pisaraid,	Mu ema arm mu ees :
Neist pisaratest tõuseb	Need laulud on mu album,
Hulk laule ilusaid.	Kus ema süda sees.

Neis lauludes laseb ta oma terve lapseea, kodupõlwe, karja- ja koolipäewad weel kord waimusilma ees mööda minna. Neid mälestusi nimetab ta oma paremaks waranduseks, neis on ta süda, neist saab ta luuletaim toitu, neis on kõik see olemas, millest ta waim on kokku liitunud. Ja nende mälestuste hulgas näeb ta õrnas luuletules hella ema helendamas, neile piltidele tahab luuletaja elu sisse anda, neid waimu wäel suremataks teha ja nagu kalmuõisi ema mälestuseks ilma kanda.

Armastuselaulud.

Tamme algupärased armastuselaulud — tal on ka tõlgitud armastuselaule, iseäranis Heine järele — on kolme salka rühmitatud. „Seotud südamed“, mis „Ärganud häälte I. a.“ ära trükitud, on teiste mõtete ümberütlemised, mis sel ajal sündinud, mil armastus tõsisel palawuses Tamme südant weel mitte ei olnud puutunud. 1898. aasta toob talle uusi, tõsisemaid armumõlgutusi, mis ühise pealkirja all „Silmad ja süda“ mahutatud. Sinisilmade waade on luuletaja südame wangistanud, paneb teda jampslikku armujuttu laulude näol maailma saatma, kuid pikemat püsi nendel tunnetel ei ole. Alles kümme aastat hiljem, nagu ta käsikirjadest näeme, ärkab Tammel tõsine armastusekirg-

Ta oli ühte Wiljandimaalt pärit olewat neiut tundma õppinud ja püüdis teda endale eluehteks, Sellele neiule pühendab ta sonettisid, mis sügawatest ja palawatest tunnetest otse üle keewad:

Su walgejuukseline ilus pea,
Su sõstrasilmad ja Su waade mahe,
Su punahuuled ja Su hääl nii lahe —
Ei nende sarnaseid ma teisi tea.

Ja Sinu süda, oh ta oli mulle hea —
Ei olnud iial minu wastu jahe. . .
Ma unustasin wanadusewahe:
Mu süda Sinule läks lahti pea.

Oh see ei olnud möödaminew tuju:
Ma igatsesin ikka näha Sind,
Ja Sinuta nii üksik olin mina
Mu südames said walitsejaks Sina
Ja täiusele ligistasid mind . . .
Mu soowi juhtis sinu armas kuju.

Kuid luuletaja ei leia wastuarmastust, ja nagu lauludes näha, wiib teine mees tema aate-neiu altari ette. See õnnetu armastuse-lugu ähwardas Tamme kohta hädaohtlikuks minna. Ta wõrdleb oma elu kõrwega ja ütleb:

Seal surma hirm mu südamesse asus,
Ma sõitsin siia sinna — teed ei ole!
Waim wäsis siis, mult kadus elu hool
Ja hirmus tuimus hinge peale lasus.

Tamm elab mitu aastat järjestikku waimlise surwe all, mis tema nagu hingelisest tasakaalust wälja wiis, ta produtseeris 1899—1903 hoopis wähe, ainult armastuselaulusid nagu südamekergituseks ja needki jäid korraldamata ja näiwad sagedasti katkendid olewat. Südame põhjani põrutatud laulik kaebab:

Unustust — oh kuidas nõuan,
Kuidas ihkan teda ma! . . .
Kas ma teda saada jõuan,
See on alles teadmata.
Teda ei too lehkaw loodus,
See on pilt mu kallimast,
Oh mu lootus, oh mu ootus —
Kuidas lahkuda wõin tast!

Looduselaulud.

Tamme looduslaulud tekiwad osalt ka hoogati, iseäranis filosoferiwad mõttelaulud, milles luuletaja inimese elu looduse nähtusega wõrdleb. Nagu Jürgenstein seletanud, awaldab Tamm oma tundmusi õiglaselt ja lihtsalt, kuid selles otsekohesuses ja lihtsuses on sügawus ja tõsidus. Tamm leiab enda lihtsa ja wäikese olewat, sest et tema elu mõõtmatust ja suurust elawalt tunneb, tema sügawust aimab. Temal on ilmas ja ümbruses weel palju huwitawat, seletamatut, palju head, palju ausat, palju usku, palju lootust. Kui luuletajal on Tammel aukartus selle wastu, mis wälises maailmas ja meis enestes ära mõistmata, ära tundmata, millele luuletaja ainult aimamise ja mõttekujutuse teel ligi pääseb. Tamm teab, et see aimamine, see kujutuse wõimu töowili niisama õiguslik ja eluwõimulik on kui kaine teadus, mis seda analüseerib, mis kättesaadaw ja katsutaw on. Sellepärast leidub tema lihtsatest luuletustest, mis loodusest, mägedest, orgudest, loomadest, taimedest nii arusaadawalt ja selgelt kõnelewad, tihti wäikene kõrgem kungas, kust silm kaugusse ulatab. Luuletaja prohwetlik luulepilk aimab üleilmlikku kokkukõla, meie ühisust loodusega, lilledega, puudega ja koguni kiwidega. Sarnane waade looduse peale awab Tamme iseloomule müstiliselt tumeda, aga külgetõmbawa joone, mis tema terwest luulest tuntawalt läbi läheb ja wanduses suureneb, tundemärk, mida meie ilma suurema wae wata mitme tähtsama luuletaja juurest leiame. Mõttelauludest paistawad iseäranis kaks teiste seast silma. Ülitore „Laine“ awaldab kujukalt luuletaja uhket, iseteadwat wabadustunnet ja enesemääramise õigust. Wõib olla, et ta siin enese hingeelu ja wõitlust seltskonna wangistawate wäliste kommete wastu kujutab. Teine ilus looduslaul on „Torm“. See kujutab elewust, mis tormise mere lainete möll ja inimeste äge eluwõitlus waatlejas sünnitawad.

Nosta aja mälestused.

Tamme isamaalist seisukohta karakteriseerib osawõtmine rahwa saatusest, mis lauludes „musta aja mälestused“ ilmsiks tuleb. Warasest lapse-east moonameeste majas esi newad talle kurwad teopõlwe pildid. Neid elustawad hiljem „kask“ mõisa õues, kelle oksad ära on

peksetud, werine „kepitükk“, mis ader mõisapõllult walge ette toonud, „samba ase“ kiriku õues, kus pekseti, „hallik“ lossi waremete kõrwal, mille wulin wabadust taga nutab ja „soo“, kust esiwanemate waimud öösel wälja käiwad:

Nad nutawad kurblikus wilus
 Nii piinawail pisarail siis
 Weel aega, kus kewade ilus
 Kord kaswas seal priiuse hiis.

— — — — —

Ja seni kui kadunud käike
 Aeg armul ei tagasi too,
 Ei lehwi seal rõõmude läige,
 Ei kuiwa, ei kao ka soo.

Kuid need mälestused ei ärata luuletaja rinnas mõistmatut wiha nüüdsete põlwede wastu. Kurwad kujud tükiwad tal wägise silmade ette, kuid tema ei taha sellepärast leinata, mis läinud on, waid praegust põlwe parandada. Sellepärast pöörab ta mõisale selja ja läheb kurwalt wald a waatama.

Ka hilisemal ajal ei ole mustadest isamaalistest mälestustest mitte puudus. Seal on eestlaste eneste wastastik tühine nirumine ja totrus, mis weelgi selget waimu segab, kuid see ei häwita edutööd, sest waim on wabaks saanud, rahwuslik elulootus on ärkwel nagu kahekümne aasta eest:

Oh tulge tunnistama, ised kallid,
 Kes endist koitu näinud tõusu wäes,
 Kõik kauaaegsed tegelased kallid —
 Kas pole praegu eduhõög meil' käes!

Mis Tamme luulele iseloomulise tundemärgi annab, on sügaw arusaamine Eesti rahwaluule waimust. Tema luulegeenius armastab saladuslikku, üleloomulist ja õudset wiirastuste ning imede maailma. Tamm on rahwaluule ilmawaate ja mõttewiisi täiesti omandanud, tunneb ennast selles kodus olewat. Oma müstiliste kalduwuste tõttu armastab ta rahwaluule waimude-lugusid ja loob neist kujusid, mis tema waimusilma ees nagu ilmsi elawaks saawad. Kuid müstiliste ainetete austus ja nende käsitlemine ballaadis pole siin Tamme juures mitte üksik nähtus. Wiibimine rahwaluule kujude

Jakob Tamme
 luulelaad.

keskel ja müstitsism on ka maailmakirjanduses romanti- listel luuletajatel oluliseks tunnuseks, ja ballaad on nende armsam luuleworm. Mõni üksik eelkäija Eestis oli seda luulemaad siin ja seal ka juba riiwanud, kuid Tamm on ta luulele täiesti ära wõitnud ja awanud. Wärwirikaste ja wii- rastawate ettekujutuste abil, mis rahwaluulest pärit, tõi Tamm meie romantikasse rohkem rahvuslikku elementi, tegi ta meie omasemaks ja kodusemaks.

Ka Tamme luulekeelel on mõndagi omapäralist joont. Nagu elus oma kommetes, armastas ta ka luulekeeles lihtsust. Kõlawaid fraase ja retorilisi ehteid leidub tema salmides wõrdlemisi wähe. Lihtsuse poolest oli ta Wene luule ees- kujuks wõtnud, kuid sellega ühendas ta õnnelikult Saksa wormiilulist põhjalikkust, nagu ka Saksa elurõõmsus teda Wene pessimismist üle oli aidanud. Suur põhjalikkus, mõõdu- ja riimipuhtus ajab teda mõnikord otsitud ja kru- witud ütelusi tarwitama. („Kolm korda täida nende kõhud, mis ime siis, kui saagi surnuks rõhud“.) Tamme stiili teine silmapaistwam tundemärk on wärskus, mis ta sel teel saawutab, et pea mõne uue pildiga, uue mõtteühendu- sega, uue sõnajärjega, uue waheldawa lausega, ehk jälle hoo- pis kuulmata riimiga esineb, nagu näit. laulus „Kooli- põli“:

Aga tihti läbi rõõmu
Sala nutsin mõne sõõmu,
Kui käis mõte koduteel.

Ehk jälle:

Laan koltunud sügise sõidu aul,
Tuul salwab, ei enam ei silu.

Wahest tuleb Tamme keeles ka russitsismusi ette, näit.: „Kuid selles leidsin wea, et kukke sa ei tea“.

Elu lõpu poole tuli müstiline joon Tamme karakteris ikka rohkem nähtawale. Ta põgenes ikka rohkem seltskonnast eemale ja sai läbikäimise puudusel üksildaseks poisimeheks, kellel õiget hoolitsejat ja rawitsejat ei olnud. Sellepärast läks tema iseloomu poolest weidraks. Pealt näha oli ta priske ja tubli, ta sõi ülirohkesti ja alati tugewat toitu, kuid

Müstiline joon
Tamme karakteris.

ajuti täitsid surma-aimdused tema hinge, nagu see wiimistel eluaastatel ka tema lauludes ilmsiks tuleb. Ühes oma lähimate tuttawatega uuris Tamm ärewuse aastatel spiritistlikku kirjandust ja katsus waimusid wälja kutsuda, nendega ühendusesse astuda. Haiguse wimma aastate kaupa ihus kandes tundis ta mõni aeg tühimust, sellepärast jäid luuletööd ikka harwemaks ja uuemate poliitiliste sündmuste peale ei reageerinud ta üleüldse mitte, olgu siis, et ta kord mõtete segaduse wastu üles astub ja jumalasalgajatele muu seas tähendab :

Kuid ilmas on südameid küllalt,
Kes tunnewad Jumalat,
Kes tema armu näewad,
Ta käsku kuulewad.

Oma wiimses algupärases luuletöös wõrdleb ta inimese waimu taimega. Nagu taimes tung walguse poole ilmub, nõnda püüab inimese waim täiuse poole. Kuid mõlema püüetele panewad takistused piiri ette. Nagu oleks Tamm oma surma ette aimanud, ütleb ta edasipüüdja waimu kohta mõni kuu enne elulõppu :

Neebo mäel mees seisma jäeb,
Kaananimaad ksugelt näeb . . .

Haiguse ajal läks Tamme müstitsism nii suureks, et ta ennast kahes isikus nägi. Oma teist isikut nimetas ta nagu häbenedes „see teine“ ja kui haiget rawitseti ning aidati, siis nõudis ta, et „teisele“ sedasama tehtaks. Kui inimene Tamm surewat, jääwat luuletaja Tamm elama. 13. (26) juulil 1907 heitis ta hinge. Tamme austajad ja sõbrad ehtisid ta haua Wäike-Maarja surnuaial mälestusesambaga, mis luuletajat noores eas kujutab.

Karl Eduard Sööt.

Rahwaluule ained ei ole mitte ainult Eesti romantismile, ^{Kõrgema-astmelised rahwalaulud.} iseäranis wanade muinasaegsete rahwakangelaste ülesäramisele elustust toonud, waid ühtlasi on mitmed meie silmapaistwatest luuletajatest Eesti rahwaluulet oma eeskujuks wõt-

nud, rahwaluule ilmawaate ja tooni omandanud ja rahwa-laulu alusel edasi ehitanud, nõnda ütelda kõrgema-astmelisi rahwaluule loonud. Sellega tuleb seda iseäralist mõnu ja meeldiwust seletada, mida näituseks Reinwaldi ja Weske, laulud awaldasid. Hiljem, romantilise woolu lõpu poole, käib seda rada Sööt suure iseteadwusega. Ehk ta küll rahwalaulu wälist wormi ei jäljenda, ehk ainult seda niipalju teeb, et rahwalaulu metrumi tarwitab ja hoopis wähe lõpuriimi peale rõhku paneb, katsub ta seda rohkem rahwa luulemetoodi ütlemissewiisi ja naiwiteeti kunstluulesse üle kanda.

Söödi elust.

Karl Eduard Sööt sündis 14. (27) detsembril 1862 Wasulas Lohkwa külas rendiperemehe pojana. Esimest õpetust sai poisikene oma isalt, kes talle lugemise ja kirjutamise kätte harjutas ja teda ka rehkenduses kaunis jõudsasti edasi wiis. Wüimase õpeasja ning joonistamise kohta tundis poisike suurt huwi, mis ka hiljem kauaks püsima jäi. Koolisaatmisega wiiwitati kaua. Ehk küll poiss kooliaruline oli, lasti teda paar talwet seega kodus mööda saata, et mõned raamatud algusest lõpuni ära kirjutab ja teistest piinliku täpipealsusega pilta ära joonistas, wahest ka nooremate wendadega sepaalasi peal wabalt wasarat keerutas ja hõõwlipingil mänguasju meisterdas. Nii jõudis 13 eluaasta kätte. Seda aja surnukslöömist mälestab ta hiljem Tõistre Nanna nimelises pilkelaulus, kuna „Kadunud paradüis“ idüllilist suwist karjapõlwe kajastab, mil kesapõllul kraawidele wesiweskid ehitati ja koobasmajasid tehti. Et sel ajal palju rahwakoolide uuen-
dusest kõneldi ja nende lahtisaamisest kirikliku ülemuse järe-
waatuse alt waimustatud oldi, ei saatnud isa oma lapsi mitte rahwakooli, kus nad emakeelelist õpetust oleks saanud, waid wiis nad otse Tartusse nurgakooli ja siit edasi Saksa kooli. Nagu sajad teised, pidi ta siin wõõrakeelsete raamatute taga istuma, mille sisust tal suuremat aimu ei olnud. Palju parem ei olnud lugu nõndanimetatud „Saksa seminari“ alguskoolis, kus Saksa keelt õpilaste emakeeleks loeti ja õpetus selle järele sisse seati. Koolitöö edenes wisalt, ometi sai Sööt siit seesuguse lõputunnistuse, milles teda kreiskooli wastu-
wõtmiseks soowitati. Seegi kool ei jätnud just mitte häid mälestusi järele. Ainukene kooliõpetaja, kes siin oma õpe-
aine wastu mõistis huwitust äratada, oli tuttaw koolikirjanik C. H. Niggol. Ärksamad Eesti soost kooliõpilased hakkasid seda tähele panema, mis Eesti ajalehtedes kirjutati, „Eesti Kirjameeste Seltsis“ ja „Wanemuises“ kõneldi. See äratas kooliõpilasi Eesti elust osa wõtma. Kreiskoolis õppides

hakkas Sööt ka luuletamises esimesi katseid tegema. Kooliõpetaja Niggol, keda Sööt enese paleuseks pidas, andis geograafia tunnis Kalewipoja eepose ja Kreutzwaldi kohta seletust ja luges selle juures Kalewipojast saksakeelses tõlkes ka ilusamaid kohti ette. See andis oma jagu hoogu ja waimustust, millest isegi saksakeelsetele kirjatöödele kasu tuli. Kirjanduslikkude huwide rahustuseks luuletas Sööt Eesti keeles mitmed laulud, milleks keiser Aleksander II. surm, kewade, lihawõtte pühad jne. ainet andsid. Laulud olid ilma riimideta ja jäid muidugi ainult oma teada. Esimesed riimitud read Sööti poolt ilmusid Grenzsteini toimetusel wälja antud „Eesti Postimehes“ 1881, nimelt mõistatuse kujul:

K-ga samblas, mullapõues,
Kõdunen ma metsas, õues;
R-ga olen piiriks weele,
Jaamaks maa- ja mereteele.

Peale kreiskooli kursuse lõpetust asus Sööt isatalusse, et põllutöös tegew olla ja ühtlasi ka kohaliku wallakirjutaja ametit pidada. 1883 kirjutas ta siin uudisjutu „No o r e - e a s õ b r a d,“ mille K. A. Hermann „Eesti Postimehes“ ära trükkis. Äratust selle jutu kirjutamiseks sai Sööt peasjalikult J. Pärni nowellide lugemisest. Selsamal aastal esineb ta Olewikus lauluga „Tõeks läinud soow“, millest Schilleri mõju wõib tunda. Wäeteenistuse kohust täites wiibis Sööt ühe aasta Poolamaal. Siit tõi liisuõnn ta kodumaale tagasi. Nüüd asus ta Tartusse elama, oli 1886—1893 Olewiku toimetuse liige ja kontori raamatupidaja; seda ametit pidades püüdis ta eratundide ja kursuste waral haridust täiendada. Iseäranis huwitas teda ilukirjandus ja joonistamine. 1895—1914 aastani pidas ta Tartus trükikoda ja raamatukauplust.

Sööti esimestest luuletustest märkame, et ta Piirikiwi luuletamise-wiisi ja tema lendlewat, mängiwat keelt püüab jäljendada. See paistab iseäranis lauludest „Surmasõnum“ ja „Wäike lillelaul“ silma. Esimene neist näib nagu prof. Julius Krohni uppumisesõnumi mõju all seistes luuletatud olewat, sest muu seas loeme sealt:

Ranna linnuke,
Laulad kurwaste,
Saadad minule
Surmasõnume.

Sõudja Soomesta
Lahke lauleja
Leidnud laintessa
Woodi wiluma.

Sööti laule arenemise käik.

Ometi ilmus laul mõni aeg enne Krohni surma, just nagu oleks selles õnnetust ette aimatud. Krohni surma puhul trükiti ta „Oma maas“ teist korda. Selle järele näeme Sööti Piirikiwi wäiksele kewadelaulule „Kõla, wäike lauluke“ omalt poolt „wäikese lillelaulu“ kõrwa seadwat, mis mõtete ja wormi poolest nimetatud eeskuju silmas peab, ühtlasi aga

ka Heine väikest kewadelaulu meele tuletab. Sööti lillelaul käib nii:

Kõla, väike lauluke,
Hõbehäälel õhusse,
Helise nii hellaste
Wagusale wainule.

Wainul lehkab lilleke,
Kes sind ihkab õitele.
Teda lahke lauluke
Hälliteleb uinule.

Wanemast luuletraditsioonist kinni pidades tarwitas Sööt oma esimestes luuletustes weel alliteratsiooni ja assonantsi kõlalist ilustust ja seadis kõik realõpud riimi. Kuid warsti lahkus ta niisugustest wälisest ehetest, mis suuremat keelelist läbitöötamist nõudsid ja stiili kunstlikuks ning raskeks tegid. Hiljem ei pane tema enam alliteratsiooni peale rõhku ja lühike ühesilbiline riim ilmub ainult üle rea. Karakterlik on see, et Sööt hiljem peaaegu kõik oma laulud, vähemalt $\frac{9}{10}$ nendest ühes ja sellessamas wärsimõõdus luuletab. See on neljajalgne trochäus, mille wiimses järgus wahel rõhuta silp puudub. Näit:

— — — —
Meie Manni puru- haige,
Manni-kene surma- teel.
Ehk: Eila oli naabri Juku
Meitel oma õe- ga.
Ehk: Aage taga, wõtke kinni
Seda neiu- kest,

Harwa nagu erandina astub trochäuse asemele jambus ja daktüluse weeret leidub, kui palju, siis ainult neljas wiies laulus. Trochäuse ainuwalitsus näitab, et Sööt instinktiw-selt rahwalaulu eeskujuks wõtnud.

Sööti esimesest luulekogust „A a s a õ i e d“ (1890) ilmub, et luuletaja iseäralise lauluwormi leidnud, mille ta rahwalaulu wälimistest ehetest, kõlalistest ilustustest, täiesti lahti ütleb ja selle asemel rahwalaulu kompositsiooni ekk meetodi ja rahwalaulu tooni järele aimab. Nagu teada, ei ilmuta lüüriline rahwalaul hingeelu mitte sõnades, ei püüa tundeid mitte indiwiiduaalselt, eristatult esile tuua, waid selle asemel jutustatakse wäliseid nähtusi ja juhtumisi, mis tundmusi ära-tanud ja lastakse lüüriline element selle loo taha ära kaduda. Et laulu subjektiwne laad siiski alale jääks, jutustatakse tähendatud lugu esimeses isikus. See luulewiis, oma tundeid warjata ja ainult mõista anda, käib rahwa häbeliku, kinnise loomuga hästi kokku. Nii tekib iseäraline luuleworm, mida jutustawaks lüürikaks wõiks nimetada. Wanemal

ajal oli Weske seda wormi kultiweerinud, nüüd omandab teda Sööt ja teeb ta oma armsaks ilmewiisiks. „Aasaõite“ ilusamad laulud nagu „Nôel“, „Malemäng“, „Leinajad“ jne. kuuluvad jutustawasse lüürikasse. Wõtame näiteks siia tüübilisema nende seast „Nôel“:

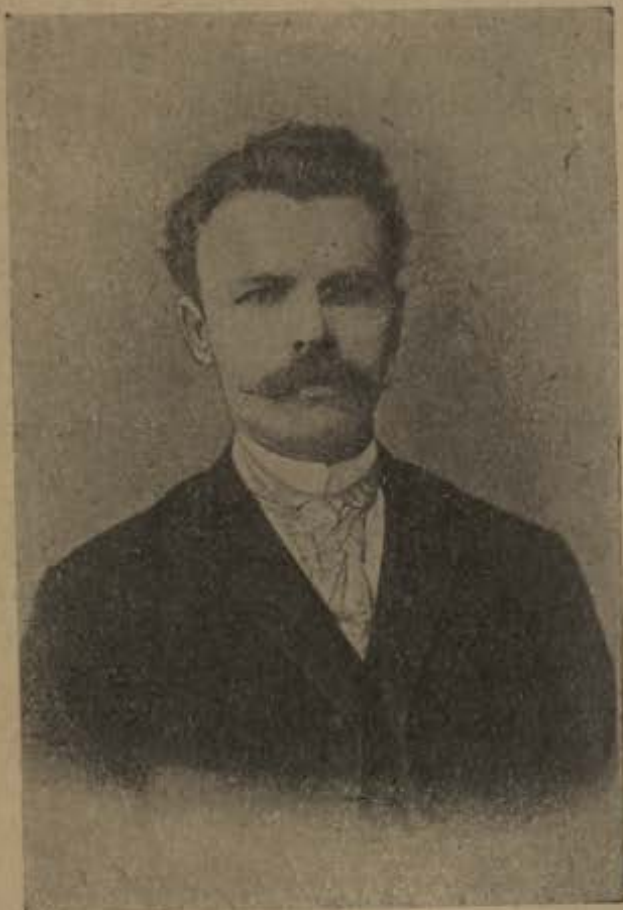
Neiukene särasilma,
Neiu lahke, naerukas
Pistis mulle õie rinda,
Nôelaga ta kinnitas.
Nôel ei olnud poolest tõllist
Näha pikem sugugi,

Kuid ma tunnen, ots on puutunud
Südamesse ometi.
Õieke nüüd närtsind ära,
Nôel, see kadund kuue seest,
Aga haaw ei kao ära,
Walus haaw mu südamest.

Eelmise tüübilise lauluwormi kõrwa ilmub Söötil „Aasaõite“ teises jaos weel teine, mille iseäraldused niisamati

Naljataw ärawahetamine.

rahwaluulest ja rahwakõnест on omandatud: naljataw ärawahetamine, naiwne ettekääne. Südamerasju ja muid õrnu küsimusi õiendati meilwanasti ääri weeri mööda kõneldes, mõeldi hoopis teist asja kui kõneldi. Minda pruuti otsima ja küsiti, kas pererahwas kadunud lindu ei ole näinud. Seda tõnkawat, naljatawat kujutuswiisi tarwitab Sööt kaunis ohtralt oma jutustawas lüürikas, iseäranis armastuselüürikas, kus teadagi „mina“ kaudu jutustatakse. Üleüldse on suurem osa Sööti lüürikast mina-laulud. Naljalaulu tooni omandawad näituseks: Mina olen põllumehe poeg, „Möldri Mikk“, „Wäljanäitusel“ ja arutu hulk teisi. Põllumehe poeg tahab põllul kõnvida, õitswaid lilli waadata ja lōokest. Et ka naabri peretütar seal läheduses isa põllul laulab, seda ei ütle ta

K. E. Sööt.

enesesse põrmugi puutuwat. Möldri Mikku kiidetakse kui kõige paremat sõpra ja mõistlikumat meest terwes maailmas, lõpuks ilmub, et ainult sellepärast, et tal kena õde on. Näitusel lumiwalgeid, terashallisid ja öömusti hobuseid wahtida on luuletajal päris töö; wiimati leiame, et hobused teda suurt ei huwitagi, waid ta teeb seda sellepärast, et neiukesed pikas reas ühes wahiwad. Meie Manni, puruhaige, saab silmapilk terweks, kui peiuke teda waatama tuleb. See on otse rahwalaulu „Ketra, Liisu!“ teisend. Sarnast luulemetoodi tarwitab Sööt oma kahes wanemas laulukogus nii sagedasti, et see temal juba maneeriks kipub saama. Naljatawat tooni katsub ta ka weel kolmandas luulekogus „Rõõm ja mure“ (1894) alal hoida, kus ta näituseks haigete silmade üle kaebab, mis ikka wiltu Tõistre pere õue kipuwad waatama, kus peretütreste kergel sammul loomi talitab. Kuid nimetatud luulekogus astub naiiwne ettekääne, naljataw ärawahetus ja eemalträäkimine ikka enam tagasi ja tema asemele ilmub wõrdlus ja allegoriseeriw ülekanne, mis ka juba tõsisema sisuga ainete käsitlust wõimaldab. Neis läheb keel pildirikkamaks, stiil on juba paremini wälja töötatud ja tunnetes on eristamist märgata. Eepiline element astub nüüd tagasi, jutulaul hakkab kirjeldawale lüürikale maad andma. Selles kolmandas laulutüübis, milles luuletaja tundmused jällegi isiklikult awaldatud, leidub hulk ilusaid luulepärlid, nagu: „Minu walul on mustad silmad“, „Puude okstelt sajab nagu siidi“, „Su silm kui säندانteras“, „Minu lauluräästas—minu walu“ ja mõnus „Õõtsuw meri“, wiimane on üks neist wähestest lauludest, milles Sööt daktüluse weeret tarwitab:

Olen kui tuule käes õõtsuw meri,
Õnnetu, õnnetu mees!
Arm ja igatsus, piin ja walu
Lainetab rinna sees.

Lainetes kallis kodumaa kallas
Piiratud wahuwas wees,
Lainetes neiu, mu südame wara,
Pärli mu rinna sees.

Wõrdlus ja
allegoriseeriw
ülekanne.

Issand, oh waigista mühawat maru,
 Wiha, mis wahuwas wees!
 Kaitse mu kallist kodumaa kallast,
 Pärlit mu rinna sees!

Laul on 90. aastate algusest pärit ja kajastab luuletaja sügawat osawõtmist kodumaa ja sugurahwa saatusest, millega tema kallikese saatus ühenduses seisab.

Pildikõnest astub Sööt weel sammu edasi ja hakkab sümbolide abil kõnelema. Osalt nõudis seda nähtawasti luuletaja püüe luulet sügawamaks teha, osalt mõjusid siin ka kitsad wälimised olud, mille sunnil awaldatawaid ideesid oli waja ära warjata. Ülemineku sümbolismile sünnitab tuttav „Must lind“, mis järgmise salmiga algab:

Kui sa terawasti tasa kuulad,
 Kuuled õhus nagu kahinat,
 Kuuled ülewal mu pea hohal
 Nagu linnu tiwa sahinat.

Kahes wiimses luulekogus „Saatus“ (1899) ning „Mälestus ja lootused“ (1903) tuleb sümboliline ilmewiis ikka rohkem nähtawale. Sümbolilises lüürikas on Sööti wõimine edenemise tipule jõudnud, selle laulutüübi hulka kuulub hulk tema parematest luuletöödest, nagu: „Rohuladwal waikne sahin“, „Imeline muinaslugu heljub sala üle maa“, „Mis see oli?“ „Minu altar“ ja „Sügis“. Seisku wiimasest siin paar salmi näiteks:]

Sümboliline
ilmewiis.

Waata, nõmme ääres, kaugel
 Waimukujud kergiwad —
 Nagu eided hallis riides,
 Nagu neiud, leinajad.

Kuula, kuula — akna taga
 Koputawad waimu käed,
 Läbi külma toa ruumi
 Heljunewad surma wäed.

Olen siin Sööti luuletehnika arenemise ja tema luuletööde peatüüpide juures pikemalt peatanud, sest et need huwitawad ja iseloomulikud on. Peale nende on temal weel suur hulk wabalt komponeeritud salmikuid. Nüüd vaatame Sööti lüürikat weel motiwide ja sisemise laadipoolest. Tema esimesed luuletused [on neist „aastatest pärit, mil“ rahwuslik waimustus Eestis juba hakkas raugema, mil „luule-aeg“ öeldi mööda olewat. Peale selle kannawad Sööti laulud üleüldiselt

Sööti lüürika motiwid ja sisemine laad.

depressioni jälgi, mis meie awalikus elus walitses. Nagu H. Raudsepp¹⁾ seletanud, waheldawad tema lüürikas kaks põhjustooni: kord ilmuwad eelegilised leinahäaled, „waluleegid“, mis kui tuhas hõõguwad ja wahete wahel tulekeeltena taewa poole tõusewad. Seda elewust karakteriseerib iseäranis näitlikult „Minu lein:“

Karjapilliks kõige kõlbulisem
Silekooreline remmelgas,
Aga mina wõtsin selle tarwis
Leinalepa helkjas pisaras.

Sellest ajast lein mu hingewara,
Ohkamine mulle omane —
Ja ma ohkan leinalisest rinnast
Oma waluleegid laulusse.

Kuid mitte alati ei suuda Sööt „walu majesteedi“ ees kummardada. Rõhutud, kaebawate toonide sekka kajab iseäranis isamaalistes lauludes julgustaw, wõitlust nõudew hääl, mida see usk ja lootus kannawad, mille pärast luuletaja elab, et isamaa mitte tühi sõnakõla pole ja rahwas mitte juhmi mõttekuju.

Sööti lüürika-aineid ei ole raske rühmitada, pealegi kus luuletaja ise üles loeb, mis tal rinnas on, mis ta südame-luule sisaldab:

Sinna mahub sõbrakene,
Mahub mõni teinegi,
Mõni teine kallis, armas,
Mulle ustaw surmani.

Sinna mahub lillekene,
Linnukene lauluga,
Mahub õnnistus ja palwe,
Püha kallis isamaa.

Armastuselaulut.

Kõige arwurikkama laulusalga moodustab Söötil armastuse-lüürika; erootiline elewus toob talle terwel luuletegewuse ajal inspiratsiooni. Ta noore-ea armastuselauludel on lendlew, mängiw laad. Need on nagu liblikud, mis õite ümber lendlewad ja enamasti on need õied särawad neiusilmad. Heljuwas ütlemisswiisis, mis siin esineb, on Sööti algupärasus ning ilu, mis iseäranis noori luuletajaid, kelle hing mitte tundmuste poolest sügawam pole kui Söötil, järele aimama ahwatlewad. Hiljem muutub Sööti armastuselaul kurblikuks, tema armastus lootusetuks, sünnitab tema rinnas tormi, leekisid, lööb weriseid haawu, mis iial ei parane:

¹⁾ K. E. Sööti luule. Noor Eesti I., lhk. 55 j.

Siin mu walu, mu weri,
 Weri mu haawadest,
 Siin mu leegid, mu tuli,
 Tuli mu südamest.

Sagedasti kaebab luuletaja oma südamehäda sel näol, et naljatawal toonil terve loo esitab. Sellest laulutüübist oli ülewal kõne. Kõige mõnusamalt mõjub Sööti armastuselaul siis, kui ta oma kauge noore-ea armastuse õnne ja walu meele tuletab. Seesuguste hulgast on näit. „Metsa teel“ ütlemata meeldiw luuletus, iseäranis meeldiw sellepärast, et ta nagu rääkiw pilt on, mis wäheste sõnadega maalitud ja laia mõttemaa wabaks jätab, mida igaüks omal wiisil wõib täiendada.

Söötil on weel iseäraline salk mälestuse-laule, milles ta lapsepõlwe kallim wara, nimelt kauge aja üleelamised luules õrnalt waimu ette tõusewad. Ema lahke nägu, tema armas, mahe hääl, lillerikkas wainu, mängumuru, karjatee — need kõik sünnitawad kauge õnne, mis läbi udu hingesse wirwendawad, kuid seal juures tõena uuesti soojendawad, sütitawad ja õhutawad: Mälestuse laulud

Ikka kostab kaugelt lugu,
 Laul nii waikne su maja,
 Ja ma õnne unenäos
 Pean teda kordama.

Õnne kordamine on ka Sööti luule-ilule ning algupärasusele waiksema lennu andnud. See lend käib enam järele mõteldes, sest nooruse lõke on kadunud ning mehe selge meel awal dab teda sel kujul, nagu ta hinge tõuseb. Ilusad mälestuslaulud on „Surnuaial“, „Kuld“ ja „Minu altar“.

Sööti eelegiline põhitundmus tuleb osalt ka neist pettumustest ja kurbadest oludest, mis rahwuslik surwe-aeg kodumaale enesega kaasa toonud. Eesti lootuslilled löid närt sima, kui Sööt luuletajaks sai. Sellepärast kuuleme tema luules Eesti ajawaimu, musta murelinnu tiibade kahinat. Tundub, nagu oleks kodumaal midagi head, ilusat häw inemas ja see täidab luuletaja hinge kirjeldamatu kaebusega: Eelegiline põhitundmus.

Mina aiman kodupinnal
 Midagi on kadumas,
 Mis mu hinge sadatuhat
 Sidemega ühendas.

Olewikus ei leia ta midagi meeldiwat, rõõmustawat, sest tol ajal walitsewad tema ümber maharõhuwad mõjud ja tagasikiskuwad woolud, sellepärast oleks laulikul palju halwast, palju pahast rääkida, isamaa pärast kaewata ja nutta. On neid, kes rahwasõprade lipu all suguwendi eksiteele awatlewad ja Eesti rahwale *mene, tekel* laulawad. Seesugustes oludes saab luuletajast kare kohtumõistja, rahvuslik wõitleja:

Siis seal wehib wälgutuli
 Läbi wandelise öö,
 Tuhat sõda kurja wastu,
 Hirmus tasumise töö!

Awaliku elu nähtusel on luuletaja hinge sulatises mündi saanud, mis näitab, et Sööt peenetundeline waatleja on. Eesti olusid tähele pannes loob ta laule, mis meie kohta kurbmängu mõju awaldawad, kui ta nimelt Eesti ärakadunud poegade ja rahvuslikkude taganejate elu wägewates piirjoontes esile toob ja näitab, kuidas elu nendele kätte maksab, nad üksikuks ja õnnetumaks teeb. Selle wastu kujutab ta laulus „Mis mulle meeldib“ seda suurt õnne, mis need maitsewad, kes nagu luuletaja ise sadatuhat sidemega ja nagu takjas elamise soowiga isamaast kinni hoiawad.

Sööti lüürika läheneb¹ ka weel selle poolest rahwalaulule, et tal muud sihti pole, kui hingest woolata ja hingesse minna. Anna Haawa luulega, kel samane siht on, peab ta mitmes tükis ühte, kuid on temast siiski kuiwem ja wärwitum. Sööti lauludest õnnestawad need kõige paremini, milles eleegilised tundmused isamaaliste mõtetega ehk isiklikkude mälestustega ja isikliku elewusega ühinewad.

Anna Haawa.

Waewalt tohib keegi teine Eesti luuletaja suurema õigusega kui Anna Haawa ütelda: „Mu elulugu on mu laulud.“ Need ei sisalda küll palju muud kui tunderikka hinge üle-

¹Luuletaja neiu elu ja laulude wahetkord.

elamisi, tösist südamelüürikat, õrna ja puhast. Ja waewalt on meil Eestis teist seesugust iselaadilist luulekarakterit, kui tema. Wäliste piiride poolest ei ole tema luulewald lai, kuid seal juures missugune mitmekesisus, waheldus ja missugused wastandid! Kui häbelik ja tagasihoidlik on tema luule ja ometi paljuütlew, kui neiulik õrn ja ometi uhke ja tüse, kui maharõhutud ning alandlik ja ometi uhke ja iseteadlik. Rohkem kui kellegi muu juures maksab Anna Haawa kohta nõudmine, et see, kes luuletajat tahab mõista neid maid peab tundma, kust ta pärit on.

Perekonnas, kellest meie luuletaja-neiu wõrsunud, walitse-^{Perekonna traditsioonid.} sid juba neli wiis sugupõlwe tagasi wana-aja traditsioonid, romantilised mälestused ja iseseiswuse püüded. Peale Põhja sõja, kui maa inimestest tühjaks saanud ja metsaks muutunud, tulnud Alutagusest Lääne-Nuut oma kolme pojaga läbi kuuse- ja haawametsa mööda teeta teed Peipsi poole, Kodawere kihelkonnas olewasse Pala walda, leidnud sulisewa jõekese ääres metsaga kaetud mäe ja pidanud selle otsas suure kiwi ääres, sahisewate haawapuude all öömaja. Sealtsamast lähedalt raiunud ta metsa maha, asutanud talu ja nimetanud ta Haawakiwiks. Peale selle ehitanud ta jõe peale sämisknaha weski, tõstnud tema ja teised järeltulewad jahuweskid kord korralt allapoole. Nuudi järeltulejad, suured, pikad ja sirged mehed, wõtsid hiljem talukoha järele Haawakiwi perekonna-nimeks. Talus walitses wanast ajast kōwa patriarhaalne kord; tööd, kommet ja haridust peeti au sees, mis juba sellest näha, et siis, kui meie luuletaja-neiu isa, Joosep Haawakiwi, kuuendast põlwest Nuudi poeg, alles laps olnud, juba „tudeng Gläser“ Tartust paar suwe Haawakiwil kodu kooli pidanud.

Siin sündis Anna Haawakiwi 3. (16) oktoobril 1864. Lapse fantaasia sai sünnipaigast rohkesti äratust. Mäe otsas jõekaldal seisis, nagu öeldi, saja-aastane talutare; suur, suur õue, selle kõrwal wanad, laiad õunapuud, põline pärn pleekaias, kaasik all mäe jõe ääres, künkad, kaldad, orud ja mets Haawakiwi talu piirides — see oli tütarlapse maailm. Palju asju jutustas wanust aegist: juba nimetatud põline pärn, siis suur, ilmatu kõrge, juba ammust saadik kuiwanud ladwaga kuusk jõe kaldal — need kaks: mees ja naine lapse ette-^{Anna Haawa elulugu.}

Sünnipaik.

kujutustes — siis keset õue üksik wana „kõrtsiait“, kus kolm põlwe tagasi wiinal müüdnud ja metsas rohestanud „wiinakoda-tiik“, kus waskkatlas wiina aetud, aidalakas kõik-sugu wana koli, muu seas ka roostetanud mõök, mida mehed omal ajal tarwitanud. Karjaseametit pidades olid lastel kõik mätta-alused ja samblametsad päkapiku mehi ja seene-kuningaid täis, wahtis neid mõttekujutuses iga kännu tagant ja sai neid lasta elada ja toimetada, nagu inimesi kunagi. Seda kaunist lapsepõlwe idüllil kirjeldab laulik-neiu hiljem järgmiselt:

Lapsepõlwe
idüll.

Küll oli õnnis noorus-aeg,
Küll oli kaunis ta!
Küll tundis taewa-imesid
Mu süda otsata.
Küll kumas koit,
Küll hiilgas päew,
Küll helkis kõik maailm.
Küll tuksus, hõiskas, kaebas rind
Ja säras õnnel silm!

Juba wiiendal eluaastal õppis wäike Anna lugema ja oli tal sel ajal wäga hea meelespidamine, sest kõik, mis meeldis, jäi talle peaaegu sõna sõnalt pähe. Isa ja ema olid kanged töö-inimesed. Wahekord perewanemate ning pere wahel oli patriarhaalne. Töö wahel ja sügise õhtutel westeti üheskoos perega lõbusat juttu, tehti nalja, naerdi, tarwitati mõnda wana kommet nagu mänguks, kuid kõik sõna- ja kommete-jämedused oli keeldud, walitses teataw wiisakus ja lugupidamine tooni ja kommete wastu, mis talus maksmas. Pühapäiwiti luges isa tervele perele jutlust ette, töö wahel ajal ka raamatuid ja ajalehti, kui liig wäsinud ei oldud. Isa suust kuulis tütar esimest korda ka Kalewipoja lugu ja mõned kohad sellest jäid talle sõna sõnalt meele. Teisi luuletöid sai ta niipalju näha, kui neid Jakobsoni „Lugemise raamatus“ seisis. Pärast poole huwitasid teda mõned kohad Kreutzwaldi „Tuletornist“, nii et neid tihti enesele peast ette luges. Kui isa wahest Tartu juhtus, käis ta ka „Wanemuises“, kui seal midagi pakuti, kõneles esimeses laulupidust waimustusega ja ootas nagu uut aega, uut Eestit. Nii elati Haawakiwi talus. All weskil oli elu teine. Seal talitas isa „õdemees“, peenikeste, kokkupigistatud huultega, terawa ninaga kawalate terassilmadega mölder kes rumalaid tüsata mõistis, kõik protsessid wõitis ja, nagu rahwas ütles, kõik muud käest ära andis, ainult mitte raha, mis kord tema kätte saanud. Tema äriosawust pidi muidugi naisewend

Traagiline pere-
konna-draama.

Anna Haawa isa, tunda saama, sest et ta kõige töökuse ja hoolsuse juures ometi üks nendest oli, kes „maajagamisel“ hiljaks jääwad, kes töö wahel raamatut luges, wiulit mängis, laulis ja teisi inimesi ikka ja ikka usaldas. Kui päriskohtade ostmine algas, pidi „õdemees“ weski ja naisewend Haawakiwi talu ära ostma, kuid esimene mõistis asju nõnda sisse seada, et ta enese kui ka naisewenna rahaga, mida wiimane tema kätte usaldanud, ka talu enese nimel kirjutas, nõnda et Anna Haawa isa eluksajaks tema rentnikuks jäi, isadest päritud ja kallikspeetud kodukoha kaotas ja weel wanas eas pikemaks ajaks sealt pidi lahkuma. Sellest tõusis poole eluea pikkune traagiline draama nende kahe perekonna wahel, mis meie tulewase luuletaja-neiu hingelusse ja meeleolusse sügawaid muljesid jättis ning mis ka tema luuletöodes hiljem esinewad. Lapsepõlwe idüll lõppis, kui tütarlaps kahekümne wiie wersta taha Pataste mõisa erakooli wiidi, kuhu wanem õde Elisabet juba waremalt õppima pandud. Lühikese „silmimise aja“ järele ei tohtud siin enam maakeelt kõnelda, waid hakati Saksa ja Wene keelt tuupima, nimetati uut õpilast saksastatud nimega „Espensteiniks“ ning õpetati kombeid ja waateid, mis lapse meelest pühale ja puutumata kodule mõnikord otse wastu käisid. Kuid sellest weel wähe — wanem õde, kellega noorem enne hästi läbi saanud, oli Saksa kooli uutes oludes nagu iseennast kaotanud, koguni teiseks muutunud, närwiliseks, tujukaks, waljuks ja kurjaks, kellele kodunt tulew naiiwne ja passiiwne noorem enam midagi ei suutnud meele järele teha. Uhke loomuga wanem õde tundis ennast uutes oludes mõnes asjas alandatud ja ei suutnud kodu ja kooli wahet kokkukõlasse seada, ja selle hingelise dissonantsi all pidi noorem, keda ta omale seltsiliseks igatsenud, kannatama, sest et wanem õde kõik tema olemise ja tema tegumoe maapõhja laitis, kõike pilkas ja kõige üle kurjustas. Wanema õe juuresolekul oli noorem arg, kohmetu, ei tihanud enam midagi teha ega kõnelda, tundis ennast alandatud, maharõhutud olewat, palus mitu korda Jumalat, et see teda laseks surra, teda, kes nii halb ja inetu, kellest wist kunagi mingit asjaajajat ei saa ja keda sedawiisi ka wist wanemad ei wõi armastada. Õe tujude all piina tundes tekkis nooremal õel tihti meelekibedus ja põlgus kõikide inimeste wastu südamesse, ei wõtnud enam waewakski õe rahulolemist püüda, waid tallitas nagu keegi, kelle hing kaugel ära on. Seda meeleolu mälestab ta hiljem sõnades:

Ka wihata neid tahtsin,
Nad mind ei armasta.

See wahekord, mida ei koolipreili, ega ka wanemad kodus suuremad tähele ei pannud, kestis õdede wahel palju aastaid ja muutus alles hiljem paremaks, kuid waikne, arglik, tõmmuwereline noorem õde tundis ennast ruugejuukselise, sini-silmalise, õrna jumega ja ilusa häälega wanema õe kõrwal, kelles wast muusikatalent kaduma läinud, Tuhka-Triinu olewat ja see tundmus kaswas talle aegamööda weresse. Ta hoidis ennast kõrwale, põgenes metsa üksildusesse ja oli õnelik, kui ema kõrwalt iseseiswalt wõis majatalituses ennast harjutada. Wahe peal oli kool maal läbi õpitud ja ka juba

Kooli-aeg
Tartus

poolteist aastat kodus mööda läinud. Kuid õppimise himu ei olnud Annal weel mitte otsas. Õhtuti istus ta ununud õpeasju korrates hilja kooliraamatute taga, nii et ema tuli, teda sundis magama minema. Asja lõpp oli see, et isa tütre ühel tuisusel talwepäewal Tartusse wiis, kus ta warsti kõrgemasse tütarlastekooli õpilaseks wastu wõeti. Selle õpekursuse lõpetas ta 1884 kodukooliõpetaja diplomiga. Kooliaja lõpu poole oli neiu Anna Espenstein, nagu teda Tartuski nimetati, haritud Saksa perekonnas, proua von Taube juures, korteris. Siis awanes talle üks teine maailm kõige hea ja halwaga, mis talle senini tundmatu

Anna Haava

olnud. Nagu terwel kooliajal, seisis ta ka siin Eesti rahwuslikkudest püüetest ja

haritud eestlastest, nii palju kui neid sel ajal oli, eemal. Siin Saksa perekonnas oli nagu iseenesest mõistetaw, et igaüks, kes rohkem haridust saanud, Saksa rahwa külge liitub; ~~siin~~ kus noorele neiuale tundmustega ja perspektiwidega wastu tuldi, mis wõõra rahwa killas õnne ja kodu töotasid — just siin ärkas rahwusetunne ja igatsus omade ning oma keele järele. Ei läinud ka need silmad, see hääl ja need sõnad Saksa koolis käiwal tütrele iial meelest, mis isa siis öelnud, kui tütar

Pastastel koolis käies kord kodus isale Eesti keeli raamatust pidi ette lugema ja wälja tuli, et see asi oli tagurpidi läinud. Isa lükanud seekord raamatu eemale, waadanud tütre silmi ja ütelnud tõsiselt: „Laps, kui sa oma emakeele ära unustad, siis teed sa oma emale ja isale häbi, siis oleks parem, et ma sind kooli ei saadagi“. Need sõnad ja sellekohane kodune waim juhatasid last alati ja hoidsid mõnegi eksisammu eest. Saksa perekonna keskel wiibides kaitses teda see kodune waim, hoidis koduigatsuse oma rahwuse poole alal, nii et lõpuks ikka kindlamalt Eesti wärwi pidi näitama. Kui kord proua Taubel külalised olid ja weranda peal „Die Wacht am Rhein“ lauldi, hakkas neiu Espensteinil ütlemata suur kojuigatsus; ta kadus teiste hulgast, läks saali ja hakkas klaweril „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ mängima ja lõkendawal häälel kaasa laulma. Seda kuuldi aga ka werandal ja kui laululõpuks uks awanes, hüüdis terve seltskond: „Ach, solch eine sind Sie!“ Ka koolis oli waimukal ja anderikkal tütarlapsel wõitlemist, enne kui teda õieti ära tunti ja kui ta „iseoma teoga ja iseoma pikkusega,“ mis maast madalast awalikuks tuli, läbi tungis. Juba maal koolis, kus kord merd oli Saksa keeles kästud kirjeldada, (waata: „Wäiksed pildid Eestist“) andis ta Peipsit silmas pidades nii elawa kirjelduse, nagu kuuleks ta lainete kobinat, näeks oma wanaisa, kalameest, merehädas, nagu mängiks päike peale termi wanaisa Wene purjedes — ja sai preililt noomituse: „Hör', Mädchen, das hast du irgendwo abgeschrieben!“ Tartu tütarlastekoolis antakse tervele klassile „Wares“ kirjeldada ja meie tulewane luuletaja kujutab seda wana tuttawat oma karjasepölwe tähelepanu põhjal ja saab jällegi märkuse, et see töö mitte iseseisaw pole. Alles siis lähewad kooliõpetajatel silmad ärakirjutajaks peetud õpilase anderikkuse üle lahti, kui ta waba kirjatöö selle üle ära annab, „kuidas ma oma pühade aja mööda saatsin“. Ja lõpueksamis tehtud kirjatöö eest „Ma olen wõoras maa peal“, millest üht saksakeelse luuletust ära seletatakse, on eksaminaator walmis 5×5 andma, kui see wõimalik oleks, kuid lisab tõsiselt ja pehmelt juure: „Jah, preili, see antud kawast ja harilikust wormist üleastumine siin ja seal oli terve kooliaeg Teie nõrkus ja — jõud! Soowin, et Teie ka elus ikka iseoma teed edasi astuksite.“ Enne lõputunnistuse saamist annab preili Espenstein koolijuhatusesele erakorralise palwekirja sisse, et tema diplom õige nime peale Anna Haawa kiwi wälja antaks, nagu see ju ka tema ristimisetahe peal seisab. Nii päästis pealt näha arg, kuid siiski südi Eesti neiu Saksa koolist wälja astudes weel oma Eesti nimegi. Oma päewaraamatusse oli ta eksami eel pealkirja all „Ei mitte muinas-

jutt“ muinasjutukese metsajärwest kirjutatud, kus laulud põhjas uinumas, kuni üks lind tuli ja järwe kaldal kibuwitsa põõsas laulis, oma lauluga uinuwa järwe äratas. Saanud see kirjatöö klassis ette loetud, ütleb koolijuhataja meelitades, et lahkuw kaswandik tulewikus kooli raamatukogu jaoks mõne jutu wõi muud sellesarnast trükkimiseks kirjutaks, kuid saab wastuseks: „Kui ma peaksin kirjutama, siis wõiks ja tohiks see ometi ainult minu emakeeles sündida.“

Luule algatus.

Idülliline muinasjutt ei olnud tõesti mitte muinasjutt, waid loomu poolest arg ja tagasihoidlik neiu tundis terwet, oma õrnemaid tundeid ja südamesaladusi luules awaldada, ta karakteriseeris siin oma mõttemõlgutusi ja näitas päris awalikult, kust ta luule algatust saanud. Noore luuletaja-neiu süda on waikne metsajärw, ja lind, kes selle järwe põhjas uinuwad laulud äratas, oli Sakalast pärit hea lauluhääle- ja andega ehitud noormees, kes ennast Tartus õpetaja-ameti wastu ette walmistas. Siit algas Anna Haawa südamesaatus, siit tuli laulude algatus, mis hiljem sedawõrd kaswas, et hinges helisema tõusis. Lapsepõlwe rõhutatud meeoleolu ja ärkawat südameõnne kirjeldab ta järgmiselt:

Noorusnurmelt okkaid leidsin,	Sakalast siis laululindu
Kurbust wara eluteelt;	Lendas laulis lepikus
Sügawasse põue peitsin	Imekaunilt; minu rindu
Õnne ilma, rõõmust meelt.	Tärkas õnnel armastus.

Esimeste luuletuste ilmumine.

Peale kooliaja Tartu asudes oli neiu Haawa — jääme nüüd selle nime juure, nagu ta ise ennast nimetab — esimese Krüdeneri wäikeses lasteaias tegew, pärast, kui ta wäikewend Tartusse kooli toodi, üüris ta ühe perekonna külge wäikese korteri, wõttis wenna oma hoole alla ja andis wabal ajal eratundisid. Siit kaswas hiljem wäike kostikodu, kus ka teisi sugulasi ja wõõraid õpilasi elas. Neil aegul, kaheksakümnete aastate keskel oligi, mil ta esimesed luuletused ilmusid, ilma et neid oleks kutsutud ehk nende kaudu luuletajaks tahetud saada. Nad tulid ja olid seal, mõned paari silmapilguga wõi minutiga, teised jälle ühe wõi paari reaga alatud, pooleli nädalate ja kuude kaupa, enne kui luuletaja tundis, mis lauluke edasi ütles ja millest süda ei suutnud waikida. Kõik see sündis, nagu luuletaja ise jutustab, nii elementaarse hooga, nii paratamatult, et riimid ja rüt-

mus seal juures nagu kõrwaliseks asjuks jäid ja luuletaja nende sealolemist ehk mitteolemist alles hiljem märganud. Mõnele sõnadeta tundmusele äratanud muusika sõnad. Nii on laul „Küll on ilus mu õieke“ just mingi muusika pala kuuldes luuletatud, millest otsekui laulusõnad oleks kõrwu helisenud. Selle laulule loodi warsti wiis, kuid siis liikus seltskonnas jutt, et see fatalistlik laul olewat, et sellel, kes teda laulab, mõni armas inimene warsti ära sureb. Olewat paar säherdust juhtumist olnud. Warsti läksid Anna Haawa laulud Hermanni kaudu „Postimehesse“ ja leidsid lugejate poolt üleüldist kiitust. Ehk küll Hermann noorele laulikneiule õisi teele puistas, nõudis ta siiski kategooriliselt, et see muudes ajalehtedes, kust sellekohast soowi oli awaldatud, oma luuletusi ei tohi awaldada, kui ainult „Postimehes“, ja see käski ülesastumine kaotas luuletaja eneseawaldamise himu tükiks ajaks. Tagasihoitud pisarail ja kaugel äraolewal hingel tulnud luuletajal kõige selle ees seista, mis asutuseks pakutud ehk millega ähwardatud, ehk jälle ära põgeneda nagu tagaäetud lind, millest üks ja teine soowib ja loodab, et just temale laulaks. Kuid kõik muud oleks wõinud tagasihoidlik luuletaja maha suruda ja ära salata, ainult mitte iseeneseawaldamist, ainult mitte pealetungiwat luulehoogu. Sellepärast tunnistab ta õiglaselt:

Ei saa mitte waiki olla
Lauluwiisi lõpeta,
Waikimine oleks wale,
Sunniks südant lõhkema.

Aastal 1888 ilmus „Anna Haawa luuletuste“ esimene wihk ja kahe aasta pärast teine. Neis kogudes helgib meie luuletaja südamesaatatus, ülekeew elurõõm ning sügaw kurbus wastu, kurbus sellepärast, et kaugelt silmapaistew eluõnn ähwardas rusuks langeda. Taewani hõiskaw rõõm ja kurbus surmani on tema tunnete piirid. Isa surmaga langes tume wari luuletaja elu peale, algas haudade rida. Et terwis kõhnaks läks, wõttis ta 1892 reisi wäljamaale ette, tarwitas weega arstimist ja taimetoitu ja kosus nii ruttu, et wõis Fürstenwaldes Berliini ligidal ühes diakonissi-asutuses peatama jääda. Kuid warsti kutsuti teda kodumaale sureja õega

Anna Haawa
luuletused.

jumalaga jätma. Selle järele saatis ta Peterburis ja Wene-maal teenides mõne lühikese ja raske aasta mööda, mil surmawari alaliselt ta pea kohal lewis. Isa õemes ja selle perekonna liikmed ning luuletaja ema surid üksteise järele; leinal ei olnud wahet. Luuletuste kolmas wihk, mis Anna Haawal 1897 nende raskete saatuselöökide all walminud, kajastab selgelt tema kurba meeleolu. Lauludesse asub sügaw tõemeel, lein tänini kaotatud omaste pärast ja uued kurwad aimdused ning wagune allaheitmine kõige sellele, millest wõimata mööda pääseda. 1898 seisab luuletajaneiu oma kallima sõbra haul ja kaebab:

Nutt ja lein ja oht mu hinges
 Nagu meri kohawad;
 Elupäike looja läinud,
 Haud ju katab armsamat —
 Kõik mu palwed asjata,
 Surm see tuli armuta!

Luuletuste kolmanda wihuga lõpeb Haawa esimene luulejärk. See on peaaegu ainult armastusele pühendatud. Nüüd arwab luuletaja, et laialisem huwi elu wastu lõpetatud, teeb nagu teatawa lõpuarwe eluga ja wõtab Peterburisse ühte haigemajasse diakonissi koha, halastaja samariitlaste tööst südamele rahu otsides. Kuid lukus ustega Manala eeskoda, nagu luuletaja ise seda asutust nimetab (w. „Lugu ilma pealkirjata“, Elu, 1907), kus halleluja! hulka tihti kürieleison! tuli kisendada, oli luuletaja südamele ometi kitsas, tema elujõud ei tahtnud sinna ära mahtuda. 1900 näeme ta siit lahkuwat. Lühikese puhkeaja wili on „Peotäis tōtt!“ millesse hulk mõtteteri kogutud. Siis asub ta kodukohta Haawakiwi weskile ja täidab wenna juures, kes siin rentnikuks hakanud, perenaise kohuseid, teeb talutööd, mis waewalt mahti annab ajalehti läbi lugeda. Mõned üksikud luuletused hakkasid kord korralt siiski tulema, küll iseendale, kuid nagu paratamatul saatusesunnil ilmus awaldamise tung. 1904. aasta lõpul tuli luuletajale raske haigus, mis ta pooleks aastaks woodi külge köitis. Põdemisest toibudes ilmus suur luuletuju; hulk laule mis haigewoodil loodud ja meeles peetud, kirjutas ta pliiatsiga üles, nii näituseks „Su südames

nüüd pane kõik küünlad põlema“, troostiks iseenesele ja teistele, kes sarnases olekus jõulusid pühitsewad. Uus luuletustekogu, mis nõnda sündis, sai nimeks „Lained“, sest et siin awaldatud laulud elumure lainete tõugetest alguse saanud. Kirju ja mitmekesine nagu elu ise, on ka need elumuljed, mis luuletaja üle elanud. Haigus ja surm, osawõtjad, kes eluteele wäsinult mahalangenu üles aitasid, ärewuse aja sündmuste lähenemine, maaelu mälestused ja uued austajate kujud ning tulewiku-aimdused käiwad siin luuletaja eest mööda. Pilg tulewikku oli tume, sest weel mitte täiesti kosunud, oli waja senisest tegewusest lahkuda ja oma käe peale elama asuda. Selleaegset meeleolu kujutawad salmid, nagu:

Ainult peale warju ja kätele tööd,
Üks suutäis leiba, üks jalatäis maad —
Oh kodumaa!

1906 läksid „Lained“ trükki; selsamal aastal asus luuletaja alaliselt Tartusse elama. Sest ajast peale algab tema praegune kirjanikusaatus. Nüüd elab ta ainult kirjatööle: on esmalt „Postimehe alaline kaastööline, täiendab tõlkimise teel Eesti suuremate näitelawade repertuaari ja Eesti Kirjanduse Seltsi „Nooresoo kirjawara“ mitme wäärtusliku numbriga. Selle ajajärgu algupärased tööd on A. Lemba ooperi libretto „Lembitu tütar“ (1908), „Ristlained“ (1910) ja „Wäiksed pildid Eestist“ (1911). „Põhjamaa lapsed“ (1913).

„Ristlained“ on osalt „Lainete“ järelkaja, kuid lähewad oma eelkäijatest siiski sellepoolest lahku, et wastolud luuletaja elus siin terawaks dissonantsiks muutuwad ja wõitlust sünnitawad. „Ristlained“ — ütleb luuletaja — on enesewõitlus, riisolemine iseenesega elu ristteel, põlwitamine oma risti all. Sisemist wõitlust toob nimelt hingeline kaksolek, otsusetegemine, kumba teed walida. („Mu süda . . . üht ainust ta armastab, teist aga kui surma ta kannatab.“) Selles kaksolekus on wahest pilkane pimedus ja hing kaotab wäliste ja sisemiste tormide ees paiguti oma tasakaalu ja sügawama enesetundmise; siis aga ilmub uuesti suremata optimism ja õndsusetunne, kui jälle päikest on näha. Raskeis

Lained.

Ristlained.

oludes lahendub luuletaja elewus ilusates lauludes. Ristlainete“ wahus leidub nii mõnigi kalliskiwi, nagu „Lootus“, „Noli me tangere!“ „Maarja Magdalena“ jne. Teiseks sünnitawad ristlaineid uued seltskonnas ja kirjanduses esinewad waated ja woolud, millele aateline luuletaja, kellele kiriklikku dogmatismi ei wõi süüks panna, wõimsalt wastu astub:

Kes kuulutab kuldasesst wabadusest,
Ja kirgede kütkeid ei purusta
Ja õnnist pühapäewa laulu
Omas hinges iial kuulda ei saa —
See pole waba!

Anna Haawa
luule laad.

Tagasihoidlik ja rõhutud meeleolu, milles luuletaja lapsepõlwes ennast Tuhka-Triinuks pidas, on tema iseloomusse ja luulesse tuntawalt jälgi jätnud. Haawa ei tungi oma isikuga ega luuletoodetega ette, hoiab oma temperamentigi tagasi, ei taha lasta ennast tunnetest purustada, ei hiilga ega kõma. Meie näeme siin kanarpikku peidetud nõmmelille helkimist. Mis siin pakutakse, ei ole efektide taotamine, ei ole „kunst kunsti pärast“, waid loomulik eneseawaldus. Silmapaistwa alandusega on siin teataw uhkus ühendatud, mis ennast selleks liig heaks peab, et kõikide ees hiilgada ehk koguni kõikide meele pärast olla. Haawa luule on nagu tõsine naiiwne rahwalaul, hingetõmbamine, et ära ei lämbuks, hinge loomusunniline wabastamine rõhuwast elewusest. Sellest siis tulebki, et tema laulud tihti naiiw-selt, ilma prätensioonita, lihtsas, mõnikord proosale lähewas kuues ilmuwad, paraadi jaoks silumata ja woolimata. Nad tulewad saatusesunnil, mitte teatawa mõju awaldamiseks ja mitte stiili pärast. Kuid omas lihtsuses on nad sellepärast ilusad, et nad ehtsad ja ausad on. Wastupanematule luuletungile järele andes on muidu häbelik luuletaja kõik oma südamesaladused, mõtted ja soowid muusale pihtinud ja nad „lausa laia maailma laulnud.“ Sellepärast peegeldub neis kogu tema elukäik.

Kui Anna Haawa luuletajana esines, ei olnud praegust Eestit weel olemas. Walitses rõhutud meeleolu, üleüldine hingeelulise mõõna aeg, mil tunti pettumusi pettumuste järgi. Oli loomulik, et nüüd lüürika nagu üleüldine meeleolu

awalikkusest eraelusse tungis, seal püüdis seda otsida, mis wäline maailm ei wõinud anda. Süwenemine üksiku isikliku elu piirkonda sündis nüüd esimest korda tõsisemalt Anna Haawa armastuselauludes, milles Eesti kirjandus üksikujoonelise eritlemise poole hakkab edenema. See lüürika kannab selgeid põhjamaalase naise tunde tunnuseid, mille järele armastus enam kohus ja sõprus kui joowastus ja kirk. Põhjamaalasele on armastus palju enam sentimentaalne kui sensuaalne tundmus. Mõistuse kõrgetest warjudest ümbritsetud olles on see ülem, püha: Ta on nagu altar, mille ette palwetades langetakse, mitte andumine, waid keeldumine, mitte nii kurwastus, kui härdus, usuline süwenemine. Sellepärast on ta arg, kartlik, tagasihoidlik, häbelik. Põhjamaaine armastus on pigemini mõistuslik kui meelne,

Ja käre päiksel mitte teursta
 Ja keele, tuulet tättamast,
 Ja hünna, et meikineks mikisow war:
 Ja karohkhi keestanoks —
 Pies mine leulesid lükertamis
 Ja lauliku nette ning wõõre keelmas!

Anna Haawa käekirja näide.

kordab ja kurdab juba ette kaduwikku õnne kadumist, on eleegiline weel enne, kui seda tarwitseks olla. Walu on see, mis Anna Haawa lüürika esile on nõidunud, sundinud awal-duma. Ses luules on palju igatsust, ihkamist rahu randa, mis iseäranis armsate surma järgi nii raskemeelseks, nii traagiliseks on muutunud. Ja see traagiline joon ulatab kätt, abi otsides, usulisele tundele, millest troosti ja sisemist walgustust tuleb.¹⁾

Paratamatut luuletungi rahuldades lahkub see muidu nii pieteetlik karakter siin ja seal endisest ajast päritud luule-traditsioonidest, wiskab senised meetrikaseadused ümber, otsib

¹⁾ W. Ridala, Anna Haawa 50. aastase sünnipäewa puhul Tartus, 1914. lhk. 16

uusi teid ja loob uusi worme, nagu tahaks ta kümmekond ja rohkem aastaid hiljem ilmuwale moodsale *vers libre*'le pinda luua. Seesugusest omapikkusest ja iseseiswusest hoolimata walitseb Anna Haawa luules teataw pühapäewsus, mis mitte pole tehtud, waid mis tõepinnast pärit ja luuletaja ilma waatega täiesti kokkukõlas seisab. Pühapäewa elewus ja pühapäewsuse põhitoon jääwad tema lauludes algusest otsani walitsema. Puhtalt häälestatud mänguriist laseb ainult ülemhelisid kaasa kõlada, mis põhitooniga harmooniiks kokku sulawad. Seesugune on ka Anna Haawa luule, siit on raske heli leida, mis põhitooniga ei harmoneeriks. Mitte asjata ei ütle luuletaja, et tema laululained igawiku poole weewad.

Armastuse laulud.

Anna Haawa lüürika peateemaks on armastus, mis ka tema luuletalendi äratas. Elule annab tema meelest alles armastus sisu, sellepärast „kuni armastan, seni elan ma — tahad elada, armasta.“ Ta armastuselaulud on hingeihad, mis kallile pühendatud. Need on täiesti naiselikust tundeelust sünnitatud, wahest kelmilikud, wahest fantastilikud, täis allaheitmist ja armastatawa jumaldamist. Oma tundeid wäljendab ta üliõrnalt, peenelt, ta wõib armastuse õnne ja walu ikka jälle uuelts seisukohalt waadelda, uusi aimamatuid warjundusi leida, ilma et seal juures tarwitseks kordamist karta. Siin on tema tunnete-skaalal haruldased laiad piirid. Pea kõneleb tema armastuseärkamise tumedast aimdusest, näit:

Kui lapsed me kõnnsime käsi käes,
Ei aimanud kumbki, mis seisis ees.

Kui ta aga enese südameoleku üle selgusele jõudnud, siis „ei saa ta enam waiki olla“, siis

Kui tuleleek mu süda,
Kui mässaw merepind,

siis on ta igatsus surmast kangem, inglitest ja deemonitest wägewam, sellepärast wõidab ta häbelikkuse ja muutub tormiliseks ülestantuseks:

Aga kui torm minu kandlet
Kostab siiski kõrwu sull,
Siis sa ise oled süüdi,
Miks nii armas oled mull.

Kuid tumestamatul armastuseõnnel ei ole kestwust. Kõige pealt teeb lahusus kallimast tuska ja toob hinge ärarääkimatut igatsust :

Minul üksi pole tiibu —
Oh — ei mõista ütelda,
Kuis on igatsust ja elu
Minu põues otsata !

Warsti kuulub nõmmelillele metsast muistne jutt kõrwu — jutt tulisilma päikese loojaminekust, talwetulekust ja lootuste närtsimisest. Kallima haigus ja surm kisuwad luuletaja-neiu südamesse raskeid, sügawaid haawu. Nüüd ilmuwad sügawamad südametunded eneseohwerdamisest, kuni allaheitwa ja lahtiütleva loobumiseni :

Õõ hõlma maha matsin
Mu noorusihad kõik —
Kõik panin ühte hauda,
Nüüd süda külm ja waik.

Arg ja häbelik nagu luuletaja loomus, on ka tema armastuselaul, see on kurwameelne igatsus, mille sekka wahel lapselik wallatusetuju wilksatab. Nii õrna ja peenetundelist ja ühtlasi orginaalset armastuselüürikat, mis kirgedetuld laseb ainult aimata, meie kirjanduses enne ei olnud. Armastuseõnnest kõnelewad ka Haawal aasta-aegade- ja looduslaulud, seda õnne kuulutab tema meelest waimude ilm, seda õnne tunneb luuletaja kodus ja wõõrsil, tööl ja palweski.

Rohkearwuliste armastuselaulude pärast on Anna Haawat „Eesti Heineks“ nimetatud ja teda koguni Heine järelaimajaks peetud.¹⁾ Wiimsel arwamisel puudub faktiline alus. Heine laulud ei olnud algusel Haawale peale kahe, mis talle muusika kaudu hingesse tunginud, üleüldse mitte tuttawad. Alles siis, kui „A. Haawa luuletuste“ esimene wihk ilmunud, kinkis keegi tuttaw talle Heine „Buch der Lieder“, siis alles õppis ta seda luuletajat lähemalt tundma ja tõlkis sealt mõned laulud, mis ta tundmusele wastasid, kuna suurem hulk Heine lauludest tunnete poolest Haawale wõõraks jäid ja mõned koguni eemale tõukasid. Üleüldse lähewad

¹⁾ M. Okas, Anna Haawa kirjatööd. lhk. 22.

nende kahe luuletaja ilmawaated ja karakterid sedawõrd lahku, et nende luuletöödest raske on sarnasust leida, peale wallatawa tuju, mis wahest mõlemate lauludes esineb. Heine, see ilmalaps ja geniaalne luuletaja, kes aga sagedasti oma tundmustega kometit mängib, edwistab, karakteri poolest madalale istutatud inimene, on meie aatelisele, tõemeelsele ja oma tundmuste awaldustes alati ausale luuletaja-neiuile otse wastujalgnikuks.

Anna Haawa armastuse-lauludele on ette heidetud, et neis sensuaalseid tundeid tagasi hoitakse, alla surutakse ja neid kuju ei lasta wõtta, mis kõwasti mõjuks, et neis wahest tuli ja jõud puudub. Haawa ei suuda põrutawaid effekte mitte kõige suuremaks jõuawalduseks pidada. Ta hoiab ennast instinktiivselt tagasi, ei purusta ennast tunnetes, sest et see alandaw oleks, kui enese walust üle ei saada. „Sa ole suurem, kui su saatus,“ ütleb ta ja pühitseb selles tagasihoidlikkuses oma wõitusi tihti waikselt, aga seda suuremalt, kestwamalt. Iseäranis sügawat ja püsiwat mõju wõib Haawa neis lauludes awaldada, kus ta kadunud õnnest kõneleb, kus minewiku mälestused ilmuwad, waikselt kui wäsinud, murtud tiibadega linnud, ehk kus ta piirita, rannata igatsuses siniste kättesaamatute kauguste poole waatab. Waikne eeleogia ongi Anna Haawa luule pühitsetud pind, kurwameelistes, igatsusest inspireeritud salmides on tema terve eluprobleem kõige luulelikuma kristallisatsiooni leidnud. Waikistes eelegiates, kus lauliku rinnas kõik nagu pühaks õhturahuks waibunud, ilmuwad Anna Haawa ilusamad laulud, tõsised luulepärlid, nagu „Küll oli õnnis noorusaeg!“ „Miks ruttad, wäsind rändaja?“ „Mägede põues“ jne. Keskmine nende hulgast on igatsusele, mis laulus „Mägede põues“ ilmub, nagu wastuseks :

Miks ruttad, wäsind rändaja ?	Seal kaugelgi on ohakaid
Miks nõnda rahuta ?	Ja okkaid radadel ;
Seal kaugelgi ei oota sind,	Küll sealgi saatus tabab sind,
Ei õitse õnnemaa.	Lööb haawu südamel.

Sest puhka, wäsind rändaja,
Ja ära rutta nii —
Küll õigel ajal jõuad sa
Kord kuni hauani.

Romantilisel igatsusluulel on juba oma olu poolest palju ühist usulise hingeeluga. Anna Haawa lüürikas kõlab usu-line põhitoon siin ja seal selgest läbi. Luuletaja sügaw religioositeet ilmub iseäranis raskeil elutundidel, kus ta Looja abi järele igatseb, kindla lootusega tema abi ootab. Neilt aegult on waimulikud laulud pärit, mis luuletuste kolmanda wihi lõpul ära trükitud. Neis alandab ta ennast, kui ta maapealne õnn kaduda ähwardab, täiesti Jumala wägewa käe alla, ütleb ennast maisest elust lahti. Kojuigatsus on temal nüüd elewusewõimsaks südametundeks:

Kaugel meie õnnis kodu,	Sinna waatawad su silmad,
ilus, armas isamaa —	Sinna tõttan mina ka —
Sinna, oh mu kallim sõber,	Igawese armu walgus
Tahame ju rännata,	Kumab meile koiduna.

Haawa kolmas lüüriline peateema on isamaa. Selle teema on ta juba oma esimeses luulejärgus üles wõtnud, kuid neist lauludest on wähe awaldanud, ei saadudki awaldada. Isegi kõige lihtsamad ja süütumad sel ajal trükki ei pääsnud. Suurem hulk Haawa isamaalistest lauludest ilmub alles lahedamates oludes. Kahtlemata maksawad ka luuletaja enese kohta need read, mis ta kellegi teise kohta ütelnud:

Las õitseda liiliad haul,
 Kus puhkab su nooruse õnn —
 Su isamaa, kaunis ja kallis,
 Nüüd sinu armastus on :
 Sind sütitab sadade saatus,
 Sull walu teeb wendade waew.

Luuletaja püüab Eesti ühiskonna ülespoole tõuswat woolu wabastus-päiwil, isamaalisi ettewõtteid omalt poolt toetada. Küll ei ulata tema isamaalised laulud igakord Koidula wägewa waimustuseni ja lihtsa, sügawa paatoseni; kuidas pidi see ka wõimalik olema, sest Haawa elab ja luuletab hoopis teisel ajal. Mitte waimustuse hõiskehüüd, waid leinakaha käis tema ajal üle maa. Nagu kogu selle aja waim, kannab temagi isamaaline luule langewa, raugewa waimliku elu märke, Koidula tunnetest ja paatosest ei saanud Haawa aegne seltskond enam õieti aru. Et kõlawatele sõnadele teod ei

Isamaa Anna
 Haawa lauludes.

järgnenud, kutsusid olud luuletajat läinud aja tegelasi arwustama :

Eestis kooli ehitati,	„Linda“ laewad, rahwa lootus,
Kiideti tad taewani —	Jutt neist liikus igas suus.
Babilonis oli lugu	Ah, see oli unenägu,
Wanast nõndasamuti.	Petlik õhukujutus.

Eesti sisemine elu on täis tüli ja lõhesid; wäljast kitsendatakse emakeele makswust ja Eesti meele awaldusi; kui wähe wõis see aeg isamaalisele luuletajale inspiratsiooni tuua. Jääb weel üle kodumaa loodust ülendada. Kena loodusepilt „Järw leegib ehapaistel“ kutsub minewiku mälestusi luuletaja hingese elule. Need mälestused täidawad luuletaja südant iseäralise pühadusega. Olgu kodukoht waiksel suweõhtul küll ilus, heljugu kodumaa minewiku pildid waimusilma ette kenamates wärwides, siiski peab kodumaa koidul, wabaduse ja hariduswalguse päikese paistel weel palju kaunim olema. On lootust, et hämar widewik mitte kaua meie rahwast ning maad kinni ei kata. Aeg on hakanud arutust tooma. Eestlased on lapselikust waimustusest isamaalistele tegudele üle minemas. See töö toob luuletajale waimustust. Trööstides ja elustades paneb Anna Haawa kitsal ja kurwal ajal isamaalise laulu helisema, täis waimustust ja paatost, nagu seda enam ammu pole kuulnud :

Ei ole unenägu see,	Las nõrgad waimud walguda
Et Eestis elu weel!	Küll wõõra woodesse —
Ei waiki taaralaste laul	Kui surnud sõpru waiksesti
Weel Lääne kallastel.	Neid taga leiname.

Mis eestlasi nüüd edasi wiib ja nende rahvuslikku seisukohta kindlustab, on töö, omapärase kultuuri loomine :

Kuid leinas ei me seisma jää,	Küll truuks meil jääwad tugewad
Sest meie käes on töö!	Ja waimus wahwamad,
Ehk peitku pilwed päikse teed,	Kel südamed on soojemad
Ei siiski pole öö!	Ja silmad säravad!

Meil kõigil üks on ülem töö,
Üks kaunim siht meil ees,
Et kosuks, hiilgaks isamaa
Kui pärli päikse käes.

Saatuselöökidest ja välisest depressioonist hoolimata jääb luuletaja ilmawaade optimistlikuks. Resignatsioon ja eeleegia on tal möödaminewad meeled, millest ta ruttu wõimust saab. „Oh teie naljakad päewad, kui rasked olete! Kas usute, et minul jõud õige rauane?“ küsib ta kõige rängematel elutundidel ja ei lase ennast mitte pihuks rõhuda, waid waatab kõige heledama pilguga maailma:

Anna Haawa
ilmawaade.

Mul on üks lahke sõber,
Ta nimi lootus on;
Ta abil pillid ja trummid
Ma pilwist maha toon.

Siis mina ja mu lootus
Me laulma pistame
Ja pillid ja trummid hüüdma
Kõik ühes paneme.

Kui teie siis õige raskeks
Ja walusaks lähete
Ja weelgi kibedamaks
Mul minna lubate:

Siis inglid taewa aknast
Pead wälja pistawad
Ja mõne la ke sõna
Mul troostiks ütlewad.

See meeleolu jääb luuletajale truuks elusaatjaks, tõstab ta igast kuristikust üle, millesse pessimistlikud nooremad luuletajad kukkunud. Haawa meelest on sügis hingele kaunim ja suurem kui kewade oli, nii et maailm kord korralt ilusamaks läheb. Elu ei ole illusioone mitte kaotanud, waid mõndagi weel juure toonud. Ilm ei ole mitte tühi, igatsusemäed ei wiibigi wäga kaugel. Luuletaja on mõnigi kord neil mägedel olnud, sest ilmas on jumalikka momente, olgugi et nad kaua ei püsi ja neid alati uuesti tuleb tabada.

Meie kahte suuremat romantilist tundeluuletajat Koidulat ja Haawat lahutawad suured wahed. Koidula seisab rahwusliku romantismi tõusul, Haawa selle weerul. Kui esimesel ka rohkem annet ja temperamenti on, kui Koidula luule Haawa omast ka warem ja intensiivsem tundub olewat, tähendab Haawa luule Koidula tööde kõrwal siiski suurt edusammu. Koidula nõjatab ka kõige paremates töödes tihti wõõraste eeskujude najale, Haawa on iseseisaw ja omapärane, täieline originaal. Koidula on eestiline ainult idees, Haawa selle wastu idees, rahwapärases mõtte- ja tundewiisis, oma täies awalduses. Koidula lüürika kajastab kõige pealt selle aja hulkade tundmusi, haritlaste üleüldist elewust, Haawa küürika on läbi ja läbi indiwiiduaalne.

Tagasiwaade romantilise kirjanduse peale.

Juhtiwad ideed.

Selle järele kui Eesti romantika silmapaistwamad edustajad esitatud, heidame weel lühikese pilgu tagasi, et lõpusummamid leida. Käsitletaw ajajärk on niihästi majanduslikult ja poliitiliselt, kui ka kirjanduslikult seisukohalt waadates Eesti kultuurielu kohta ülitähtis. Siin pandi Eesti rahvuslikule iseteadwusele alus, äratati eestlasi kui rahwaüksust omapärast kultuuri looma. Ehk küll selle aja tegelaste töö tähtsal mõõdul äratawat, wirgutawat laadi pidi kandma, on romantika woolu edustajad ometi suutnud neid põhijooni ära tähendada, mille järele Eesti kultuurihoonet tuleb ehitada ja ka ise esimesi kiwa paigale panna. Juhiwad ideed, mis tolle aja tähtsamate tegelaste püüetest läbi käiwad, on Eesti rahwa wabastamine waimupimedusest, majandusliku surwe ja Saksa poliitilise ning seltskondliku eestkostmise alt. Eesti hariduspüüded omandawad omapärase, rahvusliku laadi. Rahwa minewikku ja tema rikkaid muistmällestusi tähele panema hakates põhjendati romantilise woolu wältusel ja osalt selle woolu otsekohese mõju all hulk teadu-alasid, mille põhjalikum uurimine warsti pidi algama: Eesti keel, Eesti ajalugu, Eesti rahwaluule, Eesti muinasaeg ja Eesti rahwateadus. Samati ärkasid sel ajajärgul Eesti kunstipüüded, iseäranis muusika alal. Romantiliste kalduwuste tõttu omandas ka ilukirjandus rahvusliku wärwi, kajastas juhtiwates ringkondades liikuwaid ideesid, kujutas rahwa tüüpe ja olusid — wiimaseid muidugi enese isewiisilise ideaalse ilma- ja kunstiwaate juhil. Ideaalse ilmawaate järele on romantiliste kalduwustega kirjanikudel ühiseks sihiks lugejaid rahvuslikult mõtlema õpetada, kõlblikult kaswatada, kombe ja seaduslikkuse piires kõigipidi edasi wiia, üleüldse positiiwseid aatelisi wäärtusi luua ja neid alal hoida. Nad ühendawad idealismiga küll teatawat liberalismi, kuid peawad oma uuenduspüüdeid ja arwustushimu taltsutama; pealegi näewad nende optimistlikud pilgud enamasti ainult aegade ja olude heledaid külgi. Pealekäimist awaldawad nad peasjalikult

rahvuslike wäenlaste wastu, muidu moraalselt ja sotsiaalselt ei riku — mis iseäranis järgnewa realistliku wooluga wõrreldes silma paistab — palju kellegi luuletaja kärarikas salm selle aja rahu ega mõni kisaw wärwitäpp ühetaolist kogupilti, kui mitte mõnda üksikut erandit ei taheta arwesse wõtta. Üleüldiselt wõib Eesti romantismi eelminewa ajajärguga wõrreldes eduliseks pidada, kuna näituseks Saksa romantikute waadetes otse tagasikiskumine ilmub. Wiimased astusid walgustusele risti wastu ja tegid ka teaduses, kunstis ning poliitikas humaniteedi põhimõtte wastu tööd. Seesugustest püüetest on Eesti romantism puhas, tagurlust ei wõi talle ette heita.

Selle woolu rahwusluse ideoloogias sai maakultuur keskkohalise ja määrawa tähenduse. Jakobson nägi rahwaelu edenemise alust majandusliku elukorra parandamises; ta ütleb, et üksnes see rahwas wõib oma wabaduse peale julge olla, kellel liha ja leib oma enese pärast. Ideoloogina kaldub ta seda seltskonna kihti idealiseerima, millele ta toetab, samati selle püüdeid ja ülesandeid. Tööstuse rahwamajanduslikku tähendust ta küll tunneb, kuid selle arenemiseks ei paistnud kustki tarwilikka eeldusi hõredalt rahwaga täidetud maal. Sellepärast luuakse kawakindel rahvuslik-talupoeglik ideoloogia, selgelt ja järjekindlalt tõmmatud äärjoontega, maakultuurilise keskkohaga. Eesti tulewik juhatatakse maale, ühendatakse talupojaga, selle „auwäärt, tähtsa ja õnneliku seisusega“. Linn ei etenda selleaegses rahwusideoloogilises ehituses weel mingit positiwset osa, linna kultuurilise wäärtuse peale waadatakse koguni suure kahtlusega, sest et linna elu palju muret, kiusatust ja kärsitust toowat. Linn ei olnud tol ajal ka weel rahvusliku leeri lõhestaja, seal elas esimest põlwe sama talupoeg, sama mõttewiisiga, sama waadete ulatusega, nagu ta külla jäänud kaim. Romantilisel ajal oli linna ja küla probleem selle uueaegses mõttes weel olemata.

Ühetaoline ja loid, nagu kodumaa pind, on ka Eesti waimuilm, mis kirjanduses kajastub. Eestimaa loodus ei mängi teatrit, ei üllata ega hirmuta ilutuledega ega heroilise suurusega. Kõik on siin tagasihoidlik, lihtne: madalad kingud, wagusalt, aeglaselt jookswad jõed, tasased

Maakultuuri
tähendus.

Eesti loodus ja
waimuilm.

põllud, ühepikkused metsaladwad, mille peal suurem osa aastast pilwine ja udune taewas lasub. Seesugune on ka wäliselt meie luule. Siin walitseb teataw labasus ja mõtte-laugus ning ühtlasi nukker meeleolu, ja neid kahte emamärki, mis loodusest eestlase waimutöole külge jäänud, ei suuda ka helewärwiline ja wirge ärkamise aeg oma laiemalt liikuwa mõtte- ning tundehooga täiesti ära warjata. Aga nagu lähemalt waadates meie kodumaa loodus oma alandlikus lihtsuses ja tagasihoidlikus armsuses siiski meeldib ja ilutundeid äratab, kui meie tema intiimseid wärwisid mõistame üles otsida ja waadelda, nõnda kostab wäliselt wähe silumata Eesti luulest mõnigi soojendaw iluhääl, südamelik heli sellele kõrwu, kes tema loomuga küllalt tutwunenud ja kes eestlase kuulmise ning tundewiisi weel alal hoidnud.

Luulestiili arendus.

Orjus ja protestantlik kainus ning luulewaesus muutsid rahwa psüholoogia ja elukäsituse, ühtlasi ka mõtlemise stiili ja ütlemise wiisi. Fantaasia on maamulla poole paindunud, rahwa mõte ainelise tulu poole pöördud, sõnastus germaniseeritud ja stiilitumaks tehtud. Endine rahwaluule stiil osutus arhailikuks ja arusaamatuks, sentimentaalse woolu piiblik-plastilik stiil on liig üleüldine, wähe iseteadlik. Romantilises woolus algab individuaalne eritlemine, isikliku stiili otsimine. Luulestiili arendajatena sammuwad eesotsas Kreutzwald, Koidula, Weske ja Haawa. Kreutzwaldi Lembitus esineb tung iseteadliku, suursuguse ja klassiliku kunsti poole. Kreutzwald oli esimene, kes kunstniku eesõigustest ja kohustest kõneles, kes end lusikaks ei alandanud, millega igamees oma kõrdipada oleks wõinud liigutada. Peene eritlemise tõttu oligi Kreutzwald ainult õhukesele ülemisele kihile arusaadaw.

Romantilised kalduwused.

Paneme nüüd käsitletawa aja kirjanikkude luulekarakterit tähele, siis leiame siit enam ehk vähem selgeid romantilisi kalduwusi, kui ka ühe kirjaniku juures mitte kõiki, siiski ometi seda wõi teist romantismi tundemärki iseäraliselt silma paistwat. Seal on kõige pealt Fählmannja Kreutzwald, kes rahwaluulele rajatud ja omalt poolt kaunistatud müütidega saladusliku, müstiliku ja üleloomuliku maailma üles otsiwad ja seal jumalikud ja pooljumalikud muinaskangelased

uuesti elule äratawad. Tuletame weel meeles, kui palju sümbolilist ja allegoorilist elementi Kreutzwaldi *Lembitus* esile astub, nõnda et iga tegelase tagant iseäralist eestlase waimuomadust tuleb otsida, kuidas Lembitu kõigele maisele asjale selja pöörab ja tumedates püüetes ärarääkimatu igatsusega üleilmlikule aateriigile katsub läheneda; tuletame seda nukrust meeles, mida Kreutzwaldile igapäine elu ja olud sünnitanud ja missugune eelegiline elewus tema lüürilistes lauludes walitseb. See elewus ja põgenemine igapäisusest ning igatsus ideaalide järele tuleb Eesti romantilises lüürikas hiljemgi weel sagedasti esile ja awaldub näit. A. Reinwaldi, P. Jakobsoni, K. Sööti ja Anna Haawa lauludes õige tuntawalt. Eesti romantilise lüürika luulepärlid kuuluvad suurelt osalt siia, sest need on karakteri poolest enamasti kõik kaebus- ja igatsuslaulud. Romantismi müstilisi jooni leidub hiljem iseäranis weel M. J. Eiseni ja Jakob Tamme ballaadides. Ka saatus, mille wastu jumaladki wõimetus on, mängib meie ärkamise aja eepostes ja ballaadides tähtsat osa. Saatus tahab, et Kalewipoeg oma lihast isa ei näe, oma lihast õde ära ei tunne ja teda häbistab; saatus tahab, et ta emast peab ilma jääma, wendadest lahkuma ja ilma enese teadmata eluks ajaks süükoorma kaela wõtma ja siis ilma lepitamata surema ning kui põrguwõitja ise weel põrgu wang olema. Saatus käsi on see, mis asja nõnda juhib, et Lenoora peigmees Willem sõjas langeb, et Juta armuke Endel peab ära uppuma ja „Udumäe kuninga“ sees Jaani naine Tiiu öösel kodunt ära Udumäele jooksma. Saatus-tragöödia on romantismi armas sünnitus, milles peategelased peawad kannatama. Kangelased on ka Eesti ilutsuselule armsad sülelapsed. Kangelaste kultus loob meile kõige tähtsamad eepilised tooted, niihästi seotud, kui sidumata kõnes. Walitsewad ja juhtiwad kirjandustöid Eesti romantikas on õieti lugulaul, külanowell ja ajalooline jutustus. Kõik kolm annawad kangelaste mahti kuulsaid tegusid teha, annawad ka ühtlasi sellele kirjandus-järgule peakoloriidi.

Ning waatame Wana-Eestit, mida Kreutzwald, Kuhlbars, Koidula, Jakobson j. t. oma lauludes ehk muudes kirjades

meile esitawad, ajaloo kaines walguses, siis ujub siin kõik roosilises ilusäras, elab rahwas aina õnnes ja wooruses, millest meie ajal wähe järele on jäänud:

Peas neil paistwad pärlikroonid,
Wõidulaulud kõigil suus,
Kojas kuninglikud troonid,
Kuldsed kandleed palmipuus,

Ja kui see wana aja hiilgus igapäisele kainele mõistusele siiski pisut kahtlane paistis olewat, siis läikis see muistene „õnn ja ilu“ lahkelt unenäos, ja mõistuse küsimine: „Kas see kõik üsna walekujul näitis?“ suruti tagasi. Selle wastu on ideaale otsiwatel romantikutel olewik tihti t u m e, u d u n e ja w i l u :

Kaugelt udulisest ilmast	Oh et külm ja udu wilu
Tõusis mull üks täheke,	Läheks lendes minema,
Tõusis, wilkus, kadus silmist	Siis mul armsa tähe ilu,
Waimu taewa tumesse.	Paistaks kuldse palgega.

(A. Reinwald.)

Piinawat igatsust ideaalide järele ilmutab näituseks Kreutzwald:

Oh kui selle oru põhjast,
Miks siin rõhub udu külm,
Peasta wõiksin wangi ohjast,
Oh mis õnnelik siis ilm!

Sinna ideaalide-riiki wõib ka ainult ime wiia, sest

Ime saab sind juhatama
Sinna, kus see imemaa.

Piinawat tuska, mida Reinwald „Kuldrannakese“ järele igatsedes tunneb, mõistab Pärn selle läbi pehmitada, et Eesti rahwa olud rahwuslikus waimustuses nii eeskujulistena ette maalib, nagu nad tulewikus peaksid olema, ta aitab meid kuldrannakesele läheneda, vähemalt didaktilise romantismi ja fantaasia abil.

Lööksõnad rahwusliku ärkamise aja proosas.

Ärkamine aja wanem lööksõna on „rahwasõber“, mida iseäranis Peterburi patrioodid, olgugi esmalt Saksa keeles, tarwitasid. Sellega tahtsid nad ütelda, et osa

haritlasi rahwa saatusest ja tema käekäigust osa tahab wõtta. Rahwa sõprade ja pärastiste rahwameeste — see on teine lööksõna — esimene nõudmine oli rahwa waimuharidus, wabastus waimukütkest, sellepärast oli ka sel ajal priius niihästi füüsilises kui ka psüühilises mõttes, sõna, mis palju ära ütles ja kõlawaks ning sisurikkaks lööksõnaks sai. Temale laulis Kreutzwald ju tuttawa oodi, milles öeldakse:

Oh wiibi weel, et sinu kotka tiivad
Ka waimukütked Eesti rahwalt wiivad.

Et muulastest ja wõõrastest maadest erineda, tarwitati suures waimustuses sõnu: Eesti maa, Eesti rahwas. Wiimsest arendati weel sõna rahwus. Iseäranis armsalt kõlasid sugurahwas, suguwend. Nõnda nimetati ühteteist esimeses armastuses kõnes ja kirjas, ametlikku ja külma herrat ega isandat weel ei tarwitatud. Eralduseks eelminewa sentimentaalse ajajärgu tegelestest ja Saksa baltismi mõtte edustajatest nimetasid meie nationaalsed romantikud endid nooreestlasteks.

Need olid tähtsamad lööksõnad ärkamise aja proosas. Nad seisawad kõik sõnaga „rahwas“ enam ehk wähem ühenduses. Ärkamise aja luules tarwitatud lööksõnad on romantismile ehk ilutsewale luulele väga omased. Tumedat ehk müstilist romantismi joont awaldab sõna *s a l a*, [mis sel ajal luuletajatel suus liigub. See pidi midagi fantastilist, üleilmlikku, arusaamatut ja äramõistmatut wäljendama, mida ainult wõib tunda. Ja tundeilm oli romantika ülem eluawaldus. Olgu siin näituseks:

Ärkage, hallid muistena hääled,
Sõudke *s a l a* sõnumida,
Parema päewade pajatust,
Armsama aegade ilust. (Fr. R. Kreutzwald).

Pilw ja minu süda *s a l a*
Mõnda tõtwad kaebama. (A. Reinwald).

Romantikute armsam aeg on öö, iseäranis weel *k u u - w a l g e* ilm. Nii unistab näituseks Reinwald:

Lööksõnad ärkamise aja luules.

Kuu p istis taewa sina sees,
 Üks ingel mängis tema ees;
 Wait seisid paksud pilwed kõik
 Ja tasa kuulas tähteriik.

Sellepärast kuuleme ka Kreutzwaldi muinasjutust, et haldiad näkineid kuuwalgel wihtlewad. Wäga ilutsema panewad luuletajaid sel ajal unenäod öösel. Aga ka loodust pannakse unenägusid nägema, näit. Koidula laulus:

Waat lilleke ja allikas
 On unenägu nägemas.

Romantilikka tundmusi äratab ka karjaste öitsel käimine ja ööpiku laul. Ööpik on romantikute armsam lind, kelle järele Koidula ennast „Emajõe ööpikuks“ nimetab, paks ja tihe waarik on nende armsam koht looduses ja väga soowitaw leid on sinilill. Neid lööksõnu kuuleme romantikute lüürikast väga tihti. Näituseks:

Paista mulle, lahke päike,
 Ööilm warjab waarikuid;
 Soojenda neid pilwekäike,
 Mis siin külmendawad suid.

(A. Reinwald.)

Unemõttes uupi sõudes
 Läbi waiksest waarikust
 Leidsin allikale jõudes
 Sinilille saarikust.

(C. R. Linnutaja.)

Üks hõiske hääl, üks ainuke
 Käib läbi kõige looduse
 Ööpik! (L. Koidula.)

Romantikute luules esineb meie isamaa heledates wärwides, ehk kuidas luuletajad sel ajal ütlewad: ta hiilgab, läigib, särab:

Isamaa hiilgawa pinnala paistab
 Kodu mul 'kaunike kallike.

Romantikute kõige armsamad wärwid, millega nad maalivad, on kuld ja hõbe. Nagu armukest kullal ja kallil kiwidel ehime, nii ehiti palawas armastuses Eesti isamaad. Siin on siis ka kõik kullast: Kuldne on Kalewite kodu, meie rahwas ise ongi kuulus Kungla rahwas kuldsel ajal ja kuldsel maal:

Kui ma nägin, kuis mu isamaa
Seal ehas koidur kullas,
Oh kui waljult tuksus süda siis,
Oh kuis kõlas laulu wiis! (Fr. Kuhlbars.)

Aga ka üksikasjalises kirjelduses tarwitatakse kulla ja hõbeda hiilgust:

Kulla lainil wäljad walendawad,
Järwed hõbe ehawad.
Kui kuld olid Wiru wee lained,
Kui kuld olid metsad ja mäed. J. Kunder.)

Kreutzwaldi „lgatsuse“ aateriigis on „kuldsed õunad, kuldsed marjad“ ja Koidula ööpik teeb kullakeelil imelikka hõbehelinaid.

Isamaa loodus ja rahwas ilmub lootusrikkas kaswawas ning edenewas olukorras: ta õitseb. „Õitsew on Eesti rada, ta tütreid nagu lilled on õitswad, nägusad.“

Õitswal Eesti wainul käiwad neiud,
Laulwad lusti lille seas,
Õitswas orus hüüdwad Eesti peiud
Õilmis Eesti paie reas:
Siin on ilus elada! (J. Kunder.)

On ka weel teisi kaunid iluwärwisid, millest isamaa loodus särab. Päikese kohta ütleb Kunder:

Ja kui sa kuldse silma	Weel wälja üle ilma,
Su purpurmantli hõlma	Ning sinult sala wäed
Õöks paned hingusele,	Nüüd jookswad nagu jõed
Siis laotad sa käed	Ja täitwad metsad, mäed.

Nähtawat luulewaimustust toob romantikutele sõpruseaade, mis teatawas mõttes sõprusekultuseks muutub. Mitmed selle aja kirjanikud seisawad üksteisega kauakestwas ja intiimses kirjawahetuses, mis tihti soojast sõprusetundest hõõgab. Suurt tarwet sõpruse järele tunneb näituseks P. Jakobson, kui ta ütleb:

Üksi, üksi — oh mis kare!	Sõbrad, teie seltsi tõttaks
Tuba on kui wangikoda,	Igal päewal ma ja tunnil,
Südames kui piina-oda,	Puhuks juttu soojal sunnil,
Rind kui põlend templi ware.	Teie kõnest osa wõtaks.

Sõpruse väärtust kiidab näit. M. Lipp:

Kui sõber sõbra kõrwal
Käib armus ühel teel,
Ta näeb lillekesi,
Mis õitsewad ta eel.

Ja wenna kõrwal tungib
Wend läbi tormigi;
Truu sõbra käel nad saawad
Teel koju wiimati.

Meie lõpetame: Eesti rahwa kirjandusliku uuestisündimise ja ärkamise üle helendawad romantika ja idealismi tähed. Mis nende paistel loodud, on aateluule, täis usku ja lootust äratatawa rahwa enese ja tema parema tulewiku kohta. Selles peitub tähendatud luule peatähtsus ning kestew wäärtus. Ühegi rahwa waimuelu edenemisest ei suuda meie täiesti aru saada, kui meie ka tema romantilist külge tähele ei pane. Rahwuslik romantism esitab eluluulet, ja eluluules on niisama palju tõtt kui eluproosas.

*

Rbl. 3-

EESTI AKADEEMILINE RAAMATUKOGU

1 0200 00181586 3